Hicaz

MURAT DUMAN

İbadet, Aşk ve Hasret Diyarı

HİCAZ

Murat DUMAN

Hicaz

İbadet, Aşk ve Hasret Diyarı

MURAT DUMAN

İbadet, Aşk ve Hasret Diyarı
HİCAZ

Editör
Ömer ÇETİNKAYA

Kapak
Engin ÇİFTÇİ

Sayfa Düzeni
Ahmet YOLAÇAN

ISBN
978-975-278-230-3

Yayın Numarası
450

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96

Haziran 2007

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31
Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Işık Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.isikyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm
MEDİNE

ÖNSÖZ

İslâm âleminin manevi merkezi Mekke ve Medine, bütün Müslümanların kalbinde ayrı bir yere sahiptir. Dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanlar, günde beş vakit, arzın merkezi Kâbe'ye doğru yönelip, ibadet etmektedirler. Gönüllerin kıblesi Medine-i Münevvere de; kâinatın yaratılış vesilesi, Efendiler Efendisi Hz. Muhammed Mustafa'nın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şeriflerinin bulunduğu mübarek beldedir.

Her yıl hac ibadeti münasebetiyle milyonlarca Müslüman, sel olup kutsal beldelere akıyor. Daha dünyada iken mahşerin provasını yaşıyor. Mekke'de; Arafat, Müzdelife, Mina ve merkezinde Beytullah'ın bulunduğu Mescid-i Haram'da, haccın rükünlerini tamamlıyor. Sonra da hicret yurdu Medine-i Münevvere'ye uzanıp, Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e kucak açan bu mübarek şehre kendini teslim ediyor. Bu durum on beş asırdır heyecanından bir şey kaybetmeden artarak devam ediyor. Ulaşım imkânlarının artması ile her yıl milyonlarca Müslüman, Haremeyn'e akıyor.

Bilindiği gibi; ülkemize, yıllardır uygulanan kota nedeni ile belirli sayıda insan hac ibadeti için mukaddes beldelere gidebilmektedir. Ancak umre için böyle bir sınırlama olmadığı için ve Müslümanların da imkânlarının genişlemesine paralel olarak, son yıllarda bu niyetle Hicaz'a giden insan sayısı oldukça artmıştır.

Allah'a sonsuz hamd ve şükrediyorum ki, bir grup arkadaşımız ile birlikte umreye gitmek; Beytullah'ı, Allah Resûlü'nün

(sallallahu aleyhi ve sellem) kabr-i şerifini ziyaret etmek nasip oldu. On günü aşkın bir süre mübarek beldelerde kaldık. Bu gidiş; ibadet ve vazifelerimizi yerine getirmenin yanında, çevreyi ve ziyaret mekânlarını tanıma bakımından da çok faydalı oldu. Arkadaşlarımızla birlikte önemli bir gerçeğin de farkına vardık. Evet, Haremeyn bölgesi ile alakalı bilgilerimiz eksikti. Özellikle de ziyaret mekânları, iki kutsal şehirdeki tarihsel gelişim ve ecdadın bu yerlerdeki hizmetleri ile ilgili malumatımız doyurucu değildi. Bundan dolayı böyle bir çalışmanın meydana getirilmesine inandık.

Geçtiğimiz yıl yeniden umreye gitmek tekrar nasip oldu. Bu defa zamanı olabildiğince iyi değerlendirmeye, Mekke ve Medine'deki kutsal mekânları daha yakından incelemeye, uzun zamandır Haremeyn'de yaşayan insanların sohbet ve fikirlerinden istifade etmeye çalıştım. Nihayet, elinizde bulunan bu mütevazı eser oluştu.

Çalışmamızın, hem Mekke hem de Medine bölümünde öncelikle şehirlerin tarihsel gelişimi hakkında bilgi verildi. Hz. Muhammed *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e kadar geçen zamanın ardından kutsal beldelerin; Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Raşid Halifeler, Emeviler, Abbasiler, Memlükler ve Osmanlılar dönemindeki durumu incelendi. Tarihi süreçte Mekke ve Medine'de yaşanan idari ve sosyo-ekonomik değişim aktarıldıktan sonra, şehirlerin günümüzdeki durumu ile ilgili güncel bilgiler sunuldu.

Hepimizi yakından ilgilendiren hususlardan biri de; Osmanlıların Haremeyn'e olan hizmetleridir. Geriye çok fazla bir şey kalmasa da hem Mekke'de hem de Medine'de ecdadın hizmetlerini aramak, onlardan kalanları görebilmek umudu ile dolaşmak heyecan vericiydi. Bu doğrultuda Osmanlıların Hicaz'a olan ilgisinin başlangıcından itibaren; kutsal mekânların bakımı, güvenlik, Haremeyn ziyaretçilerinin ve halkın sosyal ihtiyaçlarının karşılanması hususundaki hizmetleri anlatıldı. Bunun yanın-

da Osmanlı döneminde Hicaz'daki; idari, iktisadi, askerî, hukuki alanlardaki, eğitim ve sağlık alanlarındaki çalışmalar incelendi.

Elbette çalışmamızda ağırlıklı olarak ziyaret yerlerinin özellikleri ve tarihi süreçte geçirdikleri değişimler yer aldı. Mekke'nin anlatıldığı bölümlerde; merkezinde Kâbe'nin yer aldığı Mescid-i Haram ve çevresinin özellikleri ile tarihi süreçte Kâbe'de yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi verildi. Sevr ve Hira Mağarası, Cebel-i Rahme, Arafat, Müzdelife, Mina bölgesi, Nemire, Meş'ar-i Haram, Hayf ve Akabe mescitleri ile Cennetü'l-Mualla Mezarlığı gibi Mekke'deki diğer ziyaret yerlerinin özellikleri işlendi.

Medine bölümünde de bu manada; Mescid-i Nebevi başta olmak üzere çevredeki mübarek yerlerin hususiyetleri ayrıntılı bir şekilde izah edildi. Mescid-i Nebevi'deki mihraplar, mübarek sütun direkleri, Kubbe-i Hadra ile civardaki Cennetü'l-Bakî' Mezarlığı, Uhud Şehitliği, Kuba, Cuma, Kıbleteyn mescitleri bunlardan sadece birkaçıdır. Raşid Halifeler'in mescitleri, Hendek Savaşı'nın olduğu yer, Medine'nin tren istasyonu, mübarek dağları, vadileri, kuyuları da hakkında bilgi verdiğimiz mekânlar arasındadır.

Elinizdeki kitap bir hac rehberi değildir. Ancak hac ve umre ziyaretlerinizde kutsal mekânları daha yakından tanımanıza yardımcı olabilecek mütevazı bir kaynaktır. Bu niyetle hazırladığımız çalışmamızın faydalı olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Murat DUMAN
28.03.2007-Kartal

Birinci Bölüm

MEKKE

MEKKE TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN EFENDİMİZ DÖNEMİNE KADAR MEKKE

MEKKE'NİN COĞRAFİ KONUMU VE ADI

Mekke, Allah'a kulluk maksadı ile yapılmış ilk mâbed olan Kâbe'nin bulunduğu kutsal beldedir. İslâm âleminin kutsal kenti Mekke, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde Batn-ı Mekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde kurulmuştur. Kâbe bu vadinin merkezinde yer alır. Vadinin merkezindeki Çukur alanı çevreleyen çok sayıda dağ mevcuttur. Ebu Kubeys (Safa ve Merve Tepeleri), Sevr, Nur (Hira), Kuaykıân ve Sebir dağları arzın göbeği olan Kâbe'yi kuşatmıştır. Haccın rükünlerinin yerine getirildiği mekânlardan Arafat, Müzdelife ve Mina, Mekke'nin doğusunda yer alır. Mekke'nin 75 km. uzağında bulunan Cidde, Kızıldeniz kıyısında bir şehirdir. Burada Mekkelilerin cahiliye devrinden itibaren kullandıkları 'Şuaybe Limanı' vardı. Daha sonraları Cidde Limanı bu fonksiyonu sürdürdü.

Mekke ve çevresi çöl karakterli bir araziye sahip olup buranın iklimi kurak ve sıcaktır. Doğal bitki örtüsü dikenli bodur ağaçları ve çalılıklardan meydana gelir. Yağışların düzensiz olduğu Mekke, tarih boyunca pek çok sel baskınına uğramıştır. Kuraklıktan ötürü tarım yapılmayan bölge Kur'ân-ı Kerim'de 'Ekin bitmeyen bir vadi' olarak nitelendirilmiştir *(İbrahim, 14/37).*

Kâbe, dünyadaki bütün Müslümanların kıblesidir. Bu münasebetle İslâm coğrafyacıları Dünya'nın, Mekke merkezinde yer alan Kâbe'ye göre çizimlerini yapmıştır. Çizimlerde daire şeklindeki Dünya'nın merkezi Kâbe'dir. Yeryüzündeki ülkelerin her biri de Kâbe'nin bir cephesine bakmaktadır. Müslümanların Kâbe'nin etrafında gerçekleştirdikleri tavaf, aynı zamanda dünyanın kendi etrafındaki dönüşünü ifade etmektedir.

Mekke'ye Kâbe'yi barındırması, dolayısıyla dinî bir merkez ve kutsal bir belde olması münasebetiyle tarihte pek çok ad verilmiştir. 'Bekke, Salâh, Bâsse, Bathâ, Fârân, Bessâse, Arş, Tâc, Ümmü'r-Rahmân, Kadis, Makdese el-Beledü'l-Haram, el-Mescidü'l-Haram' bu isimlerden bazılarıdır. Mekke, yeryüzündeki tüm yerleşim birimlerinin merkezi ve Müslümanların kıblesi olarak kabul edildiğinden, Kur'ân'da 'şehirlerin anası' (ümmü'l-kurâ) olarak vasıflandırılır *(el-En'âm, 6/92; eş-Şûrâ, 42/7)*.

HZ. İBRAHİM VE MEKKE

Mekke'nin yerleşim merkezi olarak ortaya çıkmasındaki en önemli unsur merkezinde yer alan Kâbe'dir. Buradaki şehir hayatı Kâbe'nin yapımı ile başlamıştır. Doğrusu Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* öncesi Mekke tarihi hakkında fazla bir bilgi yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İsmail'in *(aleyhisselâm)*, babası Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* tarafından Mekke'ye getirildiği ve birlikte Kâbe'nin inşaatını gerçekleştirdikleri kayıtlıdır. *(Bakara, 2/125,127; İbrahim, 14/37)*. Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* Mekke'ye üç defa gelmiştir. Rivayetlere göre; üçüncü gelişinde oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'nin yapımını gerçekleştirmiş ve daha sonra da 'Hac' için insanları davet etmiştir. Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, hac daveti ile vazifesini tamamladıktan sonra oğlu İsmail'i Mekke'de bırakarak Filistin'e dönmüştür.

Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* Mekke'den ayrılırken, Hz. Hâcer ve oğlu İsmail'i son defa görebildiği 'Seniyyetü'l-Veda Tepesi'ne

gelince durmuş ve Beytullah'a yönelerek Kur'ân-ı Kerim'de yer alan şu duayı yapmıştır:

"Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını Senin kutsal mabedinin yanında, ekin bitmez bir vadide yerleştirdim. Ey bizim Rabbimiz! Namazı gereğince kılsınlar diye böyle yaptım. Ya Rabbi! Artık insanların bir kısmının gönüllerini onlara doğru yönelt, onları her türlü ürünlerden rızıklandır ki Sana şükretsinler." *(İbrahim, 14/37)*

Bu duanın bereketiyledir ki Hz. Muhammed'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* önce bütün Arabistan, ondan sonra ise bütün Müslümanlar Mekke'ye akın ediyorlar. Senenin her mevsiminde her çeşit sebze, meyve ve ürün hem de uygun fiyatlarla burada bulunuyor.

Mekke, Peygamberlerin babası olarak bilinen Hz. İbrahim'in *(aleyhisselâm)* yurdudur. Bu manada bizler için de, Mekke adeta bir baba ocağıdır. Mekke ve Kâbe'ye kavuşanlar kendilerini hasret kalınmış sılaya kavuşmuş gibi hissederler. Rahman'ın misafirleri, baba ocağında Beytullah'ı tavaf ederler. Telbiye getirip, adım adım Âlemlerin Sevgilisi'nin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* izini sürerek:

"Ey Kutlu Kâbe'nin Rabbi! Davetine sözüm ve özümle icabet ettim. Emrine boyun eğdim. Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Bütün varlığımla Sana yöneldim. Hamd Senin, nimet Senin, mülk de Senindir. Bütün bunlarda eşin ve ortağın yoktur Senin." derler.

Zemzem suyunun bulunmasının ardından rivayetlere göre asıl vatanları Yemen olan Cürhümlüler, Mekke civarına gelip yerleştiler. Yemen ve Şam arasında ticaret yapan Cürhümlüler, cemiyet hayatının geliştiği Mekke'de kısa zamanda çoğaldılar. Hz. İsmail'in *(aleyhisselâm)* çocukluğu bu kabilenin arasında geçti. Aynı zamanda Hz. İbrahim'in *(aleyhisselâm)* neslinden Arapça konuşan ilk şahıs olan Hz. İsmail *(aleyhisselâm)* bu dili Cürhümlülerden öğrendi.

Hz. İsmail *(aleyhisselâm)*'a Peygamberlik vazifesinin verilmesinden sonra Cürhümlüler, Hz. İsmail'in tebliğ ettiği dinî benimseyerek tevhid inancına sahip oldu. Ancak zamanla tevhid inancından sapan Cürhümlüler, Mekke'ye gelenlere zarar vermeye başladı. Cürhümlülerin egemen olduğu Mekke'de zulüm ve işkence arttı. Huzâa kabilesinin Mekke ve Kâbe idaresini ele geçirmesinden sonra Cürhümlüler şehri terk etti. Huzâa kabilesi reisi Amr b.Luhay, tevhid inancını bozup Mekke'de putperestliği yaygınlaştırdı.

Sonraki yıllarda Mekke, civarındaki çeşitli kabilelerin hükümranlık mücadelelerine sahne oldu. 5. yüzyılın ilk yarısından itibaren Mekke ve Kâbe'nin yönetimi Kureyş'e geçti. Kureyş önderlerinden Kusay, daha sonra da oğlu Abdüddar, Mekke ve Kâbe'nin idaresi ile ilgili, 'nedve, kıyade, liva, hicabe, sikaye, rifade' gibi hizmetlerin tamamını üstlendi. Ancak bu durum zamanla Kureyş'in diğer kolları arasında rahatsızlığa yol açtı. Varılan anlaşma neticesinde şehre ve Kâbe'ye ait kutsal sayılan görevler Kureyş'in üç büyük kolu arasında paylaştırıldı. Mekke asiller meclisi Dârü'n-Nedve'de alınan bu karar, Mekke'nin fethine kadar değişmeden uygulandı.

MEKKE'NİN KUREYŞ İDARESİNE GEÇİŞİ

Kureyş lideri Kusay, cahiliye devrinde kabilenin dağınık halde bulunan kollarını Ma'lat ve Mesfele olmak üzere iki bölümden oluşan Mekke'de yerleştirdi. Kureyşliler tarıma elverişsiz de olsa bu bölgelere yerleşmekle yarı göçebelikten kurtuldu. Temel geçim kaynakları Mekke ve çevresinde ticari faaliyetlerde bulunmaktı. Önceleri şehre gelenlerle sınırlı olan ticaret hacmi, zamanla Şam ve Yemen taraflarına kadar genişledi. Sasaniler, Himyeriler, Habeşiler, Gassani ve Bizanslılarla ticari ve diplomatik ilişkiler kuran Kureyş'in ekonomik potansiyeli arttı. İslâm öncesinde Mekkeliler, bölgenin iki büyük gücü konumunda olan Bizans ve Sasani devletleri arasındaki rekabetten de yararlanıyordu.

Kureyşliler, kutsal bir kentte olmalarının avantajını kullanarak Mekke'yi uluslararası bir ticaret merkezi haline getirdi. Arabistan Yarımadası'nın farklı bölgelerinden Kâbe'yi ziyarete gelenlerin, şehrin ekonomisine katkısı büyüktü. Ticaret yollarının kavşağında bulunması ve 'Harem' oluşunun doğurduğu güvenlik ortamı, Mekke'deki gelişimi hızlandıran bir etken oldu. Mekkeli tacirler kış aylarında Yemen ve Habeşistan'a, yaz aylarında da Suriye ve Anadolu'ya uzanan ticari yolculuklar yapıyordu.

Ticari hayattaki canlılığa karşın İslâm öncesinde Mekke'deki Arapların önemli bir bölümü şirk içinde bulunuyor, puta tapıyordu. Kâbe çevresinde sayısı 360'a ulaşan put vardı. Putperest insanların evlerinde de put bulunuyordu. Kureyşlilerin içinde bulunduğu duruma rağmen, Beytü'l-Haram (Kâbe) kutsiyetinden hiçbir şey kaybetmedi. O dönemde de Mekke ve Kâbe, ziyarete gelenlerle dolup taşıyordu. Ziyaretçiler memleketlerine dönerlerken Kâbe'nin etrafından topladıkları taşları yanlarında götürerek onlara hürmet ve tazim gösteriyorlardı. Bununla birlikte Mekke'de, tevhid inancına sahip Hanifler ile az sayıda Hristiyan vardı.

FİL VAK'ASI VE ABDÜLMUTTALİB

Mekke'ye fillerle takviye ettiği ordusu ile girip Kâbe'yi yıkmak isteyen kişi, Yemen'de Habeş adına valilik yapmakta olan Ebrehe el-Eşrem'di. Bu şahıs Yemen'in merkezi San'a'yı Arabistan'ın merkezi haline getirmek istiyordu. Arapların Kâbe'yi ziyaretini ve Mekke'nin öne çıkışını bir türlü önleyemeyen Ebrehe, San'a'da yaptırdığı büyük kilise ile de amacına ulaşamadı. Sonunda şehri alıp Kâbe'yi yıkmak, Mekke'nin dinî merkez olma özelliğini ortadan kaldırıp, Mekkelilerin ticari faaliyetlerini engellemek istedi. Ordusu ile gelip Mekke yakınlarındaki Mugammes'te konakladı.

Mekkelilerin tedirgin bekleyişine karşın Mekke reisi ve Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* dedesi olan Abdülmuttalip soğukkanlılığını korudu ve "Kâbe'yi sahibi korur." diyerek hal-

ka güven verdi. Abdülmuttalib'in, Fil Vak'ası'nda Kâbe'yi yıkmaya gelen Habeşli lider Ebrehe'ye karşı sergilediği tavır ve Cürhümlülerin Mekke'yi terk ederken kapattıkları Zemzem Kuyusu'nu bulup yeniden insanların hizmetine sunması şehirdeki seçkin konumunu güçlendirdi.

Kur'ân-ı Kerim'de; Allah'ın dinine karşı çıkanların akıbetlerinin hüsran olduğu, Kâbe'yi yıkmaya gelen ashâb-ı Fil'in mağlubiyeti misal verilerek şöyle anlatılıyor:

"Rabbinin Ashâb-ı Fil'e ettiklerini görmedin mi? Onların hile ve düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine ebabili, sürü sürü kuşları salıverdi. Bunlar onlara pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyorlardı. Derken onları kurt yeniği ekin yaprağına çeviriverdi." *(Fil, 105/1-5)*

Evet, Cenab-ı Allah Kâbe'yi kuşlarla korudu. Tıpkı ateşleri gül bahçesine çevirdiği, suları ikiye yarıp sevdiklerini koruduğu, nehre beşik içinde bırakılan bebekleri muhafaza ettiği ve örümcek ağı ile İnsanlığın İftihar Tablosu'nun *(sallallahu aleyhi ve sellem)* düşmanlarına karşı perde çektiği gibi..

Mekke'nin itibarı Ebrehe ve ordusunun başarısızlığından sonra daha da arttı. Şehir nüfusu da bu dönemde artışını sürdürerek yaklaşık 10.000 kişiye ulaştı. Kureyşliler Mekke'de önder olmanın ve Kâbe hizmetinde bulunmanın avantajı ile kendilerine bazı dinî ve iktisadi imtiyazlar tanıdılar. Şehir hayatı onların koyduğu kurallar çerçevesinde sürdü.

Haşimoğulları'nın lideri Abdülmuttalib vefat edince yerine oğlu Zübeyr geçti. Bu dönemde Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* atalarının hak ve adalet adına yürüttükleri faaliyetlerden biri de Hilfü'l-Fudûl Antlaşması'nın yapılması oldu. Zübeyr'in öncülüğünde bazı Kureyş kabileleri Mekke'de haksızlığa uğrayanlara yardım etmek için bu antlaşmayı yaptı. Peygamber olmadan evvel ticaretle uğraşan Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de haksızlığa uğrayanların haklarını takip ederek, yapılan antlaşmanın hayata geçmesine katkıda bulundu.

MEKKE HAREM BÖLGESİ

Kur'ân-ı Kerim'de emin bir belde *(et-Tîn, 95/3)* kabul edilen ve yeryüzündeki ilk mâbed olan Kâbe'nin *(Âl-i İmrân, 3/96)* bulunduğu Mekke ve çevresi, her türlü tehlikeden korunmuş güvenli bir yerdir. Mekke şehri bizzat Allah *(celle celâluhu)* tarafından harem kılınmıştır. Mekke'nin harem olduğunu ilan eden ve şehrin emin bir yer yapılması için duada bulunan ise Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*'dır. Kâbe'yi içinde barındıran Mekke ile harem bölgesinin her türlü tecavüzden korunan güvenli bir yer olduğu ve insanların manen temizlenip arındığı bir belde olduğuna Kur'ân'da da vurgu yapılmıştır *(el-Bakara, 2/126; İbrahim, 14/35)*. Harem bölgesinin çevresi 'alemler' ile sınırlandırılıp buraya bazı özel hükümler konulmuştur. Kâbe'yi Mescid-i Haram kuşatır. Mescid-i Haram ile alemler arasındaki uzaklık ise 6-18 km. arasında değişir.

HZ. MUHAMMED DÖNEMİ

Hz. Muhammed *(sallallahu aleyhi ve sellem)* peygamber olduktan sonra İslâmiyet'i tebliğe öncelikle Mekke'de başladı. Geçmişten gelen ve tevhid inancına aykırı olan cahiliye dönemi âdetlerine karşı geldi. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ilk zamanlar İslâmiyet'i gizlice tebliğ etti. Nübüvvetin dördüncü yılından itibaren Müslümanların sayısı artmaya, tebliğ açıktan yapılmaya ve bütün Mekke'yi kapsamaya başladı. Mekke müşrikleri şehirde kurdukları düzenin bozulmasından korktukları için İslâm'a ve Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e karşı düşmanca bir tavır içine girdiler.

TEBLİĞ VE HİCRET

Müşriklerin baskı ve engelleme çabalarına rağmen İslâm dinî Mekke çevresinde de duyuldu ve Müslümanların sayısı her geçen gün arttı. Buna mukabil putperest müşriklerin baskısı, zulmü ve ekonomik boykotu dayanılmaz bir hal almıştı. Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* izin vermesi üzerine bazı Müslümanlar,

Habeşistan'a hicret ettiler. Mekke'de kalan Müslümanlar ise Ebu Talib mahallesinde toplumdan tecrit edilmiş bir vaziyette üç yıl yaşadılar.

Bu arada Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, İslâmiyet'i tebliğ için gittiği Taif şehrinde üzücü hadiseler yaşadı. Müşriklerin tahrikine kapılan bazı bedbahtlar Efendimizin mübarek bedenlerine taş attılar. Mekke'de ve müşriklerin etkili olduğu yakın çevrede tebliğ imkânı giderek daralıyordu.

Habeşistan'dan sonra Müslümanların ikinci hicret yurdu Medine oldu ve burası İslâmiyet'in Mekke'den sonra yayıldığı ikinci merkez konumuna yükseldi. Medineli Müslümanlar, Mekke yakınlarındaki Akabe'de Peygamberimiz'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* biat ederek, baskı altında bulunan Müslüman kardeşlerini şehirlerine davet ettiler. Mazeret sahibi bazı Müslümanların dışında ashâb, Medine'ye hicret etti. Nihayet -Allah'ın izin vermesi ile- Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de 622 yılında Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* ile Medine'ye hicret etti.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Mekke'yi öylesine seviyordu ki; Mekke'nin fethinden sonra şehre girdiğinde şöyle demişti: İbn Abbas *(radıyallahu anh)* anlatıyor: Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm Mekke'ye hitaben şöyle buyurdular: "Sen ne hoş beldesin. Seni ne kadar seviyorum! Eğer kavmim beni buradan çıkmaya mecbur etmeseydi, senden başka bir yerde ikâmet etmezdim."[1]

Bilindiği gibi Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* -dört yıl sütannesinin yanında kalışı dâhil olmak üzere- 53 yıllık ömrü bu mübarek beldede geçmişti.

HİCRETTEN SONRA MEKKE

Hicretten sonra Müslümanlar ile müşriklerin yurtları olması münasebetiyle Mekke ve Medine şehirleri arasında çekişme

1 Tirmizî, menakıb 68

yaşandı. Müslümanlar, Mekke kervanlarını ekonomik baskı altında tutmaya başladılar. Gelişmeler, kısa zamanda tarafları savaşla karşı karşıya getirdi. Mekke müşrikleri, Bedir Savaşı'nda Müslümanlar karşısında yenilmekle; askerî mağlubiyetin yanında, bölgede otorite kaybına da uğradı. Uhud Savaşı'ndaki geçici üstünlüklerine rağmen İslâmiyet'in yayılışı artarak sürdü. Müşrikler son hamleleri olarak nitelendirilebilecek olan Hendek Savaşı'ndan da yenilgi ile ayrıldılar. Artık taarruza geçme sırası Müslümanlarındı.

MEKKE'NİN FETHİ

628 yılında Mekkelilerle yapılan Hudeybiye Antlaşması, Müslümanların ve Medine İslâm Devleti'nin resmen tanınmasını sağladı. Fakat çok geçmeden Mekkeli müşrikler ve onlarla ittifak yapan Benî Bekir Kabilesi antlaşmayı ihlal ettiler.

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu gelişme üzerine Mekke üzerine yürümeye karar verdi. Sefer gizli tutuldu. Bazı Müslüman kabileler Medine'de toplanırken, bazıları da yol boyunca orduya katıldı ve İslâm ordusunun sayısı 10.000 kişiyi buldu. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kan dökmemek ve düşmanı hazırlıksız yakalamak için her türlü önlemi aldı. Medine'den çıkışı yasaklarken, Mekke'ye gidişe izin vermedi ve iki şehir arasında önemli geçitlere nöbetçiler yerleştirdi. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* aynı zamanda çok büyük bir askerî dehaydı ve bunu 'Mekke'nin Fethi' sürecinde uyguladığı stratejilerle bir kere daha gösterdi.

Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* 13 Ramazan h.8'de (4 Ocak 630) Medine'den ayrıldı. Seferin Mekke'ye yapıldığı gizliliğini sürdürmek için Mikat mahalli olan Zülhuleyfe'de ihrama girmedi. Kureyşliler, İslâm ordusunun Mekke üzerine sefer yaptığını ancak ordu Merrüzzahrân'da konakladığında haber aldı. İslâm ordusunun gücü ve iç disiplini karşısında paniğe kapılan

Mekkelilerin bazıları şehirden kaçarken, bazıları da evlerine ya da Kâbe'ye sığındı. Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* karargâhına gelen Ebu Süfyan başkanlığındaki Kureyş heyeti Müslüman olup İslâm'a girdi. Bu vaziyette Mekke'ye geri dönen ve Kâbe avlusunda toplananlara, teslim olmaktan başka çare kalmadığını, kendisinin de Müslüman olduğunu söyleyen Ebu Süfyan'ın sözlerinden sonra halk, İslâm ordusuna karşı durulamayacağını anladı. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Ebu Süfyan, Ümmü Hâni, Hakim b. Hizâm, Ebu Ruveyhâ gibi bazı Mekkelilerin evlerine sığınanlara himaye hakkı verdi. Doğrusu onları mükemmel bir zamanlama ile onurlandırıp, kalplerini İslâm'a ısındırdı. Diğer yandan Mescid-i Haram'ın içerisine sığınanlara da dokunulmayacağı ilan edildi. Yine Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* emri üzerine mecbur kalmadıkça savaşılmayacak; kaçanlar izlenmeyecek, yaralı ve esirler de kesinlikle öldürülmeyecekti. Bütün bunlar ciddi bir direniş görülmeden Mekke'nin sulh içinde fethedilmesini sağladı. Sadece İslâm ordusu kumandanlarından Halid b. Velid *(radıyallahu anh)*, küçük bir mukavemet karşısında kısa bir zaman güç kullanmak zorunda kaldı.

Hâlid b. Velîd'in *(radıyallahu anh)* dışında Mekke'nin fethinde yer alan diğer komutanlar; Ensar birliğinin başında bulunan Sa'd b. Ubâde *(radıyallahu anh)* ile Muhacirlerin başında yer alan Zübeyr b. Avvâm'dır *(radıyallahu anh)*. Merkezdeki kuvvetlerin başında bizzat Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vardı. İslâm ordusu dört koldan Mekke'ye girdi. Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* verdiği emir üzerine ordu Safa Tepesi'nde birleşti. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de Ezahir yolundan şehre girdi (11 Ocak 630). Yıllar evvel dinlerini yaşamalarına izin verilmediği için Mekke'den ve yakınlarından ayrılmak zorunda kalan Muhacirler vatanlarına ve Kâbe'ye kavuştular.

FETİH SONRASI MEKKE

Mekke'nin fethinden sonra Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, ashâb ile birlikte Mescid-i Haram'a giderek Kâbe'yi tavaf etti. Ardından kendisini dinleyenlere Mekke'nin 'Harem' olduğunu ve bu halinin süreceğini belirtti. Daha sonra da kendinden bekleneni yaparak Mekke halkının gönlünü fethetti. Mekkeli müşriklerin onca baskı, işkence ve düşmanlıklarına, kendisini yurdundan ve yuvasından koparmalarına rağmen umumi af ilan etti. Onlara esir muamelesi yapmadı. Mekkeliler, yaptıklarından ötürü Efendimiz'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, defaatle özür dilediler ve Efendimiz'e biat edip Müslüman oldular.

Sıra Kâbe ve çevresinin put ve şirk kokan alametlerden temizlenmesine gelmişti. Bu temizliğin ardından Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Kâbe'ye geldi ve o sırada Kâbe anahtarlarını elinde bulunduran Osman b. Talha'dan *(radıyallahu anh)* anahtarları istedi. Oysa Kâbe anahtarları Osman b. Talha'nın henüz Müslüman olmamış annesinde idi. Annesinden ısrarla isteyerek anahtarları alan Osman, koşup Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*-'e getirdi. Kâbe kapısı açıldı. Birlikte içeri girip şükür secdesi yaptılar. Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kâbe'nin içinde iki rekât namaz kıldı ve dışarı çıktığında: "Allah Teâlâ size emanetleri ehline vermenizi emreder." *(Nisa, 4/58)* ayetini okuyarak Kâbe'nin anahtarlarını yeniden Osman b. Talha'a *(radıyallahu anh)* verdi. Ardından Bilâl-i Habeşî'ye *(radıyallahu anh)* Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumasını emretti. Gözlerden yaşlar boşandı, acı ve ıstırap dolu günlerin ardından karanlığın yerini aydınlığın alacağını müjdelercesine Hz. Bilâl gönüllere su serpti. Ezan-ı Muhammedi kıyamete kadar dinmeyecek Allah'ın nurunu söndürmeye hiçbir güç muvaffak olamayacaktı.

O günden itibaren Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar Kâbe adına çok kıymetli bir hizmet olan Hicabet vazifesi, Osman b. Talha'nın *(radıyallahu anh)* sülalesinde kaldı.

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, fetihten sonra Mekke'de dinî, idarî ve iktisadî düzeni yeniden tesis etti. Daha önce olduğu gibi, Osman b. Talha *(radıyallahu anh)* ve Hz. Abbas *(radıyallahu anh)* hac ve Mekke idaresi ile ilgili olarak Hicâbe ve Sikâye vazifelerini sürdürdüler. Bunların dışındaki tüm görev ve imtiyazlar ilga edildi.

Artık İslâm dinî Hicaz'da her açıdan varlığını tesis etti. Mekke ve Medine şehirleri kardeş oldu. Kalpler Allah'a ve İslâm'a ısındı. Mescid-i Haram ve Kâbe, Müslümanların kontrolüne girdi. Kâbe tazim gördü ve yüceltildi. Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* tasarrufuyla Mekke evleri ve arazisi sahiplerine bırakılarak, gaziler arasında paylaştırılmadı. Mekke dışındaki İslâm fetihlerinin önü açıldı.

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'de kaldığı süre içinde Hacun mevkiinde kurulan çadırda kaldı. Aslında Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'de kendisine ait bir evi vardı. Hatta sahabe efendilerimiz kendisine evinde kalmasını teklif ettiler. Esasen Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicret ederken evini Hz. Ali *(radıyallahu anh)*'a bırakmıştı. Hz. Ali *(radıyallahu anh)* da Medine'ye hicret ederken bu evi kardeşi Akil b. Ebî Tâlib'e emanet etti. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Medine'de iken, henüz Müslüman olmayan amcasının oğlu Akil b. Ebî Talib kendisine emanet edilen evi sattı. Buna işaret eden Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: "Akil bize kalacak ev mi bıraktı?" diyerek serzenişte bulundu. Üstelik Mekke'nin fatihi olmasına rağmen evini geri almayı düşünmedi.

Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu dönemde işaret buyurdukları: "Fetihten sonra hicret yoktur."[2] sözüyle artık Medine'ye hicret sona erdi ve hicret zorunluluk olmaktan çıktı.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bir süre sonra Ensar ve Muhacirlerle beraber Medine'ye geri döndü. Mekke'de düzen

---

2 Buhârî, menâkıbûl-ensâr 45, cihad 1, 27, 184; Müslim, hac 445, imaret 85

kurulmuş, özlenen dinî hayat başlamıştı. Yeni Müslüman olanlara İslâm dininin esaslarını öğretme vazifesi Muâz b. Cebel *(radıyallahu anh)*'a verildi. Mekke Haremi'nin sınır taşları onarılıp yenilendi. Artık müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaşamayacak, hac için Mekke'ye sadece Müslümanlar gelebilecekti *(Tevbe, 9/28).*

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kendisi hayatta iken bizzat Müslümanların başında hacca öncülük etmişti. Bundan dolayı daha sonra Mekke'ye hâkim olan halife ve hükümdarlar ya bizzat kendileri hacca giderek ya da 'Hac Emiri' tayin ederek Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yolunu takip edip hac organizasyonunu düzenlediler.

DÖRT HALİFE DÖNEMİ

Raşid Halifeler zamanında Mekke'nin dinî ve idarî statüsü Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* fetihten sonra koyduğu esaslar üzerinde devam etti. Kutsal belde Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde İslâm toplumunda gelişen hadiselerden doğrudan etkilendiyse de şehrin başkent Medine'ye bağlı olarak idare edilmesi değişmedi.

EMEVİLER DÖNEMİ

Emeviler devrinde Mekke'yi yöneten valiler Medine'ye tâbi olup Ümeyyeoğullarına mensuptu. Fakat ilk Emevi halifesi Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht tayin ederek onun halife olmasına zemin hazırladı. Hz. Hüseyin *(radıyallahu anh)* ve Abdullah b. Zübeyr *(radıyallahu anh)*, Yezid'e biat etmeyerek Medine'den Mekke'ye hareket ettiler. Yezid, siyasi egemenliğini kuvvetlendirmek için dinî merkez olan Mekke'ye egemen olmak istiyordu. Abdullah b. Zübeyr ise Yezid'in gönderdiği orduyu yendi. Hz. Hüseyin *(radıyallahu anh)* ile Ehl-i Beyt, Kerbela'da şehid edilince de Şam yönetimine karşı muhalefetini artırdı (680).

Sonunda Emevi halifesi Yezid, Mekke ve Medine'ye tamamen hâkim olmak için Suriye ordusunu Hicaz'a gönderdi. Ordu Medine'de yapılan Harre Savaşı'nın ardından Mekke'yi kuşattı (683). İki ay süren ve halkın büyük sıkıntılar yaşadığı kuşatma, Yezid'in ölüm haberi ulaşıncaya kadar devam etti ve maalesef bu kuşatma sırasında Kâbe mancınıklara hedef oldu. Muhasaranın kalkmasından sonra da Abdullah b. Zübeyr Emeviler'e biat etmemeyi sürdürdü. Merkezi Mekke olmak üzere Hicaz'da hilafetini ilan etti.

Emevi Halifesi Abdülmelik zamanında Mekke'yi bu defa Haccac b. Yusuf kuşattı. Yedi ay süren bu kuşatmada şehir bir kez daha mancınıklarla taşa tutuldu. Gıda sevkiyatı engellendiği için sıkıntı had safhaya ulaştı. Sonunda şehri savunanlar arasında çözülme yaşandı ve çatışmalar sırasında Abdullah b. Zübeyr şehit edildi. Mekke, Abdullah b. Zübeyr'in dokuz yıllık hilafetinden sonra Emevi hâkimiyetine girdi. Haccac, Mekkelilerden Halife Abdülmelik adına biat aldı. Bir ara Mekke ve Medine'ye sıçrayan Harici tehlikesi Emevi kuvvetlerince bertaraf edildi ve Hicaz'daki Emevi idaresi devam ettirildi.

ABBASİLER DÖNEMİ

Fetihlerin duraksaması, saltanat içi çekişmeler ve Arap ırkçılığı gibi politikaları yüzünden Emevi Devleti, varlığını uzun süre koruyamadı. Oysa Emeviler zamanında hızlı bir fetih hareketi yaşanmıştı. İslâmiyet bu dönemde; Kuzey Afrika üzerinden Avrupa'ya, Anadolu üzerinden Kafkaslara, Orta Asya ve Uzakdoğu içlerine kadar uzanmıştı.

Emevilerden sonra merkezi Bağdat olan Abbasi Devleti kuruldu. Böylece Haremeyn bölgesi de Abbasi idaresine girmiş oldu. Abbasiler, Hicaz'a tayin ettikleri emirlerde, Emevilerin aksine akrabalık şartı aramadılar. Hatta Talas Savaşı'ndan sonra gelişen ilişkiler sonucunda, boylar halinde İslâm'a giren ve Abbasi

bürokrasisinde görev alan bazı Türkler de Mekke Emirliği'ne getirildi.

Diğer taraftan Hicaz'da Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in *(radıyallahu anhuma)* soyundan gelen seyyid ve şeriflerin öncülüğünü yaptığı bazı muhalif hareketler görüldü. Mekke'de yaşanan bu gelişmeler hilafetin Abbasilere geçmesinden kaynaklanıyordu. Bu dönemde Haseniler Mekke'de, Hüseyniler Medine'de yoğunlaştı.

Hicri 317'de (930) hac döneminde Bahreyn tarafından gelen 'Karmatiler' Mekke'ye baskın yaptılar. Kendilerine karşı gelen Müslümanları katleden Karmatilerin Mekke'deki etkinlikleri yirmi iki yıl sürdü. Karmatiler, Mekke'yi terk ederken Kâbe'nin köşesindeki mübarek Hacerü'l-Esved taşını da beraberlerinde götürdüler. Karmatilerin çekilmesi ve İhşitlerin zayıflamasından sonra güçlenen Haseniler, Mekke'de idareyi ele geçirmek için mücadeleye başladılar. Sonunda Ca'fer b. Muhammed bunu başardı.

Bundan sonra Mekke'de okunan hutbelerde halifenin yanında şeriflerin adı da anılmaya başlandı. İslâm Dünyası'ndaki siyasi gelişmelere paralel olarak Mekke'de okunan hutbelerde adı zikredilen ülkeler de değişiyordu. Bir dönem hutbeler Fatımiler adına okundu. Abbasiler eski güçlerinden uzaklaşmış, merkezi idarenin zayıflaması ile İslâm Dünyası'nda yeni devletler ortaya çıkmıştı. Bu devletler için Mekke'ye hâkim olmak, İslâm Dünyası'nda liderliğe giden yolda önemli bir aşama idi. Hicaz hâkimiyeti için yapılan rekabetten yararlanan Haseniler, Mekke'deki hâkimiyetlerini pekiştirdiler. İslâm âleminin dinî merkezi Mekke için; Mısır'da ve diğer bölgelerde kurulan devletlerin arasında uzun yıllar rekabet yaşandı. Fatımi ve Yemen rekabetinden sonra şehir 1067'de yeniden Abbasilere bağlandı.

Mekke'de Şii Fatımilerin hâkimiyeti döneminde Şia mezhebinin alametleri yaygınlaştı. Öte yandan ilk kez bu dönemde

Mekke'ye gelen hacılardan vergi alınmaya başlandı. Şeriflerin önemli bir gelir kaynağı olan bu vergiler zaman zaman kaldırılsa da uzun zaman devam etti.

Türklerin İslâm Dünyası'ndaki etkinlikleri 11. yüzyıldan sonra gelişmeye başladı. Müslümanların koruyuculuğunu giderek Türkler üstlenmeye başladılar. Selçuklular bu dönemde öne çıkan en önemli Türk-İslâm devleti oldu. Belli bir dönem Abbasi halifeleri de Selçuklu hükümdarlarının himayesi altında kaldılar. Selçuklular, Haremeyn'in Fatımi hâkimiyetinde olmasını ve şehirdeki Sünni dokunun zarar görmesini kabul etmeyip mücadele verdiler. Nihayet Mekke'de Fatımiler adına hutbe okunmasına son verildi ve hutbe yeniden Abbasi Halifesi ve Mekke Emiri adına okunmaya başlandı. Açıkça görüldüğü gibi Mekke'de Sünni hâkimiyetin sürmesinde Selçuklular önemli roller üstlendiler. Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde de Selçukluların, Hicaz ve Mekke'ye ilgisi artarak sürdü ve kutsal beldelere yüklü miktarda tahsisat bağlandı.

Eyyubiler döneminde Şafii mezhebi, Mekke'de hâkim mezhep haline geldi. Selahaddin Eyyubi ilk defa 'Hâdimü'l-Haremeyn' ünvanını kullanan sultan oldu ve Mekke'ye hac için gelenlerden alınan vergiyi kaldırdı. Eyyubiler gönderdikleri yardımlarla hâkimiyetlerini güçlendirip, 1252 yılına kadar Mekke üzerinde söz sahibi oldular.

MEMLÜKLER DÖNEMİ

Doğudan Orta Asya'yı aşarak gelen Moğol istilası İslâm Dünyası'ndaki dengeleri altüst etti. Abbasi Devleti, 1258 yılında dağıldı. Abbasi Hilafeti varlığını Mısır'da devam ettirince Mekke Emirliği de Sultan I. Baybars zamanında Memlüklere bağlandı. Memlükler döneminde de Mekke'ye gönderilen yardımlar artarak devam etti. Yardımların Hicaz'a zamanında ulaşmasına dikkat edildiği gibi; Mısır, Suriye ve Anadolu'da bulunan birçok arazi ve köyün geliri Haremeyn halkına vakfedildi. Memlük

Devleti, Mekke için hazineden özel tahsisat ayırarak; Mekke Emirliği adına hacılardan alınan vergiyi kaldırmaya çalıştı.

Memlük Sultanı I. Baybars, 1266'da *(H. 664)* Kâbe'ye ilk defa mahmil ve örtü gönderdi. Mekke'deki birçok yapı yenilendi ve çok sayıda inşaat projesi geliştirildi. Hacılar ve şehirde mücavir olanlar için ribatlar yapıldı. Memlük devlet adamları, şerifler ve özellikle de hükümdar eşleri Mekke'de bazı evleri satın alarak ribat haline getirdi. Memlükler devrinde Mekke'de biri kadınlara ait olmak üzere sekiz adet umumi hamam yapıldı.

TARİHİ SÜREÇTE MEKKE'DE YAŞANAN İDARİ VE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİM

İDARİ-FİZİKİ VE İKTİSADİ YAPI

Mekke'yi yöneten valiler, Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Dört Halife Dönemi'nin sonuna kadar Medine'den gönderildi. Hz. Ali *(radıyallahu anh)* döneminde Mekke halkı, halifeye bağlılığını sürdürdü. Fakat Cemel Vak'ası ile sonuçlanan ilk muhalefet hareketinin hazırlıkları Mekke'de yapıldı. Muaviye b. Ebu Süfyan, Hakem Vak'ası'ndan sonra muhalefetini açığa vurdu.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Mekke'de Kâbe merkezli olarak kurulan on iki kadar mahalle vardı. Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* zamanında Kâbe'nin etrafı duvarla çevrildi ve Mekke'de hayatın merkezi haline gelen Mescid-i Haram şekillenmeye başladı. Mescid-i Haram zamanla genişleyip güzelleşirken şehir de alan olarak büyümeye başladı.

Coğrafi konumu itibariyle Mekke, az yağış alsa da, yılda bir iki kez yaşanan şiddetli yağmurlar sonrasında su baskınları yaşanıyordu. Cahiliye devrinde bentler yapılarak sellerin önüne geçilmeye çalışılıyordu. Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* da su baskınlarına karşı Mekke'de bazı düzenlemeler yaptı.

Mekke, Emeviler döneminde de gelişimini sürdürdü. İlk Emevi Halifesi Muaviye b. Ebu Süfyan zamanında şehirde önemli bir yapılaşma hamlesi başladı. Hatta bu çalışmalar çerçevesinde çok sayıda mülk satın alınması, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*; 'Mekke evlerinin alınıp satılmasını ve kiraya verilmesini onaylamamasına' *(Fakihî, III. 243)* münafi görüldüğünden tartışmalara yol açtı. Muaviye, Mekke'de ayrıca yeşil alanlar oluşturup kuyu ve kanallar açtırdı. Asıl amaç; hac için Mekke ve Kâbe'yi ziyaret eden Müslümanların sıkıntılarını azaltmaktı. Fakat Emevilerin zayıflaması ile beraber Mekke'ye yapılan hizmetlerde gerileme yaşandı.

Abbasiler zamanında Suriye ve Mısır'dan getirilen usta ve malzemelerle Mescid-i Haram merkez olmak üzere yeni düzenlemelere gidildi. Hac mevsiminde şehre gelenlerin ikamet edebilmeleri için yeni ribatlar inşa edildi. Bu yapılar Eyyubiler ve Memlükler dönemlerinde çoğaldı. Ribatların Mekke'de ilmî ve fikri hayatın gelişmesine de katkısı oldu. Yine Abbasiler zamanında 1231'de Mescid-i Haram'ın kuzeyinde bimaristan yapıldı.

Şehrin artan su ihtiyacını karşılamak için mevcut kuyular ıslah edilirken, bir taraftan da yeni kuyular açıldı. Mekke'ye uzak mesafeden, zor şartlar altında yapılan kanallarla su getirildi. Üstelik bu çalışmalar şehir merkezi ile sınırlı tutulmayıp, Arafat, Mina ve Müzdelife için de yapıldı. Bu çerçevede unutulmayacak en büyük hizmetlerden birini Abbasi Halifesi Harun Reşid'in hanımı Zübeyde Hanım yaptı *(H. 213/M. 828)*. Zübeyde Hanım, Taif yolu üzerindeki 'Tad Dağı'nın eteğinden çıkan suyu Arafat'a getirterek burada yapılan havuz vasıtası ile çevreye taksim ettirdi. Geriye kalan su, kanallarla Mekke'ye aktarıldı. Bu iş için 1,7 milyon miskal altın harcandı. Çeşitli dönemlerde harap olup onarılan bu su kanallarına *(Ayn-i Zübeyde)* emeği geçenlerden biri de Kanuni Sultan Süleyman'ın hayırsever kızı Mihrişah Sultan oldu.

Aslında büyük küçük bütün Türk-İslâm Devletleri Haremeyn'e hizmetten geri kalmadı. Bir Atabeylik olan Zengiler, Mekke'de imar faaliyetlerinde bulundular. Bu dönemde Arafat'a su hattı döşendi ve Mescid-i Hayf tamir ettirildi. İlhanlılar ise Huneyn tarafında 'Ayn-i Bâzân' denilen suyu kuraklığın had safhaya çıktığı zamanda Mekke'ye getirdiler. Aynı hattın yanına yeni bir hat da Memlükler ilave etti.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Abbasiler zamanında devlet merkezi Bağdat olmuştu. Abbasiler, yeni hilafet merkezi Bağdat ile Mekke arasındaki Kûfe bağlantılı yolu iyileştirip, ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırıcı faaliyetler ile dinlenme yerleri yaptılar. Aynı dönemde Mekke-Kahire yolu üzerinde de çalışmalar yapıldı.

İLİM VE KÜLTÜR HAYATI

İslâm öncesi dönemde Mekkeliler, kendi kabilelerine ait bilgileri yazdırarak muhafaza ediyorlardı. Mekkeliler arasında okuma yazmayı bilen Kureyşli şahıslar yazıyı Hire'de öğrendi. Kufi yazının aslı da Hicaz'da Mekkeliler vasıtası ile yayıldı. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Mekke'de İslâm'ı tebliğ ve Kur'ân öğretmek adına ilk zamanlar 'Dârü'l-Erkam'ı kullandı. Erkam b. Ebi'l Erkam *(radıyallahu anh)* hazretlerinin evi adeta bir eğitim merkezi oldu. Mekke'nin en seçkin gençleri Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* dizleri dibinde kıvama erip, başımızda birer taç ve yıldız oldular.

Dârü'l-Erkam'dan günümüze ne yazık ki bir iz kalmadı. Sadece Safa Tepesi'nden Merve Tepesi'ne giden yolda ilk kapının açığına düştüğünü biliyoruz.

Kur'ân ayetleri Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında muhtelif unsurlara yazıldı. Veda Haccı'ndaki hutbesi yazıyla kayda geçirildi. Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında zemini hazırlanan köklü ilim geleneği sahabe ve tabiin dönemlerinde de sürdürüldü. Mekke'de yetişen âlimler tefsir,

hadis, fıkıh, siyer ve megazi gibi ilimlerin oluşumuna büyük katkı sağladılar.

Bahsi edilen dönemin âlimleri arasında Abdullah b. Abbas'ın *(radıyallahu anh)* ayrı bir yeri vardır. İbn Abbas, özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında bir ekoldür. Onun oluşturduğu gelenek daha sonraki âlimler tarafından da sürdürüldü. Mekke'de hanımlar da ilmî faaliyetler yapıyordu. Hanımların ilimle meşgul olma faaliyetlerini başlatan ise Hz. Âişe *(radıyallahu anhâ)* annemiz oldu.

Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* öncülük edip başlattığı ve daha sonra da devam ettirilen ilmî faaliyetlerle Mekke, İslâm âleminin önde gelen eğitim ve kültür merkezlerinden biri haline geldi. İlmî hayat hac mevsiminde daha da canlanırdı. Bu canlılık Mekke'de dinî ilimlerde ehil âlimlerin yetişmesinde önemli bir rol oynadı. İslâm âleminin farklı coğrafyalarından gelerek Mekke'de buluşan âlimler, birbirleri ile görüşme fırsatı buluyordu. Mekke, İslâm Dünyası'nın diğer bölgelerinde yaşayan âlimler için her zaman güçlü bir çekim merkezi oldu. Zira burada ders okutmak bir âlimin tanınmasına vesile olan en önemli unsurlardan biriydi. Mescid-i Haram'da ilim halkaları kurulur; âlimler, küttaplar, ribatlar, kütüphane ve medreseler ilim hayatının canlılığına renk katardı. Şimdilerde Hicaz'daki siyasi yaklaşımların tesiri ile eski canlı günlerini geride bırakan tasavvufi düşünce de vaktiyle Mekke'de yüksek bir seviyede idi.

Abbasiler, Mekke'de ilmî faaliyetlerin ve dinî eğitimin en önemli merkezi olan medrese yapımına önem verdiler. Zengiler, Eyyubiler ve Memlükler zamanında da medrese yapımı artarak sürdü. Ortaçağ'da birçok âlim ve edip hac için Mekke'ye geliyor ve bunlardan bazıları şehirdeki medreselerde ders okutuyordu. Meşhur kumandan ve devlet adamı Selahattin Eyyubi, Yemen ve Bengal Sultanları da şehirde medrese yaptırdılar. Memlük Sultanı Kayıtbay'ın 1480 yılındaki haccından sonra törenle açtığı külliye, Mekke'nin en önemli eğitim merkezi olma vasfını uzun zaman korudu. Kayıtbay Külliyesi, dört mezhebe göre eğitim veriyor;

ribatı, kütüphanesi ve küttabı bulunuyordu. Mekke'deki Mescid-i Haram Kütüphanesi şehrin en eski kütüphanesi olup daha ziyade Kur'ân, hadis ve Mekke üzerine yazılan kitaplardan oluşuyordu. Hemen her medrese ve ribatın içinde özel kütüphaneler vardı.

Mekke ve Hicaz halkının gelenekleri ile fetihlerden sonra karşılaşılan yeni kültürlerin kaynaşması zengin İslâm kültürünün oluşumuna zemin hazırladı. Emeviler döneminde hızlanan fetihlerle gelişen ancak ırkçı yaklaşımlarla zedelenen kültürel sentez, Abbasiler döneminde Arap ırkçılığı politikasının terk edilmesi ile gelişimini sürdürdü. Bu dönemde Mekke'de köklü şiir geleneğinin yanında musiki de gelişti. Şiir ve musikide ince ve sade bir üslup öne çıktı.

İslâm âlemindeki siyasi hadiselere yön verme özelliğini zamanla kaybeden Mekke, başta Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e ait olmak üzere İslâm'ın ilk yıllarının hatıralarını barındırması dolayısıyla manevi ve kültürel merkez olma vasfını Medine ile birlikte her zaman taşıdı.

GÜNÜMÜZDE MEKKE

Mekke, '1916-1924' yılları arasında 'Hicaz Haşimi Krallığı' yönetiminde kaldı. 1924 yılında da 'Suudi Hâkimiyeti'ne girdi. Bu tarihten sonra şehirde en yüksek görevli olarak Suudi hanedanına mensup bir emir yer almaya başladı. Suudi Emir, Mekke'yi belediye başkanı ve şehir meclisi ile birlikte yönetir. Mekke Belediyesi, 'Emanetü Mekke' adını taşır. Şehir ile ilgili faaliyetler Hac ve Evkaf Bakanlığı'nın görev alanı içinde ilk sırada yer alır. Suudi Arabistan günümüzde 'Mıntıka' adı verilen on üç idari birimden oluşmaktadır. Bu idari birimlerden birinin merkezi de Mekke'dir. 'İslâm Başşehirleri Birliği' de Mekke'de bulunmaktadır.

Harem-i Şerif ve çevresi, kutsal belde Mekke'nin çekirdeğidir. İslâm öncesinden bugüne şehir bu çekirdek alan etrafında genişledi. Şehrin nüfusu 1930'larda 60.000 civarındaydı. Cervel'den

Ma'lat'a kadar uzanan tek bir ana caddesi ve bu caddeye açılan bitişik nizamda sıralanmış evlerden oluşan dar sokakları vardı. Bazı sokakları ancak yüklü bir hayvanın geçebileceği kadardı. Ancak gölge yoğunluğunun çok fazla olduğu bu tip sokaklar sayesinde Mekke'de özellikle yaz aylarında artan çöl sıcağının, bilhassa samyelinin meydana getirdiği sıcakların etkisi azaltılmaya çalışıldı. Eskiden Mekke sokaklarındaki evlerin inşasında iklim ve coğrafya şartlarını gözetmek adeta bir zorunluluktu.

Harem-i Şerif'in etrafında, şimdiki yüksek otel binalarının bulunduğu yerlerde, daha evvel eski Mekke evleri vardı. Bu evler düz damlı ve güneş ışığını kıran hasır perdeli, kâgir binalardı. Günümüzde bu tarz yapılar pek kalmadı. Sadece Mescid-i Haram'a açılan bazı sokaklar üzerindeki çarşılarda az da olsa eski tip kâgir binalar kaldı. Vaktiyle Safa ile Merve tepeleri arasındaki çarşı da bu tarz yapılardan oluşuyordu. Çarşının bulunduğu alan 1955'teki genişletme çalışmaları sırasında Mescid-i Haram'a dâhil edildi.

Mimari gelişime tarihsel açıdan baktığımızda Mekke, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar Mescid-i Haram çevresinde sıkışan bir şehirdi. O tarihten sonra Suudi Devleti'nin artan petrol gelirlerine paralel olarak Mekke'deki gelişim de hızlandı. 1955'ten itibaren Mescid-i Haram'ı genişletme çalışmaları başladı. 1959 ve 1989 yıllarında da ikinci ve üçüncü etap genişletme çalışmalarına geçildi. Mescid-i Haram çevresinde yapılan genişletme ve yeniden düzenleme çalışmaları sırasında Harem-i Şerif etrafında yoğunlaşmış çok sayıda mesken yıkılarak arsaları mescide dâhil edildi. Kullanılan farklı mimari tarz ve malzemeler şehrin çehresinin değişmesini sağladı. Mekke, Mescid-i Haram ve çevresindeki Ma'lat ve Mesfele semtlerinin dışına, bir başka ifade ile 'Vadi-i İbrahim' bölgesinin ötesine taşmaya başladı. Tepelere, dağların eteklerine yeni yerleşim sahaları kuruldu. Şehir; 'Rusayfe, Aziziye, Faysaliye, Uteybiye, Nüzhe, Zehra ve Hindaviye' gibi daha evvel yaygın bir yerleşmenin olmadığı semt-

lere doğru genişlemeye başladı. Üstelik yüksek yerlere kurulan bu semtler, çöl sıcaklarının olumsuz etkisini biraz daha azalttığından yoğun talep gördü.

Mescid-i Haram çevresinde yapılan genişletme çalışmaları bazı eleştirileri de beraberinde getirdi. Çünkü; Mescid-i Haram çevresinde Kâbe'den daha yüksek bina yapılmaması hususundaki hassasiyet terk edildi. Mescid-i Haram'ın etrafında çok katlı binalar inşa edilmeye başlandı. Özellikle Osmanlıların Kâbe çevresine yüksek bina yapılmaması hususunda büyük bir hassasiyeti vardı. Bununla birlikte artan hac ve umre ziyaretlerini dikkate alarak bu durumu mazur görenler de oldu.

Mekke günümüzde kentsel faaliyetlerin sürekli arttığı modern bir şehirdir. Özellikle son otuz yıl içinde Kâbe'nin çevresindeki tepelere yüksek binalar ve oteller kuruldu. Mescid-i Haram'dan şehrin muhtelif istikametlerine bol ışıklı caddeler açıldı. Dağ ve tepelerin arasındaki caddeler tünellerle birbirine bağlandı. Sanırım Mekke için tüneller kenti demek yanlış olmaz.

Hac ibadetinin gerçekleştiği Mescid-i Haram, Arafat, Müzdelife ve Mina arasındaki ulaşım imkânları rahatlatılmaya çalışıldı. Yeni semtlerde büyük alışveriş merkezleri kurularak Mescid-i Haram çevresindeki ticari yoğunluğun azaltılması hedeflendi. Ancak bütün bu çalışmalar şehrin geleneksel yapısını da neredeyse tamamen değiştirdi. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve saadet asrına ait pek çok hatıranın üzeri kapatıldı. Kâbe ve etrafındaki güzelliği sadece eski revakların çevrelediği tavaf alanından seyretme imkânı kaldı.

Mekke, geçmişte olduğu gibi bugün de ulaşım bakımından Hicaz'daki merkezi rolünü sürdürüyor. Şehrin üç önemli girişi Batn-ı Mekke'de birleşiyor. Mekke'ye en önemli giriş noktası batı yönündeki Cidde tarafındandır. 75 kilometre uzaklıktaki Cidde'den Mekke'ye ulaşım; Kuaynıkan ve Ömer dağları arasından geçen otoyoldan sağlanıyor. Kuzeydeki Ma'lat tarafındaki girişten Mina, Arafat ve Taif'le, güneydeki Mesfele girişinden de

Yemen'le bağlantı kuruluyor. Çevre yolları sayesinde birbirine bağlanan bu girişler 'Harem'de birleşiyor. Kutsal beldeler Mekke ve Medine arasındaki ulaşım ise; halk arasında 'Hicret Yolu' olarak bilinen ve 1984 yılında tamamlanan 418 km.lik otoyol vasıtası ile sağlanıyor.

Mekke'nin nüfusu da şehrin büyümesine paralel olarak hızla arttı. 1930'larda 60.000 olan nüfus, 1974'de 367.000, 1992'de de 966.000'e ulaştı. 2004 yılı başlarında tahmin edilen nüfus ise 1.700.000'dir. Şimdiye kadar şehirde profesyonel anlamda bir nüfus sayımı yapılmadı. Ancak gayri resmi olarak ikamet edenlerin varlığı da dikkate alındığında gerçek nüfusun daha fazla olduğunda kuşku yok. Diğer yandan Mekke nüfusu hac döneminde iki üç kat artıyor. İslâm Dünyası'nın her tarafından gelen farklı renk ve kültüre sahip Müslümanlar, Mekke'nin kutsal dokusuyla bütünleşiyor.

Şehrin günümüzdeki ekonomik hayatı; ticaret, sanayi ve hac ile doğrudan bağlantılıdır. Devlet, petrol gelirlerinin artmasına paralel olarak Mekke'ye yönelik yatırımlarını artırmıştır. Gıda ihtiyacının önemli bir kısmı ülke dışından karşılanmaktadır. Bununla birlikte Mekke'ye eskiden olduğu gibi günümüzde de Hicaz'ın yüksek rakımlı kenti olan Taif'ten meyve, Vadi-i Fatıma ve Hüseyniye'den sebze getirilmektedir. Şehrin ekonomisinde en önemli unsurların başında hac ve umrecilere yönelik işleyen hediyelik eşya sektörü gelir. Bu alanda Çin mallarının ezici bir üstünlüğü görülmektedir.

Hac mevsiminde Kâbe çevresinde neredeyse bütün sokak ve caddeler bir pazaryerine döner. Hatta genel olarak Mekke'de ticari hayat yılın en üst seviyesine çıkar. Kutsal Belde'nin, Mescid-i Haram merkezli olarak Mesfele, Aziziye, Hafair, Cervel, Şişe, Meabde ve Mahfesü'l-Cin semtleri maddi anlamda her seviyedeki Müslüman ile dolar boşalır, bir panayır halini alır. Mekke'deki ticari hayat; Hilton gibi lüks otellerin altındaki mağazalardan alışveriş yapanlardan, köprü altlarında veya akşam saatlerinde

açık alanlarda basit eşyalar satan Sudanlı, Yemenli, Bangladeşli fakirlere kadar her kesime, her bütçeye, her zevke hitap eden bir pazardır. Hemen her şeyin satıldığı bu mekânlarda ne yazık ki, tezgâh ve vitrinlerdeki ürünlerin büyük bölümü Müslüman olmayan ülkelere aittir.

Dünya Müslümanlarının hac ibadeti ve umre ziyareti için geldiği Mekke'de; otelcilik, finans ve sağlık sektörü gelişmiştir. Bu alanlardaki yatırımlar hızla devam etmektedir. Haddizatında tüm altyapı ve hizmet sektörü ile ilgili planlamalar en başta hacı ve umrecilerin ibadetlerini kolay yapabilmesi içindir. Öte yandan Mekke'de hizmet sektörü başta olmak üzere hemen hemen bütün iş kollarında çalışanların büyük çoğunluğunu Suudi Arabistan dışından gelenler oluşturur.

Suudi Arabistan'ın kurulduğu yıllarda Mekke ve Medine'de -diğer alanlarda olduğu gibi- eğitim alanında da geleneksel kültür varlığını sürdürüyordu. Bu bağlamda geleneksel eğitim kurumları uzun zaman varlığını korudu. Mekke'de yüksek öğretim faaliyetleri 1949'da açılan tek fakülte ile başladı. Sayıları zamanla artan fakülte ve enstitüler 1981 yılında dinî, sosyal ve teknik konularda eğitim veren 'Camiat-ü Ümmi'l-Kura' bünyesinde toplandı.

Mekke'deki en önemli kütüphane Osmanlı Sultanı Abdülmecid'in desteği ile kurulan ve daha sonraki yıllarda çeşitli devlet adamları ve şahısların katkıları ile gelişen 'Mektebetü'l-Harem'dir. Yüksek öğrenim kurumları devlet ve özel şahıslara ait kütüphaneleri ile Mekke, günümüzde Suudi Arabistan'ın önemli ilim merkezlerinden biridir.

OSMANLILAR DÖNEMİNDE MEKKE VE HİZMETLER

MEKKE'DE OSMANLI HÂKİMİYETİNİN (HİZMETLERİNİN) BAŞLAMASI

OSMANLILARIN HİCAZ'A OLAN İLGİSİ

Türkler, Selçuklular devrinden itibaren İslâm Dünyası'nda etkin bir konuma geldi. Abbasi bürokrasisinde önemli görevler üstlenen ve bir kısmı Mısır'da bulunan Türk valiler, Mekke'ye her zaman yakın ilgi gösterdi. Selçukluların, Abbasi halifelerini himaye ettikleri zamanlarda Mekke'de Abbasiler adına hutbe okundu.

Yavuz Sultan Selim döneminde yaşanan Osmanlı-Memlük gerginliğinden evvel, bir başka ifade ile Mısır ve Haremeyn Osmanlı egemenliğine girmeden çok önce 'Devleti Âliye' Mekke ve Medine'ye ilgi göstermeye başladı. Haremeyn bölgesi Memlük egemenliğinde iken de Osmanlı padişahları gönderdikleri yardımlarla kutsal beldelere olan muhabbetlerini ortaya koydular.

Mekke, Mısır Seferi'nin ardından Ocak 1517'de Osmanlı egemenliğine girdi. Mısır'da Osmanlı idari düzenini kurmak için kalan Yavuz'un harekete geçmesine gerek kalmadan Mekke Emiri Şerif Berekat, oğlu Ebu Nümey başkanlığında bir heyeti Kahire'ye göndererek ona itaatini bildirdi. Yavuz Sultan Selim, Mekke heyetini iki defa huzuruna kabul etti ve Şerif Berekât'ın

Mekke Emirliği'ni onayladı. Heyet Mekke'ye döndükten sonra Şerif Berekât, 'Hâdimü'l-Haremeyn' ünvanıyla andığı Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği hil'ati giydi ve onun adına hutbe okuttu. Böylece Mekke'de Osmanlı hâkimiyeti fiilen başlamış oldu. Osmanlı hizmetlerinin başlamasından sonra Hicaz yepyeni bir döneme girdi.

RÜYADA GELEN DAVET

Yavuz Sultan Selim'in ve saray görevlilerinden Kapıağası Hasan Ağa'nın, Hicaz'da Osmanlı hizmetlerinin başlamasına vesile olacak güzel bir rüya gördüklerinden bahsedilir. Buna göre; gecelerini âlimlerle ilmî meseleleri münazara ve ibadet yaparak geçiren Yavuz, yine böyle bir gecenin sabahında, sırdaşı Hasan Can'ı huzuruna çağırarak: "Anlat bakalım Hasan, bu gece nasıl bir rüya gördün." diye sordu.

Hasan Can, mahcup bir eda ile anlatmaya değer bir rüya görmediğini söyleyince Yavuz: "İnsan bütün gece uyur da hiç rüya görmez mi? Herhalde bir rüya görmüşsünüzdür..." diye ısrar etti. Hasan Can, Sultan'a cevap verememenin üzüntüsü ile mahcubiyeti artarken olanlara da bir mana vermeye çalışıyordu.

Aslında o gece sarayda bir rüya gören vardı ama bu Sultanın sırdaşı Hasan Can değil, bir başkası, Kapıağası Hasan Ağa idi. Bir vesile ile bunu öğrenen Hasan Can, Kapıağası Hasan Ağa'ya gördüğü rüyayı Sultanın huzurunda anlattırdı.

Ağa şöyle dedi: "Bu gece Harem dairesi nur yüzlü kimselerle doldu. Sultanın kapısı önünde de ellerinde birer sancak bulunan dört kişi duruyordu. En öndeki zatın elinde Sultanımızın sancağı vardı. O zat bana dedi ki: "Biz niye geldik bilir misin?" Ben de: "Buyurun!" dedim. Bunun üzerine: "Şu gördüğün mübarek kişiler, Resûlullah Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ashâbıdır. Hepimizi Resûl-i Ekrem Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gönderip Sultan Selim Han'a selam söyledi ve buyurdu

ki: "Haremeyn'in (Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere) hizmeti ona verildi.

Bu gördüğün dört kimsenin birisi Ebu Bekir Sıddık, diğeri Ömerü'l-Faruk, bir diğeri de Osman-ı Zinnureyn'dir. Ben de, Ali b. Ebi Talib'im. Bunu var Sultan Selim Han'a müjdele!.. dedi ve aniden hep birlikte gaib oldular".

Sultan Selim'in mübarek yüzü rüyayı dinledikçe kızardı ve gözlerinden sevinç yaşları boşanırken: "Ey Hasan Can! Sana demez miyiz ki, biz, bir tarafa me'mur olunmadıkça hareket etmeyiz. Ecdadımızdan her biri evliyalıktan nasibini almışlardı. Her birinin nice kerametleri vardır..." dedi.

Meğer ki Sultan da o gece aynı rüyayı görmüş! Bu manevi işaretlerle takviye edilen Yavuz: "Hasan Ağa da divanda bulunsun! Tez Mısır Seferi hazırlıklarına başlansın!" dedi ve 1516'da Osmanlı ordusu Mısır Seferi'ne çıktı.

Mısır Seferi için önemli bir siyasi neden de mevcuttu. Daha önce Memlüklerden İran'a destek vermeyeceklerine dair söz alınmıştı fakat bu sözü bozduklarından üzerlerine yüründü. 1516'da Mercidabık Ovası'nda Memlük ordusu net bir yenilgiye uğratıldı. Suriye ve Mısır yolu Osmanlı ordusuna açıldı. Memlükler, Osmanlı kuvvetlerinin Sina Çölü'nü aşamayacağı kanaatindeydi. Bazı Osmanlı paşalarında da tarih boyunca nice orduları yutan bu çölü askerin nasıl geçeceğine dair tereddüt vardı. Gündüz 50 dereceye ulaşan sıcaklığı ile cehennemi andıran Sina Çölü, gece eksi 20 derecelere inen ısısıyla değişken bir iklime sahipti.

Yavuz Sultan Selim kumandasındaki Osmanlı ordusu hiçbir zayiat vermeden, herhangi bir ikmal güçlüğü çekmeden on üç günde çölü aşmayı başardı. Büyük bir askerî dâhi sayılan Napolyon, benzer bir girişimi Yavuz'dan yaklaşık üç asır sonra denedi ama başaramadı. Fransız askerleri susuzluktan çıldırarak birbirlerini vurdular. Gelişen ulaşım imkânlarına rağmen I. Dünya Savaşı'nda Sina Çölü ancak on bir günde aşılabildi. Bütün

bunlar dikkate alındığında Yavuz'un ve Osmanlı ordusunun başarısı daha iyi anlaşılır.

Bütün tereddüt ve zorluklara rağmen Allah'a ve askerlerine itimat eden Yavuz Sultan Selim, büyük bir azim ve kararlılıkla Sina Çölü'ne girdi. Ordunun çöldeki ilerleyişi sürerken bir müddet sonra Yavuz atından indi, yürümeye başladı. Bu hal karşısında askerî erkân da atlarından inip yürümeye başladılar. Ama herkes şaşkınlık içindeydi; "Atların bile kanının kaynadığı, zor yürüdüğü bu çölde Sultan, niye atından indi, yürümeye başladı?" diye fısıldanmalar başladı.

Paşalar, Yavuz'un canciğer arkadaşı Hasan Can'a: "Ne olur Hünkâr'a sor. Bu acep ne iştir?" dediler. Hasan Can, Yavuz'a merakla, bu halin neyin nesi olduğunu sorunca, Yavuz: "Hasan görmüyor musun; önümüzde Allah'ın Resûlü Fahr-i Kainat Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yürüyor! O Âlemler Sultanı yürürken biz nasıl at üzerinde olabiliriz?..." dedi.

Evet, Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir bulutun altında ruhaniyeti ile Osmanlı ordusuna önderlik etti ve Sina Çölü on üç günde geçilerek 1517 yılında yapılan Rıdaniye Savaşı ile Mısır fethedildi.

Yavuz Sultan Selim, bir lider olmanın yanında, takva ve ibadetiyle zirve bir insandı. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e karşı sonsuz bir muhabbeti vardı. O'na *(sallallahu aleyhi ve sellem)* olan muhabbetini bakınız dizelere nasıl dökmüş Yavuz Sultan Selim: "Kimse sensiz bulamaz Hakk'a vüsul / Feyz-i lutfunla olur merd-i kabul / 'Rahmeten li'l-alemin'sin ya Rasül / El-Meded ey ma'den-i nur-i Huda / Ey keremkân-ı Rasul-i Kibriya / Kemterindir bu Selim-i pür-hata / Dergâhından iltica eyler atâ / El-Meded ey ma'den-i nur-i Huda"

Kahire'ye giren Yavuz Sultan Selim'i ve Osmanlı ordusunu halk coşku ile karşıladı. Sultanın ihtişamını seyretmek isteyen insanlar sokakları ve pencereleri doldurdu. Yavuz ise, gayet mütevazı bir vaziyette önde değil, cengâverlerinin ortasında,

etrafındakilerden farksız giyimi ile önüne bakarak ilerledi ve halkın tahmininin aksine bir portre çizdi.

15 Şubat 1517'de Memlük sarayına giren Sultan, üç gün sonra Kahire'de Melik Müeyyed Camii'nde cuma namazı kıldı. Cuma hutbesinde hatibin kendisinden; 'Hâkimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn' (İki şerefli belde olan Mekke ve Medine'nin hâkimi) diyerek bahsetmesi üzerine derhal "Estağfirullah" dedi ve hatibe gözyaşları içinde müdahale edip: "Yok yok! Bilakis "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn" (İki şerefli belde olan Mekke ve Medine'nin hâdimi) diyerek cevap verdi. Daha sonra da halıyı kaldırıp toprağa secde yaparak Rabbine şükretti. Haremeyn'e hâdim olduğunu ispat ve ilan etmek için, sarığının üzerine süpürge şeklinde bir sorguç taktı. Yavuz'un bu hali Osmanlıların kutsal beldelere bakış açısını özetleyen bir tavırdır.

Mısır'da kaldığı süre içinde Mekke'den gelen heyeti iki defa kabul eden Yavuz, heyet üyelerine ihtimam gösterdi ve Hicaz'daki mevcut yapının devamını sağladı. Kutsal toprakların Kazaskerliğine Piri Paşa getirildi. Yavuz'un Piri Paşa'ya söylediği şu sözler onun Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e olan muhabbet ve hürmetinin ayrı bir tezahürüdür:

"Paşa! Mekke ve Medine Padişahlığı Server-i Kâinat'ın evladı kiramı elindedir. Ben o memleketi asker ile varıp almadım. Onlar, kendi kemâlat, hüsn-i edep ve ihsanlarından dolayı İslâm birliği yolunda bana itaat eylediler. Bu izzetin mükâfatı üzerime vaciptir. Hakk Teâlâ'ya gece gündüz şükrederim ki, o mübarek beldelerde okunan hutbelerde ismim yâd olunur. Bu saadeti cihan padişahlığına değişmem! Bu itibarla Haremeyni'ş-Şerifeyn'in halkına ne lazımsa esirgemeyesin ve sakın ola ki mübarek beldenin umuruna müdahale etmeyesin!"

OMUZLARA BİNEN YÜKÜN AĞIRLIĞI

Osmanlıların Haremeyn'e hizmetlerini iki bölümde incelemek mümkündür. Birincisi; Kuruluş Devri'nden Yavuz Sultan

Selim'in Mısır Seferi'ne kadar geçen dönemdir. Kuruluş devri padişahı Yıldırım Bayezid'den itibaren Osmanlılar her sene Mekke ve Medine için 3500 dinar tutarında para keseleri gönderdiler. Bu paralar *(Surre keseleri)* 'Surre Alayları' ile Hicaz'a gönderilirdi. Sultan II. Murad, Manisa'daki arazilerini kutsal beldeler için vakfetti. Osmanlılar, devletin devamı için dua edenlere ayrıca para gönderirlerdi. Fatih Sultan Mehmet de İstanbul'un fethinden sonra elde edilen ganimetten Haremeyn'e para aktardı. Özetle Devlet-i Âliye'nin bölgeye olan alakası ve hizmetleri 1517'den önce başladı.

Öte yandan hac yollarının güvenliğinde problemler yaşanıyordu. Zaten Osmanlı Devleti ile Memlükler arasındaki uyuşmazlığının özünde de hacıların güvenlik ve su problemleri söz konusu idi.

İkincisi; Mısır Seferi'nden sonra halifeliğin Osmanlılara geçmesi ve Hicaz hâdimliği ile başlayan dönemdir. Yavuz Sultan Selim, kutlu bir davetin ardından Mısır Seferi'ne çıkarak İslâm Dünyası'nda birlik adına büyük bir adım attı. Yavuz, Mısır'dan oğlu Şehzade Süleyman'a (Kanuni) gönderdiği mektupta; "Artık bir hacının dahi başına gelebileceklerden biz sorumluyuz." diyerek omuzlarına aldığı yükün ağırlığını da ifade etti.

Yavuz'la birlikte Hicaz'da, Osmanlı imar faaliyetleri başladı. İlk önce Mescid-i Haram'daki 'Makam-ı Hanefi'nin tamiratına başlanıp, çatlayan yerler onarıldı. Bilindiği gibi Mescid-i Haram'da Osmanlılar zamanında dört mezhebin de makamı vardı. Mezhep imamları 1924 yılına kadar Beytullah'ın dört bir yanındaki makamlarda cemaatlerine namaz kıldırdılar.

Yavuz'dan sonra Osmanlı tahtına oturan oğlu Kanuni Sultan Süleyman, gerekli imar çalışmalarının yapılması için Mimar Sinan'ı Mekke'ye gönderdi. Mimar Sinan, Kâbe'yi çevreleyen revakların bir yangın sırasında tahrip olan ahşap çatısının yerine günümüze kadar ulaşan kubbeleri yaptı. Ayrıca Mescid-i

Haram'ın Şâmîye tarafında, dört mezhep için dört medrese ve iki tane de hamam yapıldı. Hamamlardan bir tanesi -şimdiki tuvaletlerin olduğu yerde- 1982 yılına kadar duruyordu.

DEĞİŞMEYEN STATÜ VE GÜVENLİK

Osmanlılar, Mekke'nin Memlükler zamanındaki statüsünü değiştirmediler. Hicaz'daki hâkimiyet Mekke Emirleri vasıtası ile sürdü. Bu amaçla emirlere sık sık hil'at gönderip ihsanlarda bulunuldu. Mukaddes topraklarda huzur ve asayiş ortamının bozulmamasına azami derecede hassasiyet gösterildi. Haremeyn'e olan muhabbetin tezahürü olarak; Mekke'yi dış tehditlerden korumak maksadı ile Yemen (Aden) ve Mısır'ın güneyine doğru hâkimiyet sahası genişletilerek Kızıldeniz ve çevresi kontrol altına alındı.

Mekke'ye dünyanın farklı coğrafyalarındaki Müslümanların güven içinde ulaşabilmesi için çeşitli tedbirler alındı. Bunların başında da çok canlar yakan bedevi saldırılarını önlemeye yönelik faaliyetler yer aldı. Hint Okyanusu'na donanma gönderebilmek, Uzakdoğu Müslümanlarının Mekke'ye güven içinde ulaşabilmesini sağlamak amacı ile Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan bir kanal açılması düşünülüp çalışmalara başlandı ise de yarım kalan bu proje tamamlanamadı.

Şiiliği devlet ideolojisi olarak benimseyen Safevi Devleti'ne karşı Osmanlılar, haklı bir mücadele verdi. Zira Şahlar, Mekke'de yaşanan bazı olaylara müdahil olarak fitne ateşini körüklüyordu. Bundan dolayı özellikle Osmanlı-Safevi savaşlarının olduğu zamanlarda İranlı hacıların Osmanlı topraklarına girmesi yasaklandı. 1555 yılında yapılan ilk Osmanlı-İran Antlaşması'nda (Amasya Antlaşması) İranlı hacıların Mekke'yi ziyaretine izin verildi. Ancak İran sorunu 18. yüzyılda (1736) yeni bir boyut kazandı. Nadir Şah, İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra Osmanlı Devleti'nden Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınmasını ve Mekke'de mevcut dört mezhebin makamının yanında yeni bir

makam tahsis edilmesini istedi. Osmanlı Devleti, Nadir Şah'ın bu talebini reddetti.

Mekke, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı dönemi genellikle sakin geçirdi. Hicaz bölgesi Osmanlı devrinde hak ettiği ilgi ve muhabbeti her zaman gördü. Bununla birlikte bazen Osmanlı idarecileri ile şerifler arasında yetki problemleri veya şeriflerin kendi aralarında nüfuz mücadeleleri yaşandı. Kimi zaman da Mekke, isyancı ya da bedevilerin baskınlarına maruz kaldı.

Osmanlı Devleti, 1917 yılına kadar tam 400 sene fevkalade bir samimiyetle 'Mukaddes Beldeler'in hizmetini gördü. Vergi almadığı gibi hep veren oldu. Haremeyn'e saygısından dolayı Mekke ve Medine kalelerine Osmanlı bayrağı çekilmedi. Osmanlı, Hicaz'ın emniyeti için hiçbir getirisi olmayan Yemen'e kadar uzandı. Evet, ecdat petrolü ya da verimli toprakları için Yemen'e gitmedi. Oraya sadece Hicaz'ın güneyini güvenlik altına alabilmek amacıyla gitti ve 300 bin evladını orada bıraktı. O bölgeye Avrupa'dan ilk giden Portekizlilerin bir hedefi vardı: "Denizden Kudüs'e ulaşmak ve bu arada Mekke'de Kâbe'yi, Medine'de de Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* türbesini yıkmak." Osmanlı, yüzyıllarca Kızıldeniz'i iki taraftan kontrol altında tutarak bu planı engelledi. Ecdat, bununla da yetinmedi ve hac yolları üzerine her 20 km.de bir iki katlı sekiz odalı kaleler yaptırdı. Ayrıca Mekke ve Medine'nin etrafına beş büyük kale yapılarak güvenlik tesis edildi.

Geçtiğimiz yüzyılın başlarında da İngilizlerin daha evvel Portekizlilerinkine benzer girişimleri oldu. Hatta İngilizler belli bir seviyede ilerledi ve 1917'de Kudüs'e girdiler. Buna paralel olarak İngiliz ajanları da bazı Arap kabilelerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmayı başardı. Medine isyancılar tarafından kuşatıldı. Sonunda Medine Müdafii Fahrettin Paşa'nın direnci kırıldı ve ecdadımız yüzyıllarca büyük fedakârlılarla hizmetine koştuğu mübarek topraklardan gözyaşları içinde ayrılmak zorunda kaldı.

HACI KAFİLELERİ VE HAC HİZMETLERİ

Hac mevsiminde kafileler, üç önemli noktada toplanıp hep birlikte Hicaz'a doğru yol alırdı. Anadolu ve Kafkaslardan gelen hacılar Suriye, Kuzey Afrika'dan gelenler Kahire ve güneyden gelenler de Yemen'de toplanırdı. Hacı kafilelerinin sayısı 30.000 kişiyi bulur ve Hicaz'a doğru topluca hareket edilirdi. Osmanlı Devleti, günde ortalama 20 km. yol alabilen kafilelerin yol, su, ulaşım, güvenlik ve konaklama gibi ihtiyaçlarını dört asır boyunca karşıladı. Hicaz'a uzanan yollar üzerine köprüler inşa edildi. Güvenlik konusunda en büyük sıkıntıyı çıkaran çöl bedevilerine karşı çeşitli önlemler alındı. Üstelik devletin bütün bu çalışmaları İstanbul'dan koordine ediliyordu.

BEDEVİ BASKINLARI

Arabistan çöllerindeki bazı bedevi kabileleri, 'Mukaddes Beldelere' ilerleyen hacı kafilelerine mallarını gasp etmek amacıyla saldırıyor, zaman zaman hacıları vahşice öldürüyorlardı. Hac yolculuğuna gidenlerin çoğu saldırıya uğramaktan, bazıları da yuttukları küçük altın paraları almak isteyen bedevilerin, karınlarını delmesinden kurtulamadı.

Osmanlı Devleti, bedevilerin hacılara zarar vermemesi için kafilelerin önünden ekipler gönderip onlara 'Sürretü'l-Urvan' adı altında para veriyor, onlarla antlaşma yapıyordu. Bu işin başına her sene kuzeyden gelen hac yolcularının toplandığı Şam'da, 'Emirü'l-Hac' adı verilen bir şahıs atanıyordu. 'Emirü'l-Hac', kafilenin önünden giderek bedevilerle anlaşmaya çalışırdı.

Tarihte adından söz ettiren Emir-ül Hac'lardan biri de 'Hacı Kıran Hasan Paşa'dır. Kendisine yüklü bir miktar para verilerek bedevilerle anlaşması ve yol güvenliğini sağlaması istenir. Cesaretine güvenen Paşa, parayı vermeden, gerekirse saldıran bedevilerle savaşarak kafileyi Hicaz'a götürmek ister. Ama sonuç pek acıdır. 30.000 kişilik hacı kafilesinden ancak üç bin kada-

rı, neredeyse üryan vaziyette Şam'a geri ulaşabilir. O dönem itibariyle bu vahşeti yapanlar düşünmüyorlardı ki; saldırıp öldürmeye çalıştığı, malını gasp etmeye kalkıştığı bu insanlar Müslüman'dır. Maddi ve manevi fedakârlık yaparak ailesinden, yurdundan ayrılarak Allah'ın evini, Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrini ziyarete niyet etmiştir.

BİR KATRE SU

Geçmişteki hac ziyaretlerinde yaşanan problemlerin başında su sıkıntısı geliyordu. Osmanlı Devleti, bu ihtiyacı gidermek maksadıyla Arafat'ta 'Cebel-i Rahme' etrafına havuzlar yaptırdı. Günümüzde de 'Cebel-i Rahme' etrafındaki Osmanlı çeşmelerinin kalıntıları hâlâ görülebilir.

Arafat'ta Cebel-i Rahme'nin eteklerinde zamanında su akan Osmanlı çeşmeleri.

Hac ibadetinin yapıldığı Arafat, Müzdelife ve Mina'ya ilk ciddi su getirme projesi Abbasiler zamanında bir rüya üzerine gerçekleşti. Abbasi Halifesi Harun Reşid'in hanımı Zübeyde Hanım bir rüya görür. Rüyasında bütün Bağdat halkının kendisi ile temasa geçtiğini görür. Zübeyde Hanım, devrin büyük ulemasından Ebu Yusuf'a cariyesini göndererek rüyasını tabir ettirmek ister. Ebu Yusuf, cariyeye: "Bu rüyayı sen görmedin, git rüyayı asıl gören

yanıma gelsin." der. Ebu Yusuf, yanına gelen Zübeyde Hanım'a rüyayı tabir ederek: "Sen Müslümanlar için çok büyük bir hizmete vesile olacaksın." der.

Zübeyde Hanım, hiçbir masraftan kaçınmayarak 'Derb-i Zübeyde' denilen 'Bağdat-Mekke Suyolu'nu yaptırır. Taif'e kadar 820 km. ve Tarif'ten sonra 60 km. suyu getirir. 'Ayn-ı Zübeyde' (Zübeyde Suyu) denilen bu su, hayırsever kadının ömrü vefa etmediği için ancak Arafat'a kadar getirilebilir.

Haccın rükünlerinin yapıldığı mekânlarda çekilen su sıkıntısı problemi Osmanlılar zamanında çözüme kavuşmuştur. Vaktiyle Harun Reşid'in hanımı Zübeyde Hanım'ın Taif taraflarından Vadi-i Numan'dan, 60 km. mesafeden getirdiği su kanalları tahrib olmuştu. Hacılar "bir katre su, bir yayık su" diyerek adeta inliyorlardı.

İşte kutsal topraklardaki su sıkıntısından haberdar olan bir başka Allah dostu ve Resûlullah aşığı hayırsever kadın, cennet mekân Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan, 100.000 altın harcayarak 'Ayn-ı Zübeyde' suyunu, Arafat'tan Mekke-i Mükerreme'ye ulaştırdı. Arafat'tan Müzdelife'ye doğru giden üçüncü yolu takip ettiğinizde bu hizmetin nişanesi olarak yolun sağ tarafında, dağların eteklerinde yola paralel uzanan su

Arafat'tan Müzdelife'ye doğru giderken gördüğümüz ecdadın eseri olan su kemerleri

kemerlerini günümüzde de görmeniz mümkündür. Mekke'de mukim insanların ifadesine göre 15 sene öncesine kadar hâlâ bu kanallardan su geliyordu.

Kanuni döneminde güneydeki Huneyn Vadisi'nin Hadde köyündeki su da Mekke'ye getirilmek istendi. Ancak rakım farkından ötürü Mekke'ye ulaştırılamayan su Cidde'ye bağlandı.

Son dönemde yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda; Arafat Meydanı'nın altının zengin yeraltı su kaynaklarına sahip olduğu görüldü. Günümüzde yeşillendirilen ve akasya türü ağaçların boy gösterdiği Arafat, yepyeni bir çehreye büründü. Ağaçların dibine kadar getirilen musluklar sayesinde çok sıcak geçen yaz aylarında da yeşilin tonu muhafaza edildi.

OSMANLI DEVRİNDE KÂBE'NİN TAMİRATI

Osmanlı hizmetlerinin başladığı yıllardaki Kâbe, Abdullah b. Zübeyir'in Mekke'de dokuz yıllık halifeliğine son veren el-Haccac tarafından 693 yılında gözden geçirilen yapıydı. Osmanlıların 16. yüzyıldaki inşaat seferberliklerinde, Kâbe'ye el sürülmedi. Ortaçağ'daki birkaç onarım dışında uzun zaman kapsamlı bir bakım yapılmamıştı. 16. yüzyılın sonunda Kâbe'nin yapı olarak kötü durumda olduğuna ilişkin ilk uyarılar gelmeye başladı. Ancak, kimi âlimler binada yapılacak her türlü değişiklik düşüncesine karşıydı ve Osmanlı yönetimi de bu görüşleri tereddütsüz kabul ediyordu.

Klasik tarzdaki camilerin sonuncularından birini yaptırmış olan Sultan I. Ahmed *(1603-1617)*, Kâbe'nin büyük oranda yıpranmış yapısını desteklemek için harekete geçti. O zaman bile ana duvarlara dokunulmadı sadece hasarlı kısımlar onarıldı. Bina, duvarların dış basıncını tutması amaçlanan bir dizi payanda ve bu payandaların üzerindeki bir demir kemerle dışardan desteklendi. Kâbe'nin çatısının büyük bölümü değiştirildi ve yağmur oluğu da yenilenerek som altından bir oluk konuldu. Kâbe için-

deki üç sütun da altın ve gümüşle süslendi. Binanın girişinin üzerinde yer alan gümüş levha altın levhayla değiştirildi. Tamirat sırasında değerli malzeme kullanımına özen gösterildi.

Ancak Sultan Ahmed zamanındaki çalışmalar yapıyı tam anlamıyla sağlamlaştırmadı. Bu durum Mekke'nin 1630 yılında şiddetli bir fırtına ve sonrasında maruz kaldığı yağmur ile açıkça ortaya çıktı. Bu tür şiddetli yağmurlar yılda bir iki kez görülürdü ama bu defaki fırtına öyle bir kasıp kavurdu ki hadiseye şahit olanlar daha önce böylesini görmediklerini düşündü. Coğrafî konumu nedeniyle Mekke'deki Mescid-i Haram, bu tür ani su baskınlarından etkileniyordu. Çöl alanlarında, yağmur suyu yerkabuğu tarafından emilememekten dolayı yüzeyden vadilere doğru akıyordu.

Mescid-i Haram, genel olarak kuru olan ancak, yağışlarda hızla dolan böyle bir vadinin ortasında yer almaktadır. 1630'da yalnız caminin avlusu değil, kentin alçak bölümlerinin tümü de su altında kaldı ve çok sayıda insan boğuldu. Vakanüvis Süheylî, suyun Kâbe'nin yerden epeyce yukarıda bulunan kapı anahtarlığına değin yükseldiğini kaydetmektedir. Tam üç gün boyunca Mescid-i Haram'ın avlusu sular altında kaldı. Sular çekildiği zaman, bir adam boyunda çamur tabakasının biriktiği görüldü. Çok geçmeden kuruyan çamur bir kaya kadar sertleşti ve ancak ıslatılıp yumuşatıldıktan sonra temizlenebildi.

Yapılan inceleme sonunda Beytullah'ın duvarlarının selin biriktirdiği çamurun baskısını kaldıramayacak kadar yıprandığı ve yıkılmak üzere olduğu görüldü. Bunun üzerine Mekke Şerifi, kentin önde gelenlerini toplantıya çağırdı ve Osmanlı merkezi yönetimi temsilcilerine de haber verildi. Bu tür toplantılar Kâbe'nin yeniden inşa sürecinde sık sık tekrarlandı. Gerçi şehrin ileri gelenlerinden oluşan bu tür meclislerinin hukuki bir varlığı yoktu ama Osmanlı yönetimi, söz konusu olan Kâbe'nin onarımı olunca istişareye açık bir tavır sergiledi.

Ölçüm ve inşaat ustası Ali b. Şemseddin'e Kâbe'yi yıkılmaktan kurtarma sorumluluğu verildi. Cidde Sancakbeyi'nden, limanda bulunan kerestenin bir miktarını vermesi istendi. Sipariş kısa zamanda Mekke'ye ulaştı. Dört mezhebin müftüleri, Kâbe restorasyonunun padişah adına Mekke Şerifi'nin üstlenmek zorunda olduğu dinsel bir sorumluluk olduğunu bildirdi.

Mekke Şerifi Mesud, Mısır valisi Mehmet Paşa'yı haberdar etmek için Mısır'a derhal birkaç haberci gönderdi. Haberciler pazartesi günü yola çıktı ve Ramazan-ı Şerif'in sonunda Kahire'ye vardılar. Valinin huzuruna çıkarılan haberciler kendisine Mekke sakinlerinin mektubuyla, Şerif'in dilekçesini sundu. Mısır Valisi, durumla ilgili bilgi aldıktan sonra önerge ile dilekçeyi saraya ileterek hükümdarı durumdan haberdar etti.

Ancak, Hicaz işleriyle ilgili özel sorumluluğu nedeniyle, Mısır Valisi ayrıca harekete geçti. Gereken inşaat malzemelerinin Mısır'dan temin edilmesini ve Çerkeş Memlüklerinin kumandanı olan Rıdvan Ağa'nın da Mekke'ye gitmesini emretti. Görevinin önemini vurgulamak üzere Rıdvan Ağa, Bey'liğe terfi ettirildi. Başlangıçta Rıdvan Ağa, İstanbul'dan yeni emirler gelinceye kadar valiyi temsil etmek üzere gönderildi. Ancak, daha sonra bu görev sürekli olarak uhdesine verildi. Rıdvan Ağa artık yarım yamalak önlemlere başvurmaktan vazgeçip, Kâbe duvarlarının taş taş sökülmesi ve ardından binanın eski plana göre yeniden inşa edilmesi kararını aldı.

Rıdvan Ağa bir mimar değil, yönetici ve koordinatördü. İnşaat projesi için gereken her şeyin Mısır'dan zamanında getirilmesini sağlamak zorundaydı. Bunu da gerçekleştirebilmek için Mısır'daki vali ve Memlüklerle olumlu ilişkilerini sürdürmesi, bir taraftan da Mekke ileri gelenlerinin onayını alması gerekiyordu. Mescid-i Haram avlusunun bir ölçüde temizlenmiş olduğu ve Kâbe duvarlarının taşlarının tek tek sökülmesi işine başlanacağı sırada, Şafii baş müftüsü itiraz etti. Müftünün görüşüne göre, bu denli önemli bir adım, ancak padişahın resmen onay vermesin-

den sonra atılabilirdi. O zaman Rıdvan Ağa, kısa bir süre sonra Mekkeli bazı din bilginlerinden karşıt bir fetva elde etti; hatta bunu verenler içinde başka bir Şafii müftü bile vardı. Kâbe'deki hasar tümüyle anlaşıldığından, bu durum birçok din bilginini mümkün olduğu kadar çabuk davranmaya teşvik etti.

İşin teknik yönleri ile inşaat ustaları ve mühendisler ilgilendi. Zaten Mekke'de 16. yüzyıldaki imar faaliyetlerinde İstanbullu mimarlar ile Suriye ve Mısırlı ustalar çalışmıştı. Kâbe'nin duvarları tümüyle sökülmeden önce, Mekke Şerifi ve diğer nüfuzlu kimselerin yanı sıra Rıdvan Ağa'nın da katıldığı bir toplantı daha yapıldı. Ustalar bu toplantıda, Kâbe duvarlarının geri kalan bölümlerinin de mukavemetten yoksun olduğunu resmen açıklayarak: "Bu konuda bizi suçlamayın ve 'Neden bunu bize daha önce söylemediniz?' demeyin." dediler. Bununla birlikte, bazı din bilginleri Kâbe'nin geri kalan kısımlarının tümüyle sökülmesine hâlâ karşıydı. Rıdvan Ağa bunun üzerine ustaların görüşüyle açıkça örtüşen başka bir fetva daha aldı. İkinci fetvanın alınmasından sonra işçilerin çalışmasına izin verildi.

İlk adım olarak, Kâbe bir tür tahta perdeyle çevrildi. Hacıların Kâbe'yi tavaf etmeye devam etmelerine karşın, yapı görünmez hale geldi. Tahta perde ancak inşaat tamamlandıktan sonra kaldırıldı. Yapının elemanları söküldükçe yapı büyük bir dikkatle korunmaya alındı. En değerli parçalar, Hazret-i Abbas Sikayesi olarak tanınan binanın yarısına yerleştirildi. Bu sırada, 17. yüzyılın başında Sultan I. Ahmed zamanında yaptırılan ve 1630 yılındaki su baskınına kadar Kâbe'nin duvarlarını taşımış olan demir payandaların altın ve gümüş süslemeleri söküldü. Bu şekilde yüz batmandan fazla altın ve 120 batman gümüş elde edildi. Demir, asıl yapının mukavemetini artırmak için inşa edilen desteklerde yeniden kullanıldı.

Kâbe tümüyle yıkıldığı zaman, yalnızca Hacerü'l-Esved eski yerinde kaldı. Ancak, Hacerü'l-Esved'i taşıyan duvar parçası da pek dayanıklı olmadığı için, aralanmış olan taşların çatlakları

arasına erimiş kurşun döküldü. Artık yeniden inşa aşamasına geçilebilirdi. Kâbe'nin iç tavanı seviyesine ulaşmak için önce yirmi sıra taş döşendi. Çatı düzeyine varmak için de dört sıra daha taş kondu. Yirmi beşinci sıra taş da, yapıyı tamamlamak için kullanıldı. Taşların birkaç tanesi yeni yontulanlarla değiştirildi. Sonunda inşaatı yapanların elinde eski yapıdan elli taş kaldı. Kâbe çatısını oluşturacak 'Tik' ağacı cami avlusuna taşındı ve marangozlar ağacı yapı için gereken ölçülerde kestiler. Tavanı destekleyen üç sütun, kâideleriyle birlikte binadaki yerlerine yerleştirildi. Kâbe'nin içini aydınlatacak kandiller demir kulplara raptedildi.

HAREMEYN HAYRINA KURULAN VAKIFLAR

Osmanlılar zamanında Haremeyn için Anadolu ve Rumeli'de çoğu özel şahıslar tarafından olmak üzere vakıflar kuruldu. İstanbul, Edirne, Bursa, Karaman, Maraş ve Diyarbakır; Mekke ve Medine için kurulan vakıflarının yer aldığı vilayetlerin bazılarıdır. Mısır, Suriye, Kıbrıs Adası ve Bağdat'ta da vakıflar vardı. Vakıfların yıllık gelirleri merkezi hükümet tarafından toplanıyor ve hepsi bir arada Hicaz'a gönderiliyordu. Nakliye maliyetleri açısından, bu kesinlikle en ekonomik çözümdü.

Bununla birlikte vakfa ait paranın, Haremeyn yoksullarına yapılan bağışların Osmanlı yönetiminin günlük giderleri için harcanmamasına büyük hassasiyet gösterildi. Haremeyn vakıflarının geliri ve devlet aracılığı ile Hicaz'a aktarılması hususunda özen gösteren padişahlardan biri olan Sultan III. Murad (1574-95), Haremeyn hayrına olan vakıfların tüm gelirlerinin kanuni alıcılarına gönderilmesini ve bağışçıların arzuları hilafına bir iş yapılmasından şiddetle kaçınılmasını istedi. Kısacası Osmanlı Devleti, vakıf hukukunun ihlal edilmesine yol açacak düzenlemelerden uzak durdu.

İstanbul'da Haremeyn, özellikle de Medine yararına kurulan vakıflar son derece yaygındı. Bu vakıflar genellikle belirli insan-

ların, örneğin vakfı kuranın ailesi ya da eski köleleri yararına kuruluyor, vakıftan yararlanan kişilerin ölümleri durumunda, geliri daha sonra Mekke ya da Medine yoksullarına aktarılıyordu. Padişah ailesi mensuplarının kurduğu vakıflarda, genellikle bir miktar para daha başından itibaren Hicaz yoksullarına ayrılıyordu. Nitekim, Yavuz Sultan Selim'in (1512-20) annesi, Medine yoksullarına yılda 1.000 altın eşrefiyenin dağıtılmasını emretti. Bu para, İstanbul'da bugün hâlâ ayakta olan Sultan II. Bayezid (1481-1512) halk hamamı müşterilerinin ödedikleri ücretten alındı.

Mekke ve Medine bağlantılı vakıfların pek çoğu 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan enflasyondan şiddetle etkilendi. Dönemin temel Osmanlı gümüş sikkesi olan akçe Haremeyn'de kullanılmadığından, tahsisatların ödenmesinde genellikle altın sikkeler kullanılıyordu. Ancak, akçe Osmanlı altını karşısında devalüe edilince, Anadolu ve Rumeli vakıflarının ödemeleri de buna paralel olarak azaldı. Bazı vakıf kurucuları, vakfın yapacağı ödemeleri altın para olarak belirleyerek buna engel olmaya çalıştı. Fakat bu da sorunu çözemedi. Akçe yüzde yüz devalüe edilince; vakıf, bağış sahibinin şartını yerine getirmek istediği takdirde, gelirlerini aynı miktarda artırması gerekiyordu. Çoğu durumda bu mümkün olamadı.

İstanbul'un dışındaki Balkan yarımadasında, Haremeyn hayrına kurulmuş vakıflar eski başkent Edirne ve çevresinde yoğunlaştı. Selanik ve Yenice Vardar bölgesinde, 14. yüzyılda Balkanlar'daki Osmanlı fetihlerinde önemli bir rol oynamış olan Gazi Evrenos'un torunları Medine yoksulları için bir vakıf kurdu. Ancak, bu tür vakıflar Batı ve Orta Anadolu'da çok daha yaygındı. Osmanlı padişahlarının bir diğer eski başkenti olan Bursa, değerleri İstanbul'daki benzerlerinden çok daha düşük olmakla birlikte, bu türden çok sayıda vakıf barındırıyordu. Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri bölgesinde, ayrıca Kuzey ve Orta Anadolu'da bir dizi zengin vakıf Mekke ve Medine yoksul-

larına hizmet ediyordu. Önemli ticaret merkezleri olmalarına karşın, Amasya hariç, hiçbiri şehzade ve padişahların belirli bir süre yaşadığı yerler olmadığından, bu durum son derece dikkate değerdir.

Öte yandan, Orta Anadolu'nun güneyindeki Konya Ereğlisi'nin vakıfları varlıklarını, kervanların bu mola yerini küçük fakat etkin bir kasabaya dönüştürmüş olan Osmanlı öncesi Karamanlı hanedanına borçluydu. Gelgelelim, ticaret merkezi Diyarbakır dışında, Doğu Anadolu'nun seyrek yerleşimli sınır bölgelerinde Haremeyn yararına kurulan vakıflar son derece azdı. Venediklilerden alınmış olan Kıbrıs Adası'nda da Osmanlı Valileri bu türden vakıflar kurdular. Musul ve Bağdat'ta da Mekke ve Medine adına kurulmuş vakıflara para gönderilmekteydi.

VEHHABİ HAREKETİ'NİN DOĞUŞU VE ÖZELLİKLERİ

Mekke Şerifleri, Muhammed b. Suud (ö.1765) ve taraftarlarının ortaya çıkışına kadar Vehhabiler'i ciddi bir tehdit unsuru olarak düşünmedi. Fakat hareket zamanla şeriflerin aleyhine gelişti ve Hicaz'daki otoritelerini sarsmaya başladı. Vehhabilerin dört mezhebe de aykırı gelen fikirlere sahip olmaları ve bundan vazgeçmemeleri üzerine Mekke Emiri Şerif Mes'ud b. Said Mekke ulemasından fetva alarak Muhammed b. Abdülvehhab'ın katlinin vacip olduğunu İstanbul'a bildirdi. Osmanlı yönetimi önceleri pek önemsemediği Vehhabi hareketini ikna yollarını kullanarak önlemeye çalıştı. Mekke Şeyhü'l-Haremi Osman Paşa'dan şeriflere destek olması ve halka zarar verilmesinin önüne geçmesi istendi. Buna rağmen Vehhabiler, hac için gelenler üzerinde propaganda faaliyetlerini sürdürünce, ulemadan fetva alındı ve 1770 yılına kadar Mekke'ye sokulmadılar.

Vehhabiler, 1765'de Muhammed b. Suud'un ölümünden sonra yeni liderleri Abdülaziz b. Muhammed döneminde Mekke'yi ciddi şekilde tehdit etmeye başladılar. Yol güvenliğinin tehlikeye girmesi sonucunda Mekke'ye gelen hacı sayısında azalma

yaşandı. Bu da emirlerin önemli bir gelir kaynağından mahrum olması anlamına geliyordu. Gelişmeler Vehhabiler lehine sonuçlar doğurdu. 1773 yılında önce Şiiler gibi hac vergisi vererek Mekke'ye girdiler. 1775'ten itibaren şartsız olarak Mekke'ye giren Vehhabiler'i 1798'de Mekke Emirliği resmen tanıdı. Aynı yıllarda Osmanlı Devleti, iç ve dış birçok sorunla boğuşuyordu. Bunu fırsat bilen Vehhabiler, 1803 yılında Abdülaziz oğlu Veliaht Suud liderliğinde Taif'i ele geçirdiler. Ardından bazı işbirlikçilerin desteğiyle Mekke'yi işgal edip, Mescid-i Haram'da mezheplerine ait risaleyi okuttular.

Bu hadisenin hemen sonrasında Mekke'de Vehhabi tahribatı başladı. Kâbe ve Makam-ı İbrahim dışındaki ziyaretgâhlar tahrip edilip, mezarların kubbeleri yıkıldı. Suud ve taraftarları Mekke'de kaldıkları on günlük süre içerisinde tahribatlarını sürdürdüler. Mekke'nin Vehhabiler tarafından işgali Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da meşruiyetini sarsan bir olay olarak tarihe geçti. Kısa süre sonra Mekke, Cidde'deki Osmanlı kuvvetlerinin desteği ile Vehhabilerden geri alındı. Buna rağmen Vehhabiler, Hicaz'daki etkinliklerini artırıp Ocak 1806'da Mekke'yi üç ay süre ile kuşattılar. Osmanlı yardımından ümidini kesen Mekke Emiri Şerif Galip, şehri Vehhabilere teslim etti. Devlet-i Âliye'nin merkezi idareye kılıç çeken, ümmet içinde fitne çıkaran Vehhabilere yönelik zamanında ciddi önlemler alamamasındaki temel neden; aynı dönemde Napolyon'un Mısır'ı işgali etmiş olmasıydı.

Nihayet Osmanlı Devleti, Hicaz'daki Vehhabi tecavüzlerini ortadan kaldırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirdi. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa emrindeki kuvvetler, Medine ve çevresini itaat altına aldıktan sonra 23 Ocak 1813'te Mekke'ye girdi. Ardından Mehmet Ali Paşa, diğer oğlu İbrahim Paşa'yı da bölgeye gönderdi. Şehrin kurtuluşu İstanbul ve Mısır'da törenlerle kutlandı. Kâbe anahtarlarının hazineye tesliminden sonra yedi gün top şenliği yapıldı. Mehmet Ali Paşa'nın müdahalesinden sonra Vehhabilere karşı siyasetinde ve şehrin

işgalinde ihmali görülen Mekke Emiri Şerif Galip azledilerek yerine Şerif Yahya b. Sürur tayin edildi. Bu arada Vehhabilerin, Mekke'de kaldıkları süre içinde yaptıkları tahribatın tamiri için İstanbul'dan usta ve işçiler gönderildi. Sultan II. Mahmud, Hicaz'da Vehhabi hareketini bastırarak Osmanlı hâkimiyetini yeniden kuran Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı ödüllendirdi. İbrahim Paşa; Cidde Sancağı ve Habeş Eyaleti Valiliği ile birlikte Mekke Şeyhü'l-Haremliği'ne getirildi (1818).

Esasen Vehhabiler'de 'Ehl-i Sünnet' çizgisi var. Ancak tasavvufi meselelere ısrarla karşı olduklarından özellikle vefat edenler ve mezarlıklar hususundaki yaklaşımları çok farklı. Bu çerçevede mezarların üzerlerine türbe yapılmasına karşı olduklarından Osmanlı zamanında üzerinde kubbeli türbe bulunan birçok sahabe mezarı bugün tanınmayacak vaziyettedir. Bunu günümüzde Medine'deki 'Cennet'ül-Baki' ve Mekke'deki 'Cennet'ül-Mualla' mezarlıklarında açıkça görmek mümkün. Bu noktadaki tavırlarını da çeşitli kaynaklardan kendilerine göre haklı gerekçelere dayandırıyorlar. Ancak Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hanımları, kızları, Hz. Osman *(radıyallahu anh)* ve Ehl-i Beyt'in mezarlarının üzerine, Bir saygı ifadesi olarak yapılan türbelerin bir mahzuru yoktur.

MEKKE'DEKİ OSMANLI HÂKİMİYETİNİN SONA ERMESİ

Hicaz, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile yepyeni bir döneme girdi. Merkezi otoritede yaşanan boşluk, Arap milliyetçiliği hareketinin hız kazanmasına yol açtı. Buna paralel olarak şeriflerin bağımsız hareket etme istekleri de arttı. Bölgenin denetimi her geçen gün güçleşti. Diğer yandan çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni parçalama arzusunda olan Avrupa Devletleri'nin Ortadoğu'ya olan ilgileri derinleşti. Bütün bunlar Hicaz'daki dengelerin Osmanlı aleyhine gelişmesine neden oldu.

Osmanlı idari yapısı Tanzimat'la beraber yeni bir ivme kazanmaya başladı. Ülkenin her bölgesine yönelik olarak merkezi hükümetin etkinliğini artıran tedbirler uygulamaya konuldu. Bu bağlamda doğrudan ve dolaylı olarak Hicaz'ı da ilgilendiren projeler hayata geçirildi. Hicaz Demiryolu'nun Medine'den sonra Mekke'ye de ulaştırılması tasarlandı. Zira demiryolunun sağladığı avantajla gerektiğinde bölgedeki olaylara müdahale daha hızlı yapılabiliyordu. Yine iki şehir arasında ulaşım güvenliğinin sağlanması için 1500 kişilik seyyar bir kuvvetin yanında zaptiye ve jandarma alayları kuruldu.

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Hicaz'a merkezden düzenli olarak asker sevkine başlandı. Bölgeye telgraf ve telefon hatları döşendi. Şüphesiz bütün bu merkezileştirme gayretlerinden beklenen amaç; Mekke'de, Osmanlı nüfuzunun devamını sağlamak, dolayısıyla bütün İslâm Dünyası'nın kalbi olan Hicaz'da huzur ve sükûnetin devamını tesis etmekti. Zaten bunun için iç ve dış tehdit unsurlarına karşı Osmanlı Devleti; Yemen'de, Habeşistan'da ve Kızıldeniz çevresinde büyük bedeller ödeme pahasına yıllardır var olma mücadelesi vermiyor muydu?

Hicaz'a yönelik yeni Osmanlı siyaseti, bazı ayrıcalıklarını kaybeden Mekke eşrafını rahatsız etti. Zira kısa zamanda merkezileştirme çalışmalarının pratik sonuçları görülmüş, ayrılıkçı ve milliyetçi hareketler (şimdilik) sinmişti. Entegrasyon beklenenden hızlı gelişti. Ancak Mekke'deki Osmanlı nüfuzu, bazı şeriflerin siyasi güçlerini ellerine fırsat geçtiğinde devlet aleyhinde kullanmalarından ötürü azaldı. Bugün isimlerini bilmediğimiz nice Osmanlı askeri Hicaz'ı; Allah'ın *(celle celâluhu)* evi Beytullah'ı, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şerifinin bulunduğu Medine'yi İngiliz, Fransız ve Portekizlilere karşı müdafaa etmek uğruna şehit oldu. Osmanlı askeri bu vaziyette iken devlet, kutsal beldelere muhabbetinin bir tezahürü olarak; Mekke ve Medine halkının zorunlu askerlikten ve vergiden muaf tutulmasını kararlaştırdı.

İmparatorluğun ‘En uzun yüzyılı’ olarak nitelendirilen 19. yüzyıl nihayet sona erdi. Yirminci yüzyılın başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin baskısı sonucu Meşrutiyet, Osmanlı ülkesinde ikinci kez ilan edildi (1908). Meşrutiyet’in ilanı Mekke’de törenlerle kutlandı ancak 1908 seçimleri düzensiz gerçekleşti. Hindistan asıllı Hanefi Müftüsü Abdullah Saraç, Mekke Mebusu seçildi ise de yolda istifa ederek geri döndü. Şerif Hüseyin 1909’da seçimleri yeniledi ve oğlu Abdullah ile Hasan b. Abdülkadir eş-Şeybi Mekke Mebusu olarak İstanbul’a geldiler. Takip eden yıllarda hızlanan merkezileştirme politikalarına rağmen Mekke’de Osmanlı idaresi aleyhindeki faaliyetler arttı. Şehirde kurulan yerel komite bağımsız kararlar almaya başladı. Mahkûmlar serbest bırakıldı, Mekke’ye girişteki ayakbastı parası kaldırıldı. Dönemin Osmanlı Valisi Ratip Paşa’nın koyduğu deve başına vergi uygulaması da en aza indirildi.

Meşrutiyet’ten sonra İstanbul’da kurulan hükümet, Ratip Paşa’nın yerine Kazım Paşa’yı Mekke’ye yeni vali olarak tayin ededursun, Şerif Hüseyin büyük Arap devletini kurmak için çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. Şerif Hüseyin, İngiliz desteğini yanında görmekten rahatsız olmadığı gibi açıkça Hicaz topraklarının Osmanlı Devleti tarafından merkezileştirilmesi politikasını eleştirip, isyan için bir fırsat bekliyor ve gün sayıyordu. Oysa Sultan II. Abdülhamid, saltanatı döneminde Mekke Emirleri’nin İstanbul’da ikamet etmelerine özellikle dikkat etmişti. İttihatçılar, pek çok noktada olduğu gibi onun bu husustaki hassasiyetini de kavrayamadılar.

Birinci Dünya Savaşı’na girilmesiyle birlikte kara günler Osmanlı Devleti’nin üzerine bir kâbus gibi çöktü. Daha savaş sürerken, İtilaf Devletleri kendi aralarında gizli antlaşmalar yaparak Osmanlı topraklarını paylaşmaya başladılar. İngiltere ve Fransa Mekke’nin Osmanlılardan alınıp kendi güdümlerinde kurulacak bağımsız bir Arap yönetimine verilmesi hususunda mutabık kaldı.

Sonunda yüzyıllardır hizmetinde bulunduğumuz Hicaz'dan acı haber geldi. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916'da ayaklanma başlattı. Osmanlı yönetimi temmuz başında Mekke Emirliği'ne Şerif Ali Haydar'ı tayin ettiyse de yeni emir Mekke'ye giremedi. Medine'de kalarak görevini ve unvanını sürdürmeye çalıştı. Üstelik emirlik tahsisatını bu vaziyette iken iki yıl daha aldı. Osmanlının Cidde Valisi ve diğer idarecilerin faaliyetlerini engelleyen Şerif Hüseyin ve taraftarları Mekke'de üstünlük sağladılar. Nihayet 3 Kasım 1916'da başkenti Mekke olan 'Hicaz Haşimi Krallığı' kuruldu. Mekke, 16 Ekim 1924 tarihine kadar bu krallığın idaresinde kaldı. Aynı tarihte Mekke'yi, Abdülaziz b. Suud (Abdülaziz b. Abdurrahman b. Faysal) ele geçirdi. Aynı ailenin başını çektiği 'Suudi Arabistan Devleti' ise 1932 yılında kuruldu.

ECYAD KALESİ VE HAZİN SON

Ecyad Kalesi, yakın zamana kadar Mekke'ye giden herkesi Kâbe'ye hâkim konumdaki duruşu ile karşılar, özellikle Türkiye'den giden ziyaretçilerin hayran kaldığı bir Osmanlı eseri olarak hafızalara kazınırdı. Mekke'deki Osmanlı eserlerinin en önemlilerinden olan Ecyad Kalesi; Kâbe'nin güneydoğusundaki Ecyad sıra tepelerinin ilk ve en görkemlisindeki eski bir kalıntı üzerine 1780 yılında güvenlik amacıyla inşa edildi. En son 120 yıl önce elden geçirilen Ecyad Kalesi, son yıllarda bakımsızlığa terk edilmişti. Kalenin yakın zamanda yıkılarak yerine otel inşa edilmeye başlanması tartışmaları da beraberinde getirdi.

Afet Ilgaz, Ecyad Kalesi'ni tasvir ederken; "Osmanlı kalesinin yıkılması epeydir beklenen bir şeydi. Kâbe'de bulunduğum sırada, bu, inci gibi seçkin ve soylu mimarisiyle göz kamaştıran devasa beton heyulaların içinde eski zamanları hatırlatan bir yıldız gibi ışıldayan; Osmanlının Hicaz'a, Hz. Peygamber'e, Kâbe'ye, bütün o topraklara ve o halklara duyduğu hürmeti abideleştiren 'esere' hayranlıkla bakardım. Ona yakın ve o bölgenin adını taşıyan bir otelde kalıyorduk. Kalenin bulunduğu tepede, anlatılanlar doğ-

ruysa, o zamanlar yeşillikler varmış ve Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* orda sürüsünü gezdirirmiş.

Bu sanat eserinin, tarih eserinin, anıtın yerine belli sermayelerin otelleri dikilecek. (Nitekim çok katlı bir otel kompleksi tüm hızıyla sürüyor.) Ama Mekke'de dev otellerden geçilmiyor zaten. Kâbe'ye tepeden bakan Hilton'u görmemek için, başımı arkaya devirmek yerine, öne eğiyordum. Osmanlı'nın Kâbe'nin boyunu geçmemeye dikkat eden mimarî anlayışı; Abdülhamid Han'ın Hicaz Demiryolu yapılırken, raylara, tren sesini azaltan maddeler döşetmesi, Hicaz Valisi ve müdafii Fahrettin Paşa'nın Medine'yi her sabah bizzat kendisinin süpürmesi gibi iman kaynaklı inceliklerini hatırlıyordum çünkü. Peygamberimizin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* döneminden kalma tarihî eserler, anıtlar, evler görmek istiyordum" diyerek duygularını paylaşıyor.

Aslına bakılırsa Suudi Krallığı, Ecyad Kalesi'nin yıkım kararını yıllar önce vermişti. Böyle bir işe kalkışacakları yönetimin öteden beri Osmanlı eserlerine karşı tavır ve ilgisizliğinden belliydi. Daha önce de Kâbe'yi çevreleyen revakların iç süslemeleri boyandı, kubbeleri tıraşlandı. Revakları Mescid-i Haram'ı genişletme çalışmalarında yıkamadılar fakat ana giriş kapılarındaki ince işçiliği mükemmel güzellikteki süslemeler, yeni sütunlar tam önlerine ya da ortalarına gelecek şekilde dikilerek kapatıldı.

Vehhabi yaklaşımının fikri önderi Muhammed b. Abdulvahhab, eğitimini tamamlayıp şöhret bulunca, arkasına Necid'in şehir görmemiş bedevilerini takarak ilk yaptığı iş, 'Bid'at' gerekçesiyle mezar taşlarını, türbeleri ve tarihsel değeri olan ziyaret mahallerini yerle bir etmek olmuştu. Vehhabilere göre İslâm'ın ilk dönemlerine ait mekânlara gereğinden fazla değer veriliyordu.

Tabi kimi cahillerin Hz. Osman'ın *(radıyallahu anh)* kazdırdığı Eris Kuyusu ile Bedir Kuyusu gibi yerleri tavaf etmeye kalkmaları, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrine ip ve çaput bağlayanlara rastlanılması Vehhabilerin işi ifrat derecesinde

ileri götürmelerine zemin hazırladı. Takıldıkları belli noktaları genelleştirmeleri hasarın çapını büyüttü. Vehhabi çizgi, tüm İslâm Dünyası'nda 'geçmişe saygı' konusunda problemli bir alan oluşturdu.

Bölgeyi tümüyle kontrolleri altına aldıklarında mezar taşlarını, türbeleri ve ziyaret mekânlarını tahrip ettiler. Dinin bedevice algılandığı bu yaklaşım kendine Hz. Peygamber'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* örnek aldıklarını söylüyordu ama O'nun *(sallallahu aleyhi ve sellem)* cahiliyye putperestliğinin kalıntılarını zihinlerden temizlemek için Mekke'nin fethinden sonra yaptığı uygulamaları doğru okuyamadılar. Belli bir nedene bağlı olarak konulan geçici yasak ve kısıtlamaları ebedi bir kural sanma bağnazlığına düştüler. Tarihi değeri olan pek çok eser yıkılarak yerine beton bloklar oturtuldu. Taşı toprağı 'Harem' ilan edilen ve Hz. İbrahim'den *(aleyhisselâm)* bu yana binlerce yıldır korunan mukaddes Mekke, bu zihniyetin elinde adeta katliama uğradı. Esasen bu yara hepimizindir, bütün İslâm Dünyası'nındır. Araştırmacı-yazar Ali Ünal da konuyu şu açıdan değerlendiriyor:

"Vehhabilik, Tasavvuf'taki, bu arada Şia'daki bazı değer ve uygulamaların, bilhassa cahiller elinde şirkle karışık bir hale getirilmesine tepki olarak saf tevhide yönelmeyi esas almış, fakat yine bir tepki hareketi olduğu için, şirkle alâkası olmayan pek çok hususu şirke dâhil ederek karşı bir aşırılığa ve katılığa gitmiş, hata etmiştir. Bu hatalardan birisi, bazen şiar fonksiyonu gören uygulama ve eserlere karşı çıkması, sembollere değer vermemesi, tarihi, sadece olaylar dizisi, tarihî eserleri de taş yığını olarak görmesidir.

Suudilerin Osmanlı yapısı Ecyad Kalesi'ni yıkmaları, bu bakımdan tenkit edilebilir; buna karşı çıkılabilir. Fakat bu tenkide hakkı varken, onu kaybetmiş biri varsa, o da resmî Türkiye'dir. Çünkü Türkiye, temel ilke olarak Osmanlı-İslâm geçmişiyle bütün bağlarını koparmış, o kadar ki, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olan İslâm coğrafyasıyla ilgilen-

memeyi yıllarca bir dış politika düsturu olarak benimsemiştir. Ayrıca, tarihte görülmedik biçimde geçmişini reddetmeyi, bunun da ötesinde ona küfretmeyi adeta temel prensip edinmiş bir başka ülke de yoktur. Bunun yanı sıra, Osmanlı-İslâm geçmişine ve onun eserlerine en büyük darbeleri indiren de, yine bizzat Türkiye olmuştur."[3]

OSMANLI DÖNEMİNDE ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE MEKKE

İDARİ VE ASKERİ DURUM

Hicaz'ın yönetimi 1517'de Memlük Devleti'nden Osmanlılara geçtikten sonra İslâm Dünyası'nı ilgilendiren hac organizasyonu Devlet-i Âliye idaresinde gerçekleşmeye başladı. İstanbul, Hicaz bölgesine uzak olmakla birlikte deniz ve karayolu bağlantısı vardı. Değişik istikametlerden gelen kafileler İstanbul, Şam, Kahire ve Yemen gibi merkezlerde toplanır, hacca giden ve dönenler için büyük törenler düzenlenirdi. Bu manada 'Hâdimü'l-Haremeyn' ünvanını alan Osmanlı Padişahlarının üzerlerine aldıkları en önemli vazifelerden biri de, Hicaz'a varmak için uzun bir yolculuğa çıkan hacıların Suriye, Yemen ve Arabistan çöllerindeki güvenliğini sağlamak oldu.

Osmanlı tarihi için bir anlamda; "Hicaz'a hizmet tarihidir" desek yanlış olmaz. Kutsal beldelere ve barındırdıkları hatıralara, emir ailesi başta olmak üzere Ehl-i Beyt'e mensup insanlara karşı sevgi ve hürmet gösterildi. Bu öyle bir seviyedeydi ki; Mekke'deki kale ve burçlara, Osmanlı hâkimiyetin alameti sayılan bayrak uzun süre dikilmedi. Ta ki, Sultan Abdülaziz zamanında teşhir edilme zorunluluğu ortaya çıkana kadar.

Osmanlı Devleti, Mekke'deki otoriteyi merkezden atadığı 'Şeyhü'l-Harem' ile sağladı. Bunda Mısır'dan gönderilen askerî birliğin de katkısı vardı. 'Mekke Emiri' olan 'Şerifler' ise Osmanlı

3 Zaman Gazetesi 11.01.2002 tarihli köşe yazısı

Sultanı'nın muvafakati ile göreve geliyor ve mahalli otoriteyi temsil ediyordu. Osmanlının gelişmiş devlet düzeni Mekke'de de kendini gösterdi. Şehrin idari yapısı içinde; kadı, nazır-ı emval ve şurta vazife alanlar arasındaydı.

Mekke'deki Osmanlı nüfuzu askerî açıdan da kendini gösterdi. Burada baştan itibaren en önemli amaç; şehri korumak, asayiş ve emniyeti sağlamaktı. Allah'ın Evi'nin bulunduğu şehri ziyarete gelenler arasında huzur ve sükûnetin temini, ihtiyaçlarının karşılanması, mabetlerin bakım ve onarımı en önemli vazife addedildi. Hac dönemlerinde bu maksatla Osmanlıların altı bölük halinde teşekkül ettikleri birliğin mevcudu 2000'e kadar ulaşıyordu. Ayrıca Mekke Emiri'nin emrinde de birlik vardı.

Mekke, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra tüm malî ve idari işler Mısır Beylerbeyliği'ne havale edildi ve şehrin idaresi Mısır üzerinden yürütüldü. Bununla birlikte görevliler merkezden atanır, idarecilerin masrafları Mısır hazinesinden ve Cidde gümrük gelirlerinden karşılanırdı. Mekke Emirlerine de gümrük gelirlerinden pay verilirdi. Mekke, dönem dönem Mısır Valiliği, Cidde Sancakbeyi, Habeş Eyaleti (17. yy.) ve Cidde Eyaleti (18. yy.) idaresi altında yönetildi. Vehhabi tehlikesine müdahale edildikten sonra Mekke Muhafızlığı tesis edildi. 1840 yılında Mısır Eyaleti veraset yoluyla yeniden düzenlendikten sonra Mekke, yeniden düzenlenen Hicaz Eyaleti'ne bağlandı. Yeni yapılanma sürecinde merkezi yönetimin Mekke Emirleri ile valilerin görev ve yetkilerini açık bir şekilde belirlememiş olması önemli bir eksiklikti. Zira bundan dolayı sık sık yetki anlaşmazlıkları çıkıyordu.

Hicaz Eyaleti, 1864 tarihli Vilayet Kanunu'na göre yeni baştan teşkilatlandırıldı. Mekke, Hicaz Eyaleti'nin vilayet merkezi oldu ve şehirde belediye teşkilatı kuruldu. 1869'da Belediye Meclisi teşkil edildi; sağlık ve temizlik işlerini denetleyen birimler kuruldu.

SOSYAL VE MİMARİ DURUM

Mekke, Osmanlı idaresine geçince buraya yeni bir kadı tayin edildi. Ancak Mekke'de yaşayan halkın önemli bir kısmı Hanefi dışındaki mezheplere mensup olduğu için Osmanlı inceliğinin güzel bir örneği olarak diğer mezheplerden de kadılar görevlendirildi. Hanefi Kadısı, Memlükler dönemindeki uygulama sürdürülerek şer'i mahkemenin başkanlığını yürütmeye devam etti. Mukaddes şehirlerdeki halkın tamamı Müslüman olduğundan Adliye Nezareti'nin 1910 yılındaki düzenlemeleri sonrasında Mekke ve Medine mahkemeleri Adliye Nezareti'nin yetki ve sorumluluğundan çıkarılarak doğrudan Şeyhü'l-İslâmlık makamına bağlandı. Dini işlerin yürütülmesinde; Mekke Emirleri'nin yanında yer alan Şeyhü'l-Haremler, merkezi hükümetin (Babıâli) seçtiği dört mezhep müftüsü ve son dönemlerde ortaya çıkan 'Harem-i Şerif' müdürleri etkiliydi.

Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımına özel bir önem verildi. Şehir, Mescid-i Haram çevresinde gelişiyor; fiziki yapı buna göre şekilleniyordu. Osmanlı, Mekke hizmetine başladıktan sonra, Haremi-i Şerif ve çevresinde miras aldığı fiziki plana sadık kaldı. Osmanlı döneminde yapılan binalarla Mekke ve Harem-i Şerif, göze hoş gelen bir estetiğe kavuştu. Abbasi-Osmanlı arasındaki dönemde Mekke'de bazı tamir ve düzenlemeler yapılmış; Harem-i Şerif çevresinde ve bu alanı kuşatan dağ eteklerinde yoğun bir yapılaşma olmuştu. Ancak şehir Osmanlılar zamanında mimari açıdan bir kimlik kazandı.

Şehrin surları Osmanlı öncesi dönemde yapıldı. Fakat Osmanlı Devleti, Mekke'yi korumak maksadı ile mevcut surlara ilave olarak '1781-1783' yılları arasında Ecyad Kalesi'ni yaptı. Ecyad Kalesi gelen bütün tepkilere rağmen 2001 yılında yıkıldı. Surlar üzerinde kuzeyde Ma'lat, güneyde Mesfele ve güneybatıda Şübeyke kapıları vardı. Bu kapılar zaruret olmadıkça açılmazdı.

Yine Osmanlı döneminde çevresine bedevilerin yoğun biçimde yerleştiği Fülfül (1801) ve Hind (1806) kaleleri inşa edildi.

Mekke'nin nüfus ve fiziki açıdan Osmanlı medeniyetine ait unsurları yansıtan bir merkez olması adına her dönemde padişahlar, hanedan mensupları ve diğer ileri gelenlerin öncülüğündeki zengin vakıflar kuruldu. Bu vakıflar sayesinde idari binaların yanında çok sayıda mescit, medrese, tekke, zaviye, ribat, misafirhane, imaret, sıhhiye idaresi ve sebil yapıldı. Sokullu Mehmet Paşa'nın yaptırdığı hamamın planını bizzat Mimar Sinan hazırladı. Mekke'deki bir diğer umumi hamamı ise Sinan Paşa inşa ettirdi. Ayrıca IV. Mehmet'in eşi Gülnuş Sultan bir darüşşifa yaptırdı.

19. yüzyılda Mekke'de başta Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* doğduğu ev olmak üzere İslâm'ın ilk dönemlerinden kalan mekânlar ve taşıdıkları hatıralar hassasiyetle muhafaza edildi. Sultan Abdülmecid zamanında 1860'ta yapımına başlanan 'Mecidiye Hükümet Konağı' II. Abdülhamid zamanında bitirildi. Yine bu yüzyılda şehrin ihtiyaçları gözetilerek; Safa Tepesi civarında polis noktası ile kışla, gasilhane, revir, karakol, misafirhane, hastane ve postahane gibi binalar yapıldı. Elbette bütün bu yapılaşma sürecinde Kâbe'nin görünümünü engelleyici bir mimari yaklaşımdan özenle uzak duruldu.

Hac döneminde hizmetlerin aksamamasına hassasiyet gösteriliyordu. Mekke hac törenlerinde tümüyle bu kutsi ibadete endeksleniyordu. Hacıların en önemli ihtiyaçlarının başında yer alan; su, sağlık ve ulaşım alanlarında sürekli yatırım yapılıyordu. Güvenlik hizmetleri adeta bunların gerçekleşmesi için şemsiye vazifesi görüyordu.

Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi; Mekke'de yılda bir iki defa yağmur yağar. Ancak şiddetli yağan yağmurlar sellere neden olur. Geçmişte Kâbe ve Mescid-i Haram zaman zaman sellerden zarar gördüğünden Osmanlılar zamanında gelmesi muhtemel

bu zararın en aza indirilmesi için çaba gösterilip, sel yataklarının yolları değiştirildi.

Hayatın devamı için en önemli unsurların başında yer alan suyun kıymeti Hicaz'da bir başkadır. Mekke'de halk Zemzem Kuyusu'nun dışında açılan değişik kuyulardan ihtiyacını karşılardı. Tabi -bugün olduğu gibi- her hac mevsiminde su ihtiyacında artış yaşanıyordu. Öyle ki; bazı hac mevsimlerinde yaşanan kuraklık ve su sıkıntısından dolayı hacılar bir yudum su bulabilmek için dayanılmaz meşakkatler çekiyordu. Osmanlılar, halkın ve hacıların su sıkıntısı çekmemesi için çeşitli tedbirler aldı. Özellikle zemzem ile ilgili çalışmalar yapıldı.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, hayırsever kızı Mihrişah Sultan'ın himmetiyle '1524-1530' yılları arasında Mekke'nin en önemli su kaynağı olan 'Ayn-i Zübeyde'ye 'Ayn-i Hanin' kanalları eklendi. Böylece Mekke ve Arafat bol suya kavuştu. Bugün de Arafat'ta Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vakfeye durduğu 'Cebel-i Rahme'nin eteklerinde Osmanlı çeşmelerinin kalıntıları görülebilir. Bu çeşmelerden maalesef sadece bir tanesi günümüze sağlam bir biçimde ulaşabilmiş, diğerleri tahrip olmuştur. Mekke'de su işleri ile ilgili olarak Osmanlının son çalışması; 1883'te 'Ayn-i Zübeyde' ve 'Ayn-i Za'feran' kanallarının tamiratı oldu.

İKTİSADİ HAYAT

Mekke ticari yönden fazla bir gelir kaynağına sahip değildi. En önemli gelir kaynağı şehre uğrayan ticaret kervanları ve hac döneminde artan ticari faaliyetlerdi. Hicaz'ın tarıma elverişli arazi bakımından en fakir yeri olan Mekke'de, bu alanda bir gelirden söz etmek mümkün değildir. Hac döneminde mal girişinin de artması ile ucuzlayan fiyatlar ticari canlılığın azaldığı zamanlarda artar hatta zaman zaman temel ihtiyaç maddelerinde de eksiklikler hissedilirdi.

Şehir içinde yer alan kapalı çarşı ve çevresindeki dükkânlarda ticaret yapılırdı. Mekke'de en canlı pazar; Safa ile Merve tepeleri arasındaydı. 'Mes'a Caddesi'ndeki bu pazar İstanbul çarşılarını andırıyordu. Hacıların Arafat dönüşünde kaldıkları Mina'da ticaret yapılıyordu.

Osmanlı merkezi idaresi, doğrudan ya da Mısır üzerinden gönderdiği kaynakları, vakıflar başta olmak üzere Mekkelilere dağıtırdı. Bu bağışların halkın geçimine katkısı büyüktü. Şehrin giderleri Osmanlı döneminde önemli oranda Mısır hazinesi ve Cidde gümrük gelirlerinden karşılandı. Özellikle tüketilen tahılın tek kaynağı Mısır'dı. Mekke'ye gidecek mallar Cidde Limanı üzerinden sevk ediliyordu. Süveyş Kanalı'nın yapılmak istenmesinde donanmanın Hint Okyanusu'na açılabilmesi gibi askerî hedefler söz konusu olduğu gibi Hicaz'a Suriye ve Anadolu'dan mal sevkiyatının kolaylaştırılması da hedeflendi. Böylece sadece Mısır'a, bazen de Yemen'e olan bağımlılığın önüne geçilecekti.

Anadolu'dan hacca gidenlerde karşılıklı mal değişimine vesile oluyordu. Mekke; Hindistan'dan gelen kumaş, baharat, esans ve kahve gibi ürünlerin Anadolu'ya ulaştırılmasında ara bir merkezdi. Eskiden olmayan imalat sektörü zamanla Mekke'de de yaygınlaştı. Ama bugün bütün dünyada olduğu gibi Mekke çarşılarında da başta hediyelik eşya sektörü olmak üzere birçok alanda Çin mallarının ağırlığı kendini gösteriyor.

Osmanlılar zamanında Mekke'deki yerli halka her yıl düzenli olarak tahsisat, para ve mal aktarıldı. Surre, Cevali, Ceraye ve Cidde gümrük gelirlerinden ve vakıflardan gelen bu paralar Mekke'de devamlı ikamet eden insanların ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanıldı. Osmanlı, bu husustaki hassasiyetini Mısır'da Eyyübi ve Memlük dönemlerinden kalan vakıfları muhafaza ederek gösterdi. Bununla da yetinilmeyerek Anadolu, Suriye, Kıbrıs ve Balkanlar'da 'Kutsal Beldeler' için yeni vakıflar tesis edildi ve bunlar çeşitli vergilerden muaf tutuldu.

Osmanlı Devleti zamanında Mekke'de her yıl düzenli olarak halka zahire dağıtılır, mücavir olanlara da tahsisat ayrılırdı. Hayırsever Osmanlı Hanım sultanlarından Hürrem ve Gülnuş Sultan ile Kanuni'nin damadı Sadrazam Makbul İbrahim Paşa tarafından Mekke'de imarethaneler yaptırıldı. Buralarda pişirilen ve 'deşişe' denilen çorba sadakalarla birlikte halka dağıtılırdı.

Mekkelilerin önemli gelir kaynaklarından biri de; hac dönemlerinde yaptıkları rehberlik hizmetleriydi. Mekke'ye dışarıdan gelenlere 'delil' adı verilen rehberler kılavuzluk yapar, onların ihtiyaçlarıyla ilgilenirdi.

İLİM HAYATI

Hac mevsimlerinde İslâm Dünyası'nın çeşitli bölgelerinden gelen ulemanın toplanma merkezi olan Mekke'de Mescid-i Haram'ın etrafında ilim halkaları oluşturulurdu. Mekke'ye yerleşen âlimlerin de evleri birer ilim merkeziydi. Anadolu, Şam, Mısır, Mağrib ve Ortaasya'ya kadar uzanan geniş bir alanda yaşayan pek çok İslâm âlimi, Osmanlılar zamanında şehre yerleşti. Mekke'de kültürel canlılığın sürdürülmesinde bunların yanında; kütüphane ve medreselerin de rolü büyük oldu. Osmanlılar zamanında Mekke'deki mevcut medreseler onarılıp, ihtiyaçları giderildikten sonra yenileri ilave edildi.

Kanuni Sultan Süleyman, dört mezhep için ayrı ayrı dört medrese inşa ettirdi (1565). Bunların planlarını bizzat Mimar Sinan hazırladı. Medreselerde klasik İslâm eğitimi yapılmakla birlikte; Hanefi medresesinde dinî ilimlerin yanında tıp da okutulurdu. Mekke'deki meşhur Osmanlı medreseleri arasında; 'Sultan III. Murad, Şehit Mehmed Paşa, Davut Paşa, Hasekiye, Sinan Paşa, Sokulu Mehmet Paşa ve Mahmudiye' medreseleri sayılabilir.

Hac mevsiminde şehre dışarıdan gelenlerin kaldığı tekke, zaviye ve ribatlar ilmî hareketliliğin yaşandığı mekânlardı. Osmanlılar zamanında ülke coğrafyasının hemen her yerinde olduğu gibi Mekke'de de tarikatların dinî ve kültürel hayatta-

ki rolü büyüktü. Kadiri, Nakşibendî, Şazeli, Senusi, Mevlevi, Rıfai, Celveti tarikatına mensup insanların toplandığı tekke ve zaviyeler vardı. Kanuni Sultan Süleyman, 1562'de Mekke'de bir Nakşibendî zaviyesi yaptırdı. Evliya Çelebi; tekke ve zaviyelerin sayılarını yetmiş sekiz olarak verirken, şehirdeki en önemli tasavvuf merkezleri arasında; Kaptan-ı Derya Musa Paşa'nın yaptırdığı Mevlevihane ile Kadiri Dergâhı'nı gösteriyor. Müderrisler de Harem-i Şerif'te halka açık ders verirdi. Medreseler o dönem tasavvufi düşüncenin de canlandığı mekânlardı.

Osmanlı ülkesinde Tanzimat sonrasında modern eğitim kurumlarının açılmasına paralel olarak Mekke'de benzer eğitim kurumları ortaya çıkmaya başladı. Rüştiye (1885) ve idadi (1909) ile birlikte özel okullar açıldı.

Osmanlı devrinde Mekke'de açılan kütüphanelerin en eskisi Sultan Abdülmecid tarafından yeniden düzenlenen Mescid-i Haram kitaplığıdır. Mekke'de medrese, ribat ve tekkelerin yanında özel şahıslara ait kütüphaneler de vardı.

SURRE ALAYLARI

Surre; içine altın ve para gibi değerli eşyaların konulup ağzının sıkıca bağlandığı kesedir. Osmanlı malî terimlerinde de 'Surre' elli bin akçeye karşılık gelir. Dolayısıyla hem para kesesine, hem de para ve altının kendisine sürre denir.

Osmanlılar, asırlarca kutsal topraklara, içi altın ve para dolu keseler ile çeşitli hediyeler taşıdı. İstanbul'dan Hicaz'a bu hizmet için giden kervanın adı 'Surre-i Hümayun'du. Bu çok özel kervanın başında özen ve ihtişam ile süslenmiş bir deve bulunurdu. Kervanlar tarih boyunca üç farklı yoldan Hicaz'a ulaştı ve bu gelenek yüzyıllar boyunca sürdü.

Aslında Surre Alayı geleneğini ilk başlatan Abbasi Halifesi Mehdi (Ö. 785) idi. Bu gelenek daha sonraki halifeler döneminde de sürdürüldü. Surre Alayları, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan

Selim'den sonra süreklilik kazandı. Surre Alayı'nın gönderilmesinin elbet siyasi önemi de bulunmaktaydı. Osmanlı, her yıl hac mevsiminde yerine ulaştırdığı emanetler vesilesi ile bir anlamda Hicaz'da otoritesini göstermiş oldu.

Osmanlılar ilk defa 1421 yılında Çelebi Mehmed (I. Mehmed) zamanında Surre Alayı gönderdi. Alay ile hangi hediyelerin götürüldüğü ve kimlere teslim edildiği düzenli olarak kayıtlara geçirildi. Gönderilen hediyeler ve para Hicaz halkının en önemli geçim vasıtasıydı ve bu amaçla azımsanmayacak gelirlere sahip vakıflar kuruldu. Hediyeler içinde en kıymetli olanları; her yıl değiştirilen Kâbe örtüsü ve anahtarıydı. Değiştirilen örtü İslâm âleminin ileri gelenlerine hediye edilirdi.

Osmanlılar döneminde Surre Alayı, hac mevsiminden önce adet olduğu üzere recep ayının on ikinci günü yola çıkar, Şam'da ramazan ayını geçirdikten sonra Mekke'ye ulaşırdı. Haremeyn ileri gelenlerinden en yoksullara kadar herkese hediyeler dağıtılır, ardından hac eda edilip dönülürdü. Surre Alayları'nın Osmanlı sosyal hayatındaki yeri halkın günlük hayatına nüfuz edecek kadar büyüktü. Zira kervan ile birlikte yapılan yolculuğa ve güzergâh üzerindeki törenlere çeşitli kesimlerden insanlar katılır, bağışlanan hediyeler 'sevap kazanma' maksadı ile verilirdi.

Surre Alayı için teferruatlı bir hazırlık dönemi yaşanırdı. Alayın hazırlanmasından iki ay önce 'Kaftan Ağası' Mekke'ye giderek; Mekke Emiri ve Şeyhü'l-Haremi ile Medine, Kudüs Şeyhü'l-Haremlerine ve Haremeyn kadılarına padişahın 500 altınlık 'ihsan'ını dağıtırdı. Bu arada padişahın gönderdiği mektupları Hicaz'daki yüksek görevlilere vererek görevlerinde herhangi bir değişiklik düşünülmediğini bildirirdi. Surre Alayı vesilesi ile Haremeyn vakıfları ve kutsal beldelere yüklü miktarda altın gönderilirdi.

Son derece önem verilen bir diğer husus da Kâbe Örtüsü'dür. Kâbe Örtüsü (paşide, kisve, sitare) her sene Alay ile gönderilir ve her padişah tahta geçtiğinde de örtü değiştirilirdi. Örtü genellikle siyah renkli ibrişim ve ipekten dokunurdu. Eski örtü İstanbul'a getirilir; Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesinde bir süre halkın ziyaretine sunulduktan sonra ulema, meşâyih, sâdat ve devlet ricali tarafından tekbirler ile saraya getirilip, 'Hırka-ı Saadet Dairesi'nde saklanırdı.

Yola çıkmadan evvel Surre Alayı için İstanbul'da, Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda Sultan III. Mehmet Köşkü olarak bilinen Arkeoloji Müzesi'nde tören yapılır ve Padişah, Alayı buradan uğurlardı. Törenler Haremeyn vakıflarını idare eden Darü's-Saade Ağaları tarafından yönetilirdi. Törene devlet adamları başta olmak üzere, Haremeyn Muhasebecisi, Mukataacısı gibi Haremeyn hizmeti ile bağlantılı bürokratlar özellikle katılırdı. Surre Alayı'nın gönderildiği gün sarayda ilgili görevlilere çeşitli giysiler giydirilirdi. Bu arada Haremeyn'deki görevlilere de benzer giysiler yollanır, buna da 'hil'at giydirme ve gönderme' denilirdi. Törende etek öpülüp, tatlı yenildikten sonra kahve içilirdi. Tören surre defterlerinin imzalanıp tuğra çekilmesinden sonra, hazır bulunanlara şerbet ve buhur verilmesi ile devam eder; ardından herkesin koynuna birer 'boyama' ve 'yemeni' konulurdu. Darü's-Saade Ağası, Nâme-i Hümayun'u alıp Enderun'a geçer, daha sonra da büyük bir yemek ziyafeti verilirdi. Yemeğin ardından bütün zevat, Kubbealtı'nın karşısında kurulan çadırda Padişahın teşrifini beklerdi. Alkışlarla karşılanan Padişah, Kubbe-i Hümayun'a yerleşir, sonra da çadıra 'Surre Keseleri' getirilip sayılarak; 'Surre Defterleri' ve 'Surre Keseleri' padişah mührü ile mühürlenirdi.

Daha sonra bu emanetler Darü's-Saade Ağası tarafından, Mekke Şerifi'ne gönderilen Nâme-i Hümayun ile birlikte Surre Emini'ne teslim edilirdi. Haremeyn'e gidecekler padişahın önüne dizilir, bu esnada Selâtin şeyhleri ve imamlar Kur'ân, müezzin-

ler Nat-ı Nebevi okuduktan sonra dua edilirdi. Artık emanetler 'Mahmil-i Şerif' adını almış olarak Surre Devesi'nin sırtında Kubbe-i Hümayun önünde dolaştırıldıktan sonra Darü's-Saade Ağası, yuları eline alır; eğer vazifeden uzaklaştırılması isteniyorsa devenin yuları elinde bırakılır ve Surre Emini ile birlikte Hicaz'a yollanırdı. Şayet görevinde kalacaksa deveyi bir süre dolaştırdıktan sonra emir üzerine gümüş zincirini Surre Emini'ne, ipek yularını Sakabaşı'na verirdi.

Öte yandan İstanbul'da törenin yapıldığı gün özellikle Mekke ve Medine'deki kutsal emanetlere ait çeşitli ihtiyaçların giderilmesi için bağışlar yapılır, güzergâh üzerindeki şehirlerde özel törenlerle karşılanan Surre Alayı ile kutsal makamlara, Mekke Emiri'ne, Haremeyn ileri gelenlerine ve çöl Araplarına hediyeler gönderilirdi. Evet, Osmanlılar Surre Alayları ile Haremeyn bölgesine layık olduğu bir hizmeti yerine getirdi.

Tertip edilen Alay, saray bürokrasisi tarafından Topkapı Sarayı'nın hastalar kapısına kadar uğurlanırdı. Alayköşkü, Bahçekapısı üzerinden Kireç İskelesi'ne (Sirkeci) gelen Surre Alayı, donanmaya ait bir 'çekdiri'ye konulduktan sonra Üsküdar'a geçerdi.

Alay, Anadolu yakasına geçtikten sonra Üsküdar ile Kadıköy arasındaki İbrahim Ağa Çayırı'ndan Haremeyn'e doğru yola çıkardı. Surre Alayı buradan dualar ile uğurlanır, kervandakiler akrabaları ile burada vedalaşırlardı. Bundan dolayı çayırda bulunan çeşme 'Ayrılık Çeşmesi' adını aldı. Günümüzde eski yerinden farklı bir noktada olsa da bu çeşme halen Kızıltoprak yolu üzerinde görülebilir.

Surre Alayı güvenilir bir ekip tarafından, sıkı bir mali denetim altında gönderilirdi. Kimlere ne verildiğinin hesabı vakıf görevlileri tarafından surre defterlerine ayrıntılı bir şekilde kaydedilirdi. Geçmişte siyasi karışıklık nedeni ile bazı yıllar surre gönderilemedi. Bazı yılların da defterleri kayıp ancak Osmanlılar, Kanuni

Sultan Süleyman döneminden (1559) itibaren düzenli olarak bu defterleri tuttu. Bu sayede ecdadımızın fevkalade kıymet verdiği Haremeyn bölgesine ne kadar yardımda bulunduğunu, üstelik bunu nasıl adilce dağıttığını öğrenme imkânımız oldu.

Surre Alayları, 1864 yılına kadar karadan katır ve develerle gönderildi. Bu tarihten sonra ise deniz yolu ile gönderilmeye başlandı. Hicaz Demiryolu'nun faaliyete geçtiği 1908 yılından itibaren de trenle gönderildi. Surre Alayı'nın kat ettiği yol aynı zamanda 'Hac Yolu' idi.

Hicaz Demiryolu'nun açılması, Surre Alayları'nın Hicaz'a ulaşmasını kolaylaştırdı. Hediyeler ağızları mühürlenerek vagonlara yüklenir ve Haremeyn halkına gönderilirdi. Ulaşımda sağlanan kolaylıklara rağmen son zamanlarda devlet ve millet imkânlarının azalması bu işe olan rağbeti ister istemez azalttı. Şüphesiz üst üste yaşanan savaşlar bunun en önemli nedeni idi. 1918'de yola çıkan Surre Alayı, I. Dünya Savaşı nedeniyle Şam'dan ileriye gidemeyip geri döndü. Bu olaydan sonra 'Surre-i Hümayun Emirliği' tarihe karıştı. Surre Alayları'nın başında 'Surre Emiri' adı ile bir sorumlu bulunurdu. Osmanlı Devleti'nin son Surre Emiri, Hacı Kamil Efendi'dir.

MEKKE'DE ZİYARET YERLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Mekke'de, Kâinatın İftihar Tablosu Hz. Muhammed *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve O'nun her biri birer yıldız misali etrafına ışık saçan ashâbından izler taşıyan yerler vardır. Umre veya hac için Mekke'ye gelenler; buraları ziyaret eder; adım adım Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve kutsi sahabilerinin izini sürer, onlardan geriye kalan hatıralarını ararlar.

Kâinatın Efendisi *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve ashâbının hatıraları ile dolu mekânların dünü ve bugünü hakkında bazı bilgileri sizlerle paylaşmak istiyoruz.

KÂBE VE HUSUSİYETLERİ

Yeryüzünde yapılan ilk mabed ve Müslümanların kıblesi olan Kâbe, kelime anlamı itibariyle; 'küp şeklinde nesne' demektir. Kâbe; 'Beyt, Beytullah, Beytü'l-Haram, Mescidü'l-Haram, Beytü'l-Mamur, Kâbe-i Muazzama' gibi isim ve tabirler ile de anılır.

KÂBE'NİN FAZİLETİ

Yeryüzünde Allah Teâlâ'ya ibadet etmek maksadıyla yapılan ilk mabed olan Kâbe'ye, 'Beytullah' (Allah'ın Evi) denilmiştir. Mekândan münezzeh olan Allah'a *(celle celâluhu)* nisbet edilerek şeref ve ehemmiyetinin derecesi gösterilmiştir.

Mekânlar içinde efdal (en üstün) belde Mekke, Mekke'deki en üstün mekân da Kâbe'dir. Kâbe'ye bir sembol olmasının ötesinde temsil ettiği mana hürmetine 'O'nun Sahibine' ta'zim ve hürmet etmek, gönül ehlinin dediği gibi: "Ev sahibi, evden daha kıymetlidir." mülahazasıyla saygı göstermek gerekir. Dünyada Kâbe ve çevresi kadar cazibeli bir mekân yoktur. İnşallah, Beytullah'a dokunan el, göz ve ağızdan kötülük uzak olacaktır.

Âlimler; "Beytullah mı, yoksa Mescid-i Nebevi mi üstün?" diye aralarında münazara etmişler. Bazıları; Medine'de Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek bedeninin bulunduğu yer daha üstün derken, bazıları da "Sağ göz Medine, sol göz Mekke'dir." demişlerdir.

Rahman'ın misafirleri O'nun *(celle celâluhu)* evi olan Kâbe'yi tavaf edip, namaz kılarak sağanak sağanak inen rahmetinden istifade etmeye çalışır. Doğrusu dünyada Kâbe ve çevresi kadar cazibeli bir başka mekân bulunmamaktadır. Birçok peygamberin hatırasını yaşatan, dört bin yılı aşkın zamandır insanları akın akın mıknatıs gibi kendine çeken Kâbe, 145 metrekarelik taş bir yapı olmasının ötesinde; Allah'ın, meleklerinin, peygamberlerinin nazargahı olmuş bir cazibe merkezidir.

Kâbe'yi ilk görüşte yapılan duaların kabul edildiğine dair rivayetlere binaen hac veya umre maksadı ile kutsal topraklara gidenlere çevresindekiler defalarca şu telkinde bulunurlar: "Ne olur Kâbe'yi ilk gördüğünde dua ederken beni de unutma. O an dilinden benim için de dualar çıksın." Gerçekten de Mescid-i Haram'da, Kâbe'yi ilk defa görüp bu ruh haliyle gözyaşları içinde dua edenlere şahit olursunuz. Gönül erleri sonradan pişman olmamak için bu anı çok iyi değerlendirir ve duanın hakkını vermek için iki büklüm kıvranır.

İşte bu gönül dostlarından biri olan merhum M. Asım Köksal hocamız, Kâbe'yi ilk gördüğünde ne güzel dua etmiş: "Allah'ım! Ne zaman dua edersem, kabul buyur."

Kâbe'nin isimlerinden biri de 'el-Atik'. Bu isim 'azad olunmuş, hür' manalarına gelir. Allah *(celle celâluhu)*, Beytullah'ı zalimlerin saldırısından, tufandan muhafaza etmiştir. Yeryüzündeki bütün ehl-i iman bu kutsal yapıya yönelir. Göklerin kulları olan melekler de göğe uzanan Kâbe etrafında tıpkı insanlar gibi tavaf ederler.

Beytullah'ta kılınan namazın, 'Mukaddes Beldeler' de verilen sadakanın değeri çok ama çok fazladır. Burada insan ihlâs ve samimiyetini sürdürdüğü sürece sevap havuzunu Allah'ın *(celle celâluhu)* lütfuyla tahmin edemeyeceği seviyede doldurabilir. Bundan dolayı iki haram bölgesinde gönül kırmamaya hassaten özen göstermek gerekir.

Her birerlerimiz; "İmkân olsa da kutsal topraklarda daha fazla kalabilsek; hatta burada kalıp ömrümüzün geri kalanını Mekke'de ya da Medine'de tamamlasak, vefat ettiğimizde bizi de Cennetü'l-Mualla veya Cennetü'l-Bakî'ye defnetseler." diye ümit etmişizdir. Evet, mukaddes mekânlara yakın olmak güzeldir ama bir de yanı başında olup da sevgi, muhabbet ve kıymet bilememek...

Bu mânâda eskiden Kâbe'ye olan sevgiyi azaltır düşüncesiyle Mekke'de oturmak hoş görülmezmiş. Bundan dolayı dışarıdan gelenler daha çok Medine'ye yerleşirmiş. Hatta Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* hac bitiminde, Mekke'de kalmak isteyen hacıları memleketlerine gönderirmiş. "Niçin böyle yapıyorsun Ya Ömer?" denildiğinde Hz. Ömer: "Burada fazla kalıp buraya karşı sevgi ve muhabbetiniz azalabilir. Memleketinize gidip buranın hasretini çekmeniz daha iyidir." demiş.

Kâbe, kendisini seyreden insanın gönlünde haşyet ve heybet uyandırır. Hacerü'l-Esved ile Kâbe kapısının arasında, 'Mültezem' denilen yerde, Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gibi göğsünü, yanağını Kâbe'nin duvarına sürerek dua edenleri görünce içinizde başka âlemlere kapı açılır. Kâbe kapısına tutunanlar sanki 'Mutlak'ın eteğine tutunuyor gibidir. Beytullah'a bu manada yöneliş, Allah'a *(celle celâluhu)* yakınlık ve kurbiyet

ufku ile Hacerü'l-Esved'i öpen bir gönül erinin sinesi zirvelere ulaşır. Herkes Kâbe'nin örtüsüne tutunarak gözyaşlarını akıtıp, Rabbinden af ve mağfiret diler, halini makamların en yücesine arz eder.

KÂBE'NİN YAPIMI

Kâbe göğün yere bağlandığı yerdir. Haccın sebebi ve namazda kıblemiz olan Kâbe; yeryüzünde âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak, insanlar için kurulan ilk binadır.

Kâbe'yi, bir bina olarak önce Hz. Âdem *(aleyhisselâm)* yaptı. Rivayetlere göre; Kâbe'yi toprak ve taştan yapan peygamberler arasında Şit Aleyhisselâm da var. Şit Aleyhisselâm'ın yaptığı Beytullah, Nuh Tufanı'na kadar kaldı. Diğer bir rivayete göre; tufan sadece Nuh kavminin yaşadığı bölgede oldu. Bir rivayete göre de; tüm arzı kapladı ve Nuh Aleyhisselâm'ın gemisi Beytullah'ın etrafında yedi defa tavaf yaptıktan sonra Cudi Dağı'na oturdu. Tarihte on bir defa yıkılıp yapılan Kâbe'yi, Nuh Tufanı'nın ardından, teslimiyet peygamberi Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* ve oğlu Hz. İsmail *(aleyhisselâm)*, Allah'ın emri ile birlikte yeniden inşa ettiler.

Kur'ân-ı Kerim'de, Kâbe ile alakalı ayetler vardır. *(Ali İmran 3/96)*, *(Bakara 2/125-127)*, ve *(Hac 22/26-27-29)* sûrelerindeki ayetlerden Kâbe'nin Hz. İbrahim'den *(aleyhisselâm)* önce de var olduğu anlaşılıyor. Ancak Hz. İbrahim'e *(aleyhisselâm)* kadar Kâbe'nin hangi dönemlerde, kimler tarafından yapıldığına dair Kur'ân'da bilgi yoktur.

HZ. İBRAHİM VE KÂBE

Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* zaman içerisinde yıkılan ve yeri kaybolan Kâbe'yi, Hz. Âdem'in *(aleyhisselâm)* kazdığı temellere kadar inerek yeniden inşa etti. Putlarla, Nemrut'la, İblis ile savaşan ve ateşe atılıp, işkenceler görüp nihayet peygamberlik makamına erişen Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, put yontan Azer'in evinden

Beytullah'ın yapıcılığına erişti. Ateşten kurtulmuş bir baba ile kurban edilmekten Allah *(celle celâluhu)* tarafından azad edilen bir evlat; Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* ve İsmail, Allah'ın evinin ustaları oldular. Ateş ve bıçak imtihanını aşanların şekil verdiği Beytullah, yeryüzünün en çok ziyaret edilen ve hürmet gösterilen mekânı oldu. Yeryüzünde Beytullah'ı inşa edenler bu uğurda emek verenler kıyamete kadar hürmet ve saygı ile anılacak olan seçkin kullar arasında yerlerini aldılar.

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in *(aleyhisselâm)* yaptığı binanın duvarları harçsız olarak üst üste konulan taşlarla örüldü. Üzeri açık olup çatısı yoktu. İçine mahzen olarak bir çukur kazılmıştı. Burası hazine yeri olarak kullanıldı. Hediye edilen altın ve gümüş eşyalar ile güzel kokuların buraya konulması gelenek halini aldı. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de fetihten sonra Kâbe hazinesini aynen bıraktı.

O zaman yüksekliği yaklaşık 5 m. olan Kâbe'nin boş bırakılan iki kapı yeri vardı. Şimdiki kapının tam karşısında ikinci bir kapı daha bulunuyordu. Kâbe'ye ilk kapıyı kimin taktığı bilinmiyor. Ancak Mekke'ye yerleşen Yemen kökenli Cürhümlülerin veya Himyerilerin olma ihtimali yüksek.

Allah *(celle celâluhu)*, Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*'ı Beytullah'ın yapımı tamamladıktan sonra insanları Kâbe'yi ziyarete çağırmakla vazifelendirdi. Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, 'Makam-ı İbrahim' denilen büyük taşa çıkarak insanları hacca davet etti. Bu husus Kur'ân-ı Kerim'de de yer alır:

"Zira Biz vaktiyle İbrahim'e Beytullah'ın yerini belirlediğimiz zaman: 'Sakın Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve Benim mabedimi tavaf ederken, kıyamda, rükûda ve secdede olarak ibadet edenler için tertemiz tut!' Hem bütün insanları hacca davet et ki gerek yaya, gerek uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler de bunun kendilerine sağlayacağı çeşitli faydaları görsünler ve Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği

kurbanlık hayvanları, belirli günlerde Allah'ın adını anarak kurban etsinler. Siz de onların etinden hem kendiniz yiyin, hem de yoksula ve fakire yedirin." *(Hac,17/26-28)*

Kıble daha önce Mescid-i Aksa iken, Hicret'ten bir buçuk yıl sonra Kâbe yönünde değiştirilmişti. Yahudiler "Peygamberlerinin kıblesi değiştirildi." diye itiraz ettiler. Bu âyet Hz. İbrahim tarafından Mekke'de bina edilen Kâbe'nin daha kıdemli bir kıble olduğunu hatırlatarak itirazlarını cevaplandırmaktadır. Hz. Süleyman tarafından, M.Ö. 1000 yıllarında yaptırılan Mescid-i Aksa ile Kâbe arasında yaklaşık bin yıl kadar bir zaman vardır.

Hz. İbrahim ve daha sonra da Hz. İsmail *(aleyhisselâm)* tarafından tebliğ edilen tevhit esasları çerçevesinde Kâbe'yi ziyaret devam etti. Putperestliğin başlaması ile Kâbe ve çevresinde çok sayıda put dikildi. Bu mübarek mekânın bulunduğu alan maalesef puthaneye çevrildi. Müşrikler, Kâbe ve etrafını putlarla doldurmalarına rağmen hiçbir zaman Kâbe'yi bu putlara nisbet etmedi, daima Beytullah olarak gördü. Ancak kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inandıkları putları için kurban kesip dua etmekten de geri kalmadılar. Kâbe ve çevresine yerleştirilen putlar, müşrikler için kutsal kente insanları çeken; ticaretin varlık ve devamına zemin hazırlayan unsurlardı. Bu açıdan Mekkeliler de, Kâbe'nin imarına çalışır; hacılara ücretsiz olarak su ve yemek dağıtırlardı.

Hz. İbrahim'den *(aleyhisselâm)* sonra Kabe'nin yeniden kaç defa yapıldığına dair olarak net bir bilgi vermek zor. Ama zaman içinde Mekke'ye yerleşen Amalika ve Cürhümlüler ile Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* dedelerinden Kusay b. Kilab tarafından Kâbe üç defa inşa edildi. Kusay, çatısı bulunmayan Kâbe'nin üzerini ilk defa hurma dalları ile örttü.

İSLÂM ÖNCESİNDE KÂBE

İslâm öncesinde putperest müşrikler de Kâbe'yi tavaf ediyor ama bu mekânın dinî değerini gözardı ederek; tavafı çıplak vazi-

yette yapıyorlardı. Arafat ve Müzdelife'de vakfe yapıp; kurban kesiyor, Safa ile Merve arasında da sa'y yapıyorlardı. Bu dönemde Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gibi, Hz. İbrahim'in *(aleyhisselâm)* Hanif inancına sahip insanlar, Kâbe'yi putperest anlayışın dışında ziyarete devam ettiler.

Mekkeliler, yangın ve su baskınlarından zarar gören Kâbe'yi onarmaya üstelik faiz, kumar ve fuhuş parası gibi kirli paranın bulaşmadığı helal para ile bu tamiratı yapmaya karar verdiler. Bunu teklif eden ve teklifinde ısrarcı kalan; ileride büyük bir İslâm kumandanı olacak Halid b. Velid'in babası Mugire idi. O dönemde Kâbe kapısı yer seviyesindeydi. Hatta Kâbe'nin iki kapısı vardı ve içine şimdiki kapının olduğu noktadan girilip, diğer taraftan çıkılabiliyordu. Miladi 605 yılındaki bu inşaat sırasında Kâbe'ye tek kanatlı bir kapı takıldı. Ayrıca Kâbe, sadece pazartesi ve perşembe günleri ziyarete açıldı. İslâm'dan sonra önce pazartesi ve cuma, daha sonraları sadece cuma günleri açıldı. Zamanla bu da terk edilerek, yıkanma gibi yılın belli günlerine ve İslâm devlet başkanlarının ziyaret zamanlarına hasredildi. Mekkeliler, saygı ifadesi olarak ayakkabılarını da merdivenin önüne çıkarıyorlardı.

Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, Beytullah'ı yaparken 'Hâtim' bölgesi Kâbe'ye dâhildi. Üstü açık olan Kâbe, Hâtim kısmının üç metrelik kısmını da içine alacak şekilde uzanıyor, bugünkü kare görünümünden ziyade dikdörtgene benziyordu. O zamanlar Kızıldeniz'de, şimdiki Cidde Limanı'nın yerinde Mekkelilerin Şuaybe Limanı vardı. Bu limanın açıklarında, Yemen'deki bir kiliseye malzeme taşıyan gemi batmıştı. Gemiden çıkartılan malzeme Kureyşliler tarafından satın alınarak Kâbe'nin tamiratında kullanıldı. Kureyşliler ayrıca Barum adında bir Rum usta ile anlaştı. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de amcası Hz. Abbas *(radıyallahu anh)* ile birlikte Kâbe'nin inşa çalışması içinde yer alarak taş taşıdı. Fakat inşaat malzemesi yetmeyince Kâbe'nin alanı küçüldü ve ön duvarları geri çekildi. Hâtim,

Kureyşliler tarafından yapılan bu onarım esnasında Kâbe'nin dışında bırakıldı ancak tavafın Hâtim'in dışında yapılması unutulmaması gereken vaciptir.

İstedikleri insanı Kâbe'nin içine sokmak isteyen Kureyşliler, kutsal mabedin kapısını da yükselttiler. 'Rükn-ü Yemani' köşesindeki kapı ise kapatıldı. Beytullah'ın yüksekliği 9 arşından 18 arşına çıkarılarak, 'Rükn-ü Şâmî' tarafına bir merdiven ve dam da biriken yağmur sularının 'Hicr'e akması için kuzeybatı kenarına bir oluk konuldu.

Bilindiği gibi bu tamirat sonrasında Kureyş kabileleri arasında tartışma çıkmış; 'Hacerü'l-Esved''in yerleştirilmesi konusunda anlaşma sağlanamamıştı. Kılıçlar kınından çıkmış, yeni bir kan davası başlamak üzereydi ki; tayin edilen hakem, Kâbe'ye gelen ilk insanın vereceği karara uyulmasını hükme bağladı. Mekke'de herkesin güvenini kazanan 'Emin İnsan', Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* görününce yüzlerde tebessüm belirdi. Kureyşlilerin bu tamiratı sırasında Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* 35 yaşlarındaydı. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hadiseyi son derece kolay ve herkesi memnun edecek bir şekilde çözdü. Getirttiği bir örtüye mübarek elleri ile koyduğu Hacerü'l-Esved taşını, her kabileden bir temsilciye taşıtarak, Kâbe'nin köşesine getirip yine kendisi yerine koydu.

HZ. PEYGAMBER VE SONRAKİ ASIRLARDA KÂBE

Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve etrafında bulunan şirk unsuru bütün putlar temizlendi. Hicretin 9. yılında hac farz kılındı ve aynı yıl Mekke'ye giden hac kafilesinin başında Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* bulundu. Ertesi sene Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* başında bulunduğu hac kafilesi görülmemiş bir kalabalığa ulaştı. Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, değişik zamanlarda pek çok defa Kâbe'yi tavaf etmişti ancak bir defa hac yaptı. O da 'Veda Haccı'dır. Zira Medine'ye döndükten üç ay sonra Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vefat etti. Veda

Haccı'nda Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, ümmetine farz kılınan hac vazifenin nasıl yapılacağını gösterdi.

Allah Resûlü'nden *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sonra, Raşid Halifeler zamanında da mevcut durumunu muhafaza eden Kâbe, Emevilere boyun eğmeyip Mekke'de dokuz yıl hilafetini ilan eden Abdullah b. Zübeyr döneminde yıkıldı ve Hâtim bölgesindeki üç metrelik kısmı içine alacak şekilde yeniden yapıldı. Mekke'yi kuşatan ve Abdullah b. Zübeyr'in hilafetine son vermek isteyen Emevi ordusunun mancınıklarla attığı taşlar, Kâbe'ye isabet etmişti. Ayrıca bu dönemde Mekke'de çıkan bir yangın da tahribata neden olmuştu. İşte bu gelişmelerden sonra Kâbe, Abdullah b. Zübeyr döneminde yeniden yapıldı. Eskiden olduğu gibi iki kapılı yapılan Kâbe'ye, Hâtim bölgesinin Kâbe'den sayılan Hicr kısmı da tekrar dâhil edildi. Zaten Abdullah b. Zübeyr'in aynı zamanda teyzesi olan Hz. Âişe *(radıyallahu anh)* da Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bu yöndeki isteğini ifade etmişti.

Böylece Beytullah, Hz. İbrahim'in *(aleyhisselâm)* temelleri esas alınarak tekrar yapılmış oldu. Kâbe'nin yüksekliği 27 arşına çıkarıldı; tabanı ile damı arasına 11 arşın boyunda çift kanatlı üç direk konuldu. Duvarlarına yirmi yedi sıra taş konulan ve eni iki arşına ulaşan Kâbe'nin etrafına çepeçevre taş döşendi. 'Rükn-ü Iraki' köşesinin iç kısmına, dama çıkmayı kolaylaştırmak için ağaçtan döner bir merdiven yapıldı. Aynı dönemde Kâbe'ye ipekten yeni bir örtü giydirildi. Kureyş'ten kalan tek kanatlı kapı, çift kanatlı kapı ile değiştirilerek tam karşısına aynı şekilde bir kapı daha yapıldı.

Ancak 692 yılında (H.73) Mekke'yi işgal ederek kan akıtan Haccac b. Yusuf, Abdullah b. Zübeyr'i katlettikten sonra kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarını yıkarak Kâbe'yi yeniden Kureyş'in yaptığı temel üzerine geri çekti. Böylece 'Hicr' alanı bir defa daha Kâbe dışında kaldı. Ayrıca Abdullah b. Zübeyr'in açtığı ikinci kapı da taşla örülerek kapatıldı. Diğer kapı da yine taş örülerek yaklaşık iki metre yükseltilip, Kureyş'in yaptığı hale çevrildi.

Kâbe içindeki ahşap merdivenin yerine önünde kapısı bulunan taştan yeni bir merdiven yapıldı.

Halife Mervan b. Malik zamanında Kâbe'den sayılan Hâtim bölgesinin üç metrelik kısmı içeri alınmak istendi ise de dönemin büyük âlimlerinden 'İmam-ı Malik' buna müsaade etmedi. Muhtemelen bunun önünün alınamamasından endişe etti. Böylece Kâbe Osmanlılara kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan geldi. Sadece basit onarım ve süsleme çalışmaları yapıldı. Kapısı altın levhalar ile kaplanırken kilidi de altın bir kilit ile değiştirildi.

OSMANLILARDAN GÜNÜMÜZE KÂBE

Haremeyn hizmetinin Osmanlılara geçtiği 16. yüzyılın sonlarına doğru Kâbe'nin kuzeybatı duvarında ciddi şekilde çatlamalar oldu. Kutsal mabedin yıkılıp yenilenmesine İstanbul uleması, caiz olmadığını ifade ederek izin vermedi. Kâbe'nin yıkılma teh-

Mekke Müzesi'nde bulunan Kanuni'nin Kâbe için yaptırdığı rampa

likesine karşı Sultanahmet Camii'nin de banisi olan I. Ahmed, Başmimar Mehmet Ağa'dan önlem almasını istedi. Bu iş için hazineden tahsisat ayrıldı. 1612 yılında 80 bin altına mal olan tamirat sonucunda Kâbe'nin harap durumdaki duvarları yapılıp, İstanbul'da hazırlanan demir kuşaklar ile takviye edildi. Demir kuşaklar, altın ve gümüşle süslü dört ayak ve on altı kirişten oluşuyordu. Öte yandan ahşap çatının bakımı yapılarak eskiyen oluk söküldü. Çatıya gümüş kaplama üzerine altın süslemeli yeni bir oluk takıldı.

Günümüzdeki Kâbe binası ecdadımızın bir eseridir. Zira 1629 yılında yağan şiddetli bir yağmur sonrasında Mekke'yi sel bastı. Sel suları Kâbe kapısının kilidine kadar yükseldi. Sel, harem ve çevresinde oldukça büyük zarara yol açtı. Kâbe'nin, Rükn-ü Yemani köşesi ile Hacerü'l-Esved arasındaki duvar dışında kalan üç duvarı büyük oranda yıkıldı. Mekke Emiri Şer'if Mes'ud b. İdris, ulemayı topladı ve aldığı fetva uyarınca Kâbe'nin etrafını tahtalarla kapattırıp üzerine yeşil bir örtü örttürdü.

Durum Mısır üzerinden İstanbul'a bildirildi. Haremeyn'in hâdimi olan Osmanlı Devleti'nin başında o dönem Sultan IV. Murad bulunuyordu. Padişah derhal Mısır'da bulunan Rıdvan Ağa ve Medine Kadısı Mehmet Efendi'yi bu işle ilgili olarak vazifelendirdi.

Rıdvan Ağa hazırlıklarını tamamlayıp gerekli usta, malzeme ve para ile birlikte Mekke'ye geldi ve 6,5 ay büyük bir hassasiyetle çalışarak Kâbe'nin tamirini bitirdi. Kâbe'nin Hacerü'l-Esved köşesi hariç bütün duvarları temellerine kadar taş taş söküldü ve orijinalitesine dokunulmadan yeniden yapıldı. En son Kanuni Sultan Süleyman döneminde yenilenen Kâbe kapısı da değiştirildi.

Rıdvan Ağa, tamirat işinin tamamlanmasından sonra Medine'ye giderek Resûlullah Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i ziyaret edip memnun olup olmadığını öğrenmek ister. O gece rüyasında Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i görür. Allah Resûlü *(sallal-*

lahu aleyhi ve sellem) kendisine: “Ben 6,5 aydır buradaydım yapılanlardan memnunum.” der. Sultan IV. Murad’ın da 1630 yılındaki tamirat sırasında işçi kılığında gelip çalıştığı rivayet edilir.

Kâbe’de, Suudiler zamanında da imar faaliyetleri gerçekleştirildi. 1958 yılında dam ve duvarların iç taraflarında bulunan mermer kaplamalar, 1982 yılında da zemin mermerleri değiştirildi. Kâbe, ‘1996-1997’ yıllarında kapsamlı ve hassas bir bakıma alındı. İç duvarlarındaki taşlar numaralanıp söküldü. Bozulan kısımlar düzeltilip, bu kısımların direkleri ve zemini elden geçirildi. Osmanlılar taşların birbirine tutunması için kum, kireç ve yumurta akından oluşan bir malzeme kullanmıştı. Son yapılan bakımda Osmanlı taşları sökülerek aynı yerlerine bu kez demirlerle birleştirilip konuldu. Mescid-i Haram’da tavaf ibadetinin yapıldığı metaf alanında güneş ışığını yansıtan 7 cm. kalınlığındaki mermerler, zemindeki soğutma sistemi ile birlikte yürümeyi kolaylaştırıyor.

KÂBE’NİN ÖLÇÜLERİ

Kâbe’nin içerisine girmek ve orada namaz kılmak Peygamber Efendimiz’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sünnetlerindendir. Ancak günümüzde Mekke’de Beytullah’ı ziyarete gelen herkese bu imkânı sağlamak mümkün değildir.

Kâbe’nin içinde mermer taban ile tavan arasında üç sütun vardır. Bu sütunlar Emevi Halifesi Yezid’e biat etmeyerek dokuz sene Mekke’de halife olan Abdullah b. Zübeyr zamanındaki Kâbe tamiratında konulmuştur. Beytullah’a Kâbe denilmesinin bir başka hikmeti de kare şeklinde bir yapı olmasıdır. Son derece sade olan Beytullah’ın ölçüleri şöyledir:

- Kuzeydoğu duvarı 12,63 m.
- Kuzeybatı duvarı 11,03 m.
- Güneybatı duvarı 13,10 m.
- Güneydoğu duvarı 11,22 m.

Yüksekliği 13 m. olan Kâbe, 145 metrekarelik bir alan üzerine kurulmuş taş bir binadır. Yaklaşık 1,5 m. genişliğindeki temeller üzerine yapılmıştır. Duvarları 1,25 m. kalınlığında olup dış yüzeyinde 1614 adet taş vardır. Bu taşlar Mekke'nin çevresindeki dağlardan getirilmiştir. Kâbe'nin köşeleri (rükn) de yaklaşık olarak dört ana yönü gösterir. Köşelerden her birinin ayrı isimleri vardır:

- Doğu köşesine 'Hacerü'l-Esved' veya 'Şarki'
- Kuzey köşesine 'Rükn-ü Iraki'
- Batı köşesine 'Şâmî', 'Rüknü'l-Garbi' veya 'Rükn-ü Şâmî'
- Güney köşesine de 'Rükn-ü Yemanî' denir.

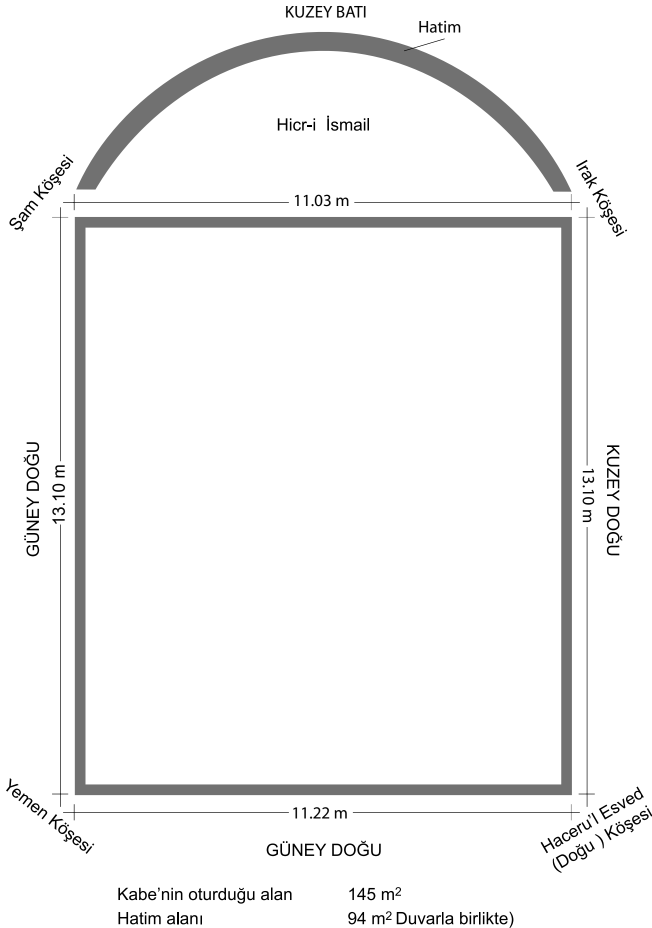
Kâbe'nin içi dört köşe bir oda görünümünde olup, Irak köşesinde tavana çıkmak için bir merdiven vardır. Bu merdivenin önünde 'tövbe kapısı' denilen bir kapı bulunmaktadır. Tabanın tamamı ve duvarlarında iki metreye kadar olan kısmı mermerdir. Yukarıdan aşağıya mermer kaplamalara kadar çepeçevre kırmızı atlastan yapılmış perde iner. Ayrıca tavanı da çok kıymetli perde ile kaplıdır. Yine Kâbe'nin içinde yıkama ve silme işlerinde kullanılan tas ve bezlerin konulduğu iki sandık vardır.

Güney-kuzey yönünde taban ile tavan arasında yer alan üç ağaç direk, ilk defa Abdullah b. Zübeyr zamanında konulmuştur. Bu direklerden Kâbe kapısının karşısındakinin önünde, batı duvarına doğru Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namaz kıldığı yer seccade şeklinde bir mermer ile belirtilmiştir. Kâbe'de yapılan onarım ve imar faaliyetleri ile ilgili olarak batı duvarına beş, doğu ve kuzey duvarlarına da birer kitâbe yerleştirilmiştir.

Kâbe'nin etrafını çepeçevre saran ve Abbasiler zamanından kalan revaklar Osmanlı döneminde günümüzdeki şeklini almıştır. Suudiler, muhtelif zamanlarda yaptıkları genişletme çalışmalarında gelen tepkilerden ötürü revakları yıkamamış ancak kubbelerini tıraşlamışlardır. Şimdilerde de Mescid-i Haram'da yapılan tamiratta revakları taşıyan mermer sütunlar kısmen,ze-

mindeki mermerler ise tamamen değiştirilmektedir. Bazı sütunlardaki demir kelepçeler sökülüp mermer veya taş kazınarak yeniden tasarlanmakta; maalesef bu çalışma ile sütun ve başlığı suni bir görünüm kazanmaktadır. Adeta betonlaştırılan sütunların alt kısımları da siyah granit mermer ile kaplanmaktadır. Tavaf alanını çevreleyen ve Kâbe'den daha kısa olan revaklardaki; Tolunoğlu, Memluk, Osmanlı ve son zamanlarda yapılan Suud sütunları arasındaki fark başlıklarından anlaşılmaktadır.

KÂBE'NİN ÖLÇÜLERİ VE KÖŞELERİ

KÂBE-İ MUAZZAMA'NIN KROKİSİ

1- Kral Fahd Girişi
2- Umre Kapısı
3- Zafer Kapısı
4- Kral Abdülaziz Kapısı
5- Zemzem Kuyusu Girişi
6- Makam-ı İbrahim
7- Kuzey Köşesi
8- Kâbe Kapısı
9- Batı Köşesi
10- Altın Oluk
11- Yemen Köşesi
12- Zemzem Kaynağı
13- Safa
14- Hâtim
15- Hacerü'l-Esved
16- Ecyad Kapısı
17- Bilal Kapısı
18- Huneyn Kapısı
19- İsmail Kapısı
20- Safa Kapısı
21- Banu Hasheem Kapısı
22- Ali Kapısı
23- Abbas Kapısı
24- Nebi Kapısı
25- Babu Selam Kapısı
26- Banu Shaybe Kapısı
27- Hacun Kapısı
28- Ma'la Kapısı
29- Mad'a Kapısı
30- Merve Kapısı
31- Karara Kapısı
32- Ömer Faruk Kapısı
33- Nadva Kapısı
34- Sihamıyya Kapısı
35- Kudüs Kapısı
36- Medine Kapısı
37- Hudaybiye Kapısı
38- Merve

KÂBE'NİN YIKANMA İŞLEMİ

Allah'ın emri ile Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail *(aleyhisselâm)* tarafından inşa edilen Kâbe, her sene milyonlarca Müslüman tarafından ziyaret ediliyor. Kâbe'nin siyah bir örtü ile kaplı olan taş duvarları, her yıl hac döneminde gülsuyu ile yıkanıyor.

Mekke'nin fethedildiği gün Kâbe'nin içindeki ve çevresindeki putlar kırıldı. Aynı gün Kâbe'nin içi ve dışı ilk defa Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve sahabiler tarafından yıkandı. Böylece Beytullah, putların ve cahiliye döneminin pisliklerinden temizlendi. Müşriklere ve cahiliye dönemine ait ne varsa ortadan kaldırılıp imha edildi.

Kâbe'nin yıkanması o tarihten itibaren bir gelenek halini almıştır. Beytullah, senede iki defa gülsuyu ile yıkanır. Şaban ayının ilk pazartesi günü ve zilhiccenin başında yıkanmak için Kâbe iki defa açılır. Zilhiccenin birinci günü sabahı Kâbe, zemzem ve gülsuyu ile yıkanır ve örtüsü eteklerinden yarıya kadar kaldırılır. Alt kısmına beyaz genişçe bir kuşak çekilen Kâbe, adeta ihram giymiş bir surete bürünür. Beytullah bu haliyle kendini ihramlı vaziyette ziyarete gelenlere temenna ile karşılık verir gibidir.

Yıkama sırasında kullanılan tas ve bezler Kâbe içindeki bir sandıkta muhafaza edilir. Yerden iki metre yükseklikteki mermer zemini ile iç duvarların ilk iki metrelik mermer kısmının yıkanmasında kullanılan gülsuyu daha sonra eşrafa ve halka dağıtılır. Beytullah'ın ve onu kuşatan Mescid-i Haram'ın temizlik ve bakımı yılın farklı dönemlerinde değişmekle birlikte, yaklaşık 500 kişi tarafından yapılır.

Yıkanma merasimine Kral veya onu temsilen Mekke Emiri ve görevliler katılır. Zemzemciler zemzem getirir. Kâbe hizmetçileri tarafından içeri alınan zemzem, gülsuyu ile karıştırılır. Merasime katılan zevât ellerinde peştamal hep birlikte Kâbe'nin taban mermerini yıkar ve kurular. Ardından duvarlar gülsuyu ile silinir; güzel kokular ve gülyağı ile yağlanıp, buhurdanlar yakılır.

Kâbe'nin kokulandırılıp tütsülenmesi âdeti İslâm öncesinden, Abdüddaroğullarından bu yana sürmektedir. İslâm sonrasında özellikle de Emevilerden itibaren Kâbe, hac mevsimi başta olmak üzere yılın her döneminde özel görevliler tarafından buhurdanlık ve hoş kokular ile sık sık kokulandırılmaya başlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde de süren bu hizmet için Osmanlılar her yıl Haremeyn tahsisatından pay ayırmıştır.

KÂBE ÖRTÜLERİ

Kâbe'nin örtünme işlemi ilk defa Yemen'den gelen kumaşlarla yapıldı. Önceleri Kâbe'nin üzerine üst üste konulan bu örtüler ağırlık yapınca her yıl değiştirilmeye başlandı. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında da bu gelenek devam ettirildi. Vaktiyle beyaz ve lacivert renkte kumaşların örtüldüğü Kâbe'ye en fazla siyah renk yakıştı.

Ömrünün büyük bölümünü Medine'de geçiren ve orada vefat ettikten sonra Cennetü'l-Bakî'ye defnedilen Allah dostu, Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* aşığı büyüklerimizden biri merhum Ali Ulvi Kurucu hocamız, Kâbe'nin siyah örtüsünü ve Beytullah'ın Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e olan muhabbetini de dizelerinde şöyle anlatır:

'Niçin sen böyle siyahlar giyiyorsun?' sorusuna Kâbe şu cevabı verir: 'Ben siyahlar giymeyeyim de kimler giysin? Benim sevgilim Muhammed Mustafa beni bıraktı. Mekke halkı O'nun kadrü kıymetini bilemedi, Medine'ye hicret etti. Bu yüzden kıyamete kadar bana siyahlar giymek alın yazısı olmuştur.'

Kâbe'nin dışını kaplayan örtü dam korkuluğunun kenarlarında bulunan demir halkalarla çatıya bağlanır. Aynı şekilde tabana tutturulan örtünün Hacerü'l-Esved ve kapı hizasına gelen yerleri kesiktir. Beytullah'ın kapısının işlemesi fevkalade güzel ayrı bir örtüsü vardır.

Kâbe'nin iç kısmındaki duvarlarda bulunan örtüler, üzerindeki yazıdan dolayı 'Ya Hannan Ya Mennan' örtüsü adıyla anılır. Kisve ve Sitare adı verilen kırmızı ve siyah örtüler iç duvarların ilk iki metrelik mermer kısmından başlayarak tavana doğru asılır. Tavanda da ayrı bir örtü vardır. Kâbe'nin iç ve dış kisvelerinin ilk defa ne zaman örtüldüğüne dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. İsmail ve Yemen Tubbaları (kral) ile ilgili rivayetler vardır. Cahiliye devrinde, bazı şahıs ve kabilelerin de örtü yaptırdığı bilinmektedir.

Eskiden iç kısımdaki kisve güneşten kavrulmadığı için dışa asılan örtü gibi her yıl değiştirilmezdi. Dış örtü de eskiyinceye kadar indirilmeyip yerinde bırakılır, yeni gelen örtü üzerine konulurdu. Kâbe için tehlikeli bir durum oluşturduğundan sonraları bu uygulamadan vazgeçildi. Eski örtü, Hicabe hizmetinin Benî Şeybe'ye intikalinden sonra parçalara ayrılıp Mekke halkına ve hacılara dağıtılmaya veya satılmaya başlandı.

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman *(radıyallahu anhum)* da Kâbe'ye örtü yaptırdı. Emeviler, Muaviye zamanında, ipek örtüleri Dımaşk ve Horasan'da hazırlattılar. Yine Emeviler zamanında Kâbe örtüsünün bir müddet Medine'de, Mescid-i Nebevi'de sergilendikten sonra Mekke'ye gönderilmesi âdeti başladı.

Abbasiler devrinde, Kâbe örtüsü ilk zamanlar iki, daha sonraları ise yılda üç defa değiştirildi. Kâbe örtüsü beyaz, kırmızı hatta yeşil renkte dokunuyor, örtü üzerindeki yazılar da farklı renkte olabiliyordu. Abbasiler daha sonra örtünün rengini siyaha çevirdi ve bu durum günümüze kadar sürdü.

Abbasilerden sonra Kâbe örtüsünü, Mısır'da bulunan Memlükler yaptırmaya başladı. Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* ile başlayan gelenek sürdürülerek masrafları Beytülmal'den karşılandı. Daha sonraları üç köyün geliri bu iş için vakfedildi. Kâbe örtüsü gör-

kemli törenler ile 'mahmil' adı verilen bir sandık içinde Emir-i Haccın sorumluluğunda Mekke'ye gönderiliyordu.

Haremeyn hizmeti Osmanlılara geçince Yavuz Sultan Selim, Kâbe örtüsünün eskiden olduğu gibi Mısır'da hazırlanıp gönderilmesini istedi. Daha Mısır'da iken sekiz tane köyün gelirini Kâbe'nin kisvesi için vakfetti. Kanuni devrinde bu sayı on altıya çıktı. Yine Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra iç örtü İstanbul'da hazırlanmaya başlandı. Sultan III. Ahmed devrinde ise Kâbe'nin iç ve dış örtülerinin kumaşlarının tamamı İstanbul'da dokunmaya başlandı. Böylece Kâbe örtüleri İstanbul ile Mekke arasındaki en önemli bağlardan biri oldu. Osmanlılar Kâbe kapısının örtüsünü de yeşil ve siyah atlastan yaptılar. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı münasebetiyle, 1861'de gönderilen son iç örtü 1943 yılına kadar kullanıldı.

Osmanlılar zamanında Kâbe'nin örtüsü her yıl değiştirilir ve bu hizmete büyük önem verilirdi. Örtünün İstanbul'da yapılıp 'Surre Alayları' ile Mekke'ye gönderilmesi Osmanlı sosyal hayatında önemli bir gelenek olarak yerini almıştı. Eski örtünün parçaları devlet adamları ile eşrafa dağıtılırdı. Günümüzde bazı İstanbul camilerinde, az da olsa Bursa Ulu Cami gibi Anadolu'daki camilerde ve bazı şahıslarda Kâbe örtüsünden parçalar vardır. Kâbe örtüsüne sahip olan insanlar bunu sandukalarında saklar veya kefenlerine işlenmesini vasiyet ederdi. Mekke'de Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Anadolu insanı maalesef bu imkândan eskisi kadar faydalanamadı.

1916'da Mekke Şerifi Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan başlattı. Ertesi yıl Kâbe örtüsü son kez İstanbul'da hazırlandı. Bu gelişmenin ardından 1926 yılına kadar iç ve dış Kâbe örtülerinin ikisi de Mısır'dan gönderildi. Mısır ile Suud yönetimi arasındaki ilişkiler bu tarihte bozulunca Kral Abdülaziz, Mekke'de özel bir atölye kurdurdu ve örtü 1926 ile 1936 yılları arasında Mekke'de hazırlandı. Örtü, 1936 yılından sonra yeniden Mısır'dan gönderilmeye başlandı. Suudiler 1962'de Mısır'dan gönderilen Kâbe

örtüsünü Cidde'den geri çevirdiler. Bu tarihten sonra Kâbe örtüsü Mekke'de kurulan özel bir fabrikada yapılmaya başlandı ve 1977'de tesis oldukça modern bir hale getirildi.

Kâbe örtüsü 14 m. uzunluk ve 0,95 m. genişlikten oluşan 48 parçadır. Tamamı 638,4 m2 olan dış örtünün yukarı kısmında 45 m. uzunluğunda bir yazı kuşağı vardır. Bu kuşağın altında birbirine ekli olmayan dairelerden oluşan ikinci bir kuşak daha bulunur. Dairelerin içinde âyet ve 'Esmaü'l-Hüsna' yazılıdır. Kâbe örtüsündeki yazı geleneği Abbasilerden bu yana vardır. Ayetlerin bulunduğu kısımlardaki yazılarda sim altın ve gümüş teller kullanılır. Günümüzde örtü, Suudi Devleti'ne her yıl 17 milyon riyale, yaklaşık 4,5 milyon dolara mal olmaktadır. Değiştirilen örtünün bir kısmı Müslüman ülkelerin devlet adamlarına, halka ve eşrafa verilirken bir kısmı da 'Kâbe Vakfı' adına satılır.

KÂBE VE DUA

Kâbe'nin merkezinde bulunduğu kutsal mekânda usulüne uygun ibadet çok mühimdir. Zira Mekke'de sevaplar bire yüz bin olarak verilir. İnsan burada Kâbe'yi tavaf ederken döndükçe yükselir. Şüphesiz Kâbe tek başına kara, taş bir bina değildir. Göğe uzanan, yedi kat semada meleklerin etrafında tavaf ettiği kutsi bir makamdır. Doğrusu Allah *(celle celâluhu)* bu makamda kulunun kendisinden gafil olarak ibadet yapmasını istemez.

Abdullah b. Mübarek, Mekke'de yaşanan büyük bir kıtlık zamanında halk ile birlikte yağmur duasına çıkar. Kuraklık dayanılmaz bir noktaya gelmiştir. Rabbe yakarış gözyaşları içerisinde sürmektedir. O sırada zenci bir köle kafasını Kâbe'ye dayayarak: "Allah'ım benim için yağmur ver." diye dua eder. Çok geçmeden yağmur yağar. Abdullah b. Mübarek, zenci kölenin bu haline şahit olmuştur. Köleyi takip eder; ısrar edip, ikna ederek onu sahibinden satın alır.

Sonraki günlerde de kölesine hizmet etmek için fırsat kollar, abdest suyunu dahi dökmeye kalkar. Sonunda zenci köle sahibine dönerek: "Efendi sensin, asıl hizmet etmesi gereken benim,

niçin böyle yapıyorsun?" der. Abdullah b. Mübarek, Kâbe'de şahit olduklarını anlatınca zenci köle o anda yere kapanıp: "Allah'ım sırrım burada açığa çıktı, bu kafayı buradan kaldırma!" diye duada bulunur. Köle oracıkta vefat eder.

Evet, Mescid-i Haram'da dünyanın her tarafından Müslümanlar görürüz. Kimlerdir bilemeyiz ama bazıları vardır ki, ellerini kaldırdıkları zaman Allah *(celle celâluhu)* onları geri çevirmez. Bu açıdan Kâbe'nin merkezinde yer aldığı Mescid-i Haram başta olmak üzere mübarek beldelerde kimsenin kalbini kırıp incitmemeye hassasiyet gösterilmelidir. Bundan dolayı şeytan, mübarek beldelerdeki hac ve umrecilerle çok uğraşır; onların birbirlerini üzmeleri için fırsat kollar. O açıdan kutsal topraklara giden ziyaretçilere verilen ilk öğüt; sabırdır.

KÂBE'DE DUALARIN MAKBUL OLDUĞU NOKTALAR

Hacerü'l-Esved: Kâbe'nin doğu köşesinde yerden 1,5 m. yükseklikte bulunan Hacerü'l-Esved taşı, 'siyah taş' anlamında olup Hz. İbrahim tarafından tavafa başlanacak yere işaret olarak konulmuştur.

Hicr-i İsmail: Kâbe'de Altınoluk'un bulunduğu duvarın üç metre dışında kalan ve Kâbe'den sayılan alandır.

Mültezem: Hacerü'l-Esved köşesi ile Kâbe'nin kapısının arasında yer alan bölümdür. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada Kâbe'ye mübarek yüzünü ve göğsünü yaslayarak dua ederdi.

Makam-ı İbrahim: Hz. İbrahim'in *(aleyhisselâm)* Kâbe'yi yaparken bastığı iskele taşının olduğu yerdir. Başka bir rivayete göre de Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* bu taşa çıkarak insanları hac ibadetine davet etmiştir.

Zemzem: Mübarek zemzem suyunun çıktığı kuyunun olduğu yerdir.

KÂBE VE TAVAF

Kâbe-i Muazzama'yı usulüne uygun bir şekilde yedi kez dönmeye 'Tavaf', her bir dönüşe de 'Şavt' denilir. Tavaf'ın yapılması

Kâbe'yi ziyaretin en önemli aşamasıdır. İlk defa Beytullah'ı ziyaret edeceklerin ihramlı olması gerekir ki, bu da ancak hac veya umre vesilesiyle gerçekleşir. Daha sonra yapılacak nafile tavaflarda ihram mecburiyeti şart değildir.

Zaruret olmadıkça tavafta konuşulmaz. Tavaf esnasında bol bol dua etmek şüphesiz çok makbuldür. Doğrusu Rabbimizin razı olduğu, Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de ümmetinde görmeyi arzu ettiği en önemli vasıf; ibadetlerimizi şuurlu bir vaziyette yerine getirmemizdir. Dudakların sürekli olarak dua ile kımıldaması, 'vermeyi çok sevenden' bir şeyler istemesi ne güzeldir.

Efendimiz İbn Abbâs'dan rivayet olunan bir hadis-i şeriflerinde: "Beyt'i (Kâbe-i Muazzama'yı) kim elli defa tavaf ederse, günahlarından temizlenir ve tıpkı annesinden doğduğu gündeki gibi olur."[4] müjdesini veriyor.

Tavaf esnasında dünyanın dört bir yanından Beytullah'ı ziyarete gelmiş olan Rahman'ın misafirlerini görürsünüz. Farklı coğrafyalardan, farklı dilleri konuşan, ten renkleri ayrı insanlar, makamların en yücesine halini arz etmeye, af ve mağfiret dilemeye gelirler. Zengin-fakir, genç-ihtiyar, kadın-erkek, âlim-cahil, siyah-beyaz, amir-memur, sultan-köle ayırt etmeden milyonlarca Müslüman aynı zaman ve mekânda, mahşerin provasını yaparcasına kalpleri Beytullah'a daha yakın olacak bir dönüşle Kâbe etrafında tek vücut olarak tavaf yaparlar.

Sonra, tavaf esnasında çevrenizde, babasının kucağında ya da annesinin sırtına sarılı vaziyette çocuklar görürsünüz. Mutlu gözlerle, alınlarına vuran güneş ışığının çehrelerinde meydana getirdiği tebessümle etrafındakileri süzen bu masumların bakışları gönül âleminize nice mesajlar fısıldar. Siz gündüz sıcağında, tavaf yapmaya güç yetiremeyeceğinizi düşünürken, zenci bir annenin sırtına sımsıkı bağladığı bebeğinin gözleri kapalı olduğu halde -sanki melekler ona görünüyormuşçasına- tebessüm ede-

4 Tirmizî, hac 41

rek tavaf yapışına şahit olursunuz da bu manzaraları unutamaz, hatırınızdan çıkaramazsınız.

Her akarsuyun mecrasını bulup akıp gittiği gibi Müslümanlar da aynı akışı tavaf ederken yaşarlar. Kimi elinde tuttuğu kitaptan okuduğu dualarla, kimi içinden gelen yakarışlarla o kalabalıkta kaybolur.

Kâbe, tavaf alanının ortasında adeta bir güneş gibidir. Çevresinde ise kendi yörüngesinde, gezegen misali giden Rahman'ın misafirleri döner. Evet, evrende yer alan her şey tavaf halindedir. Çekirdeğin etrafında tavaf eden elektron, kalp merkezli insan vücudunu tavaf eden kan gibi. Beytullah'ı tavaf nimetini kuluna nasip eden Allah *(celle celâluhu)*, onu oradan boş çevirmek istemez. Her zengin hacca gidemez, her para hacca gitmeyi nasip etmez. Bu bir lütuftur. Rabbimiz bizi rahmeti ile sevip nasip etmeseydi evine davet etmezdi. Kulları, "Her misafirin ev sahibi üzerinde hakkı vardır" düsturunca cehennemden kurtulmayı, cennete kavuşmayı arzular ve bunun için dua eder.

Mü'min, başta Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* olmak üzere, peygamberlerin, sahabenin ve nice isimsiz kahramanın gözyaşı döktüğü, samimi yakarışlarda bulunduğu Beytullah'ta, ateşten korunup, küfür ve fasıklıktan uzak kalmak için yalvarır. Rahman'ın sevgisini kazanacak ibadetler yapmayı, hac veya umresinin kabul olmasını, Kâinatın Efendisi'nin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* havzından kana kana içen salih kullarından olmayı ümit eder. Allah'tan *(celle celâluhu)* korkulması gerektiği gibi korkan, rızkı geniş, tevbesi bol bir kul olarak hayatını günah ve harama girmeden, ibadet ile doldurmayı af ve mağfiret ümidi ile diler.

İbrahim Ethem gibi: "Sevgin uğruna bütün insanları terk edip sana geldim. Seni görebilmek için, ehl-i iyali kimsesiz bırakıp, sana yöneldim. Sevginle gönlümü parça parça kessen de Senden gayrısını asla istemem. Af nidanı duymak ümidi ile gelen, şu biçare kulun günahını bağışla. Her ne kadar sana karşı isyan ettimse

de, senden başkasına asla secde etmedim. İlahi, günahkâr kulun sana geldi. Suçunu itiraf edip, sana yalvarıyor. Eğer, affedersen, bu zaten senin şanındandır. Şayet reddedersen, senden başka bana kim merhamet eder." diyerek samimiyetini bütün içtenliği ile ortaya koyar.

Kâbe, eşya ve maddenin tükenip ruh ve mananın başladığı ufuk noktasıdır. Bütün istikametler dünyanın ötelere bağlı serhat kapısı ve mü'minlerin manevi vatanı olan Mekke ve Kâbe'ye doğrudur.

Tavafa başlarken evvela; "Allah'ım! Senin rızan için umre tavafı yapmak istiyorum. Bunu kolaylaştır ve kabul eyle." diye niyet edilir. Hacerü'l-Esved hizasına gelinip tekbir ve tehlil getirilerek dua edilir. Eller Kâbe'ye doğru olacak şekilde namaza durur gibi omuz ve kulak hizasına kadar kaldırılıp 'Bismillahi Alllahu Ekber' denilerek Hacerü'l-Esved 'istilam' edilir.

İstilam; elleri Hacerü'l-Esved'in üzerine koyup onu öpmektir. Eğer özellikle kalabalıktan ötürü böyle bir imkân yoksa uzaktan da selamlanabilir. Hac ve umre için ihrama giren kişi, Kâbe'ye geldiğinde, telbiye getirmeyi bırakır, tavafa başlar ve bol bol dua eder. Tavafın Kâbe'ye yakın olarak yapılması faziletlidir. Ancak kalabalık ve izdiham söz konusu ise Kâbe'nin çevresinde her yerden tavaf yapılabilir. Tavaf sona erdiğinde, imkân varsa 'Makam-ı İbrahim' de, mümkün değilse müsait bir yerde iki rekât tavaf namazı kılınır. Ardından Safa ile Merve tepeleri arasında 'Sa'y' yapmak için evvela Safa Tepesi'ne gidilir.

Kâbe çevresinin bir defa dönülmesine 'Şavt' denilir. Tavafta ilk üç şavt hızlı adımlarla yürünür. Tavafın başında açılan omuz, tavaf namazından evvel kapatılır. Safa ve Merve tepeleri arasında sa'y yaparken omuzlar kapalı kalır. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* tavaf yaparken sadece 'Rükn-ü Yemani' ve 'Hacerü'l-Esved' taşlarına 'Bismillahi Allahü Ekber' diyerek selam vermiştir. Bilindiği gibi; bu iki köşe, Kâbe'nin asli hüviye-

tini koruyan iki köşesidir. Çünkü 'Rükn-ü Irak' ve 'Şam' köşeleri üç metre kadar geriye çekilmiştir.

Tavafın, kadın ve erkek karışık vaziyette yapılmasının da ayrı bir hikmeti vardır. Tavaf eden mü'minin gönlü acaba nerede, gerçek sevgiliye ve O'nun *(celle celâluhu)* kutsal saydığı mekânın ruhuna ne kadar yaklaşabildi? Bunlar çok mühim meseleler. Evet, mü'minler Kâbe'de göklerin kulları olan meleklerin tavafını taklit eder ve muallâ makamlara erişirler.

TARİHİ SÜREÇTE METAFIN YAŞADIĞI DEĞİŞİM

1924 yılına kadar Kâbe'de dört mezhebin ayrı ayrı namaz kılabildikleri makamlar mevcuttu. Kâbe'nin, Makam-ı İbrahim'e bakan yönünde Şafiler, Altınoluk tarafında Hanefiler, güney kısmında Malikiler ve şimdiki müezzin mahfiline bakan Rükn-ü Yemani ile Hacerü'l-Esved arasında kalan tarafta ise Hanbelîler namaz kılıyordu. Zamanla yetersiz kalan metaf alanını genişletmek için bu uygulama kaldırıldı.

Mescid-i Haram'ı genişletme çalışmaları çerçevesinde 1958 yılında tavaf alanında (metaf) bir düzenleme yapıldı. Kâbe kapısının sağ tarafında, doğu duvarının ortasına yakın bir yerde 'mi'cen' adı verilen bir çukur kapatılıp üzeri mermerle kaplandı. 2 x 1,2 m. boyutlarında ve yaklaşık 30 cm. derinliğinde olan bu çukur, hacıların tavaf sırasında düşüp sakatlanmalarına neden olduğu için kapatıldı.

1975 yılına kadar Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılan minber yerinde duruyordu. Minber öyle bir noktaya konulmuştu ki; güneş ışınları karşısında hatibe gölgelik yapıyordu. Kanuni, Mimar Sinan gibi bir ustayı Hicaz'a göndererek Haremeyn'e verdiği değeri ortaya koymuştu. Mescid-i Haram'da, geçmişi Abbasiler dönemine kadar uzanan revakların ahşap çatısı bir yangında kullanılamaz hale gelince Sinan, şimdiki kubbe-

leri yaptı. Kâbe'nin yüksekliğini geçmeyecek şekilde inşa edilen revaklardaki kubbelerin sayısı 450'dir.

Yine Osmanlılar zamanında, Mescid-i Haram çevresinde, dört mezhep için dört medrese yapıldı. Ayrıca mahkeme binası ve bir tanesi şimdiki tuvaletlerin olduğu yerde olmak üzere iki tane de hamam inşa edildi. Osmanlılar, sahip oldukları şehircilik birikimini bölgeye taşımaya gayret etti. Güçlükler içinde uzak noktalardan bölgeye su getirildi ve ulaşım imkânları iyileştirilip, güvenli hale getirildi.

KÂBE VE KIBLE

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Müslümanlar, Hicret'in ikinci senesine kadar Kudüs'e yönelerek namaz kıldılar. Bu tarihte Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve sahabileri Medine'de, Kıbleteyn Mescidi'nin (İki Kıbleli Mescit) olduğu yerde cemaat halinde namaz kılarken gönüllerinden geçen yere, Kâbe'ye doğru namaz kılmalarını emreden âyet-i kerime nazil oldu.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, namazlarını Kâbe'nin, Rükn-ü Yemani köşesi ile Hacerü'l-Esved taşının bulunduğu köşe arasında kılıyordu. Böylece hem Kudüs'e doğru namaz kılmış oluyor hem de Darü'n-Nedve'de toplanan müşrikleri görmüyordu. Darü'n-Nedve, Altınoluk ile Altınoluk'un karşısında yer alan revakların arasındaydı.

Günümüzde de dünyanın her noktasındaki Müslümanlar, Mekke'deki Kâbe'ye doğru yönelerek ibadetlerini yerine getirirler. Kıble tayininde olabilecek hataları gidermek için, 28 Mayıs ve 16 Temmuz günleri, 'Dünya Kıble Günü' olarak kutlanmaktadır.

Türkiye saati ile 28 Mayıs'ta saat 12.18'de ve 16 Temmuz'da saat 12.27'de; yılda iki defa, güneş tam Kâbe-i Şerif üzerinde bulunur. Güneş, tam Kâbe-i Şerif üzerinde iken, dünyada güneşi

gören yerlerde, güneşe doğru dönen kimse, aynı zamanda Kâbe-i Muazzama'ya yani kıbleye dönmüş olur. Böylece bir yerin kıble istikameti kolay ve doğru olarak tayin edilip, eski istikametlerin doğruluğu da kontrol edilir. Bazı takvimlerde her gün, her şehir için 'Kıble saati vakti' yazılmaktadır.

KÂBE HİZMETLERİ

Kâbe hizmetleri ilk defa Hz. İbrahim ve Hz. İsmail *(aleyhimesselâm)* ile başladı. İsmailoğulları, Amalika, Cürhüm ve Huzaa kabileleri zamanında sürdü. Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* büyük dedesi Kusay b. Kilab zamanında da Kureyş'e intikal etti.

Kusay; sikaye, hicabe (sidane), imare ve rifade vazifelerini uhdesine aldı. Ömrünün sonuna doğru bu şeref ve saygınlık ifade eden vazifeleri, oğulları Abdüddar ve Abdümenaf arasında paylaştırdı.

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, putlardan temizlenen Kâbe'yi tavaf etti. Daha sonra Abdüddar soyundan hicabe vazifesini sürdüren Osman b. Talha, Kâbe'nin kapısını açtı. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kâbe'nin içinde şükür namazını kılıp, dua ettikten sonra dışarı çıktı. Bu arada amcası Hz. Abbas *(radıyallahu anh)* ve Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* anahtarı istemelerine rağmen O *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, diğer hizmetlerde olduğu gibi, cahiliye döneminin Kâbe ile ilgili geleneklerine saygı gösterip görevleri eskiden beri yürüten ailelere bıraktı.

İlk defa Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* zamanında Kâbe hizmetleri için hazineden tahsisat ayırdı. İlk Emevi Halifesi Muaviye'den itibaren düzenli hale getirilen Kâbe hizmetlerine özel görevliler tayin edilip, tahsisat artırıldı. Osmanlılar zamanında Kâbe hizmetlerine memur edilen hadım ağaları çoğaldı. Günümüzde Kâbe hizmetleri memur ve hademeler eliyle yürütülmektedir.

KÂBE'DEKİ ÖNEMLİ NOKTALAR VE BU NOKTALARIN ÖZELLİKLERİ

KÂBE KAPISI

Kâbe kapısı, Beytullah'ın Hacerü'l-Esved ile Iraki köşeleri arasında kalan kuzeydoğu duvarı üzerinde olup, Hacerü'l-Esved taşının bulunduğu köşeye daha yakındır. Yerden yüksekliği 1,97 m. olan kapı, altın kaplı olup boyutları 1,8 x 3,5 m.dir. Çeşitli dönemlerde yenilenen Kâbe kapısının üzerinde özel bir örtü bulunur. Değiştirilen Kâbe kapılarını; Mekke, Mısır ve İstanbul'daki müzelerde görmek mümkündür.

HACERÜ'L-ESVED

Kâbe'nin doğu köşesinde yerden 1,5 m. yükseklikte bulunan Hacerü'l-Esved taşı, 'siyah taş' anlamında olup Hz. İbrahim tarafından tavafa başlanacak yere işaret olarak konulmuştur. Başlangıçta çevresi 18-19 cm. olan bu taş, çeşitli yıkımlar neticesinde birkaç defa kırılmıştır. Günümüzde, ilk olarak konulduğu köşede, gümüş bir kasnak içinde muhafaza edilen Hacerü'l-Esved taşı, asırlardır öpüle öpüle aşınmıştır. Son zamanlarda iyice çukurlaşmış olup, üzeri plastikle kaplanmış yedi parça halindedir. Plastik üzerindeki kabarcık kısımlar Hacerü'l-Esved'e aittir. İçerisinde koyu yeşil ve bej renginde benekler bulunan Hacerü'l-Esved, latif kokusu ile kendine yaklaşanları adeta büyüler. Zaten mü'minler, Kâbe örtülerine ve Hacerü'l-Esved'e, sahip oldukları en güzel kokuları sürerler.

Tavafa başlarken ve her şavtın (Kâbe'yi bir defa dolaşmanın) sonunda bu taşı selâmlamak sünnettir. Müslümanlar, tavaf sırasında Hacerü'l-Esved'i selamlamakla bir anlamda Allah'a *(celle celâluhu)* verdikleri ezeli kulluk vaadini (misakını) tazelemiş olurlar. Kıyamet gününde de Hacerü'l-Esved, dile gelip kendini istilam (selamlayan) edenlerin lehinde şehadette bulunacaktır.

Rivayetlere göre; Hz. Âdem *(aleyhisselâm)* ile birlikte cennetten çıkan Hacerü'l-Esved'i, Allah *(celle celâluhu)*, Nuh Tufanı'nda, Ebu Kubeys Dağı'nda muhafaza etti. Hz. İsmail *(aleyhisselâm)*, Hacerü'l-Esved'i, Kâbe inşa edilirken babasının isteği üzerine buradan getirdi. Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, mübarek taşı, tavafın başlama yerini göstermek için Kâbe'nin köşesine yerleştirdi.

Her devirde hürmet ve ihtiram gören Hacerü'l-Esved, Kâbe'-nin tamir gördüğü dönemlerde muhafaza edildi. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* 35 yaşlarında olduğu zaman yapılan tamiratta mübarek taş bizzat Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* eliyle yerine konuldu. Tarih boyunca Kâbe, birçok defa tamir gördü ve tamiratlar sırasında ilave birçok malzeme kullanıldı. Ancak bugün bildiğimiz iki taş var ki, bunları yerlerine Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* koydu. Biri Hacerü'l-Esved, diğeri de 'Makam-ı İbrahim'de mübarek ayak izlerinin çıktığı taştır. Yapılan bütün tamiratlarda Hacerü'l-Esved'in yeri ve yüksekliği değişmedi ve bugüne kadar konumunu hep muhafaza etti. Kâbe, kâinatın çekirdeği kabul edilirken, Hacerü'l-Esved, o çekirdeğin özü sayıldı. Şayet ona, cehaletin mundarlıkları ve pislikleri dokunmamış olsaydı el süren herkes şifa bulurdu.

Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de mübarek elleri ile dudakları Hacerü'l-Esved'e değmiştir. Ayrıca Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hacerü'l-Esved için: "Cennet yakutlarından, kıymetli taşlardan bir taştır. Kıyamet gününde iki gözü ve söyleyen dili olduğu halde haşrolacak. Kendisini hakkıyla ve sadakatle istilam edenlerin lehine şehadet edecektir."[5] buyurmuşlardır.

'Hacerü'l-Esad' (Mutlu Taş), cennetten indiğinde bembeyaz bir taştı. İnsanlar arasında bulunan müşriklerin günahkâr halleri ile dokunmalarından ve kesilen kurbanların kanlarının sürülmesinden dolayı karardı. Bilindiği gibi bir zamanlar Mescid-i Haram'da şimdiki müezzin mahfili ile Kâbe'nin arasında dere

5 Tirmizî, hac 113

yatağı vardı ve müşrikler kurbanlarını burada keser; kanından Hacerü'l-Esved'e sürerlerdi. Hacerü'l-Esved'in kararmasında; İslâm öncesi ve sonrasında müteaddit defalar Kâbe'ye zarar veren yangınların da etkisi oldu. Bundan ötürü mübarek taşın, 'Hacerü'l-Esad' olan adı; 'Hacerü'l-Esved' (Karataş) oldu ve milyonlarca insan tarafından öpülüp, dokunulduğundan dolayı oyuk bir hal aldı.

Müslümanlar, hakkında pek çok övgü bulunan Hacerü'l-Esved'i öpebilmek için bazen birbirlerini eziyor. Aklıselimi üzen bu hali sona erdirecek tedbirleri bir an evvel almak ve bütün Müslümanların Hacerü'l-Esved'i istilam edebilecekleri tertibatı kurmak gerekiyor. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bu konuda bize yardımcı olacak uygulamaları var. Bugünün hasta ve yaşlı insanlarına mesaj verircesine; deve üzerinde tavaf yapması ve Hacerü'l-Esved'i asası ile selamlaması buna misal olarak gösterilebilir.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Müslümanların birbirlerine karşı eziyet verici ve harama sürükleyici tavırlardan kaçınmaları hususunda ikazlarda bulunmuş; 'Veda Haccı'nda Hz. Ömer *(radıyallahu anh)*'a: "Ey Ömer, sen güçlü bir adamsın! Hacerü'l-Esved'e erişmek için güçsüz insanları sıkıştırma, ne rahatsız et, ne de rahatsız edil, tenha bulursan onu istilam et. Olmazsa, uzaktan onu el işareti ile selamla, tekbir, tehlil oku." buyurmuştur.

Ebu Kubeys Tepesi'nden getirilen ve yaklaşık bir metre boyunda olan taş dikdörtgen şeklindedir. Nur saçan Hacerü'l-Esved'in, Kâbe'nin içinde kalan kısmı ise görenlerin ifadesine göre 'pembeye yakın' bir renge sahiptir.

Tarih boyunca bu mübarek taş ne yazık ki, bazı tahribatlara uğradı. Haccac'ın Mekke'yi muhasarasında mancınıklardan fırlatılan gülleler Hacerü'l-Esved'e isabet ederek ikiye ayırdı. Hicri 317'de, bu kez Bahreyn taraflarından gelen Karmatiler, Ebu Tahir idaresindeki zalim bir ordu ile Mekke'ye yönelip, önlerine

geleni kılıçtan geçirip öldürdü. Bu zalimlerin Hicaz'a saldırması hac mevsimine denk gelmişti. Bundan dolayı öldürdükleri insan sayısı yetmiş bine ulaştı. Harem-i Şerif dâhil olmak üzere her yeri yağmalayıp tahrip eden Karmatiler, Mekke'den ayrılırken Hacerü'l-Esved'i de yerinden sökerek yanlarında götürdüler. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek dudaklarının busegâhı olan Hacerü'l-Esved, 20 sene kadar bu zalim Karmatilerin elinde kaldı. Sonunda büyük bir miktar para karşılığında bu iflah olmaz insanlar, Hacerü'l-Esved'i iade etmeyi kabul etti. Çeşitli zamanlarda Mekke'de çıkan yangınlardan da zarar gören Hacerü'l-Esved'i, en son 1932 yılında Afganlı bir meczup çekiçle vurup kırdı.

İstanbul'da Kanuni'nin türbesi ve Eminönü Kadırga'daki Sokullu Mehmet Paşa Camii'nde Hacerü'l-Esved'in parçaları vardır.

MÜLTEZEM

Mültezem, Hacerü'l-Esved taşının bulunduğu köşe ile yerden yaklaşık iki metre yükseklikte bulunan Kâbe kapısının arasında kalan bölümdür. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, özellikle sıkıntılı zamanlarında Mültezem'de uzun uzun dua etmiştir. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* dua ederken; yüzünü, yanağını ve göğsünü dayadığı Mültezem, Haremi Şerif'te duaların reddolunmadığı yerlerden biridir. Bugün de Mültezem'e, Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gibi yüzünü, yanağını ve göğsünü dayayarak, gözyaşları içinde dua eden Müslümanlar vardır.

Üç sahabe efendimiz Mültezem'de birlikte dua eder ve dilekleri gerçekleşir: "Abdullah b. Ömer, ölmeden evvel gideceği yeri görmek istedi ve Allah'ın *(celle celâluhu)* izni ile bu dileği kabul oldu. Abdullah b. Zübeyr, Mekke'ye emir olmak istedi. Nitekim Emevilerde, Halife Muaviye'nin ardından başa geçen Yezid devrinde Abdullah b. Zübeyr, ona biat etmedi ve 9 yıl Mekke'de hali-

fe oldu. Haccac'ın baskınından sonra da şehit edildi. Mervan b. Malik de, Müslümanların başına halife olma arzusuna kavuştu."

HATÎM

Kâbe'nin, 'Irakî' ve 'Şâmî' köşeleri arasında kuzeybatı duvarı yer alır. Kâbe'nin kuzeybatı duvarının karşısında yerden 1,25 m. yüksekliğinde, yarım daire şeklindeki duvara 'Hâtim' denilir. Hâtim duvarının Kâbe'ye doğru olan kenarları açıktır. Bu duvar ile Kâbe arasındaki boşluğa 'Hicr-i İsmail' denir. Kâbe'den itibaren Hicr-i İsmail'in üç metrelik kısmı Beytullah'tan sayılır. Burası 'Altınoluk'un altına düşer.

HİCR-İ İSMAİL

Yarım daire şeklindeki Hâtim duvarı ile Kâbe arasında kalan boşluğa 'Hicr-i Kâbe', 'Hicr-i İsmail', 'Hicr-i Hâcer' veya 'Hatira' denilir. Yarım hilal şeklinde, 1,25 m. yüksekliğindeki Hâtim duvarının Kâbe'ye doğru olan kenarları açıktır. Hâtim'in Kâbe duvarından itibaren üç metrelik kısmı Kâbe'den sayılır. Buradaki boşlukta, Kâbe'ye yönelerek namaz kılınıp, dua edilebilir. Ancak Kâbe'ye olduğu gibi buraya doğru yönelip namaz kılınmaz. Bu alanın içinden tavaf yapılmaz. Tavaf sırasında dıştan dolaşılır. Farz namazlarda da bu alan boşaltılır.

Hicr bölgesi adeta bir kadın eteğine benzer. Bu haliyle orası Habeşli bir kadının, üstelik Afrikalı siyah bir köle (cariye) olan Hâcer annemizin eteğidir. O, Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* soyunun geldiği bir peygamberi, Allah *(celle celâluhu)* için kurban edilme makamına eren Hz. İsmail *(aleyhisselâm)*'ı yetiştiren annedir. Hâcer annemiz, Kâbe yapımı sırasında, 90 yaşlarında iken vefat edince mübarek vücudu Hicr-i İsmail olarak bilinen alana defnedilir. Daha sonra oğlu Hz. İsmail *(aleyhisselâm)* da buraya defnedilmiştir.

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Âişe *(radıyallahu anhâ)* annemiz, Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e: "Kâbe'nin içinde namaz kılmak istediğini" söyler. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Âişe'yi Kâbe'den sayılan bu bölüme getirip, burada namaz kılmasını ister. Hicr-i İsmail'in, Kâbe'nin dışında kalmasının bir hikmeti de bu olsa gerek. Müslümanlar burada namaz kılarak, Kâbe'nin içinde ibadet etme sevabı alırlar.

Allah'ın evi Kâbe, bir cariyenin kabri ile komşudur. Oysa bir zamanlar Hz. İsmail *(aleyhisselâm)*'ı dünyaya getirdiği için istenmeyip; evinden, yurdundan uzaklaştırıldığında, Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, onu Filistin'den Mekke'ye getirmişti. Cebrail Aleyhisselâm'ın rehberliğindeki bu yolculuk, insanlık semasına bir yıldız gibi doğacak olan İnsanlığın İftihar Tablosu Hz. Muhammed Mustafa *(sallallahu aleyhi ve sellem)* pak neslinin yaşayacağı Mekke'de hayatın canlanmasına vesile oldu.

Allah'ın nazarında bütün insanlar eşittir. Allah kara derili, cariye Hâcer annemize iltifat ederek zemzem gibi eşsiz bir nimeti onun hürmetine tahsis etmiş; ona hem hayatında hem de ölümünde kendi evinde yer vererek onu misafir etmiş, dünyanın en mübarek yeri onun istirahatgâhı olmuştur. Evladı için çırpınışları, Safa ve Merve tepeleri arasındaki koşuşturması sonunda Allah'ın rahmet eseri olarak zemzem suyu kaynamış, böylece ıssız ve kıraç vadiler yeşillenmeye, hayat canlanmaya başlamıştır.

Şüphesiz hiçbirimizin başta kutsal topraklar olmak üzere dünyanın hiçbir yerinde insanları dış görünüşleri ile yargılamaya hakkı yoktur. Kâbe'yi tavaf ederken, Mescid-i Haram veya Mescid-i Nebevi'de ibadet yaparken göreceğimiz insanlar, dili, rengi, ırkı ve dış görünüşü ne olursa olsun Müslüman kardeşimizdir. İlahi iradenin insanlar üzerindeki tasarrufunu yargılama hakkı hiçbir insana verilmemiştir.

Allah'a *(celle celâluhu)* en yakın olduğumuz zaman yani secde yapmak için alnımızı yere koyduğumuzda başımız belki de dişleri, gözlerinin akı, avuç içleri ve ayaklarının tabanı dikkat çekecek ölçüde beyaz olan bir zencinin ayakları arasında kalabilir. Bunlar rahatsız olunacak, çekinilecek haller değil, aksine Rabbimizin nazarında insanın eşitliğini, ne kadar muhterem bir varlık olduğunu göstermesi bakımından sevinilecek bir haldir. Ümmetin bir havuz gibi aktığı hac mevsimi, hac, bu yönüyle nice hikmetleri içinde barındırır.

ALTINOLUK

Kâbe'nin, Hâtim'e bakan kuzeybatı duvarının üst ortasında altından yapılmış bir oluk bulunmaktadır. Halk arasında 'Altınoluk' diye bilinen bu oluğa 'Mizâb-ı Kâbe'de denir. Oluk, altınla kaplandığı için bu ad verilmiştir. Yağışlı havalarda, Kâbe'nin üst katında biriken su Altınoluk'tan akar.

Kâbe'ye ilk defa Kureyş'in 605 yılında yaptığı tamirat sırasında oluk konuldu. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, 35 yaşlarında iken bizzat katıldığı bu tamirat sonunda Hacerü'l-Esved'i mübarek elleri ile yerine koydu. Kâbe'ye tazim ve hürmetin bir ifadesi olarak daha sonra oluğun içi ve dışı altın levhalarla kaplatıldı.

RÜKN-Ü YEMANÎ

Kâbe'nin, Yemen tarafını gösteren köşesidir. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Medine'ye hicret etmeden evvel özellikle 'Rükn-ü Yemanî' ile 'Hacerü'l-Esved' köşeleri arasında namaz kılardı.

Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* zamanında yapılan Kâbe'nin iki kapısı vardı. Şimdiki kapının tam karşısında 'Rükn-ü Yemanî' ile 'Şâmî' köşeleri arasında bulunan bu kapı Rükn-ü Yemanî tarafı-

na yakındı. O dönem iki kapı da zeminde idi. Ancak Kureyşliler tarafından yapılan onarımda Rükn-ü Yemani tarafındaki kapı kapatıldı, diğeri de yükseltildi. Böylece Kureyşliler istedikleri insanın Kâbe'ye girmesine müsaade ettiler. Kâbe'nin batı duvarı üzerindeki kapı Abdullah b. Zübeyr'in döneminde yeniden açıldıysa da Mekke'yi basan Haccac tarafından yeniden kapatıldı.

KÂBE'NİN ÇEVRESİNDEKİ MÜBAREK YERLER VE ÖZELLİKLERİ

MESCİD-İ HARAM

Mekke'de, merkezinde Kâbe'nin bulunduğu büyük mabede, 'Mescid-i Haram' denir. Mescid-i Haram'ın bir diğer adı; Medine'deki 'Mescid-i Nebevi' ve Kudüs'teki 'Mescid-i Aksa' için de söylenen 'Harem-i Şerif'tir.

Mescid-i Haram, yeryüzündeki en eski mescittir *(Âl-i İmrân, 3/96).* İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mescid-i Haram'ın çevresinde toplanan müşriklere İslâm'ı tebliğ etmiş onların, gösterdikleri sert tepkilere göğüs germiş ve Kâbe'de namaz kılmıştır. Cenab-ı Allah *(celle celâluhu)*, Mescid-i Haram'ın ziyaret edilmesini engellemenin ve halkını oradan çıkarmanın büyük günah olduğunu Kur'ân'da belirtti. *(Bakara, 2/217)*

Mescid-i Haram yeryüzündeki bütün mescitlerden üstündür. Burada kılınan namaz diğer mescitlerde kılınan namazdan fazilet bakımından kat kat üstündür. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Ebü'd-Derda'dan rivayet olunan bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor: "Mescid-i Haram'da namaz kılmak, diğer mescitlerde kılınan namazlardan yüz bin kat faziletli, benim mescidimde bin kat, Mescid-i Aksa'da beş yüz kat faziletli kılındı".[6]

---

6 Müslim, hac 105-110, 415

TARİH BOYUNCA MESCİD-İ HARAM

İslâm Öncesi

Mekkelilerin, Kâbe çevresine yerleşmesi M.Ö. 5. asır dolaylarında Kusay b. Kilab önderliğinde oldu. Bu tarihten sonra Mekke ve çevresinde hareketlenme başladı. Kâbe'yi kuşatan belli bir alana evler arasından geçişi sağlayan kapılar yapıldı. Bu alan siyasi ve içtimai hayatın merkeziydi. Kureyş kabilesinin toplanma yeri olan Kâbe ve çevresi Mekkelilerin saygı gösterdikleri en önemli mekândı.

İslâm öncesinde, Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* amcası Hz. Abbas *(radıyallahu anh)* Mescid-i Haram'da hacılara su temini (sikaye), asayiş ve onarım işlerini (imare) üstlendi.

Fetih Sonrası

Mekke'nin fethinden sonra Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, meşhur fetih konuşmasını Mescid-i Haram'da yaptı ve oraya sığınanların emniyette olacaklarını bildirdi.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* zamanında herhangi bir değişikliğin yapılmadığı Mescid-i Haram ve çevresinde, Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* döneminde birtakım düzenlemelere gidildi. Civardaki bazı evler istimlâk edilerek Mescid-i Haram'a dâhil edildi ve mescidin çevresine göğüs hizasına kadar gelen bir duvar örüldü. Genişletme çalışmaları Hz Osman *(radıyallahu anh)* zamanında da devam etti. Mescid-i Haram'ın çevresine ilk revaklar bu dönemde yapıldı ve mescidin alanı 4482 m2'ye ulaştı.

Emeviler Dönemi

Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de halifeliğini ilan edip Hicaz'ı yönettiği '683-692' yılları arasında Mescid-i Haram'da yeni imar faaliyetlerine başlandı. Tavaf alanının (metaf) zeminine kum dökülüp, taş döşendi ve çeşitli kısımları mermerle kaplan-

dı. Abdullah b. Zübeyr'in başlattığı çalışmalar, Emevi halifesi Abdülmelik zamanında devam etti ve 710 yılında Halife I. Velid devrinde ilaveler yapılarak tamamlandı. İmar faaliyetleri sırasında, merkezinde Kâbe'nin yer aldığı tavaf alanı açık olarak korundu. Mısır ve Şam'dan mermer sütunlar getirilip üstüne kemer inşa edildi. Sütun başlıklarına altın kaplama levhalar yapıldı. Mescid-i Haram'ın üstüne sac ağacından ahşap bir çatı yapıldı ve çevre duvarı kesme taşlarla yenilenip, pencereler konuldu.

Emevilerin ilk halifesi Muaviye dönemine kadar geçen sürede halife ve valiler Kâbe'nin yanındaki 'Hâtîm' duvarının önünde hutbe okuyorlardı. Muaviye devrinde Şam'da yapılan üç basamaklı bir minber Kâbe'ye getirildi ve Makam-ı İbrahim'in sağ tarafına konuldu. Bundan sonra hutbeler bu minberde okunmaya başlandı. Kâbe'ye minber hediye edilmesi geleneği; Abbasi, Memlük ve Osmanlı halifeleri zamanında da devam etti.

Abbasiler ve Memlükler Dönemi

Mescid-i Haram, ihtiyaçları karşılayamadığından, Abbasiler devrinin başlarında (754) yeni bir genişletme çalışması başlatıldı. Kuzey tarafındaki bazı evler istimlâk edilerek mescide dâhil edildi. Mescit mermerle kaplanıp buraya ilk defa bir minber konuldu ve yeni revaklar ilave edilip kuzeybatı köşesine minare yapıldı. Abbasilerin ilk dönem çalışmaları 757 yılında tamamlandı.

781 yılında, Halife Mehdi Billâh döneminde, yeni bir genişletme çalışması daha başlatıldı. Halife, hac için geldiği Mekke'de Kâbe'nin Mescid-i Haram'ın ortasında yer almadığını görünce, Beytullah'ı merkez alacak şekilde yeni bir çalışma yapılmasını istedi. Altı yıl süren çalışmalar sonucunda; Harem-i Şerif'e yüksekliği 4,8 m. olan 484 sütun konuldu ve üstüne ahşap bir tavan yapıldı. Kapı sayısı on dokuza çıkarılarak, Babü's-Selam, Bab'ü-Ali ve Babü'l-Veda kapılarının yanına minare ilave edildi.

Halife Mehdi zamanında, Zemzem Kuyusu'nun önünde, su dağıtılan sikaye üzerine kubbe yapıldı. Mescid-i Haram'ın ilk fotoğraflarında görülen bu kubbe günümüze ulaşmadı. Kubbetü's-Sikaye'de bulunan bir dolapta; bazı önemli günlerde Makam-ı İbrahim'de teşhir edilen 'Zeyd b. Sabit Mushaf'ı ile diğer Mushaf ve kitaplar muhafaza edilirdi. Ayrıca Altınoluk'un karşısında yer alan Darü'n-Nedve, mescide dâhil edildi. Cahiliye döneminde önde gelen müşriklerin toplandığı Darü'n-Nedve, Emeviler zamanında ve Abbasilerin ilk dönemlerinde halifelerin ikametine ayrıldı.

Abbasilerin son büyük imar faaliyeti 918 yılında Halife Muktedir-Billâh zamanında gerçekleşti. Bab-ı İbrahim, Mescid-i Haram'a dâhil edildi ve mescidin toplam alanı 27 bin m2'yi aştı. Bu tarihten sonra Mescid-i Haram'ın alanı, Suudilerin 1955 yılında başlattıkları genişletme çalışmalarına kadar pek bir değişikliğe uğramadı.

Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* zamanından itibaren Mekke'yi basan sellerin Mescid-i Haram ve Kâbe'ye zarar vermemesi için çeşitli tedbirler alındı. Buna rağmen zaman zaman Mekke'de çıkan yangın ve şiddetli yağışlar sonrası yaşanan seller Mescid-i Haram'a zarar verdi. Bu tarz hadiselerden en önemlisi 1400 yılında yaşandı. Harem-i Şerif'in kuzey ve batı taraflarında 130 sütun zarar gördü. Memlükler, Hindistan ve Anadolu'dan sağladıkları malzemelerle dört yıl süren bir çalışma yapıp Mescid-i Haram'ı yeniledi. Makam-ı İbrahim'in üzerine ahşap bir kubbe yapıldı ve etrafı demir şebekeler ile çevrildi.

Fıkıh mezhepleri ortaya çıkınca, farklı mezheplere mensup olanlar, Kâbe'de kendilerine ayrılan yerlerde namaz kılmaya başladı. 11. yüzyıldan itibaren farklı mezhepler için Mescid-i Haram'a makamlar konulmaya başlandı. İlk zamanlar dört Sünni mezhebin dışında, Zeydi mezhebi imamları için ayrılan beşinci bir makam da vardı. 1326 yılında bu makam kaldırılıp, Zeydilerin Mescid-i Haram içindeki faaliyetleri yasaklandı.

20. yüzyıl başlarından itibaren Mescid-i Haram'ın fotoğrafları çekilmeye başlandı. İlk fotoğraflara baktığımızda, mezheplere ait makamlar görülür. Suudiler zamanında Mescid-i Haram'da mezheplere ait makamlar kaldırıldı. Tarih boyunca yapılan bütün imar faaliyetleri mescidin bazı kapılarına yerleştirilen kitabelere yazılarak belirtildi.

Abbasiler döneminde Bağdat'ta kurulan 'Divanü'n-Nafakat', Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını karşıladı. Dini hizmetler ile eğitim ve öğretim faaliyetlerinin masrafları da buradan karşılandı.

Osmanlılar Dönemi

Yavuz'un Mısır Seferi'nden sonra Haremeyn hizmetini devralan Osmanlılar, Mescid-i Haram başta olmak üzere Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlara büyük önem verdi. Özelikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde Haremeyn'de geniş çaplı imar faaliyetleri yapıldı. Mescid-i Haram kapılarının eşikleri taş basamaklarla yükseltildi. Direk, revak ve kapıları yenilendi. Metaf alanının taş zemini yenilenirken, minare ve mezheplere ait makamlar yeniden yapıldı. Yine metaf ile ana kapıların bulunduğu yerlerin mermer ile döşenmesine başlandı. Bu çalışma Sultan III. Murad zamanında (1574-1595) tamamlandı. Öte yandan yüksekliği 12 metreyi bulan fevkalade sanatlı bir minber yapıldı.

Osmanlı Padişahları II. Selim ve III. Murad zamanlarında yapılan düzenlemeler sonunda Mescid-i Haram, mimari açıdan Suudiler dönemine kadar devam edecek şeklini kazandı. Harem-i Şerif'in eski ahşap çatısı 1576'da İstanbul ve Mısır'dan getirilen malzemeler ile çok kubbeli hale getirildi. Kâbe'nin çevresindeki açık bir alanın korunmasına özen gösterildi. Harem-i Şerif'in çeşitli yerleri hüsnühat örnekleri ile tezyin edilirken, kapılarına Mescid-i Haram ile ilgili ayetler hakkedildi. Kâbe'nin çatısında biriken suyun aktığı 'Altınoluk', Sultan I. Ahmed devrinde yenilendi (1612). 1629 yılında Mekke'de şiddetli bir yağışın

sonrasında oluşan sel, Kâbe'nin bazı taşlarını yerinden oynattı ve duvarları zarar gördü. Sultan IV. Murad, Mısır'dan Rıdvan Ağa'yı Kâbe'nin tamirine memur etti.

Altı minareli olarak planlanan Sultanahmet Camii'nin yapımından evvel, bu büyük eserin banisi Sultan I. Ahmed, önce Mescid-i Haram'a yedinci minareyi yaptırdı. Mescid-i Haram'ın yedi minaresi Osmanlı sultanı IV. Mehmet zamanında onarıldı. Aynı padişah zamanında metaf genişletilerek yontma taş döşendi ve sa'y yapılan Safa ve Merve tepeleri arasına kandiller konuldu.

Osmanlı Devleti, siyasi ve askerî açıdan gerileme dönemine girmesine rağmen Haremeyn'e olan ilgisi eksilmedi. Bu dönem padişahlarından Sultan II. Mustafa zamanında (1695-1703) Hacerü'l-Esved mahfazası ile Kâbe'nin içinde tavanı tutan üç direk ve merdiven yenilendi. Sultan III. Ahmed, metafın döşemelerini değiştirtti. Sultan I. Mahmud, yeni avize ve şamdanlar gönderirken, Sultan I. Abdülhamit, Kâbe ve Mescid-i Haram'ın minareleri ile Makam-ı İbrahim'in bakımını yaptırdı.

Özellikle Mescid-i Nebevi'de yaptırdığı imar faaliyetleri ile hatırladığımız Sultan Abdülmecid, Harem içinde kandil asılabilmesi için dört tarafa direkler diktirdi. Mescid-i Haram'daki bu direk ve kubbe altlarına asılan kandillerin sayısı 3.000'i aştı. Osmanlı, Harem-i Şerif'i ışıl ışıl hale getirdi. Aynı dönemde Hacerü'l-Esved'in gümüş mahfazası ile Kâbe'nin Altınoluk'u ve Hâtim duvarı yenilendi.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda tarihinin en sıkıntılı zamanlarını yaşamasına rağmen devrin padişahı Mehmet Reşad, 1916'da mescidin genel bakımının yapılarak, selden zarar gören sütunlarının değiştirilmesini istedi. Ne yazık ki, savaşın doğurduğu sıkıntılar ve Hicaz'da Osmanlı hâkimiyetinin sona erip, Devlet-i Âliye'nin tarih sahnesinden çekilmesi üzerine bu imar faaliyeti yarım kaldı.

Suudiler Dönemi

Osmanlı Devleti, Hicaz'dan çekildikten sonra Haremeyn idaresi önce Şerif Hüseyin'e daha sonra da Suud ailesine geçti. Suudiler, ilk yıllardaki küçük çaplı tamiratların dışında Mescid-i Haram'da belirgin bir değişiklik yapmadılar. 1955 yılında büyük çaplı ilk genişletme faaliyeti başladı. Öncelikle Safa ile Merve tepeleri arasındaki sa'y yolu (mes'a) Mescid-i Haram'a katıldı. Sa'y yolu üzerine 395 m. uzunluğunda 20 metre genişliğinde iki katlı bir yapı yapıldı.

Mescid-i Haram'ın iç avlusu üç katlı olarak tasarlandı. Osmanlı döneminden kalan revaklar, kubbeleri tıraşlanmış vaziyette de olsa korundu. Yeni yapılan üç katlı avlu tarihi revaklara ilave edilerek birleştirildi. Osmanlı döneminden kalan minareler yıkılarak yerine Arap mimarisi tarzında dokuz adet minare yapıldı. Tüm bu çalışmalar 1976 yılında tamamlandı ve Mescid-i Haram'ın 29 bin m^2 olan alanı 160 bin m^2'ye ulaştı.

2005 yılı içinde vefat eden Kral Fahd döneminde yeni bir genişletme çalışmasına başlandı. '1988-1993' yılları arasında sürdürülen bu genişletme sırasında mescide yeni bir bölüm eklendi ve Mescid-i Haram'ın toplam alanı damı ile birlikte 278 bin m^2'yi aştı. Buna 88 bin m^2'lik açık avlu da dâhil edildiğinde 800.000 kişinin namaz kılabildiği 366 bin m^2'lik bir mekân oluştu.

Suudiler zamanında yapılan genişletme faaliyetlerinde üst katlara çıkışı sağlayan çok sayıda döner merdiven yapıldı. Minare kaidelerinin dış yüzeyi renkli mermer ile kaplanırken, kapı, pencere kemerleri ile sütun başlıkları ve tavanlar kabartmalarla tezyin edilip, kufi hatla lafza-i celal yazıldı.

Suudiler döneminde metafta da önemli değişim yaşandı. Mescid-i Haram'ın ilk fotoğraflarında gördüğümüz Kâbe ve civarındaki pek çok unsur kaldırıldı. 20. yüzyıl başlarındaki metaf ile günümüz tavaf alanı karşılaştırdığımızda karşımıza acı bir tablo

çıkar. O günlerden geriye sadece camekân mahfaza içindeki Makam-ı İbrahim kaldı.

Mezheplere ait makamların kaldırıldığını daha evvel belirtmiştik. Mezhep makamları kaldırılırken maalesef ecdattan yadigâr 'Babü's-Selam' yıkıldı. Yine Osmanlılardan kalan ve biri muvakkithane, diğeri kütüphane olarak kullanılan iki kubbe de (kubbeteyn) günümüze ulaşmadı. Mescid-i Haram'ın ilk fotoğraflarında gördüğümüz zemzem binası Kâbe'ye 20 m. kadar mesafedeydi. Önünde büyük kalabalıklar oluşan bu bina da kaldırılıp, yeraltından eski zemzem binasının hizasına kadar kadın ve erkekler için ayrı ayrı giriş verildi. 1210 m^2'lik bu bölüme merdiven ile iniliyor ve zemzem içilip abdest alınabiliyordu. Daha sonra yapılan imar faaliyetlerinde bu düzenleme de kaldırıldı ve Zemzem Kuyusu'nun üzeri tavaf alanını genişletmek ve kalabalıktan kaynaklanan sıkıntıları önlemek için tamamen mermerle kaplandı. Zemzem, elektronik pompalar vasıtası ile çıkarılıp, büyük termoslara konularak Rahman'ın misafirlerine ikram edilmeye başlandı.

Padişahlığı döneminde Haremeyn'de büyük imar faaliyetleri yaptıran Kanuni Sultan Süleyman, Mescid-i Haram'a fevkalade güzel bir minber hediye etmişti. Bu muhteşem minber, 1963 yılında bulunduğu yerden 7 m. doğuya kaydırıldı. Maalesef sonraki yıllarda kaldırılan bu minberin yerine cuma ve bayram hutbelerinin okunduğu küçük seyyar bir minber kullanılmaya başlandı.

MESCİD-İ HARAM MÜEZZİNLERİ

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'nin fethinden sonra Ebu Mahzure *(radıyallahu anh)*'ı Mescid-i Haram'a müezzin tayin etti. Daha sonra bu mukaddes vazifeyi oğlu ve torunları yüzyıllarca sürdürdüler. Tarih boyunca kıraat ilminin üstadları Kur'ân'ın nazil olduğu şehirde, Mescid-i Haram'da vazi-

fe aldı. Emevi Halifesi Muaviye'den itibaren Mescid-i Haram'a özel görevliler tayin edilip, onlara tahsisat ayrıldı.

İDARİ DURUM

Mescid-i Haram'ın idaresi, Mekke veya Haremeyn valilerinin yahut onların görevlendirdikleri Mekke Kadısı'nın veya muhtesiplerinin elleriyle yürütüldü. Bu durum Osmanlılara kadar devam etti. Bu dönemde Harem-i Şerif'in işlerine Vali adına 'Naibü'l-Harem' ve padişahın Mekke'deki temsilcisi 'Şeyhü'l-Harem' birlikte baktı. Tanzimat'tan sonra Hicaz'da yapılan düzenlemelerle Mescid-i Haram'ın işleri; Mekke Emiri, Müftüsü, Şeyhü'l-Haremi ve nihayet Harem-i Şerif Müdürü vasıtasıyla yürütüldü.

MAKAM-I İBRAHİM

Makam-ı İbrahim, Kâbe kapısının bulunduğu tarafta yaklaşık 8 m. kadar mesafede yer alan ve sarı nakışlı büyük bir cam mahfaza içinde bulunan taştır. Makam-ı İbrahim'deki taşı Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, oğlu Hz. İsmail *(aleyhisselâm)* ile birlikte

Makam-ı İbrahim'de Hazreti İbrahim'in ayak izini kaplayan gümüş mahfaza

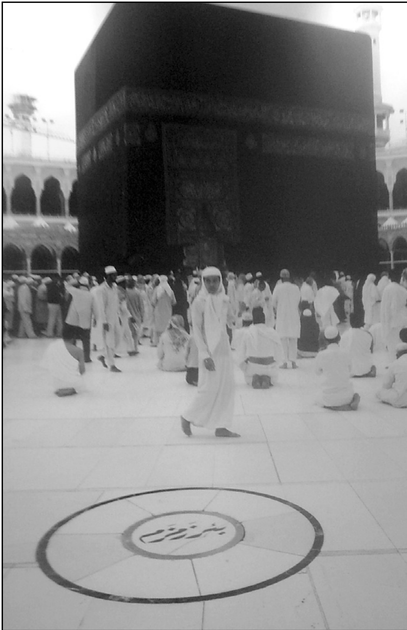
Kâbe'yi inşa ederken iskele olarak kullandı. Başka bir rivayette göre ise, Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*; Kâbe'nin inşasını tamamladıktan sonra Makam-ı İbrahim'deki taşa basarak insanları hacca çağırdı.

Taşın üzerinde Hz. İbrahim'in *(aleyhisselâm)*, Allah'ın izni ile oluşan ve gayet açık bir şekilde görülebilen ayak izleri, gümüş bir mahfazaya alınmıştır. Şimdiki görüntüsü kaplama şeklinde olan Makam-ı İbrahim'deki ayak izi, Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ayak izine benzemektedir.

Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada namaz kılmıştır. Tavaf sonrasında -eğer imkân varsa, tavaf edenlere engel olunmayacaksa- namazın burada kılınması faziletlidir. Aksi takdirde tavaf namazının daha sakin bir yerde kılınması uygundur.

ZEMZEM KUYUSU

Zemzem, büyük meleklerden Cebrail vasıtası ile Hz. Hâcer ve oğlu Hz. İsmail'e *(aleyhisselâm)* ihsan edilmiştir.

Bilindiği gibi Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, Allah'ın *(celle celâluhu)* emri ile Hâcer annemizi ve süt emmekte olan oğlu İsmail'i Mekke'ye getirdi. O sırada Kâbe yapılmamış ve Mekke şehri de daha kurulmamıştı. Etrafta ne bir insan, ne su, ne de bir hayat belirtisi vardı. Bu şartlar altında yaşamaya devam eden Hâcer annemiz, nihayet suyu ve yiyeceği bitince çaresiz kaldı. Oğlu İsmail, çırpınmaya, kumlar üzerinde susuzluktan kıvranıp ölme emareleri göstermeye başlayınca dayanamadı ve bir can yolda-

şı görebilmek, birkaç yudum su bulabilmek ümidiyle önce Safa Tepesi'ne, sonra da Merve Tepesi'ne çıktı. Araları 350 m.den fazla olan Safa Tepesi'nden Merve Tepesi'ne dört defa gitti. Merve Tepesi'nden Safa Tepesi'ne de üç defa geldi. Hatta Hâcer annemiz iki tepe arasında dere yatağı şeklindeki küçük vadiyi her defasında hızlı adımlarla, koşarcasına geçti. Günümüzde bizler de sa'y yaparken, iki yeşil ışık arasında kalan mesafeyi yani dere yatağını, hızlı adımlarla geçer ve Hâcer annemizi taklit ederiz. Hz. Hâcer'in bütün bu çırpınışları sesine ses verecek, derdine derman olacak bir canlıya rastlamak içindi.

Nihayet Hâcer annemiz, Merve Tepesi'ne son gelişinde oğlunu bıraktığı taraftan, zemzem suyunun çıktığı yerden, bir ses duydu. Sesin geldiği tarafa doğru yönelerek: "Bize yardım edebileceksen ortaya çık." dedi. O sesin sahibi Cebrail'di. Hz. Hâcer, Merve Tepesi'nden baktığında oğlu İsmail'in yanında Cebrail Aleyhisselâm'ı gördü. Cibril-i Emin, Hz. Hâcer'e: "Zayi oluruz diye sakın korkmayın. İşte burası Beytullah'ın olduğu yerdir. O Kâbe'yi de şu çocukla babası yapacaktır." buyurdu. Hâcer annemiz hemen evladının yanına ulaştı. İsmail'in yanına geldiğinde topraktan mübarek su fışkırıyordu. Zemzem, bir rivayete göre Cebrail Aleyhisselâm'ın sağ kanadının ucunu, bir rivayete göre de Hz. İsmail'in *(aleyhisselâm)* sağ ayağının ökçesini toprağa vurması ile çıktı.

Allah'ın *(celle celâluhu)* kendilerini zayi etmeyeceğinden emin olan Hâcer annemiz, Rabbinin lütufları karşısında şükretti. Hemen ardından elleri ile suyun etrafını çevirdi.

Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir hadis-i şeriflerinde zemzem suyunu çeviren Hâcer annemiz için: "Allah Ümmü İsmail'e rahmet etsin, zemzemi kendi haline bıraksaydı ırmak olup akıp gidecekti."[7] buyuruyor. Evet, o gün iki kişi için çıkan zemzem bugün milyonlara yetiyor.

7 Buhârî, enbiyâ 8.

Mekke'yi ziyaret eden bir Müslüman Safa ve Merve tepeleri arasında sa'y ederken, özellikle de iki yeşil ışık arasında koştururken, adeta Hâcer annemizin telaşını yeniden yaşar.

4 bin yıllık geçmişi olan zemzem, Mescid-i Haram içinde Kâbe'nin doğusunda, Makam-ı İbrahim'e yakın bir yerden çıkmaktadır. Zemzem kuyusu, tam olarak Kâbe'nin Hacerü'l-Esved taşının bulunduğu köşesinden on dört buçuk metre uzakta, yeraltında bir odadadır. Kuyu, Beytullah'ın etrafındaki tavaf alanını genişletme çalışmaları doğrultusunda şimdi zeminin altında kalmıştır. Bununla birlikte Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi'de ihtiyacı karşılayacak düzeyde zemzem içme yerleri vardır. Zemzem ilk çıktığında süt gibi ılıktır. Bir bölümü ilk çıktığı sıcaklıkta sunulurken, büyük bölümü Mescid-i Haram'ın yakınındaki tesislerde soğutularak Rahmanın misafirlerine ikram edilir.

Jeolojik olarak üç tabakadan oluşan Zemzem Kuyusu'nun üç damarı vardır. Bunlar; Ebu Kubeys Dağı, Safa Tepesi ve Hacerü'l-Esved'in bulunduğu noktadan beslenir. Miktarı en bol olan Hacerü'l-Esved damarının cennetten geldiğine inanılır. Zemzem 30,5 m. derinliğindeki bir kuyudan beş pompa ile çekilir. Kuyunun ilk 10,5 metrelik kısmı örülüdür. Su kaynağına Harem-i Şerif çevresindeki binalardan, otellerden hiçbir şeyin sızmaması, kalitesinin korunması için önlemler alınmaktadır. Kuyunun suyu sürekli izlenip, numuneler alınmakta ve kirlenmeye karşı müdahale edilmektedir.

Günümüzde Kâbe'deki kuyudan elektronik pompalarla çıkarılan zemzem, boru hattıyla Kudey bölgesindeki dağıtım tesislerine getiriliyor. Oradan da tankerlerle Mekke'nin Ruseje bölgesinde kurulan zemzem dolum tesislerine taşınıp, 50 tonluk depolarda toplanıp, dinlendiriliyor. Zemzem, karbon ve kum filtrelerden geçirilip dezenfekte edildikten ve ültraviyole (mor ötesi) ışınlardan geçirildikten sonra 20 litrelik plastik damacanalara el değmeden dolduruluyor. Hac mevsiminde her gün otel ve evlere 30 bin damacana zemzemin dağıtımı 'Zemzem İşletme

Müdürlüğü' tarafından ücret alınmadan yapılıyor. Zemzemin dolum ve dağıtım işlemlerini bin kişilik bir kadro gerçekleştiriyor.

Öte yandan, hacı karşılama merkezinde 70 soğutucudan da hacı adaylarına ücretsiz olarak zemzem ikram ediliyor. Hacı adayları Kâbe'de tavaf ederken de çevredeki çeşmelerden zemzem içebiliyor. Hz. İbrahim zamanından beri Kâbe'nin yanı başından yeryüzüne çıkan zemzemin miktarında hacı sayısı 5 milyona ulaşıncaya kadar herhangi bir sıkıntı yaşanması beklenmiyor.

Hz. İsmail'in *(aleyhisselâm)*, daha küçük bir bebek iken ayağının dibinden fışkıran mucizevî su, yeryüzündeki suların en üstün olanıdır. Özellikle tavaftan sonra kana kana içilmesi tavsiye edilmiştir. Çok karakteristik bir su olan zemzemin kimyasal bileşenleri bakımından kendisine özgü bir yapısı vardır. Civarındaki diğer kuyulara göre daha farklı özelliklere sahip olan zemzem, insan vücudu için gerekli bütün unsurları içinde barındırır. İçinde kalsiyum, magnezyum, sodyum, potasyum, klor, sülfat, bikarbonat, karbonat, çok doğal olan bileşenler bulunmaktadır. Gerçekten de kutsal topraklara giden kimi ziyaretçiler, sadece zemzem içerek ve hurma yiyerek günlerini geçirirler. Böylelerinin, hiçbir açlık ve sıkıntı çekmeden ibadetlerini tamamladıkları hatta kilo aldıkları vakidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde, Medine taraflarında, Gıfar kabilesi vardı. Bu kabileye mensup olan Ebu Zer Gıfari, yeni bir din ve peygamber çıktığını duyarak Mekke'ye geldi. Günlerce Kâbe'de kalmasına rağmen kimselere bir şey diyemedi. Sonunda Hz. Ali *(radıyallahu anh)*, kendisini Darü'l-Erkam'a götürüp Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* huzuruna çıkardı.

Ebu Zer Gıfari, Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* huzurunda Müslüman oldu. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kendisine: "Ya Ebu Zer, bunca zamandır Mekke'de ne yiyip, ne içtin?" diye sorduğunda, Ebu Zer *(radıyallahu anh)*: "Zemzem yedim,

zemzem içtim, şimdi kemerim dar geliyor, şişmanladım."[8] diyerek cevap verdi. Hadisenin bir başka çarpıcı tarafı da; Ebu Zer hazretlerinin, Kâbe'den, Safa Tepesi'nin yakınındaki Darü'l-Erkam'a gelebilmesinin, o kısa mesafeyi aşmasının 15 günü, başka bir rivayette de bir ayı bulmuş olmasıdır.

Zemzem, kendine has bir hürmetle ayağa kalkılıp kıbleye dönülerek büyük bir saygı içerisinde içilir. Kâbe'ye yönelip, 'Bismillah' deyip niyet edildikten sonra, üç yudumda içilmeli ve sonra da 'Elhamdülillah' denilmelidir. Nice hastalıklara maruz kalanlar mübarek zemzemi içerek şifa bulmuşlardır. O niyetle zemzem içmek ve içerken; "Allah'ın izni ile şifa bulacağına inanmak, dua etmek" lazımdır. Hassaten, "Kıyamet gününde susuzluk çekilmemesi" için dua edilmelidir.

Hz. Cabir *(radıyallahu anh)* anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Zemzem suyu ne maksatla içilirse o maksatla faydalıdır."[9] Gerçekten de zemzem, dilek ve niyet belirtilerek içilmeli; "Allah'ım! Senden yararlı ilim bol rızık ve her türlü dert için şifa istiyorum." diyerek dua edilmelidir.

Muhammed İbn Abdirrahman İbni Ebi Bekr *(radıyallahu anh)* anlatıyor: "Ben İbn Abbas'ın *(radıyallahu anh)* yanında oturuyordum. Ona bir adam gelmişti. 'Nereden geliyorsun?' diye sordu. Adam: 'Zemzemden!' dedi. İbn Abbâs: 'Ondan gerektiği şekilde içtin mi?' diye sordu. Adam: 'Nasıl?' deyince açıkladı: 'Zemzem içerken kıbleye döneceksin. Besmele çekeceksin. Üç kere nefes alıp kana kana içeceksin. İçip bitirince aziz ve celil olan Allah'a hamdedeceksin. Zira Aleyhissalâtu vesselâm şöyle buyurdular: "Münafıklarla bizim aramızdaki fark, onların zemzemi kana kana içmemeleridir."[10]

Zemzem suyu, içildiği gibi abdest ve gusülde de kullanılabilir. Fakat zemzem suyu ile taharet yapılmaz, istinca ve necasetin giderilmesinde kullanılması da mekruhtur. Zemzemin ilginç

8 Müslim, fezailu's-sahabe 132
9 İbn Mâce, menâsik 78
10 İbn Mâce, menâsik 78

özelliklerinden biri de karıştırıldığı suyu zemzemleştirmesi yani aşılamasıdır. Bu yönüyle içilebilir güzel suları zemzemle aşılayarak kullanma imkânı vardır.

Zemzem'in özellikleri saymakla bitmez. Günümüzde bu mübarek su ile ilgili son derece detaylı çalışmalar yapılmaktadır. Anadolu insanı tarafından da fevkalade değer ve hürmet gören mübarek su; hac veya umreden gelenler tarafından misafirlerine hurma ile birlikte ikram edilir ve en samimi duygularla yapılan dualar eşliğinde içilir. Böylece kutsal topraklara gidemeyen birçok insan da zemzemden nasiplenir. Zaten zemzem ve hurma Hicaz bölgesinin en önemli iki nimetidir.

Zemzem gibi, yeryüzünde bu kadar farklı noktalara ulaşan ve milyonlarca insan tarafından içilen bir başka su da yoktur. Bu mübarek suyun para ile satılması da Suud devleti tarafından yasaklanmıştır. Sadece turistik olarak Cidde Havaalanı'nda çok sınırlı miktarda kontrollü olarak satılmaktadır.

EBU KUBEYS DAĞI

Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, mucizelerinden biri olan 'Ay'ın ikiye bölünmesi', Mescid-i Haram'ın doğusunda yer alan Ebu Kubeys Dağı'nın tepesinde vuku bulmuştur. Bilindiği gibi Hacerü'l-Esved de, Ebu Kubeys Dağı'ndan getirilmiş ve Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, buradan Mekkelilere seslenerek, onları İslâm'a davet etmiştir.

Hz. Peygamber'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hatıralar barındıran Ebu Kubeys Dağı'na, Osmanlılar zamanında bir mescit yapılmıştı. Bu mescit, Suudiler döneminde yıkıldı ve 1987 yılında Ebu Kubeys Dağı'nda yapılan büyük hafriyat sonrasında 'Suudi Arabistan Kraliyet Misafirhanesi' olarak kullanılan bina inşa edildi.

SAFA-MERVE TEPELERİ VE SA'Y

Hac ya da umre niyeti ile Beytullah'ı ziyaret edenler, Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y yaparak, Hz. Hâcer'in su bulmak

ümidi ile yaptığı koşuşturmayı sembolize ederler. Safa ve Merve tepelerinin arası 350 metreden fazladır. Sa'y edilen yere 'mes'a' denilir. Sa'y vazifesi, Safa Tepesi'nden Merve Tepesi'ne dört, ters istikamette de üç defa gidilerek, toplam yedi şavt ile tamamlanır. Haccın vaciplerinden olan sa'y, müstakil bir ibadet olmadığından mutlaka bir tavafın peşinden yapılır.

Tavaf ve dua iç içedir. Sa'y ise bunların tamamlayıcısıdır. Kur'ân-ı Kerim bu konuyu bize şöyle açıklıyor: "Safa ile Merve Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim Hac veya Umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur." *(Bakara, 2/158)*

Safa ile Merve Tepeleri arasındaki sa'y yolu (mes'a)

PEYGAMBER EFENDİMİZ'İN DOĞDUĞU EV

Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* doğduğu ev, Mescid-i Haram'ın doğusunda, Safa Tepesi'nin yakınında bulunmaktadır. Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* evi Kâbe'ye 200 m. kadar mesafededir. Hz. Ali *(radıyallahu anh)* da bu evde doğmuştur.

Peygamber Efendimiz'in Doğduğu Ev
(Suud zamanında kütüphane haline getirildi.)

Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* doğduğu evin bulunduğu yere Osmanlılar zamanında bir mescid yapılmıştır. Maalesef; "Kâbe'nin yakınında mescide ihtiyaç yoktur." düşüncesi ile mescit yıktırılmıştır. İslâm tarihinde zaman zaman tamir gören, ecdat zamanında mescit haline getirilen bu mübarek evin yerine yapılan bina, halen 'Mekke Kütüphanesi' olarak kullanılmaktadır.

Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* akrabaları ve Benî Hâşimoğulları, Mekke'de Mualla ve Ma'la denilen şimdiki Mekke Kütüphanesi'nin (Mektebe) bulunduğu yamaçlarda oturuyorlardı. O zamanlar Mekke'nin; 'Mualla', 'Mesfele' ve 'Sübeyke' adında üç girişi bulunuyordu.

Günümüzde Mescid-i Haram'ın, Merve kapısının çıkış tarafında yer alan tuvaletlerin bulunduğu yer ise bir zamanlar Ebu Cehil'in eviydi. Ebu Cehil'in evi, Kâbe'ye Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* evinden daha yakındı ama ümmetin firavunu, Kâbe'nin Rabbi'ne ölçülemeyecek mesafede uzaktı.

HZ. HATİCE'NİN EVİ

Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ilk eşi olan Hz. Hatice'nin evi, Harem-i Şerif çevresinin düzenlenmesi çalışmalarında ortadan kaldırıldı. 2001 yılında yıkılan Ecyad Kalesi'nin önünde bulunan evin olduğu alan maalesef otelleşmeye kurban gitti. Tıpkı Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* ve diğer pek çok sahabinin evi gibi...

Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Hatice ile evlendiği ev ise şimdi kütüphane olarak kullanılan doğduğu ev ile Merve kapısına yakındı. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu evi kendisi satın almıştı. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'den Medine'ye hicret ederken, evini Hz. Ali'ye *(radıyallahu anh)* bıraktı. Hz. Ali *(radıyallahu anh)* da hicret ederken Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* evini daha Müslüman olmayan kardeşi Akil'e bıraktı. Ancak o da bu emanet evi sattı. Mekke'nin fethinden sonra Efendimiz'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* nerede kalacağı söylenince: "Akil bize oturacak ev mi bıraktı." dedi. *(Ebû Dâvud, ferâiz 10)*

Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* amcasının kızı olan Ümmü Hani'nin evi de Mescid-i Haram'da, şimdiki müezzin mahfilinin olduğu alandaydı.

DARÜ'N-NEDVE VE DARÜ'L-ERKAM

Bir nevi asiller meclisi olan Darü'n-Nedve'de, Mekke ile ilgili kararlar alınırdı. Darü'n-Nedve, Kâbe'nin Altınoluk tarafı ile karşısındaki revakların arasındaydı. Bu asiller meclisine Kusayoğulları ve Kureyş boylarından kırk yaşını aşmış liderler katılırdı. İslâm'ın doğuşundan sonra Darü'n-Nedve'de toplanan müşrikler, Müslümanlara karşı düşmanca planlarını burada hazırladı.

Altınoluk ile revaklardaki müezzin mahfili arasında kalan Darü'n-Nedve, günümüzde tavaf alanı içinde kaldı. Efendimiz

(sallallahu aleyhi ve sellem), müşrikler burada toplandığından; hem onları görmemek hem de o zaman kıble olan Kudüs'teki Beytü'l-Maktis'e doğru yönelmek için namazlarını Rükn-ü Yemanî ile Hacerü'l-Esved arasında kılardı.

Mekke'de, İslâm'ın ilk yıllarında Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve ilk Müslümanların toplandığı yer olan Erkam hazretlerinin *(radıyallahu anh)* evi ise Safa Tepesi'nden Merve Tepesi'ne doğru ilk kapının açığındaydı. Maalesef burası da Harem-i Şerif çevresinin düzenlenmesi çalışmalarında ortadan kaldırıldı.

MEKKE'DEKİ DİĞER ZİYARET YERLERİ VE ÖZELLİKLERİ

SEVR MAĞARASI VE HİCRET

Sevr Mağarası, hicret yolunun en önemli duraklarının başında yer alır. Hicret esnasında Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, can dostu Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* ile birlikte üç gün Sevr Mağarası'nda müşriklerden gizlendi. Mağara, Mekke'nin

Sevr Mağarası

güneyinde, şehirden yaklaşık 5 km. uzaklıkta ve 500 m. yükseklikte bulunan Sevr Dağı'nın tepesindedir.

Hicret sırasında Kâinatın Efendisi'ne *(sallallahu aleyhi ve sellem)* refik olma gibi bir payeyi yüklenen Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)*, yüreğini, canını, her şeyini uğrunda feda ettiği Resûl-i Ekrem'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yol arkadaşlığı yaptı. Eskiler ne güzel ifade etmiş: "Önce yol arkadaşı sonra yol."

İslâm'ın neşet ettiği belde olan Mekke'de, müşrikler her geçen gün zulüm ve baskılarını arttırdılar. Başta Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* olmak üzere, Müslümanlara gün yüzü göstermediler. Zayıf ve müdafaasız Müslümanlar, birer, ikişer Habeşistan'a, ardından da Medine'ye hicret ettiler. Akabe Biatı'nda Medineli Müslümanlar, Resûl-i Ekrem'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şehirlerine davet edip, her şart ve zeminde onu koruyacaklarına söz verdiler.

Baskılarını giderek daraltan müşrikler sonunda, Peygamberimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* öldürmeye karar verdiler. İşte tam bu dönemde Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Allah'ın *(celle celâluhu)* müsaadesiyle hicrete karar verdi. Müşriklerin, tam da Hicret gecesi uygulamayı planladıkları suikast teşebbüsünü Cebrail Aleyhisselâm, Allah Resûlü'ne *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bildirdi. Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, kendisinde bulunan emanetleri sahiplerine verilmek üzere Hz. Ali'ye *(radıyallahu anh)* bıraktı ve sonra onu kendi yatağına yatırıp, müşriklerin gözleri önünde evinden ayrıldı. Durumdan haberdar olan ve öfke ile karışık şaşkınlıklarını gizleyemeyen müşriklerin ileri gelenleri, Peygamberimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)*bulup getirene o gün için büyük bir bedel olan yüz deve ödül vereceklerini vadettiler.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* ile buluştuktan sonra kendilerini büyük bir hırsla takip eden müşriklerden kurtulmak için Medine yoluna ters bir istikamette, Mekke'nin güneyinde bulunan Sevr Dağı'nın tepesindeki

mağaraya saklandı. Mağaraya önce Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* girdi. Bu hassas insan, adeta Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* üzerine titriyordu. O'na *(sallallahu aleyhi ve sellem)* olan sadakat, vefa ve sevgisinin sınırı yoktu. Gece vakti mağaranın içinde yılan, akrep, zehirli bir böcek veya vahşi hayvan var ise Kâinatın Efendisi'ne *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zarar gelmesin diye tehlikeyi önce kendisi göğüslemek istiyordu.

Ancak civarın en iyi iz sürücülerinin eşliğinde kutlu hicret yolcularını arayan müşrikler, sonunda iz sürerek, Sevr Dağı'nın zirvesinde, Allah dostlarının yerini bulup, mağaranın dibine kadar sokuldular. Öyle ki müşrikler, mağaranın ağzına yaklaştıklarında, Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* çok üzülmüş: "Ya Resûlallah, beni öldürürlerse gam yemem, fakat Allah göstermesin, sana bir zarar gelirse, bütün ümmet mahvolur." deyince, Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: "Üzülme, Allah *(celle celâluhu)* bizimle beraberdir." diyerek onu teselli etti.

Evet, Cenab-ı Allah *(celle celâluhu)*, Kâinatın Efendisi *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve can dostu ile beraberdi. Onlar içeriye girdikten sonra mağaranın ağzına örümceğin ağını örmesi ve hemen oracıkta bekleyen yaban güvercininin kaçmadan yuvasında oturuşu müşrikleri yanılttı. Müşrikler, buralara kadar gelmiş olamazlar, diyerek çekilip gittiler. Allah Resûlü'nü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* öldürmek maksadı ile gelen eli silahlı katiller, bir örümcek ağına takılıp amaçlarına ulaşamadılar.

Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)*, o küçücük mağarada kaldıkları süre içinde Hz. Peygamber'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* rahat ettirebilmek için adeta çırpındı. Mağaraya yeni girmişlerdi. Sadık dost, hemen içerideki delikleri etraftan buldukларıyla kapamaya çalıştı. Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)*, kalan bir deliği kendi ayağı ile tıkamak isteyince ayağını yılan soktu. O esnada Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Ebu Bekir'in *(radıyallahu anh)* dizinde uyuyordu. Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)*, canı acımasına hatta acısından gözlerinden yaşlar akmasına rağmen, Resûl-i Ekrem

(sallallahu aleyhi ve sellem) rahatsız olmaması için ayağını çekmedi. Ama akıttığı gözyaşları, Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şakağını ıslatmıştı. Uyanan Peygamberimiz bu manzaradan çok etkilendi. Yılanın ısırdığı yere mübarek tükürüğünü sürdü, acısı anında geçti.

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)*, ortalık sakinleşinceye kadar mağarada üç gün kaldı. Daha sonra doğup büyüdükleri vatanlarından Medine'ye doğru hicret yolculukları devam etti. Bu ayrılış hiç de kolay olmayan, çok hüzünlü bir ayrılıştı. Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şu sözleri bu hali ve Mekke'nin nazarındaki değerini ifade etmesi bakımından çok mühim: İbn Abbas *(radıyallahu anh)* anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm Mekke'ye hitaben şöyle buyurdular: Sen ne hoş beldesin. Seni ne kadar seviyorum! Eğer kavmim beni buradan çıkmaya mecbur etmeseydi, senden başka bir yerde ikâmet etmezdim."[11]

ARAFAT - CEBEL-İ RAHME VE HAC

İslâm dininin temel şartlarından biri de hac ibadetidir. Her yıl milyonlarca Müslüman'ın iştiraki ile gerçekleşen bu güzel ibadetin yeri de kutsal beldelerdir. Haccın en önemli rüknü Arafat vakfesidir. Arafat; uçsuz, bucaksız bir meydan, mahşer provasının yaşandığı mekân; insanların mahşeri bir kalabalık içerisinde Allah'a *(celle celâluhu)* yalvardığı bir alandır.

Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* pak zevcesi, müminlerin annesi Hz. Âişe *(radıyallahu anha)* şöyle rivayet ediyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Allah, hiçbir günde, arefe günündeki kadar bir kulu ateşten çok azad etmez. Allah (mahlûkata rahmetiyle) yaklaşır ve onlarla meleklere karşı iftihar eder ve: 'Bunlar ne istiyorlar?' der."[12]

Arafat ovası, Mekke'ye 25 km. uzaklıktadır. İmkân olsa da Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sünnetine uygun bir şekil-

11 Tirmizi, menâkıb 68
12 Müslim, hac 436; Nesâi, hac 194, 436

de Mekke'den Arafat'a yayan yürünebilse. O'nun *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ayak izlerine bizim izlerimiz karışabilse... Burada İslâm ve insanlık tarihi açısından çok önemli hatıralar vardır. Müslümanlar, Arafat'taki vakfe sırasında gündüz çölün yakıcı güneşi altında, gece ise yorgunluğu bir kenara bırakarak kaldıkları çadırlarda, kum ya da kayaların üzerinde bu hatıraları yâd ederler. Cennetten uzaklaştırıldıktan sonra yıllarca birbirlerini arayan Hz Âdem ve Havva annemiz Allah'ın izni ile Arafat'ta bulunan Rahmet Dağı'nda (Cebel-i Rahme) buluşmuşlardır.

Hacılar, Arafat'ta kefen misali ihramlarına sarılarak dünyevi arzularını terk edip, Mevlâ'dan bağışlanma talep ederler. Eller burada sadece O'na yönelir, dilek ve arzular sadece O'ndan istenir.

Hac; Allah'a toplu bir teveccüh ve inananların bir güç gösterisidir. Allah'a ortak koşmaksızın O'nun çokça anıldığı, sayısız ülkeden farklı renkteki müminlerin birbirleri ile kardeşçe kaynaştıkları zemindir. Bu kutlu yolculukta Müslümanlar; "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" nidaları ile Kâbe etrafında kenetlenip, Cenab-ı Hakk'a teslim olup, birlik ve beraberlik tablosu ortaya koyarlar. Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ifadeleri içinde, ziyaret için uğrunda yola çıkılacak üç mescitten ikisi; Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi bu vesile ile ziyaret edilir.

Hac aynı zamanda kolektif bir ibadettir, Müslümanların yıllık bir kongresi gibidir. Normal şartlarda bir araya gelmesi zor olan dünya Müslümanları; bu ibadet vesilesi ile bir araya gelir, birbirlerinin hallerine, meselelerine vakıf olup, karşılıklı istişarelerde bulunup, ortak kararlar alır. Bu yönüyle hac, bir toplanma olduğu için; bunun merkezi olan Kâbe ve çevresi de bir emniyet ve dokunulmazlık bölgesi haline getirilmiştir.

Arafat, marifet yeridir. Kul kendini burada yeniden tanır, acizliğinin farkına varır. Kendini bildiği takdirde Rabbini de bilir. Arafat Meydanı; mü'minlerin tanışma ve buluşma yeri, bunun

ötesinde Allah'ın *(celle celâluhu)* kullarından tevbe ve gözyaşı dökmelerini beklediği yerdir. Arafat, insanın vicdanı ile yeniden yüzleştiği, günahlarını itiraf edip, affını istediği yerdir. Rahmet kapısının tokmağına vuran sadık kullardan biri olmak için verilen fırsatı Arafat'ta çok iyi değerlendirmek gerekir.

Arafat'ta dua ve yakarışın yükseldiği, Kur'ân ve zikir seslerinin semaya karıştığı saatlerde inananların üzerine, Allah'ın *(celle celâluhu)* rahmet ve mağfireti bol bol iner, Müslümanların bu muazzam toplanışı karşısında Allah, meleklerine karşı iftihar eder.

Arafat, çoğu kez bir dağ alarak hatırlanıp, öyle yâd edilse de aslında düz bir ovadır. Etrafı dağlarla çevrili bu düz ovanın içinde Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vakfeye durduğu küçük 'Cebel-i Rahme', bu dağın başında da taştan bir sütün halinde işaret vardır. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bu taşın olduğu noktaya kadar çıkmamış, dağın yamacındaki kayalıklara yaslanıp vakfeye durmuştur.

Vakfe, 'duruş' manasına gelir. Arafat'ta, kişi kendi duruşunu kontrol eder. Tıpkı Hz. Âdem'den *(aleyhisselâm)* bu tarafa Âdemoğlunun, başta Peygamberler olmak üzere, salih kullarının yaptığı gibi. Zilhiccenin 9. günü, Arafat'ta toplanan hacılar, Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yaptığı gibi öğle vaktinde, öğle ve ikindi namazlarını birlikte kılıp vakfe duasına kalkarlar. Günümüzde Arafat Meydanı'nın hudutları, sarı tabelalarla işaretlenmiş, hacıların vakfe zamanı Arafat sınırlarının dışına çıkmamaları için önlem alınmıştır.

Arafat, İslâm tarihi açısından da son derece önemli bir hadiseye ev sahipliği yaptı. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Hicretin 10. yılında Mekke'ye geldi ve yüz binden fazla Müslüman ile birlikte son haccını yaptı. Ardından 632'de Arafat'ta Cebel-i Rahme'nin eteğinde söylediği Veda Hutbesi ile bütün insanlığı bir defa daha irşad edip onlarla vedalaştı. Resûl-i Ekrem'in *(sal-*

lallahu aleyhi ve sellem) irad buyurdukları hutbeyi, Arafat'taki büyük kalabalığa belli aralıklarla duran münadiler ulaştırdılar.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* "… belki de bu seneden sonra, sizinle burada buluşamam." sözlerini ifade ettikten sonra: "İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimeti tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'ı beğendim…" *(Mâide, 5/3)* ayetini okuyunca sahabe efendilerimiz, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ümmeti ile vedalaşmasının acısı ile sarsıldı. Evet, Kâinatın Efendisi *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ümmeti ile vedalaştı. "Size İslâm'ı tebliğ ettim mi?" sözüne güzide sahabisinden beklediği karşılığı alınca üç defa; "Şahit ol Ya Rab!" dedi. Bu manzara karşısında Arafat'ta toplanan yüz bini aşkın sahabinin ağlama ve inlemeleri birbirine karıştı.

Arafat ziyaretinizde mutlaka, Cebel-i Rahme'nin eteklerinde bulunan ecdat yadigârı çeşmeleri yakından görmeyi sakın ihmal etmeyin. Osmanlı döneminde yapılan bu çeşmelerin çoğu şimdilerde harap vaziyette. Sadece bir tanesinin orijinal mermer çeşmesi duruyor. Osmanlılar, zaman zaman bir katre suya muhtaç kalan hacılar için çok uzaklardan, Taif Dağları'ndan su getirdi. Hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak, bin bir meşakkat içinde getirilen suyun uzun zaman aktığı çeşmelerin hazin halini görürken bu hizmetlere vesile olan ecdadın ruhuna da 'Fatiha'lar göndermeyi unutmayın…

Son yıllarda Suudi Hac Bakanlığı'nca Arafat'ta dikilen akasya türü ağaçlar büyümeye başladı. Her bir ağacın dibine kadar ulaştırılan sulama sistemi sayesinde kısa zamanda büyüyen ve tabii birer gölgelik olan ağaçlar Arafat'ın havasını değiştirdi.

NEMİRE MESCİDİ

Cebel-i Rahme'den, yeşillikler içindeki Arafat Meydanı'na baktığımızda, fevkalade ihtişamlı yapısıyla görülen mescit, Nemire Mescidi'dir. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* için,

'Veda Haccı' sırasında Arafat'ta, Nemire Mescidi'nin bulunduğu tepecikte kıldan bir çadır kuruldu. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Arafat'ta vakfe öncesi, günümüzdeki Nemire Mescidi'nin arkasına düşen Urene (Batn-u Urane) denilen yerde öğle ve ikindi namazlarını cem'i-takdimle kıldı.[13] Daha sonra da Cebel-i Rahme'nin eteğinde vakfeye durdu.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, ilk ve son haccını vefatından üç ay kadar önce, 632 yılında yaptı. Ümmetine haccın rükünlerini bizzat gösterdi ve yine bu hac sırasındaki 'Veda Hutbesi' ile ümmetine bir anlamda 'veda' etti. Veda Hutbesi'ni harem sınırının bittiği yer olan Urane Vadisi'nde, yüz binin üzerindeki ashâbına irad eyledi. İşte Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namaz kılıp hutbe okuduğu bu mekânda, kaynaklarda; 'Mescid-i Arafe', 'Mescid-i İbrahim', 'Mescid-i Urane' ve 'Arafat Musallası' olarak geçen ancak Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* çadırının kurulduğu yer olmasına nisbeten 'Mescid-i Nemire' diye meşhur olan mescid yapıldı.

Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, 'Veda Hutbesi'ndeki sözleri ashâb-ı kirâmı hüzne boğmuştu. Urane'de ashâbına hitap eden Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* için küçük taşlardan bir minber yapıldı. O'nun *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hatırasına hürmeten muhafaza edilen bu minber maalesef zamanla sel sularından ötürü yıkıldı. Emevilere biat etmeyip, Mekke'de hilafetini ilan eden Abdullah b. Zübeyr zamanında hurma kütüğünden yeni bir minber konuldu.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Nemire Mescidi'nin bulunduğu alan üstü açık düzdü. Emeviler döneminde etrafı duvarla çevrildi. Zengiler ve Memlük dönemlerinde çeşitli onarımlar geçiren bu duvar varlığını korudu ve üzerine burçlar eklendi. Arkadaki cemaatin imamı görebilmesi için mihrabı bir metre kadar yükselten bir seki yapıldı. 1479'da Memlük Sultanı Kayıtbay devrinde kıble duvarına paralel iki revak yapıldı.

13 Müslim, hac 147

Haremeyn hizmetine büyük ehemmiyet veren Osmanlılar, Nemire Mescidi'nde de imar faaliyetleri yaptı. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan I. Ahmed ve Sultan IV. Mehmet devirlerinde mescitte onarım yapıldı ve etrafı revaklarla çevrildi.

Evliya Çelebi, 1672 yılında gördüğü camiyi; 'kale gibi cami' diye tabir ederken, etrafının 608 adım tuttuğunu, mihrap tarafında on dört kubbesinin, kıbleye bakan üç kapısının ve içinin ince kum döşeli olduğunu belirtiyor. Ecdat, Mescid-i Nemire'nin hac mevsiminde artan cemaatinin su ihtiyacını 'Ayn-i Zübeyde' su kanallarından temin ediyordu. Osmanlıların yaptığı mescidin şimdilerde ancak yıkılmadan önceki fotoğrafları görülebilir.

Suudiler zamanında Mescid-i Nemire iki defa yenilendi. Son olarak mescit, artan hacı sayısı dikkate alınarak 340x240 m. boyutlarında inşa edildi. Günümüzde çift katlı olan Mescid-i Nemire, toplam 28.800 m²'lik bir alana, kapasitesi de 300.000 kişiye ulaştı. Aynı tipte, iki şerefeli, 60 m. yüksekliğinde altı minaresi olan, yan ve üst kısımlarında çok sayıdaki pencereden ışık alan mescidin çevresine tuvalet ve abdest alma yerleri yapıldı.

Genişletilen şimdiki mescidinin büyük bölümü, sınırları tabelalarla belirlenen Arafat'ın içinde iken batı ve kuzeyindeki bir bölümü, Arafat sınırlarının dışında kaldı. Mescid-i Nemire'nin ibadete açıldığı Zilhiccenin 9. gününde polisler, hacıları Arafat sınırların dışına çıkıp, vakfelerinin tehlikeye girmemesi için devamlı ikaz etmektedir.

MÜZDELİFE

Müzdelife; gecenin bir kısmından sonraki vakit anlamına gelir. Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yaptığı gibi hacılar Zilhiccenin 9. günü akşam namazından sonra sükûnet ve vakar ile Müzdelife'ye gelirler. Güneşin batımına doğru beyazlar içinde Arafat'tan ayrılmaya başlayan hacılar, insan seli halinde 'Meş'ar'e doğru akmaya başlar.

Arafat'tan Mina'ya giderken bayram gecesi bütün hacılar burada geceler. Burada haccın vaciplerinden olan 'Müzdelife Vakfesi' yapılır. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yaptığı gibi akşam ve yatsı namazları cem-i tehir ile burada kılınır. Meş'ar denilen alanda, yüz binlerce hacı, bir sonraki durak olan Mina'da şeytanlara atacakları 70 taşı gece karanlığında hep birlikte toplarlar. Vakfe yeri Müzdelife, gün aydınlandığında Mina'da şeytanla yapılacak olan savaşın hazırlık yeridir. Şeytana karşı atılacak taşların toplanıp, gecenin dua ile geçirildiği vadidir.

Ecdat, Arafat'a getirdiği suyu, daha sonra su kemerleri vasıtasıyla Mekke'ye de ulaştırdı. Arafat'tan Müzdelife'ye doğru giderken yolun sağ tarafında, çorak vadileri takip eden dağların eteklerinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın hayırsever kızı Mihrimah Sultan'ın yapımına vesile olduğu su kemerlerini görürsünüz. Görürsünüz de yüzyıllarca kutsal beldelere, ibadet neşvesi içinde hizmet eden ecdadın ruhlarını mübarek beldelerden gönderdiğiniz fatihalarla şad edersiniz...

MEŞ'AR-İ HARAM VE MESCİDİ

Arefe günü vakfeden sonra, güneş batınca hacılar Arafat'tan Müzdelife'ye doğru akın eder; akşam ve yatsı namazlarını burada kılarlar. Gece orada geçirilerek bayramın birinci günü, sabah namazının peşinden Mina'ya doğru hareket edilir. Şeytanlar taşlanıp kurban kesildikten sonra, Kâbe tavaf edilerek ihramdan çıkılır.

Meş'ar-i Haram tabiri Kur'ân'da şu şekilde geçmektedir: "Arafat'ta vakfeden ayrılıp sel gibi Müzdelife'ye doğru akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin." *(Bakara, 2/198).*

Meş'ar-i Haram Mescidi'nin arkasında Kuzah Tepesi vardır. Burası Resûl-i Ekrem Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Müzdelife Vakfesi'ne durduğu yerdir. Bu açıdan Müzdelife Vakfesi'ni imkân nisbetinde Kuzah Tepesi'nde yapmaya gayret

edilmelidir. Yoksa vakfenin Müzdelife sınırları içinde yapılması caiz görülmüştür. Pek çok fıkıh âlimi Meş'ar-i Haram'ın, Kuzah Tepesi olduğu görüşünü benimsemiştir.

Meş'ar-i Haram Mescidi, Arafat ile Mina arasındaki Müzdelife Meydanı'ndadır. Osmanlı döneminden kalan cami yıkılarak yerine Suudiler zamanında şimdiki cami yapılmıştır.

VADİÜ'L-MUHASSİR

Vadiü'l-Muhassir, Müzdelife sınırının sona erip Mina sınırının başladığı yol güzergâhı üzerindedir. Kâbe'yi yıkmak için gelen Ebrehe ordusu ile Abdülmuttalib önderliğindeki Mekkelilerin mücadelesine sahne olan Vadiü'l-Muhassir de Fil Sûresi'nde de belirtilen Ebabil kuşları fillerle donatılan Ebrehe ordusunu dağıtmıştır.

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, hacılara Fil Hadisesi'nin meydana geldiği bu yerden uzak kalmalarını tavsiye etmiştir.

MİNA VE ŞEYTAN TAŞLAMA

Bilindiği gibi peygamberlerin rüyası vahiy şekillerinden biridir. Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* da oğlu İsmail büyüdükten sonra gördüğü bir rüyada; yıllarca ayrı yaşadığı, sevgisine doyamadığı yavrusu İsmail'i, kurban etmeye giriştiğini gördü.

Mutlak kemal sahibi Yüce Allah *(celle celâluhu)* kendisini her şeyden fazla seven Hz. İbrahim'i *(aleyhisselâm)* imtihan etti ve çok sevdiği oğlunu kurban etmesini istedi. Teslimiyet Peygamberi, Hâcer annemiz ve oğlu İsmail ile birlikte Mina'da çetin bir imtihan geçirdi. Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, Allah'ın *(celle celâluhu)* emrini Hâcer annemize bildirdiğinde ondan yıllar evvel Mekke'de evladı ile yalnız kaldığında söylediği "Allah bizi zayi etmez." cevabını aldı.

İbrahim Aleyhisselâm, oğlu İsmail'e: "Rüyamda seni kurban ettiğimi görüyorum." deyince, teslimiyet peygamberinin evladı da Allah'ın emrini tevekkül ile karşılayarak: "Ey babacığım! Sana ne emredildi ise onu yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın." *(Saffat, 37/102)* dedi.

Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*, İsmail'i, kurbanlık koç misali süsleyip Mina'ya bugün şeytan taşlama hadisesinin gerçekleştiği alana getirdi. Şeytan, sırası ile Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)*'a, Hâcer annemize ve İsmail'e ilişerek, Allah'ın emrine karşı gelmelerini istedi. Ancak her üçü de şeytanı taşlayıp yanlarından kovdular. İşte hacılar bu hadiseye binaen şeytana taşları savurur, içlerindeki şeytani kötülüklerden kurtulmaya niyet ederler. Evet, atılanlar taştır ve taştan, mermerden bir duvara atılmaktadır ama Müslümanların yerine getirdiği bu ibadetin anlamı çok büyüktür.

Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* ve ailesi teslimiyet göstererek imtihanı kazandılar. Cenab-ı Allah *(celle celâluhu)*, Cebrail vasıtası ile onlara bir koç indirerek kurban etmelerini istedi. Hacdaki Müslümanlar orada, yeryüzünün diğer yerlerindeki Müslümanlar da memleketlerinde, Hz. İbrahim'den *(aleyhisselâm)* tevarüs eden bu ibadeti yerine getirirler. Vakti tayin edilmiş bu ibadet için, hacılar ihramlı halde iken bir ot dahi koparamayıp, sinek gibi bir canlıya dahi zarar veremezken, Allah *(celle celâluhu)* rızası için kurbanlarını keserler.

Kutsal bir beldede, kutsal bir günde milyonlarca Müslüman hep birlikte şeytana taş savururken, lanetlenip cennetten kovulan bu varlığı hayatlarından da uzaklaştırmanın, kovmanın bir daha peşinden gitmemenin ve meşru olmayan her şeyi reddetmenin ümidini besler. Allah *(celle celâluhu)* ile yepyeni bir sözleşme yaparlar. Mina'da, bu çorak bir vadide şeytanları taşlayan insanlar, aslında günaha meyilli nefislerini, gururlarını taşa tutarlar.

Allah *(celle celâluhu)* için kurban edilmesi istenen Hz. İsmail *(aleyhisselâm)*, Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* büyük

dedesidir. Babasını hiç görmeyen Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, daha doğmadan evvel yetim kalmışken, Hz. İsmail *(aleyhisselâm)* de babası hayatta olmasına rağmen yetim yaşamıştır. Bu manada iki peygamber arasında benzerlik vardır.

Mina, hac mevsiminde hacıların kurbanların keserek kan akıttıkları yer olup şeytanların taşlandığı bölgedir. Mina, Hz. İbrahim'in *(aleyhisselâm)*, Cenab-ı Allah'tan *(celle celâluhu)* oğlunu kurban etmesi emrini aldıktan sonra, şeytanın kendisini yanıltmaya çalışmasına karşın imtihanı aşarak mükâfat kazandığı mekândır. Mina'dan Mekke'ye doğru sırası ile küçük, orta ve büyük şeytan taşlama yerleri vardır. Eskiden tek sütun halinde olan şeytan taşlama yerlerinde yaşanan izdihamlarda pek çok hacının ölmesi üzerine, şeytanlar uzun duvarlar şeklinde ve iki kat olarak düzenlenmiş ancak bu uygulamanın da yetersiz kaldığı görülmüştür. Burada dört katlı yeni bir şeytan taşlama köprüsünün inşaatı devam etmektedir.

HAYF MESCİDİ

Mescid-i Hayf, Mina'da, Resûlullah Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Veda Haccı'nda çadır kurarak konakladığı, cemaatle namaz kıldığı, sahabe efendilerimize hitap ettiği dağ eteğine kurulmuştur. Arapçada vadilerde, su yatağının biraz yukarısındaki yerler için kullanılan 'Hayf' adı ile anılmıştır. Mescit, hac ibadetinin yapıldığı önemli mekânlardan, küçük şeytanın (birinci cemrenin) bulunduğu alana yakındır. Mescidin bulunduğu yerde aralarında Hz. Musa'nın *(aleyhisselâm)* da yer aldığı yetmiş nebinin namaz kıldığına ve Hz. Âdem *(aleyhisselâm)* dâhil yetmiş peygamberin kabirlerinin bulunduğuna dair rivayetler vardır.[14]

Bir rivayete göre; Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, mescidin bulunduğu yere geldiğinde yüksekçe bir yerden Bilal-i Habeşi'nin ezan okumasını istedi. Allah Resûlü'nün *(sallallahu*

---

14 Fâkihî, Ahbâru Mekke 6/101-102

aleyhi ve sellem) namaz kıldığı yerin çevresi daha sonra duvarla çevrilip mescit haline getirildi. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar Mescid-i Hayf'a büyük önem verdmişlerdi.

İlk dönemler çevresi duvarla çevrili olan mescit, Abbasiler zamanında imar edildi (842). Yaklaşık 13,5 dönümlük bir alanı kaplayan mescit; kemerlerle birbirine bağlanan sütunları, ahşap sedir ve hurma kirişlerin taşıdığı çatısı, kare gövdeli minaresi, revaklarına asılan kandilleri ve burçlarla süslenen duvarlarıyla göz alıcı güzellikteydi. Dağ tarafına, mescidi ve bitişiğine hac idaresi için yapılmış olan Darü'l-İmareyi selden koruyacak muhkem setler yapıldı. Buna rağmen sel sularının içeri girmesi tehlikesine karşın Abbasiler zamanında 870 yılında yapılan tadilatta dağ yönündeki kapılar kapatıldı.

Mescid-i Hayf'ın, 1164 yılındaki imarında zemin ve merdivenleri mermerle kaplandı. '1275-1320-1417 ve 1469' yıllarında da imar faaliyetleri yapıldı. Mescid-i Hayf, Memlük Sultanı Kayıtbay'ın emri ile Şerif Muhammed b. Berekat zamanında yapılan son imarda önemli değişikliklere uğradı. Minaresi çift şerefeli yapılırken, mihrap ve minberi yenilendi. Sahanlığında Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* çadır kurduğu ve namaz kıldığı mekâna sekiz paye üzerine büyük bir kubbe yapıldı. Mescidin güney duvarında Garü'l-Mürselat denilen bir mağaraya açılan küçük bir kapı vardı. Rivayete göre; Mürselat Sûresi'nin nazil olduğu bu mağarada Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* başının izi bulunuyordu.

Osmanlılar, Haremeyn'de yaptıkları imar faaliyetleri çerçevesinde Mescid-i Hayf'ı da birçok defa tamir edip, duvarlarını istinatgâhlarla desteklediler. Mescit, Sultan IV. Mehmet zamanında geniş çaplı bir imardan geçti.

Günümüzde ziyaret ettiğimiz birer şerefeli dört minaresi olan Mescid-i Hayf, Suudiler zamanında yapıldı. Eski mescit yıkılarak, ek binalarla birlikte 25 dönümlük bir alana yapılan mescit 1987 yılında tamamlandı.

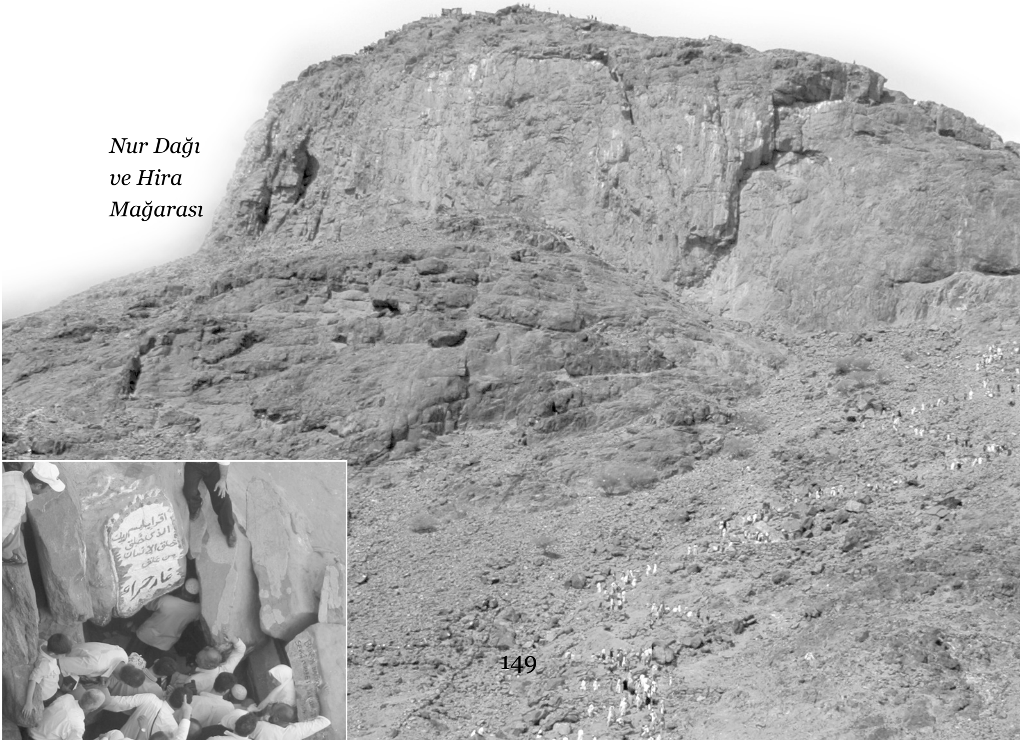
AKABE MESCİDİ

Mekke yakınlarındaki Akabe mevkii Peygamberimiz’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Medineli ilk Müslümanlar ile gizlice görüştüğü yerdir. Resûlü Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Medinelilerin daveti ve Allah’ın *(celle celâluhu)* izni ile hicret kararı almıştır.

HİRA (NUR) MAĞARASI

Hz. Peygamber’e *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Cebrail *(aleyhisselâm)* vasıtası ile ilk vahyin geldiği yer olan ‘Hira Mağarası’, Nur Dağı’nın tepesinde bulunmaktadır. İslâm güneşinin doğmaya, ilahi mesajın yayılmaya başladığı yer olan Hira Mağarası, Mekke’nin kuzey doğusunda, Mekke-Mina yolu üzerindedir.

Mağara, 200 m. yükseklikte olan Nur Dağı’nın tepesinde, sarp kayalıkların zirvesindedir. Normal şartlar altında sabah serinliğinde, yaklaşık bir saatte çıkılabilen mağara, İslâm’ın ilk yıllarından günümüze sadeliğini ve mütevazı görünümünü muhafaza etmiştir.

Nur Dağı ve Hira Mağarası

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, risaletten evvel de zaman zaman bu mağaraya gelir; burada inzivaya çekilir ve Rabbine iltica ederdi. Bu gelişleri peygamberlik öncesinde sıklaşmaya başladı. 40 yaşlarında iken bir Ramazan gecesi vahiy meleği Cebrail Aleyhisselâm, "İkra: oku" emrini getirdi. Hadisenin ardından ürpererek evine giden Sevgili Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, eşi Hz. Hatice'ye *(radıyallahu anhâ)*: "Benî örtün, beni örtün." dedi.

Hz. Hatice *(radıyallahu anhâ)* annemiz, Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* dediğini yaptı ve ilk fırsatta kendisini amcazâdesi Varaka b. Nevfel'in yanına götürdü. Peygamberimiz'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yaşadıklarını dinleyen Varaka: "Müjdeler ey Muhammed, Sen son peygambersin. Sana görünen melek Cebrail'dir. Keşke genç olsaydım da, sen dinini tebliğ ederken ve Kureyşliler seni memleketinden çıkaracakları vakit sana yardımcı olsaydım." dedi. Kâinatın Efendisi *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: "Kavmim beni niçin Mekke'den çıkaracak?" deyince, gözü ötelere açık olan Varaka: "Evet, peygamberlik her kime ihsan edildiyse, kavmi ona düşman olmuştur."[15] dedi.

İlk vahyin geldiği Nur Dağı, Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* peygamberlik vazifesini aldığı yer oldu; İslâm ve Kur'ân'ın doğumu buradan başladı. Rivayetlere göre; Nur Dağı'nın bir başka özelliği de, Kâbe'nin ilk yapılışında temel taşlarının buradan alınmış olmasıdır.

CENNETÜ'L-MUALLA MEZARLIĞI VE HZ. HATİCE

Cennetü'l-Mualla Mezarlığı, tıpkı Medine'deki Bakî' Mezarlığı gibi Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* birçok yakınının, sahabilerin, seçkin âlim ve ilim adamlarının medfun olduğu bir yerdir. Mekkelilerin, 'Cennetü'l-Mualla' dedikleri 'Mualla Kabristanı', Harem-i Şerif'ten yaklaşık iki kilometre kuzeyde, Hacun Tepesi'nin eteklerinde yer alır. Hz. Hatice *(radıyallahu*

15 Buhârî, bedü'l-vahy 3,7; Müslim, iman 252

anhâ) validemizin defnedilmiş olmasından dolayı bu mezarlığa Cennetü'l-Mualla denilmiştir.

Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Cennetü'l-Mualla'da medfun bulunan bazı güzide sahabe ve akrabaları şunlardır: 'Hz. Âmine (Türbesi şehrin yenilenmesi çalışmalarında maalesef ortadan kaldırıldı), büyük dedesi Kusay b. Kilâb, dedesi Abdülmuttalip, amcası Ebu Talip, oğulları Kasım ve Abdullah, Abdullah b. Zübeyr *(radıyallahu anh)* ve Hz. Âişe'nin *(radıyallahu anhâ)* kız kardeşi Esma *(radıyallahu anhâ)*.'

Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ilk eşi Hz. Hatice *(radıyallahu anhâ)* validemizin Cennetü'l-Mualla'da bulunan kabrinin üzerine Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir türbe yapılarak türbedar vazifelendirildi. Ancak Suudiler, 1925 yılında Mekke'de idareyi ele geçirdikten sonra türbeleri yıkıp mezar taşlarını ortadan kaldırırken Hz. Hatice *(radıyallahu anhâ)* validemizin, ecdat tarafından kubbesi altınla kaplanan türbesini de yıktılar. Bugün basit isimsiz taşların bulunduğu mezarlık; sade, düz ve çorak bir tarla görünümü aldı.

Mekke'nin fethi günü yaşanan bir hadise, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, İslâm'ın ilk yıllarında yanında bulunan ve sıkıntıları birlikte göğüsledikleri Hz. Hatice *(radıyallahu anh)* annemize olan vefasını göstermesi bakımından manidardır. Fetih günü Mekke'ye muzaffer İslâm ordusunun başında giren ve umumi bir af ilan eden Resûlullah'ı *(sallallahu aleyhi ve sellem)* herkes evinde misafir etmek istemişti. O ise doğup büyüdüğü ve üzerinde pek çok hatırası bulanan baba evinde kalmayı arzu etmiş, fakat o ev çoktan müşrikler tarafından yakıp yıkılmış ve harabeye çevirmişti.

Mekke'nin fethedildiği gün evinin halini gördüğünde çok üzülen Hz. Peygamber'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Mekkeliler: "Üzülme ey Allah'ın Resûlü, birkaç gün içinde senin için en güzel evi yaparız, şimdi bizim misafirimiz ol." diye teklifte bulundular. Ama Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yapılan davet tekliflerine

icabet etmeyerek, yanında Hz. Âişe *(radıyallahu anhâ)* olduğu halde şehrin kenarına doğru yürümeye başladı. Mekke'de bulunan herkes ne yapacağını merak ederken, O, Cennetü'l-Mualla'ya geldi ve Hz. Hatice'nin *(radıyallahu anh)* kabri başında bir çadır kurdu. Mekke'deki evi tamir edilene kadar, bu çadırda yaşamayı yeğleyen Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Hatice *(radıyallahu anhâ)* annemize karşı eşsiz bir vefa örneği gösterdi.

HZ. MEYMÛNE VALİDEMİZ'İN KABRİ

Mekke'nin fethi sırasında Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile daha sonra kabri olacak bu yerde bir çadırda evlenmiş olan Meymûne Validemiz, yine dünya evine girdiği bu yerde vefat etmiş ve olduğu yere defnedilmiştir. Medine yolu üzerinde, Mekke'ye 20 km. mesafede Vadi-i Şerif'te bulunan kabrin çevresi yüksek duvarla çevrilidir.

CİN MESCİDİ

Mekke'de 'Cennetü'l-Mualla' mezarlığına yakın bir mevkide bulanan Cin Mescidi, Mescid-i Haram'ın yaklaşık 2 km. kuzeyindedir. 'Mescidü'l-Haras' adı ile de bilinir. Böyle denmesinin nedeni Mekke'deki gece bekçilerinin Cin Mescidi'nin bulunduğu yerde toplanarak nöbet değiştirmelerinin adet haline gelmesidir.

Bir gün Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Abdullah b. Mes'ud ile birlikte Mekke'de, Hacun yakınlarına gitti. Burada toprağa bir çizgi çekerek, Abdullah b. Mes'ud'dan bu sınırı aşmamasını istedi. Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, 'mevziu'l-hat' denilen bu sınırın ilerisinde cinlere Kur'ân okudu. Cinler bu mevkide Resûl-i Ekrem'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* biat etti. İşte bu noktaya daha sonra yapılan mescide, 'Mescid-i Cin' adı verildi. Mescidin bir diğer adı da; 'Mescid-i Bey'a' olup biat eden cinlerin isimleri duvara yazıldı.

Vaktiyle Mekke halkı, her yıl zilhiccenin bitmesine üç gün kala Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* cinlerle buluştuğu

ve 'Ferhadiye' adı da verilen bu yerde akşam namazı vakti toplanır, geceyi burada geçirirmiş.

Cin Mescidi ilk defa Osmanlılar zamanında Mekke'ye gelen İbrahim Ağa adlı mimar tarafından yapıldı (1700). Zaman içinde çeşitli onarımlar gören mescit, 2000 yılında yeniden yapılarak modern bir görünüme kavuştu. Cin Mescidi ile yakınında bulunan Cennetü'l-Mualla Mezarlığı birlikte ziyaret edilebilir.

MEKKE MÜZESİ

Geçtiğimiz yıllarda Mekke'de bir müze açıldı. Müzede; tarih boyunca Kâbe'nin bakım ve tamir süreçlerinden geriye kalan eserler sergilenmektedir.

Müze, Rabıta binasının biraz ilerisinde yer alıyor. Sabahtan itibaren saat 16.00'ya kadar gruplara, daha sonra ise ferdi ziyaretlere açık tutuluyor. Özellikle Mescid-i Haram'daki Osmanlı hizmetlerini merak edenler, Mekke Müzesi'ni ziyaret etmeyi ihmal etmemeli.

MEKKE'DEKİ DİĞER MESCİT VE ZİYARET MEKÂNLARI

Mukaddes belde Mekke'de, ziyaret edilebilecek diğer mescitler de şunlardır: Şecere Mescidi, Mescid-i Ebu Bekir, Hz. Hamza Mescidi, Mescid-i İcabe, Mescid-i İnşikaku'l Kamer, Mescid-i Râye, Mescid-i Fetih, Mescid-i Halid b.Velid, Cirâne Mescidi, Te'nim Mescidi, Şi'bu Ebu Talib.

Mekke'de, ecdattan günümüze kadar ulaşabilmiş eserlerden biri de Osmanlı çeşmesidir. Çeşme, Mescid-i Haram'ın Abdülaziz kapısı ilerisinde bulunan Nergis Oteli'ne yakındır. Bunun dışında Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekkeli müşriklerle anlaşma yaptığı 'Hudeybiye' mevkii ve İslâm'ın ilk yıllarında tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu 'Zülmecaz Çarşısı' (panayırı) da ziyaret edilebilir. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'nin yaklaşık 50 km dışında kurulan Zülmecaz panayırına giderek tebliğ ve irşad vazifesinde bulunmuştur. Şimdi etrafı duvarla çev-

rili vaziyettedir. Bir diğer ziyaret mekânı ise "Bi'ru't-Tefle'dir. Bu kuyu; Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek tükürüğü ile tatlanan bir kuyudur.

İkinci Bölüm

MEDİNE

MEDİNE TARİHİ

KUTLU ŞEHİR MEDİNE

İnsanlığın İftihar Tablosu Hz. Muhammed'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şerifini ziyaret etmek, O'nun cennet kokuları yayan mescidinde namaz kılmak, her biri birer yıldız olan ashâbının yaşadığı yerleri görmek ancak Allah *(celle celâluhu)* ve Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* davet ettiği insanlara nasip olabilecek bir hadisedir. Bu kutlu ziyarette sadece Allah'a *(celle celâluhu)* ve Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e yakınlaşma, Cenab-ı Hakk'ın rızasını kazanma amacı güdülmelidir. Cenab-ı Hak, Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i ziyarete gelenleri sevdiğini, onun huzurunda yapılan duaları geri çevirmediğini; Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de kabrini ziyarete gelenlere şefaat edeceğini bildirmiştir.

Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gelmeden evvel 'Yesrib' olarak anılan ve insanların pek uğramadığı bu belde, O'nun gelişi ile birlikte 'Medine' yani 'Medeniyetin Beşiği' oldu. Medine-i Münevvere de Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* rahle-i tedrisinde her biri birer yıldız olan sahabe efendilerimiz yetişti. Mekke ve merkezinde yer alan Kâbe-i Muazzama bedenlerimizin, Medine-i Münevvere ise gönüllerimizin kıblesi oldu.

MEDİNE'NİN KUTSİYETİ

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, pek çok hadis-i şeriflerinde Medine-i Münevvere'nin kutsiyetinden bahsetmiştir. Ebu

Hureyre'nin *(radıyallahu anh)* rivayet ettiği hadislerde Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medine için şöyle buyuruyor:

"Medine İslâm'ın kubbesi, imanın evi, hicretin yurdu, helal ve haramın beyan olduğu yerdir."[16]

"Bütün beldelere galib gelecek bir beldeye hicretle emrolundum. O'na Yesrib diyorlar. O Medine'dir. Körüğün demirin pasını silip temizlediği gibi Medine de kötü insanları temizleyecektir."[17]

"Ey Allah'ım! İbrahim Aleyhisselâm Sen'in Halîlindir, peygamberindir. Sen Mekke'yi İbrahim'in diliyle haram kıldın. Ey Allah'ım! Ben de Senin abdin ve peygamberinim. Ben de (Medine'yi) iki kayalığı arasında kalan kısmıyla haram kılıyorum."[18]

Hz. Enes *(radıyallahu anh)* anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Mekke ve Medine hariç Deccal'ın çiğnemeyeceği memleket yoktur. Mekke ve Medine'ye geçit veren yolların her birinde saf tutmuş melekler var, buraları korurlar. (Deccal) es-Sibha nâm mevkie iner. Sonra Medine ahalisini üç sarsıntı ile sarsar. Bunun üzerine (şehirde bulunan) bütün kâfir ve münafıklar (şehri terk ederek Deccal'e) gelirler." [19]

Enes b. Malik'ten *(radıyallahu anh)*: "Kim benim mescidimde hiç ara vermeden 40 vakit namaz kılarsa; kendisine biri ateşten, diğeri kıyamet gününün azabından olmak üzere iki kurtulma beraati verilir ve nifaktan da uzak tutulur."[20]

"Kim Medine'nin sıkıntılarına ve musibetlerine sabrederse kıyamet gününde ona şahit ve şefaatçi olacağım."[21]

"En son harap olacak İslâm beldesi Medine'dir."[22]

16 Taberânî, Mucemu'l-kebir 20/58 (1336)
17 Buhârî, fezailu'l-Medine 2
18 Müslim, hac 471-473
19 Buhârî, fiten 27, 35; Müslîm, fiten 113
20 Ahmet b. Hanbel, Müsned 3/155
21 Müslim, hac 484
22 Tirmizî, menâkıb 67

"Benim bu mescidimde kılınan bir vakit namaz, diğer mescitlerde kılınan bir vakit namazdan bin derece daha faziletlidir. Mescid-i Haram müstesna, zira onda kılınan bir vakit namaz yüz bin namaza bedeldir."[23]

İbn Ömer'den *(radıyallahu anh)*: "Medine'de ölmeye gücü yeten orda ölsün, zira Ben Medine'de ölen kişiye şefaat ederim."[24]

Amir b. Saad'ın babasından rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurdu: "Kim her sabah Medine'nin Acve isimli hurmasından yedi adet yerse, o gün ona hiçbir zehir ve sihir zarar vermez."[25]

Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Bedir Savaşı'na giderken, şimdi Osmanlı istasyonunun içinde yer alan "Sukya Mescidi"nin olduğu yerde Medine'nin hastalıklardan kurtulması ve bereketi için dua etti. Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle dua ediyordu: "Allah'ım bize Mekke'yi sevdirdiğin gibi, hatta daha şiddetli olarak Medine'yi sevdir. Allah'ım Medine'nin ölçeklerine ve tartılarına bereket ver. Bize sıhhat ver. Onun hummasını Cuhfe'ye naklet."[26]

Humma bir çeşit hastalıktır. Cuhfe ise Medine'ye 250 km. mesafede bir yerdir.

MEDİNE'NİN ADI

Medine'nin eski adı 'Yesrib'dir. Yesrib adı buraya ilk yerleşen kişi olduğu rivayet edilen Yesrib b. Vail b. Kayine b. Mehlabil'in isminden dolayıdır. 'Zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, başa kakmak, bozmak, kınanan yer veya kınanmış' gibi anlamlara gelen bu yerin Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gelişi ile hemen her şeyi değişmiş, ismi bile anılmayacak hale gelmiştir. Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: "Kim Medine'ye Yesrib

23 İbn Mâce, ikamet 195
24 İbn Mâce, menâsik 104
25 Buhârî, etime 43, tıb 92; Müslim, eşribe 155
26 Buhârî, medine 12, menâkıbu'l-ensar 46; Müslim, hac 480

derse Allah'tan istiğfar dilesin. O Tabe'dir." [27]buyuruyor. Yesrib kelimesi; Kur'ân'da bir yerde *(Ahzâb, 33/13)*, Medine'nin adı olarak geçmektedir.

Medine; 'Tayibe, Azra, Cabire, Mahcube, Darü'l-Hivre, Darü'l-Liman, Darü's-Sünne, Medinetü'r-Resûl, Metinetü'n-Nebi ve Medinetü'l-Münevvere' gibi isimlerle de anılmıştır. Bütün bu isimler şehrin kutsallığına, Resûl-i Ekremin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicret yurdu ve İslâm Devleti'nin başşehri oluşuna, ayrıca bu kutsal belde de gerçekleşen medenileşmeye vurgu yapmaktadır. Bu manada Medine'ye verilen isimlerin sayısı doksan yediye kadar çıkmaktadır.

Medine'ye ilk yerleşmenin ne zaman gerçekleştiği bilinmemekle birlikte, Amalikalar, Yahudiler ve anavatanları Yemen olan Evs-Hazrec toplulukları Yesrib'e ilk yerleşenlerdi. Yahudilerin Yesrib'e gelişinde, kutsal kitaplarında geleceği haber verilen peygamberin buraya hicret edeceğinin kaydedilmesi etkili oldu. Yesrib'e yerleşip kaleye benzeyen konaklar inşa eden Yahudiler tarım ve sanatla uğraştı. Kısa zamanda güçlenen İsrailoğulları diğer unsurlara karşı üstünlük kurarak şehre egemen oldu. 'Benî Kurayza, Benî Kaynuka ve Benî Nadir' önde gelen Yahudi kabileleriydi. Hicretten önceki dönemde Evs ve Hazrec kabileleri Yahudilere tâbi olarak yaşıyor, siyasal ve ekonomik baskılara hatta zaman zaman onur kırıcı çirkin davranışlara maruz kalıyorlardı. Evs ve Hazrec kabileleri aynı ırka mensup olmalarına rağmen Yahudilere karşı aralarında birlik kuramadılar. Sayıca az olan Evsliler, Kurayza ve Nadiroğulları ile Hazrecliler ise Benî Kaynuka Yahudileri ile ittifak yaptılar.

Kuzeydeki Gassaniler ve müttefik Arap kabilelerinin desteğinde Evs ve Hazrecliler bir süre sonra Yesrib'de Yahudilere üstünlük sağladılar (492). Ancak Yahudilerin kışkırtması sonucu bu iki kabile birbirine yeniden düştü ve yaklaşık 120 yıl boyunca

27 Heysemî, Mecmau'z-zevaid 2/23

defalarca savaştı. Hicretten beş yıl önce iki kabile son ve en kanlı savaşları olan Buas Savaşı'nı yaptı. Savaş, Hazreclilerin mağlubiyeti ile sonuçlandı.

Aslında bu dönemde Evs ve Hazrecliler aralarındaki düşmanlığı kaldıracak birleştirici bir lidere ihtiyaç duyuyorlardı. Yakın zamanda bir peygamberin çıkacağını da Yahudilerden duymuşlardı. İslâm dinî, Medine'de evvela Mus'ab b. Umeyr'in gayretleri ile yayılmaya başladı. Hicretten önce Medineli Müslümanlardan bir grup, Mekke yakınlarındaki Akabe'de Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile buluşarak O'na biat etti.

Evet, Medine Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mescidi ile kabrinin bulunduğu hicret yurdu; İslâm'da iki harem bölgesinden biri, Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Hulefa-yi Raşidin döneminin başşehridir.

FİZİKİ VE COĞRAFİ KONUMU

Medine, Arap Yarımadası'nın batısında Hicaz bölgesinde olup, Kızıldeniz'e 130 km uzaklıktadır. Mekke'nin 418 km. kuzeyinde yer alan şehrin deniz seviyesinden yüksekliği Mescid-i Nebevi'de 619 m.dir. Geniş bir düzlüğe kurulan Medine'nin kuzeyini Uhud, güneyini Air dağları, doğusunu volkanik lav akıntısı olan Vakım haresi, batısını da Vebere haresi kuşatır. Medine dağlarındaki volkanik faaliyetler Hz. Osman *(radıyallahu anh)* ve Abbasiler (1256) zamanında da yaşanmış; volkanik dağların lav püskürtmesi tarihe, 'Hicaz Ateşi' olarak geçmiştir.

Medine ve çevresi yeraltı su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Yağmur fazla yağdığında bölgedeki akarsu yataklarının ulaştığı debi çöl sıcaklarının egemen olduğu bölgede doğrusu insanı şaşırtacak seviyededir. Bölgedeki volkanik alanların tabanında suya elverişli yumuşak tabakalı vadiler yer alır. Günümüzün gelişmiş teknik imkânlarıyla bu su kaynaklarına kolayca ulaşılmaktadır.

Geçmişte fazla yağmur yağdığında volkanik alanlardan gelen su sellere neden olurdu. Hatta Hz. Osman *(radıyallahu anh)* zamanında Mehzur Vadisi'nden gelen sel baskınlarını önlemek için set yapıldı. Kimi zaman -773 yılında olduğu gibi- Mescid-i Nebevi'yi de tehdit eden su baskınları yaşandı. Böyle durumlarda kanallar açılarak suyun tahliyesine çalışıldı.

Öteden beri Medine'nin ovalık kısımlarında çok sayıda kuyu bulunur ancak açılan kuyuların suları çoğunlukla acı olduğundan içme suları daha çok güneydeki kuyulardan temin edilirdi. Rivayetlere göre bu kuyuların on dört tanesinden Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* su içip, abdest aldı.

İSLÂM'DAN SONRA MEDİNE

İslâm dinî Mekke'de doğmasına karşın Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* putperest müşriklerin egemen olduğu şehirde beklediği güçlü desteği bulamadı. Hicaz'ın bir diğer kenti Taif'e giderek yeni bir çevrede davasını anlatmayı denedi ancak aynı olumsuz tavırla burada da karşılaştı. Kimi talihsizlerin mübarek bedenlerine attıkları taşları hizmetlisi Zeyd *(radıyallahu anh)* hazretleri üzerine aldı. Evet, tarih boyunca imtihanların en büyüğüne peygamberler maruz kaldı. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de peygamberler arasında en zorlu imtihanlara maruz kalan insan olarak sabretti. Kendisine eziyet edenlere mukabelede bulunmayıp, hidayete ermeleri için dua etti. İslâm'ın böylesine sıkıntılı ilk yıllarında Medineli Müslümanların, Akabe Biatı'ndaki samimiyetleri Hz. Peygamber'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* fazlasıyla memnun etti.

Mus'ab b. Umeyr'in *(radıyallahu anh)* gayretleri ile Medine'de, şehir halkının çoğunluğunu meydana getiren Evs ve Hazrec kabileleri arasında Müslümanlık yayıldı. Bir süre sonra daha kalabalık bir halde Medineli Müslümanlar, Akabe'de ikinci kez

Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile görüşüp biat ettiler. Ensar, Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Mekkeli Müslümanları şehirlerine davet etti ve kendilerini her türlü tehlike ve sıkıntıya karşı koruyacaklarına dair ant içip söz verdi.

Artık Medine, baskı ve işkencenin her türlüsüne maruz kalan Mekkeli Müslümanlar için hicrete uygun bir yer haline gelmişti. Merkezi bir konumda bulunan Medine'de güven içinde bulunan Müslümanlar, İslâm'ın çevreye yayılması için daha rahat hareket edebileceklerdi. Üstelik şehir tehlike anında savunmaya uygun bir coğrafi yapıda ve kervan yollarının da üzerindeydi.

HİCRETTEN SONRA MEDİNE

Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* izin vermesinden sonra Mekke'de müşriklerin baskı ve işkenceleri altında ıstırap çeken sahabe efendilerimiz, Medine'ye göç etmeye başladılar. Böylece Mekke'deki ashâbın büyük çoğunluğu Medine'ye hicret etti. Sonunda Allah'ın izin vermesi ile 20 Eylül 622'de (8 Rebiülevvel 1) Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* ile birlikte hicret etti.

Hicret, İslâm ve dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Medine'ye hicret Mekke'nin fethine kadar (630) devam etti. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicretin ardından karşılaşılan ilk problemleri çözüp Medine'ye yerleşti ve şehirde gerekli iç düzenlemeleri gerçekleştirdi. Medine'de bulunan mevcut bütün unsurlarla birlik oluşturmaya çalıştı. Gelebilecek dış tehditlere karşı ve şehirdeki gayrimüslimler ile Kureyş'in işbirliğinin engellenmesi adına önlemler alındı. Bu manada Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medine'de nihai söz sahibi kabul edildi.

Bundan sonra bir anayasa niteliğinde olan 'Medine Vesikası' hazırlandı. Böylece siyasi birliğin temelleri atıldı ve buna şehir-

deki bütün unsurların katılımı sağlandı. Medine Vesikası sayesinde, Evs ve Hazrec kabileleri ile onlara bağlı kolların, Yahudi unsurların, birbirlerine ve dışa karşı ilişki ve sorumlulukları siyasi bir zeminde düzenlendi.

Medineli Müslümanlarla (Ensar), Mekke'den hicret eden Muhacirler arasında kardeşlik bağı kuruldu. Ensar efendilerimiz bütün mal varlıklarını ikiye bölerek Muhacir kardeşleriyle paylaştı ve Allah'ın *(celle celâluhu)* memnuniyetini kazandı.

Bu sadece o güne değil -asr-ı saadette yaşanan diğer tüm olaylarda olduğu gibi- günümüze bakan yönüyle de son derece önemli bir hadiseydi. Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri uzun süredir devam eden eski düşmanlıklarını unutarak 'Ensar' unvanına layık olmanın hakkını verdiler. Evs ve Hazrec'in arasını, ektikleri fitne tohumları ile bozan ve uzun yıllar kan akmasına neden olan Yahudiler, bu kabilelerin kardeşlik esasına dayanarak oluşturdukları ittifakı bozmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar.

MEDİNE-İ MÜNEVVERE HAREMİ

'Harem'; kelime itibariyle namahremin giremeyeceği, içine girmek veya içini kullanmanın yasak olduğu yer anlamına gelir. Haremeyn bölgesinde 'Harem-i Mekke' ve 'Haremü'l-Medine' vardır. Mekke ve Medine'deki harem bölgesine Müslüman olmayanların girmesi yasaktır. Allah Teâlâ *(celle celâluhu)*, Mekke'nin haremliğini Hz. İbrahim *(aleyhisselâm)* diliyle açığa çıkardığı gibi, Medine'nin harem olduğunu da Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vasıtasıyla açıklamıştır.

Medine, Mekke şehrinden sonra 'Haremeyn' adı verilen iki 'Harem Bölgesi'nin ikincisi oldu. Medine'nin halkı, herhangi bir zorlama olmaksızın İslâmiyet'i benimsedi. Bundan dolayı Medine, 'Kur'ân'la fethedilmiş' kabul edilir.

Medine, Air ve Sevr dağları arasında haremdir. Şehrin harem olduğuna dair hüküm, 'Medine Vesikası'nda da kayıt altına alınmıştır. Öte yandan bu durum, Hendek Savaşı ve Hayber Seferi'nde elde edilen başarılar üzerine çevredeki tüm Arap kabileleri tarafından da kabul edildi. Medine harem bölgesinin sınırları güneydeki Air ve kuzeydeki Küçük Sevr ile doğuda Vakım, Batı'da Vebere hareleri arasında kalan yaklaşık 22 km. yarıçapındaki daireden ibarettir. Şehrin harem sınırları işaretler konularak belirtilmiştir.

Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Abdullah İbn Zeyd b. Asım'ın rivayet ettiği bir hadis-i şeriflerinde bu hususta şöyle buyuruyorlar: "İbrahim'in *(aleyhisselam)* Mekke'yi harem kıldı ve ehli için dua etti. Ben de Medine'yi harem kıldım. İbrahim *(aleyhisselam)* Mekke ehli için dua ettiği gibi ben de Medine'nin ölçek ve tartılarının bereketli olması için iki kat dua ettim."[28]

İmamı Malik, İmamı Şafii ve İmamı Hanbelî; Medine'nin ağacının kesilmesi ve hayvanının avlanmasının haram olduğu hususunda müttefiktirler.

MEDİNE - MEKKE MÜCADELESİ

Hicretten sonra Medine ile Mekke şehirleri arasında rekabet ve mücadele başladı. Bu mücadelenin ilk safhasını da ticaret kervanları yoluyla Mekke'nin ekonomik baskı altına alınması oluşturdu. Mekkelilerin ticaret yolları Müslümanların tehdidi altındaydı ve bu tehdidi kaldırıp emniyeti yeniden sağlama adına müşrikler, Medine'yi ele geçirmek için harekete geçti.

BEDİR SAVAŞI

Müslümanlar ile müşrikler, bir başka ifade ile Medine ile Mekke arasındaki ilk büyük savaş Bedir Savaşı oldu. Müslüman-

28 Müslim, hac 454

lar Bedir'de, Mekkeli müşrikleri mağlup ederek onlara ilk büyük darbeyi vurdular. Arabistan Yarımadası'nda itibarlı bir konumda bulunan Mekkeli müşriklerin Müslümanlara karşı düşmanlığı beklemedikleri bu mağlubiyet sonrasında daha da arttı. Müşrikler bir taraftan Medine'ye yürüyüp intikam alma planları yaparken diğer yandan da ticaret kervanlarının güvenliği için alternatif yollar aramaya başladılar.

UHUD SAVAŞI

Uhud, Bedir Savaşı'nda aldıkları mağlubiyetin intikamını almak ve kaybettikleri itibarı yeniden kazanmak adına müşriklerin büyük ümitler bağladığı bir savaştı. Fakat müşrikler, savaşın ikinci bölümünde sağladıkları askerî üstünlüğü siyasi üstünlükle pekiştiremediklerinden nihai hedeflerine ulaşamadılar. Medine ve Müslümanlar, müşrikler için tehdit unsuru olmaya devam etti. Mekkeli müşriklere göre Uhud Savaşı'nda başarı kazanmalarına rağmen tehdidin ortadan kaldırılması için Medine'nin üzerine doğrudan yürünmeli ve öldürücü darbe vurulmalıydı. Bunun için bütün güçlerini toplayarak büyük bir sefer hazırlığına giriştiler.

İslam ordusunun sığındığı mübarek Uhud Dağı

HENDEK SAVAŞI

Hicaz, bekli de o güne kadar gördüğü en büyük seferlerden birine şahit oluyordu. Mekkeli müşrikler civardaki kabilelerden para ile topladıkları askerlerle birlikte sayısı on bini aşan bir ordu vücuda getirdiler. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ashâbı ile istişare etti. O esasen bir peygamberdi, vahye muhataptı ama ashâbının kanaatlerini de dikkate almayı ihmal etmiyordu. Sonunda Medine'nin içeriden savunulmasına karar verildi ve şehrin belirli bir bölümüne hendek kazılarak müşriklere karşı tarihe 'Hendek Savaşı' olarak geçen başarılı bir savunma harbi yapıldı. Müslümanlara bir kez daha mağlup olan Mekkelilerin itibarı, Hendek Savaşı'ndan sonra daha da sarsıldı. Medine üzerine büyük ümitlerle gerçekleştirdikleri son hamlelerinde de başarısız olan Mekkeliler, Müslümanlara karşı artık taarruz konumundan savunmaya geçtiler.

Müşriklere üstünlük sağlanmasında Müslümanlar arasındaki birlik şüphesiz büyük rol oynadı. Galibiyetin sağladığı psikolojik üstünlük ile tebliğ çalışmalarına hız veren Müslümanlar, İslâm'ın Hicaz ve Arap Yarımadası'nda yayılması için oluşan elverişli ortamı da çok iyi kullandılar. Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* tavsiyeleri doğrultusunda kısa zamana çok büyük hizmetler sığdırıldı.

Bütün bunlar yaşanırken Medine'nin savunması adına oluşan ittifaka ihanet eden ve bu manada Medine vesikası hükümlerine uymayan Yahudi kabileleri cezalandırıldı. Yahudiler, peş peşe yaşanan üç savaşta da Müslümanları yalnız bırakıp, müşriklerle iş birliği yapmaktan kaçınmadılar. Bunun üzerine 624'te Benî Kaynuka, 625'te Benî Nadir ve Hendek Savaşı'ndan sonra da 627'de Benî Kurayza kabilesi Medine'den sürüldü. Böylece şehirde hiçbir Yahudi kabilesi kalmadı.

HUDEYBİYE ANTLAŞMASI

Yahudi kabilelerinin Medine'den ayrılmalarından sonra,

Mekke ile Medine arasındaki husumeti ortadan kaldırmak isteyen Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Kâbe'nin Müslümanlar tarafından da benimsendiğini göstermek istedi. Bu noktadan hareketle mü'minler, silahsız olarak Mekke'ye doğru umre yolculuğuna çıktı.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, misli görülmemiş bir liderdi. Düşüncelerini pratiğe dökmede O'nun eşi ve menendi yoktu. Hicretin altıncı senesi Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, tam bir metafizik gerilim içinde bulunan ashâbını, umre için Mekke'ye götürmeye söz vermişti. Böyle bir umre, hem Muhacirîn'in yıllardır süren sıla hasretini giderecek, hem de bütün Müslümanlara yeni bir gerilim kazandıracaktı. Ve Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu mülâhaza ile 1400 kadar arkadaşını aldı, yola koyuldu.

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Müslümanlığı Mekkeliler tarafından bilinmeyen, Huzaa oymağından birini, ihtiyat için ve istihbaratta bulunmak üzere daha önceden göndermişti. İstihbarat bilgilerine göre, Kureyş, bütün kabileleri toplayarak bir toplantı yapmış ve Müslümanların Mekke'ye sokulmaması hususunda ittifakla karar almıştı.

Evet, Kureyş, silah kullanmak pahasına, Müslümanların Mekke'ye girmesine mâni olmak azmindeydi ve kararlaştırdıkları gibi de tatbik ettiler. Askerler, Belâdin mevkiini işgal etmiş, Halid b. Velid ve İkrime b. Ebu Cehil kumandasında iki yüz kişilik bir müfreze de Râbığ ile Cuhfe arasında olan Kurâü'l Gamim'e kadar gelmişti. Bu durumdan haberdar olan Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, hemen o tarafa doğru yürüyüş emri verdi. Müslümanların gelmekte olduğunu görünce Halid, derhal Mekke'ye giderek, onları durumdan haberdar etti. Bu esnada Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Müslümanlar da Hudeybiye'ye kadar geldiler.

Müslümanlar, Mekke'ye ulaşarak Kâbe'yi ziyaret edip, umre yapamadı ama Hudeybiye Antlaşması yapılarak bir barış ortamı

oluşturuldu. Bu antlaşma daha sonra Kureyş tarafından bozulunca Mekke'nin fethine giden sürece girildi.

Hudeybiye, Mekke'den 50-60 km uzaklıkta bir yerin adıdır. Önceleri bu isim, orada mevcut bir kuyunun ismi iken, daha sonra, o kuyuya yakın bir köyün de adı oldu.

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'nin fethinden sonra öteden beri Ensar'a karşı devam eden sevgi ve vefa duygusunun tezahürü olarak Muhacirlerle birlikte Medine'ye döndü. Bereketli dünya ömrünün geriye kalan zamanını, kurduğu devletin başşehri Medine'de yaşamayı tercih etti.

DÖRT HALİFE DÖNEMİ

Medine, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, ve Hz. Osman *(radıyallahu anhum)* dönemlerinde İslâm Devleti'nin başkenti olma vasfını sürdürdü. Burası Kafkaslardan Kuzey Afrika içlerine kadar çok geniş bir alanda gerçekleştirilen fetihlerin sevk ve idare edildiği bir merkezdi. Bu çerçevede farklı millet ve kültürlerin Müslümanlıkla bütünleşmesine paralel olarak çeşitli idari ve sosyal düzenlemelerin yapıldığı hilafet merkezi olarak önemini korudu.

Hz. Osman *(radıyallahu anh)* dönemimde (656) çıkan ilk iç karışıklıklar sırasında şehir kuşatıldı ve Kur'ân-ı Kerim okuduğu sırada halife şehit edildi. Bu suikast, Medine'de siyasi otoriteye karşı dışarıdan yapılan ilk müdahale olduğu gibi, şehrin insanların zihinlerindeki kutsiyetini de çiğnedi.

Hz. Ali *(radıyallahu anh)* halife seçildiğinde Medinelilerin büyük çoğunluğu kendisine biat etti. Bu dönemde İslâm Dünyası'nda siyasi ağırlık Hicaz'dan Suriye ve Irak'a doğru kaymaya ve iki bölge arasında siyasi alanda üstünlük mücadelesi yaşanmaya başlandı. Hz. Ali, halife olduktan sonra ilk zamanlar, Müslümanlar arasında gelişen hadiseleri Medine'den çözmeyi denedi ama bundan bir netice alamadı. Sonunda Medine halkının ve

yakın çevresinin bütün çabalarına rağmen şehirden ayrıldı. Onun Medine'den hangi amaçla çıktığını, ilk olarak nereye gittiğini ve hilafet merkezini nakletmek isteyip istemediği gibi hususları tam olarak bilemiyoruz ama şehirden ayrılmasına karşı gelenler -başta Ensar olmak üzere- Medine'nin tekrar hilafet merkezi olamayacağı endişesini taşıyorlardı. Bazı yorumlara göre ise Hz. Ali *(radıyallahu anh)*, Medine'den fitneyi bastırmak için ayrıldı. Şüphesiz bu siyasi kararın alınmasında dinî, içtimai ve iktisadi faktörler de rol oynadı.

Sonradan Emevi Devleti'ni kuracak olan Muaviye, Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* hilafetini tanımayıp ona isyan etti. Büsr b. Ebî Ertat kumandasında 4.000 kişilik bir kuvveti Hicaz'a gönderdi. Güç kullanan bu kuvvetler, Muaviye için Medine halkından zorla biat aldılar. Sonunda Müslümanlar, Hz. Ali *(radıyallahu anh)* taraftarları, Muaviye taraftarları ve her ikisinin de hilafetini kabul etmeyip öldürülmeleri için fırsat kollayan 'Hariciler' olmak üzere üçe bölündü.

EMEVİLER DÖNEMİ

Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* şehid edilmesinden sonra, onun taraftarlarınca biat edilip halife seçilen oğlu Hz. Hasan *(radıyallahu anh)* şartlı olarak hilafeti Muaviye'ye bırakıp Medine'ye yerleşti. Bundan sonraki süreçte Emevi hanedanının iktidarı pekişti. Emeviler, hilafet merkezini Dımaşk'a (Şam) naklettiler. Şüphesiz bu gelişme Medine'nin siyasi üstünlüğünü zayıflattı.

Ancak siyasi üstünlüğü zayıflasa da Medine, dinî ve kültürel merkez olma özelliğini hiçbir dönemde kaybetmedi. Zira bu mübarek belde, insanlık tarihinin en kutlu zaman dilimi asr-ı saadetin güzel hatıralarını, Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mescidini ve kabr-i şerifini barındırıyordu. Muaviye, Medine'nin siyasi merkez olma özelliğini kaybetmesinden sonra Emevi hilafet merkezi Dımaşk şehrinin dinî merkez olması için de çalıştı.

Bunu sağlamak amacıyla Medine Valisi Mervan b. Hakem'den Mescid-i Nebevi'nin minberini söküp, Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* asasıyla birlikte Dımaşk'a göndermesini istedi. Fakat Medine'de oluşan muhalefeti aşamadı. Daha sonra gelen Emevi halifelerinden bazıları da Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* minberini Dımaşk'a nakletmeyi düşündüler ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Muaviye, 680 yılında öldükten sonra yerine veliaht ilan ettiği oğlu Yezid halife oldu. Böylece İslâm tarihinde ilk defa hilafet saltanata dönüşmüş oldu. Yezid'in halife olmasından sonra Medine'de, Emevilere karşı muhalefet başladı. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr *(radıyallahu anhuma)*, Medine Valisi'nin baskılarına rağmen Yezid'e biat etmeyerek Mekke'ye gittiler. Suriye'den gelen Emevi ordusu Medine'yi kuşattı (683). Meydana gelen Harre Savaşı'nda şehir -ne yazık ki- Emevi ordusu tarafından yağmalandı ve halk zorla Yezid'e biat ettirildi. Aralarında sahabelerinde bulunduğu pek çok insan öldü. Bu arada Mekke'ye giden Abdullah b. Zübeyr, Hicaz'da dokuz sene sürecek olan halifeliğini ilan etti. Medine, bundan sonra bazen Emevilerin, bazen de Hicaz'da halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in atadığı valiler tarafından yönetildi.

Emeviler, Halife Abdülmelik döneminde, Hicaz ve Irak'a hâkim olmakla birlikte giderek güç kaybeden Abdullah b. Zübeyr'i ve Haremeyn bölgesini hâkimiyetleri altına almak için harekete geçtiler. Bunun yolu da öncelikle Medine'yi kontrol etmekten geçiyordu. Halife Abdülmelik, Medine'yi yeniden Emevi idaresine almak için üç ayrı orduyu şehre gönderdi. Medine'nin Mekke ile bağlantısı kesildi; giriş çıkış yasaklandığı gibi her türlü mal sevkıyatı da engellendi. Tüm bunlardan sonra son olarak Haccac b. Yusuf'un başında bulunduğu ordu Medine'de herhangi bir engelle karşılaşmadan Mekke'ye ulaştı. Abdullah b. Zübeyr şehid edildi. Haddizatında Abdullah b. Zübeyr'in, Harre faciasından

sonra siyasetle uğraşacak hali kalmamış ve kuşatma altındaki Medine'den de tam bir destek görememişti.

ABBASİLER DÖNEMİ

İslâm toplumunun tümünü eşit mesafede kucaklayamayan Emevi hanedanı; fetihlerin duraksaması, saltanat bireyleri arasındaki çekişmeler ve Arap ırkçılığına dayalı politikaları yüzünden uzun soluklu bir devlet olmadı ve 750 yılında yıkıldı. Yerine Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* amcası Hz. Abbas'ın *(radıyallahu anh)* torunları tarafından Bağdat merkezli olarak Abbasiler Devleti kuruldu. Türklerin İslâm'a girişleri 751 yılında meydana gelen Talas Savaşı'ndan sonra bu dönemde oldu.

İlk Abbasi Halifesi Ebü'l-Abbas es-Seffah'a, Hicaz'da yapılan biat ve vali atamasından sonra Emevi ailesi ve taraftarları cezalandırıldı. Medine, Abbasiler döneminde de siyasi merkez olma özelliğini kaybetmiş olmakla birlikte, merkezi otoriteye karşı muhalif hareketlerin odağı oldu. Özellikle Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* soyundan gelenlerin öncülüğünde Abbasi iktidarına muhalif hareketler doğdu.

Medine'de Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* soyundan gelenler önemli bir güç haline gelmişti. Zira Hz. Hasan'ın *(radıyallahu anh)* hilafeti Muaviye'ye şartlı bırakması ve Hz. Hüseyin'in *(radıyallahu anh)* Kerbela'da şehit edilmesinden sonra, Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* torunlarının çocukları ve aileleri Medine'ye yerleşti. Fakat Emeviler, destekleriyle iktidara geldikleri 'Ali evladını' iktidardan uzaklaştırmakla kalmayıp devamlı gözetim altında tutup cezalandırdı. Miladi 762 yılında İmam-ı Malik'ten fetva aldığı kaydedilen Medine halkının desteği ile Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* torunlarından Muhammed b. Abdillah en-Nefsüzzekiyye, Abbasilere karşı hilafet iddiasıyla harekete geçti ve Medine'ye hâkim oldu. Ancak Abbasiler birkaç ay sonra şehri yeniden ele

geçirdiler. Muhammed b. Abdillah en-Nefsüzzekiyye ve teslim olmayan Medineliler öldürüldü. Yaşananlar, Medine tarihinde Harre Vakası'ndan sonra en çok iz bırakan olay oldu.

'Ehl-i Beyt' tarih boyunca çok sıkıntı çekti. Medine bundan sonra da özellikle Hz. Hasan *(radıyallahu anh)* neslinden gelenlerin öncülük ettiği muhalif hareketlere sahne oldu. Miladi 786'da yaşanan benzer bir hareketten sonra yine Ali evladından bazıları öldürülüp, evleri yakılarak mallarına el konuldu.

Öte yandan şehirde Haseniler ve Hüseyniler arasında da zaman zaman kökleri Emeviler dönemine kadar uzanan ihtilaflar çıktı. 880'de iki taraf arasında çıkan bir ihtilaf da şehrin çeşitli yerlerinde silahlı çatışmalar yaşandı. Hüseyniler mücadeleden galip çıkıp, Medine idaresini ele geçirince, Haseniler Mekke'ye gitmek zorunda kaldı.

Aslında Abbasilerin ikinci döneminden itibaren, İslâm Dünyası'nın farklı bölgelerinde kurulan çeşitli devletler, Haremeyn'e egemen olup, Müslümanların lideri olmak için mücadele verdiler. İslâm âleminin kalbi ve dinî merkezi Haremeyn üzerinde söz sahibi olmak elbette liderlik için en önemli vesile idi. Medine'de bulunan Hüseyniler, muhtelif İslâm Devletleri arasında yaşanan mücadele ve rekabetten en iyi şekilde yararlanıp güçlerini pekiştirdiler.

Hüseyniler, Medine'de 10. yüzyıldan itibaren şehrin yerel yöneticileri olurken, çıkarlarına göre; bazen Fatımiler, bazen de Abbasiler adına hutbe okuttular. Zaman zaman Fatımiler adına hutbe okunması Medine'yi, ekonomik yönden bağımlı olduğu Mısır'a siyasi yönden de bağımlı hale getirdi ve şehir Mısır'a bağlı olarak yönetildi. Medine'nin Mısır'dan yönetilmesi Tolunoğulları döneminde (868-905) ve kısa da olsa İhşidler devrinde (965-969) sürdü. Medine, Abbasi ve Fatımi devletleri arasında da en önemli rekabet alanı oldu. Şehrin hâkimiyeti Abbasi

ve Fatımiler arasında gidip gelirken, Medine Emirleri de menfaatleri doğrultusunda güçlünün yanında yer aldılar. Şehirde uzun zaman Hüseynilerin yönetimi devam etti. Abbasiler ile doğrudan çatışmaya girmeyen Fatımiler, Haremeyn'e hâkim olup devlet başkanları adına hutbe okutarak İslâm Dünyası üzerinde fiili hâkimiyet sağlamaya çalıştılar. Ancak bunda başarılı oldukları söylenemez.

Çeşitli devletlerin Haremeyn üzerinde hâkimiyet mücadeleleri sürerken, Medine ve Mekke Emirleri arasında da birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi yaşandı. Her iki taraf da diğer şehri kendine bağlayarak Hicaz'ın tek hâkimi olmak istiyordu.

Abbasi-Fatımi mücadelesi sürerken zaman zaman Medine'nin Şii karakterli Fatımi idaresine geçmesi İslâm Dünyası'nda öne çıkmaya başlayan Türklerin şehri Sünni hâkimiyetine sokmak için mücadele etmelerine yol açtı. 1070 yılında Mekke'de, Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okundu. Ancak Alparslan'ın tahsisat bağlama ve hediye gönderme vaadine rağmen aynı yöndeki arzusu Medine'de gerçekleşmedi. Hatta Mekke Emiri'nin, bunun gerçekleşmesi için Medine'ye Türklerden oluşan bir ordu göndermesine rağmen Selçuklu sultanının bu arzusu gerçekleşmedi. Buna rağmen Hicaz'a olan ilgilerini her zaman devam ettiren Selçuklularda, Sultan Melikşah zamanında (1090), Medine'de Abbasi halifesi yanında Melikşah adına da hutbe okundu. Melikşah vefat ettikten sonra oğlu Sultan Mahmud adına okundu (1092). Medine'deki hâkimiyet mücadelesi Selçuklu, Abbasi ve Fatımi üçgeninde bir süre daha sürdü. Sonunda Selahaddin-i Eyyubi'nin gayretleriyle şehirdeki Fatımi hâkimiyeti son buldu. Selahaddin-i Eyyubi ve onu takip eden sultanların özel olarak ilgilendikleri Medine'de, Sünni hâkimiyetin devamı sağlandı. Medine'de okunan hutbelerde Eyyubi Hükümdarlarının adları Abbasi Halifeleri ile birlikte zikredildi.

MEMLÜKLER DÖNEMİ

İslâm Dünyası'ndaki siyasi etkinlikleri azalan Bağdat Abbasi Hilafeti, 1258'deki Moğol istilası ile ortadan kalktı. 'Hâdimü'l-Haremeyn' unvanını kullanan Memlük Sultanı I. Baybars, Abbasi Hilafetini Mısır'da yeniden kurdu. Böylece Medine, Memlüklere bağlandı. Anadolu ve Balkanlara hâkim olan büyük bir Türk-İslâm devleti olan Osmanlılarla zaman zaman Haremeyn'e hizmet hususunda rekabet ve mücadeleye girişen Memlüklerin, Medine üzerindeki hâkimiyeti, Yavuz Sultan Selim'in 1517'deki Mısır Seferi'ne kadar sürdü. Bu tarihte Mısır'la birlikte Hicaz bölgesi de Osmanlı hâkimiyetine girdi ve Haremeyn tarihinde yepyeni bir dönem başladı.

TARİHİ SÜREÇTE MEDİNE'DEKİ İDARİ VE SOSYO EKONOMİK DEĞİŞİM

İDARİ VE FİZİKİ YAPI

Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicretinden önce Medine'de idari yapıya dair herhangi bir düzenleme bulunmuyordu. Her kabile ve grup kendi içinde bağımsızdı ve kendi belirledikleri kurallara göre yaşıyordu. Zaman zaman Yahudiler, bazı idari alanlarda Arapları kendilerine tabi kılıyor, bunda da şehrin ekonomik hayatına egemen olmaları etkili oluyordu.

Hicretten sonrası Medine'deki Müslüman toplumun başına geçen Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* diğer unsurları da içine alan siyasi ve hukuki yapıyı kurduktan sonra askerî ve ekonomik teşkilatlanmayı gerçekleştirdi. Artık Medine, İslâm Devleti'nin başkenti idi. Aynı zamanda eşsiz bir sistem insanı olan Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* o güne kadar Arapların görmediği bir seviyede devlet teşkilatı kurarak iç disiplini tesis etti. Mesela Medine dışına çıktığında şehirde yerine vekil bırakıyordu.

Raşid Halifeler döneminde İslâm dinî, Arap Yarımadası'nın dışında yayılmaya başladı. Bu dönemde İslâm Devleti yine Medine'den yönetilmeye devam etti. Hz. Ali *(radıyallahu anh)* zamanında hilafet merkezi Irak'ta bulunan Kûfe şehrine taşındı. Daha sonra hilafeti saltanata dönüştüren Emeviler ve ardından Abbasiler zamanında Medine, merkezden yani Şam veya Bağdat'tan atanan yöneticiler tarafından yönetildi. Haremeyn Valisi denilen yöneticiler çoğunlukla burada otururdu. Zaman zaman Emevi ve Abbasi idaresine karşı isyanlar görüldüğünden iki devletin de merkezi idaresi Medine'ye ayrı bir önem verdi ve tayin ettikleri özel görevliler aracılığı ile yöneticileri ve halkı denetim altında tuttu. Medine tarihinin unutulmayan hadiselerinden Muhammed en-Nefsüzzekiyye hareketini bastıran Abbasiler, şehre yeniden hâkim olunca halk üzerindeki denetimlerini artırdılar. İsyanların bastırılması sürecinde bazen valiler şehri terk ettiler. Bu da aynı anda iki valinin olduğu zamanların yaşanmasına neden oldu.

Abbasi merkezi yönetiminin zayıfladığı dönemlerde, Mısır merkezli kurulan Tolunoğulları ve İhşidler de bir süre Medine'ye hâkim oldular. Eyyubi ve Memlüklerin Medine'deki otoriteleri, Harem-i Şerif'te vazifeli hâdimlerin başkanı olan 'Şeyhü'l-Harem' aracılığıyla temsil edildi. Buna rağmen Hüseyniler, şehri genellikle kendi adlarına bazen de Haseni Mekke Emirlerine tabi olarak idare etmeyi sürdürdüler. Bu durum Osmanlı döneminde bir düzene bağlandı. Osmanlılar, idari anlamda Medine'yi Mekke Emirliği'ne bağladı.

Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicret ettiği dönemde Medine'de Arap ve Yahudi kabilelerin kendilerine ait özel mahalleleri vardı. O dönemde Medine, Mekke'ye göre daha küçüktü. Evler birbirine paralel ve bitişik sıralanıyordu. Şehrin üç tarafında; aralarında uzanan dar yollarla birbirinden ayrılan, çit ve alçak duvarlarla çevrilmiş bahçeler vardı. Medine'de,

Yahudilerin üç katlı ve taştan yapılmış, kale olarak da kullanılabilecek büyüklükte evleri bulunmaktaydı. Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, sayıları altmışa varan ve şehrin fiziki yapısında önemli yeri bulunan bu evlerin korunmasını istedi ve Hicret'ten sonra bu kale-evlere yenileri eklendi.

Medine, Hicret (622) esnasında şehirleşmiş bir yer değildi. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, ekonomisi tarıma dayanan Medine'de kentleşmeyi tavsiye etti. Bir anlamda şehrin İslâmlaşması ile 'medenileşmesi' paralel yürüdü. Medeni hayatın en önemli üç fonksiyonu sırayla düzenlendi: "İdare ve savunma, ekonomi ve pazar, bir de dinî hayat."

Medine'de bir şehir planı geliştirildi ve Mescid-i Nebevi bu planın merkezinde olma özelliğini günümüze kadar hiç kaybetmedi. Mahallelerin sayısı artarken, genişleyen şehirde kenarda kalan semtler zamanla şehrin bir parçası haline getirildi. Fetihler ve buna bağlı artan ganimet gelirleri ile konak tarzında geniş ve güzel yapılar inşa edilmeye başlandı.

Medine'deki medenileşme süreci 'Hulefa-yı Raşidin' döneminden sonra da sürdü. Akik Vadisi, Emeviler döneminde yapılan köşklerle Medine şehrinin en müstesna semtlerinden biri oldu.

Hz. Peygamber'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sonra Mescid-i Nebevi'de ilk imar faaliyetleri Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* zamanında gerçekleşti. Hz. Osman *(radıyallahu anh)* ve daha sonra gelen Emevi, Abbasi ve Memlük halifeleri I. Velid, Mehdi-Billâh ve Sultan Kayıtbay dönemlerinde de genişletme çalışmaları devam etti. Mescid-i Nebevi merkezli düzenlemeler şehrin fiziki yapısında önemli değişikliklere neden olurken, ilk dönemlerde bir ibadethane olan Mescid-i Nebevi, daha sonraki devirlerde, ortaya çıkan birçok sosyal kurumu bünyesinde barındırdı. Bir anlamda Osmanlılarda zirveye çıkan ve günümüze kadar ulaşan külliye geleneğinin çekirdeğini teşkil etti.

Medine'nin gelişip medenileşmesine paralel olarak; su şebekesi, kamu ve çevre sağlığı, ulaşım alanında yatırımlar yapılarak sosyal ve kültürel bina kompleksleri yapıldı.

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında Medine'de, Mescid-i Nebevi dışında da bazı mescitler yapıldı. Hatta bunlardan bir kısmının planlamasını ve kıble tespitini bizzat Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yaptı. Yine Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında, şehir planına katılan önemli bir unsurda Bakî' mevkiidir. Ashaptan vefat edenlerin gömüldüğü bu mezarlık Cennetü'l-Bakî' adıyla bilinir. Bizzat Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ashâbından vefat edenleri bu mezarlığa defnetmiştir.

Abbasiler, Medine'de zengin vakıflar tesis ettiler. Abbasi Halifeleri, hanedan mensupları ve ileri gelenlerin öncülük ettiği bu vakıflar; mescit, medrese, tekke, zaviye, ribat, imaret, sebil ve idari binaların yapımını sağladı. Bunlardan medrese, tekke, zaviye ve ribatlar hac döneminde Medine'ye gelenler için misafirhane olarak da kullanıldı. Yapılanlar şehrin fiziki yapısını güçlendirirken, ekonomik hayata da katkı sağladı. İnşaat malzemeleri genellikle Hicaz dışından getiriliyordu. Maliyet artışları bir tarafa, Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şeriflerinin bulunduğu bu mukaddes şehirde hayra vesile olacak bir imar faaliyetinde bulunmak her zaman çok önemli görüldü ve bir itibar vasıtası olarak değerlendirildi.

Maalesef Hicaz'da, Mekke ve Medine ahalisini ve kutsal beldeleri ziyaret eden hacıları bir zamanlar tehdit eden unsurların başında bedeviler geliyordu. Medine'yi bedevi kabilelerinin saldırılarından korumak için surlarla çevirmek gerekti. Miladi 971 yılında Büveyhi Hükümdarı Adudüddevle tarafından taş ve kerpiç kullanılarak yaptırılan Medine surlarının dört ahşap kapısı vardı: Cennetü'l-Bakî', Uhud, Kuba ve Akik. Adudüddevle, Medine'ye bir de hastahane yaptırdı. Surlar zamanla harap olunca 1146'da Zengilerin ünlü veziri Cemaleddin el-İsfahani tarafın-

dan yeniden inşa edildi. Bu ünlü vezir Medine'ye aynı zamanda medrese yaptırdı. Buna rağmen şehri kuşatan surlar bedevi hücumlarına karşısın yetersiz kalınca bu kez Nureddin Mahmud Zengi 1162'de yeni bir sur yaptırdı. Medine surları bundan sonraki dönemlerde de zaman zaman tamir edildi.

MALİ VE EKONOMİK YAPI

Hicretten önce Medine'nin ticari potansiyeli bu alanda Arap Yarımadası'nda merkezi bir konumda bulunan Mekke'ye nazaran zayıf ve çevresiyle sınırlıydı. Halk genellikle ziraatla geçiniyor ve şehrin çevresindeki tarıma elverişli arazilerden temel ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bunun yanında şehirde çeşitli sanat erbabı vardı. Yahudi kabileleri tarım ve hayvancılığın yanında, silah imalatı ve kuyumculukla da meşgul oluyordu. Ticari hayatta şehirdeki bütün unsurlardan insanlar yer almakla birlikte, Benî Kaynuka öncülüğündeki Yahudiler, şehrin ekonomik hayatında daha fazla söz sahibiydi.

Yukarıda belirtildiği gibi ticari potansiyeli çevresi ile sınırlı olan Medine'de kurulan pazarlar mahalli yapıdaydı. Hicretten sonra önce Mescid-i Nebevi'nin inşası tamamlandı ve Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yerini bizzat belirlediği çarşı faaliyete geçirildi. Ayrıca çarşının işleyişine dair bazı düzenlemeler yapıldı. Çarşı kamu malı sayıldı. Bundan dolayı yer edinme, kiralama veya bazı eşyaların sabitlenmesine izin verilmeyerek çarşının açık bir alan olarak kalmasına dikkat edildi.

Ensar, tarım ve hayvancılık konusunda bilgi sahibi iken, Muhacirler ticaret konusunda mahirdi. Ensar ve Muhacir İslâm kardeşliği sayesinde tecrübelerini birleştirerek hem çarşının hareket kazanmasını sağladı hem de Medine pazarındaki Yahudi üstünlüğüne kısa zamanda son verdi. Bu birliktelik aynı zamanda günümüzde de Müslümanların yaşatması gereken güzel bir geleneğin başlangıcı oldu.

Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* döneminde tüccarlardan 1/10 oranında vergi alınmasına dair düzenleme yapıldı. Aynı halife zamanında 'Divan Teşkilatı' kuruldu. Artan fetihlerle birlikte getirilen ganimet gelirleri halkın geçim şartlarını kolaylaştırdığı gibi, şehrin ticari hayatını da canlandırdı. Bu durum hilafet merkezinin nakledilmesine kadar sürdü. Bundan sonra Medine'nin mevcut ekonomik yapısı sakinlerinin ihtiyacını karşılayamaz oldu ve dışa bağımlılık arttı. Medine çarşısı hac mevsimi dışında fazla hareketli olmayan bir pazar olarak faaliyetlerini sürdürdü.

NÜFUS

Tahminlere göre; Medine'de Hicret öncesinde 10-20.000 arasında insan yaşıyordu. Ensar ve Muhacir arasındaki muahattan (kardeşlik) şehirde 1500 Müslüman'ın varlığı anlaşılıyor. Medine'nin nüfusu hicretten sonra sürekli arttı. Yahudilerin buradan ayrılmasına rağmen İslâmlaşıp, medenileşen şehirde Müslüman nüfus artışı sürdü. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vefat ettiğinde Medine'de 30.000 kadar sahabi vardı.

Medine'de, fetihlerle beraber yaşanan nüfus artışının sonucunda Mescid-i Nebevi ihtiyacı karşılayamadı. Bu nedenle Hz. Ömer ve Hz. Osman *(radıyallahu anhuma)* dönemlerinde Mescid-i Nebevi'de genişletme çalışmaları yapıldı. Zamanla İslâm fetihleri sırasında bazı Müslümanların fethedilen şehirlere yerleşmeye başlaması ve hilafet merkezinin Medine'den nakledilmesi nüfus artışını durduran başlıca etken oldu.

Emevi ve Abbasiler, hilafeti güçlü tutmak için dinî merkez Medine'ye hâkim olmak adına zaman zaman sert politikalar uyguladılar ve burada oluşan ya da oluşabilecek muhalefeti engellemeye çalıştılar. Uygulanan bu siyaset, 'Harre Savaşı' gibi şehre önemli kayıp verdiren olayları doğurdu. Başını bedevilerin çektiği dış tehditler ve bazı yıllarda yaşanan kıtlık ile ekonomik sıkıntılardan dolayı Medine'nin nüfusu zamanla azaldı.

İLİM VE KÜLTÜR HAYATI

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* 'Birinci Akabe Biatı'ndan sonra Yesrib halkına İslâm'ı ve Kur'ân-ı öğretmesi için Mus'ab b. Umeyr'i vazifelendirdi. Hicretten sonra Medine'de, eğitim ve öğretime yönelik faaliyetler arttı ve mescitte 'Ehl-i Suffe'ye yer ayrıldı. Kendini birinci elden İslâm'ı öğrenmeye adayan çekirdek kadro buradan yetişti. Bazı sahabe efendilerimizin evleri de birer eğitim ve öğretim yuvasına dönüştü. Okuma yazma bilmeyenler imkânlar nisbetinde bu eksiğini tamamlamaya çalıştı ve İslâm'ı en güzel şekilde idrak edip temsil etmeyi hayatlarının gayesi haline getirdiler.

Haddizatında Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)*' İslâm'ı tebliğ vazifesinin, ibadetlere ve beşeri ilişkilere ait hükümlerini bildirme ve öğretme yönü ağırlıklı olarak Medine'de gerçekleşti. Bundan dolayı sonraki dönemlerde Medine halkının örfüne ve uygulamalarına her zaman önem verildi. Zira Medine, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sünnetinin izlerini taşıyan bir şehirdi ve zengin hadis malzemesine sahipti. Hadisler en ince ayrıntısına kadar muhafaza edilip, günümüze ulaştırıldı. Öte yandan ashâbın yetişmesine ve ilme büyük değer veren Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Bedir Savaşı'nda esir alınan müşriklerin okuma yazma bilenlerinin serbest kalabilmeleri için on Müslüman'a bunu öğretmesini şart koştu.

Medine, Hicret'ten sonra Mekke ile birlikte en önemli dinî merkez olma vasfını kazandı. Eğitim ve öğretim faaliyetleri ile de önde gelen ilim ve kültür merkezi oldu. Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* hilafet merkezini Kûfe'ye nakletmesi ile Medine, siyasi merkezliğini yitirmesine rağmen dinî ve kültürel merkez olma vasfını korudu. Kültürel canlılığını korumakla birlikte bunun tabii bir sonucu olarak şehirde dinî ilimlerde önemli âlimler yetişti. İslâm Dünyası'nın diğer bölgelerinde yaşayan âlimler ve

ilim öğrenmek isteyenler için Medine, her dönemde önde gelen cazibe merkezlerinden biri oldu.

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* tarafından Medine'de başlatılan ilmî faaliyetler, sahabe ve tabiin döneminde de devam ettirildi. Tefsir, hadis, fıkıh ve tarih (siyer ve meğâzi) gibi alanlarda şehrin adı ile anılan ekoller oluştu. Medine'de, bu ekollerin öncüsü olan âlimler yetişti. Resûlullah'a *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kadar ulaşan kıraat âlimleri, fakihler yetişti.

Medine'de Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz Ali, Hz. Âişe, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer *(radıyallahu anhum)* gibi fakih sahabeler vardı. Bu sahabe efendilerimiz ve tabiin döneminin fakihleri, Medine fıkıh ekolünün oluşmasını sağladı. Bahsi edilen zatların ilim ve fikir halkasında yetişen Medine halkının uygulamalarına bütün Sünni fıkıh mezhepleri önem verdi.

Bilindiği gibi tarih; ilimler arasında insanın varlığı ile özdeş bir ilim dalıdır. İslâm tarih yazıcılığı da sahabe efendilerimiz tarafından Medine'de başlatıldı. Zira sahabe efendilerimiz Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vefatından sonra onun hayatına dair bilgileri toplamayı kendileri için bir vazife kabul ettiler. Elde edilen bilgiler kronolojik ve coğrafi mekân içine yerleştirilerek sistemli eserler verildi. İslâm tarih yazıcılığının Basra ve Kûfe merkezli 'Irak Ekolü' ile birlikte iki önemli ekolden biri olan 'Medine Tarih Ekolü' âlimleri, siyer ve meğâziye dair bilgilerle hadisleri bir araya topladı. Bu manada sahabe ve tabiinden çok sayıda insan, birinci elden rivayetleri ya da Medineli ravilerden aktardıklarıyla malzeme toplanmasına yardım etti. Bu arada siyer ve meğâzi ilimlerinin ilkeleri tespit edildi.

İslâm sınırlarının genişlemesine paralel olarak Emeviler döneminde, İslâm Dünyası'nda kültürel değişim hızlandı. Bunun sonucu olarak Medine'de de tıpkı Mekke'de olduğu gibi şiir ve musiki alanlarında gelişmeler yaşandı.

Medine'de, ilmî faaliyetlerin merkezlerinden olan medreseler, Abbasiler zamanında inşa edilmeye başlandı. Zengiler, Eyyubi ve Memlükler zamanında medrese yapımı hızlandı. Eyyubilerin Medine'de dört Sünni mezhebe göre yaptıkları medreseler en önemli eğitim ve öğretim kurumları arasındaydı. Şihabiyye Medreseleri adıyla anılan bu eğitim kurumunun zengin bir kütüphanesi vardı. Memlük Sultanı Kayıtbay da 1481'de yangın geçiren Mescid-i Nebevi'yi yenilerken yanına bir medrese yaptırdı.

GÜNÜMÜZDE MEDİNE

Medine, 5 Aralık 1925 tarihinde Suudi hâkimiyetine girdi. O tarihten bu yana Suudi ailesinden bir emir tarafından yönetilmektedir. Belediye başkanının yanında Medine'nin eşrafından oluşan ve geniş yetkileri bulunan şehir meclisi vardır. Medine Belediyesi, 1978 yılında 'Emanetü'l-Medineti'l-Münevvere' adını aldı.

Şehrin çekirdeğini Mescid-i Nebevi çevresinde bulunan ve kuruluşu Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanına kadar giden semtler oluşturur. Asıl yerleşme ve ticaret alanı şimdi hiçbir iz kalmayan surların içindeydi. Sur içindeki mahallelerin sokakları oldukça dar olup evler bitişik nizamda sıralanmıştı. Bu sokaklar ancak yüklü bir hayvanın geçebileceği kadardı. Bu şekilde kurulan sokaklar ile gölge yoğunluğu artırılmak ve yazın epeyce yükselen sıcaklığın etkisi azaltılmak istenmişti. Sur dışında daha çok bedevilerin yaşadığı dağınık ve basit binalardan oluşan mahalleler vardı. Günümüzde bu tarz sokaklar neredeyse hiç kalmadı. Kısacası, Mekke'de olduğu gibi burada da evler inşa edilirken ve bitişik nizamdaki evlerden oluşan dar sokaklar oluşturulurken; iklim ve coğrafya şartları gözetilmiş ve sıcaklığın olabildiğince az hissedilebilmesi hedeflenmişti.

Suudi Arabistan'ın 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren petrol gelirlerinin artmasına paralel olarak tarih boyunca Mescid-i Nebevi'nin çevresine sıkışan ve surların ötesine pek taşmayan Medine, hızlı bir şehirleşme sürecine girdi. Bugün de bütün hızıyla devam eden yapılaşma sonucu Medine, her geçen gün çehresi değişen bir şehir oldu. Mescid-i Nebevi'yi genişletme çalışmaları çerçevesinde Medine adeta yeniden kurulma sürecine girdi. Altyapı yenilendi ve şehir sur dışına doğru genişlemeye başladı.

Maalesef genişletme çalışmaları sürerken surlar ve iç kale dâhil olmak üzere birçok Osmanlı eseri yıkılmaktan ya da bakımsız kaldığı için kendiliğinden harap olmaktan kurtulamadı. Bunları da bir kenara bırakacak olsak; Medine'de, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve sahabe efendilerimizin aziz hatıralarının izlerini taşıyan birçok nokta Osmanlıdan sonraki dönemde dümdüz edildi. 20. yüzyılda şehirde fiziki anlamda büyük değişimler '1955-1973' ve '1984-1994' yılları arasında yapılan Mescid-i Nebevi'yi büyültme çalışmaları sırasında gerçekleştirilip, Harem-i Şerif ve çevresinde düzenlemeler yapıldı.

Yapılan imar faaliyetleri neticesinde; 1930'larda Medine'nin merkezinden uzakta adeta birer köy konumunda çevredeki Kuba, Avali, Kurban, Cürf ve Akik gibi yerleşim birimleri ile şehrin merkezi arasında bulunan boş alanlarda yerleşim başladı. Medine adı geçen noktalara kadar genişledi. Kenar semtlerde yaşayan Neklaviler ve çevredeki bedevi gruplar şehre yerleşmeye başladı. 1980'li yıllardan itibaren şehrin çevresinde oluşturulan yeni mahalleler şehirde önemli değişiklikleri de beraberinde getirdi. Devlet destekli olarak, Medine'nin daha önce yerleşimin yapılmadığı bölgelerinde genellikle üç katlı ev olarak yapılan yerleşmeler çoğaldı.

Şehrin muhtelif istikametlerinden Mescid-i Nebevi'ye doğru; 'Babü's-Selam, Melik Abdülaziz, Babü'l-Mecid ve Ayniye' gibi on kadar cadde açıldı. Şehir, 'Kral Halid' çevre yolu ile kuşatıldı.

Mescid-i Nebevi çevresinde şehrin muhtelif yerlerinde çarşılar ve büyük alışveriş merkezleri kuruldu. Medine günümüzde Mescid-i Nebevi merkezli fiziki planını korumakla birlikte, geleneksel yapısı neredeyse tamamen değişmiş bir şehir oldu. Yüksek binaları, geniş yolları, Mescid-i Nebevi etrafında yoğunlaşan otelleri ve parklarıyla modern bir görünüm kazandı.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda fiziki olarak büyüyen Medine'nin, nüfusu da süratle artmaya başladı. 1930'lu yıllarda 15.000 kadar olan şehrin nüfusu; ilk resmi sayımın yapıldığı 1962'de 72.000, 1978'de de 312.000'e ulaştı. Günümüzde nüfusunun bir milyona yaklaştığı kaydedilen Medine, Suudi Arabistan'ı oluşturan 13 idari birimden (mıntıkadan) birinin merkezidir.

Medine, ulaşım yönüyle tarihteki merkezi rolünü bugün de sürdürüyor. İki kutsal belde Mekke ile Medine arasındaki ulaşım 'Hicret Yolu' olarak bilinen bir otoban sayesinde sağlanıyor. Medine'yi Tebük, Riyad ve Yenbu ile de birleştiren modern yollar yapılmıştır. Hicaz Demiryolu'nun Arabistan'da kalan kısmı ise bugün tahrip olmuş vaziyette olup neredeyse mevcut hattan hiçbir iz kalmamıştır. Medine'deki Osmanlı tren istasyonu da ziyaretçilerini mahzun bir vaziyette karşılıyor. Şehirde, 1947 yılında açılan ve daha sonra genişletilen havaalanında özellikle hac mevsimlerinde büyük yoğunluk yaşanıyor.

Günümüzde Medine'nin ekonomik hayatı hac ve umre organizasyonları ile doğrudan ilgilidir. Ülkenin petrol gelirlerindeki artış Riyad yönetiminin şehre verdiği ekonomik desteği ve hızlı bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir. 1937'de Medine şehir meclisinin kararı ile -bazı yıllar istisna olmakla birlikte- geçmişi Abbasiler dönemine kadar uzanan şehre gelenlerden ayakbastı parası alınması uygulaması kaldırılmıştır.

Medine ve çevresinde, Mekke'nin aksine tarım yapmaya elverişli araziler vardır. Yapılan tarımsal faaliyetlerin % 65'i hurma ile ilgilidir. Medine'de doksan kadar hurma türü vardır ve şehir-

de hurma ile alakalı besin endüstrisi alanında faaliyet gösteren tesisler mevcuttur. Hediyelik eşya, kimya ve tekstil sektörlerinde de önemli sanayi dallarından olup bu alanlardaki tesisler çevre sağlığı da dikkate alınarak şehrin dışına kurulmuştur. Yine Mekke'de olduğu gibi Medine'de de hizmet sektörü başta olmak üzere hemen hemen bütün kesimlerde çalışanların çoğunluğunu ağırlıklı olarak Bangladeş ve Pakistan vatandaşları olmak üzere Suudi Arabistan dışından gelenler oluşturur.

Medine geleneksel edebiyat kültürünün yaşandığı ve kırsal kesime yayılabilen bir şehir olduğundan geleneksel eğitim kurumları burada fazla bir değişime uğramadan uzun süre faaliyetlerini sürdürmüştür. Dolayısıyla modern eğitim kurumlarının tesisi gecikmiştir. Şehirde 1961 yılında açılan; beş fakülte ve dört enstitüsü ile öğretime devam eden 'el-Camiatü'l-İslâmiyye' adlı bir üniversite vardır. Bunun dışında dinî, sosyal teknik konularda eğitim yapan eğitim ve öğretim merkezleri bulunmaktadır. Şehrin kültür hayatının canlanmasında katkıda bulunan diğer iki unsur da kütüphane ve müzelerdir. Osmanlı yadigârı iki önemli kütüphane olan 'Arif Hikmet ve Mahmudiye Kütüphaneleri'nde bulunan kıymetli eserler 1986'da Mescid-i Nebevi yakınındaki Melik Abdülaziz Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Medine'yi Medine yapan, gönüllerimizin kıblesi haline getiren ise; Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, sahabe efendilerimiz ve İslâm'ın ilk dönemlerine ait hatıraları barındırmasıdır. Yine Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve pek çok sahabe, tâbiin ve tebe-i tâbiin ile sayısız güzide âlimin kabirlerinin burada bulunmasıdır.

Medine, Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* izini adım adım arayan ve İslâm'ın ilk dönemlerinden hatıralar taşıyan eserleri ziyarete gelenlerin faaliyetlerine sahne olur. Farklı kıtaların farklı memleketlerinden değişik kültür ve geleneklere sahip insanlar burada Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şeriflerinin önünde diz çökerek hallerini arz ederler.

OSMANLILAR DÖNEMİNDE MEDİNE VE HİZMETLER

MEDİNE'DE OSMANLI HÂKİMİYETİNİN (HİZMETLERİNİN) BAŞLAMASI

Osmanlıların kutsal bölgelere yönelik ilgisi, Haremeyn hizmetlerinin başladığı Yavuz Sultan Selim devri öncesine dayanmaktadır. Daha Kuruluş Devri'nde; Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet ve II. Murad dönemlerinde 'Surre Alayları' ile mukaddes topraklara çeşitli hediyeler gönderilmeye başlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Memlüklerle hac yolu güvenliği ve hizmetleri hususunda ihtilaf yaşanması Osmanlı'nın Haremeyn'e olan hassasiyetini göstermesi bakımından manidardır.

Mısır'ın 1517'de fethedilmesinden sonra, Hicaz bölgesi, Osmanlı topraklarına dâhil oldu. Şerif Berekat Mekke Emirliği'ne tayin edildi. Medine eskiden olduğu gibi Mekke Emirliği'ne bağlı kaldı ve o tarihten itibaren hutbeler Osmanlı Padişahları adına okunmaya başlandı. Osmanlılar, Memlüklerin aksine halifeliği Abbasilerin mirası olarak değil, İslâm'ı ve mukaddes yerleri koruma, onlara hizmete bir vesile olarak algıladılar. Kutsal yerlere ve peygamber sülalesinden gelen emir ailesine her zaman saygı duyuldu

Osmanlı Devleti, daha önce bölgeye hâkim olan bazı devletlerin yaptığı gibi otoritesini kalın çizgilerle belirleyen bir egemen güç olmak yerine, 'Hâdîmü'l-Haremeyn' unvanını hak edecek

fevkalade nazik bir hizmet çizgisi benimsedi. Mekke ile birlikte Medine'nin de içinde yer aldığı Hicaz'ın güvenliği için önce Aden, ardından da Yemen ele geçirilerek Kızıldeniz kontrol altına alındı. Böylece Osmanlılar, Haremeyn'i dış tehditlerden emin hale getirdiler.

Hacıların toplu halde ve güvenlik önlemleri alınarak getirilmesine önem verildi; hac mevsiminin dışında da bölgeye ulaşımının güvenlik içerisinde gerçekleştirilebilmesi için önlemler alındı. O dönemlerde en önemli iç tehdit olarak görülen bedevilere karşı çeşitli tedbirler uygulandı. Kısacası Osmanlı Devleti, hac yolunun güvenliğinin sağlanması ve Haremeyn'de yaşayan halkın ihtiyaçlarının karşılanmasını öncelikli politika olarak benimseyip uygulamaya geçti.

Medine, Osmanlı hâkimiyeti sırasında genellikle sakin bir dönem geçirdi. Bununla birlikte 1767'de bazı aileler arasında çatışmalar yaşandı ve bedevi baskınları oldu. Dikkat çekici ilk ciddi olay ise 1774'te Necid'de dinî bir hareket olarak ortaya çıkan Vehhabi hareketi oldu. İbn Suud ve taraftarlarının bu hareketi benimsemesi ile Vehhabilik, siyasi bir hüviyet kazandı. Hicaz'da faaliyetlerini artıran ve Osmanlı Devleti'nin Fransa ile arasındaki Mısır meselesinden ötürü zamanında müdahale edememesini fırsat bilen Vehhabiler, önce Mekke'yi ele geçirdi. Ardından Medine'yi hedef alarak şehrin erzak ambarı Yenbu' ile bağlantısını kesti.

Medine muhafızı şehri koruyamayacağını ve Vehhabi tehlikesini engelleyemeyeceğini anlayınca İstanbul'dan destek istedi (26 Nisan 1804). Maalesef Medine halkının sabırsızlıkla beklediği Osmanlı yardımı bir türlü gelmedi. Vehhabiler kuşatmayı daraltırken, halkın bir kısmı Suud b. Abdilaziz ile anlaştı. Bu esnada en önemli su kaynağı 'Aynü'z-Zerka Kanalı' tahrip edildi ve şehirde ciddi bir su sıkıntısı yaşandı.

Medine'yi 1805 Haziranında işgal eden Vehhabiler, kendi akidelerini benimsemeleri şartıyla halka eman verdiler. Peygambe-

rimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabri hariç bütün ziyaretgâhların türbeleri yıkılıp, Mescid-i Nebevi yağmalandı. Medineliler, Türklere, Mekkelilerden daha mütemayildi. Bundan dolayı Medine halkı, Vehhabi işgalinden daha çok zarar gördü ve halkın bir kısmı Medine'den ayrılmak zorunda kaldı.

Birkaç yıl sonra Osmanlılar, Vehhabi tehlikesini ortadan kaldırmak ve Haremeyn'de yeniden hâkimiyet kurmak için harekete geçti. Bunun için Osmanlının Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, oğlu Tosun Paşa'yı Hicaz'a gönderdi. Tosun Paşa, 3500 kişilik kuvveti ile iki hafta kadar süren kuşatmanın ardından 3 Aralık 1812'de Medine'yi geri aldı. Sevindirici haber sonrasında İstanbul ve Mısır'da büyük kutlama törenleri yapıldı. Tosun Paşa, daha fazla kan dökülmemesi için babasının yerine emir olan Abdullah b. Suud ile anlaşma yaptı. Ancak Mehmet Ali Paşa haklı gerekçelerle bu anlaşmayı onaylamadı. Paşa, Emir Abdullah b. Suud'un derhal İstanbul'a gitmesini istedi. Öte yandan Mescid-i Nebevi'nin yağmalanan tüm mallarının -ki bunların bir kısmının dağıtıldığı, bir kısmının da Hindistan'da satıldığı öğrenilmişti- geri verilmesini istedi. Mehmet Ali Paşa'nın isteklerini Vehhabiler kabul etmediler. Bunun üzerine Mısır Valisi, diğer oğlu İbrahim Paşa komutasında ikinci bir orduyu Hicaz'a gönderdi.

İbrahim Paşa, Ekim 1816'da Medine'ye geldi. Ardından Eylül 1818'de Vehhabilerin merkezi Dir'iye'yi ele geçirdi. Vehhabilerin önde gelenleri Medine'ye getirilip teşhir edildiler. Sonra da Mısır üzerinden, Mescid-i Nebevi'den aldıkları eşyanın bir kısmı ile birlikte İstanbul'a gönderildiler. Mescid-i Nebevi'nin yağmalanmasına, Hicaz'da huzurun bozulup kan dökülmesine neden olan isyancılar idamla cezalandırıldı. İstanbul'a getirilen eşya daha sonra 'Surre Emini' tarafından Medine'ye götürülerek yeniden Mescid-i Haram'a konuldu. Vehhabilerin şehirde yaptıkları tahribatın tamiri için de Osmanlı başkentinden usta, işçi ve malzeme gönderilerek çalışmalara başlandı.

Gelişen olaylar Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'ni, Haremeyn'de merkezi hükümetin etkinliğini artıran bazı tedbirler almaya itti. Yıkılış devrinde Osmanlı Devleti'nin en büyük projelerinden olan Hicaz Demiryolu'nun hiçbir masraftan kaçınılmayarak aşama aşama Medine'ye ulaştırılması sağlandı. Buna paralel olarak Medine'ye telgraf hattı çekildi. Ulaşım ve haberleşme gibi iki önemli alanda yapılanlar şüphesiz Hicaz'ın merkezi idareye entegrasyonunu hızlandırdı. Zaten asıl amaç da kutsal beldelerin her türlü sorununa zamanında müdahale ve yardım etmek, bunun yanında ayrılıkçı ve milliyetçi hareketlerin önüne geçmekti. Demiryolu sayesinde hac yollarının güvenliği daha rahat sağlanacak ve deve kervanlarıyla aylarca süren yolculuk birkaç güne inecekti. Fakat bütün bu olumlu gelişmeler bazı ayrıcalık ve özerkliklerini yitiren Medine eşrafı arasında huzursuzluğa neden oldu. Arabistan'ın özellikle iç kesimlerinde olaylar artmaya başladı. Medine'deki Osmanlı kuvvetleri giderek daralan bir çemberin içindeydi.

Sonunda güç ve itibarını korumak isteyen eşrafın bir kısmı Medine Muhafızı Ali Paşa'nın koyduğu vergiyi bahane ederek 1903 yılında ayaklandı. İsyan ancak Yemen ve Şam'dan gönderilen takviye birliklerle bastırılabildi. Ali Paşa görevden alınırken, eşraftan kırk iki, şehirde görevli zabitlerden de kırk kişi tutuklanarak Taif Kalesi'ne hapsedildi.

Osmanlı ülkesinde 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet, Medine'de de törenlerle kutlandı. 1908 seçimleri Hicaz'da düzensiz olarak gerçekleşti. Seyyid Abdülkadir, Medine'den mebus seçildi. II. Meşrutiyet sonrasında ülkeye ve devlete hâkim olan İttihat ve Terakki Fırkası merkeziyetçi politikalara hız verdi. Ancak bu yaklaşım Medine'de muhalefeti kırmak yerine merkezden gönderilen yöneticiler ile yerli halkın muhalif kısmı arasındaki çekişme ve mücadelenin artmasına neden oldu.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Osmanlı merkezi yönetiminin Medine'nin idari statüsü ile ilgili kararlarından ve bunun neti-

cesinde şehrin kendi denetiminden çıkmasından rahatsızlık duydu. Hicaz Demiryolu'nun Medine'den sonra Mekke'ye de uzatılmasıyla hareket alanının daha da kısıtlanacağını düşünen Şerif, bölgedeki dengeleri altüst edecek bir harekete girişti. Sonunda Şerif Hüseyin, Mekke ve Medine arasındaki bedevileri ayaklandırdı. Hükümet Medine'ye kuvvet gönderip savunma tedbirlerini artırdı ve develi bir süvari birliği teşkil edildi. Öte yandan Babıâli, Şerif Hüseyin'in arzusuna uygun olarak demiryolunun Mekke'ye uzatılmasından vazgeçti.

Şerif Hüseyin, I. Dünya Savaşı yıllarında İngilizlerin desteğini aldı. Bir taraftan Medine'deki idarecilerini İstanbul'a şikâyet ederken, diğer taraftan da isyan için uygun bir fırsat kolluyordu. Şerif Hüseyin'in Medine'de oturan oğlu Şerif Ali de emrindeki bedevilerle bölgede rahatsızlık çıkarıyor ve emirlik hukukuna istinaden şehrin kendisine bırakılmasını istiyordu.

Bütün bunlar yaşanırken Osmanlı Devleti'nin iki önemli ismi Enver ve Cemal Paşa, Medine'de merkezi hükümetin konumunu güçlendirmek amacıyla, bazı Arap şehirlerinin müftü ve eşrafı ile birlikte 20 Şubat 1916'da şehri ziyaret etti. Medine'nin ileri gelenlerine para ve kıymetli hediyeler verildi. Mevcut asker takviye edilirken, propagandalarla halkın desteği sağlanmaya çalışıldı. Osmanlı destek arayadursun Şerif Ali, aldığı paraları isyan etmeleri için kabile şeyhlerine dağıtmaya başladı. Büyük isyan giderek yaklaşıyordu. Bu durumun iyice belirginleşmesiyle Medine Muhafızı Basri Paşa'nın acilen yardım istemesi üzerine ileride 'Medine Müdafii Gazi Ömer Fahreddin Paşa' adı ile anılacak olan Musul'daki 12. Kolordu Komutanı Fahreddin Paşa (Türkan), çıkması beklenen isyana müdahale etmesi için görevlendirildi.

Fahreddin Paşa, 31 Mayıs 1916'da Medine'ye ulaştı. Üç gün sonra da Şerif Hüseyin ve dört oğlu isyanı başlattılar. Demiryollarını ve telgraf hatlarını tahrip eden isyancılar 1916 yılının 5-6 Haziran'ında Medine karakollarına saldırdılarsa da Fahreddin Paşa'nın aldığı tedbirler sayesinde geri püskürtüldü-

ler. Osmanlı Devleti, isyan eden Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in yerine Zevi Zeyd ailesinden Şerif Ali Haydar'ı atadı. Ancak yeni emir Mekke'ye gidemeyince Hicaz'da Osmanlı hâkimiyetindeki tek merkez olan Medine'ye geldi (17 Temmuz 1916). Şerif Ali Haydar'ın, halkı Osmanlı Devleti'ne itaate çağıran beyannamesi de Medine ve çevresi dışında etkisiz kaldı.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup olan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi ile ateşkes yaptı (30 Ekim 1918). Osmanlı askerleri mütareke hükümleri gereğince silahları teslim alınıp, terhis edilmeye başlandı. Hicaz bölgesindeki kuvvetlerimizin geri çekilerek Filistin'e kaydırılması kararıyla Medine'deki Osmanlı hâkimiyeti resmen sona erdi.

Ancak Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şerifini isyancılara bırakmaya hiç de niyetli olmayan Fahreddin Paşa, son derece kısıtlı imkânlarla Medine'yi İngilizlerin desteklediği isyancılara karşı iki yıl yedi ay boyunca başarı ile savundu. Fahreddin Paşa, boşaltma kararına rağmen herhangi bir yağmaya veya İngilizlerin eline geçmesine fırsat vermemek için Mescid-i Nebevi'deki mukaddes emanetleri İstanbul'a nakletmeyi başardı. Paşa, şehrin İngiliz ve onların güdümündeki isyancılara teslimine ancak Mondros Mütarekesi'nden yetmiş iki gün sonra 10 Ocak 1919'da razı edilebildi. Osmanlı askerleri gözyaşları içinde Medine'den ayrılırken 13 Ocak'ta Şerif Abdullah'ın kuvvetleri şehre girdi. Medine 5 Aralık 1925'te Suudilerin eline geçti.

OSMANLI DÖNEMİNDE ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE MEDİNE

İDARİ VE ASKERİ YAPI

Osmanlı Devleti, Medine'nin yönetimini teslim aldığında mevcut yapıyı değiştirmedi; merkezi ve mahalli yönetim arasındaki denge korundu. Önceki devletlerden intikal eden kanun ve adetlerden bir kısmı aynen bırakılırken bir kısmı zamanla ıslah

edilerek gelişmiş Osmanlı sistemi ile bütünleştirildi. Şerifler görevlerinde bırakılıp, Medine içindeki yetkilerini kullanmalarına izin verildi.

Medine, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra idari işler Mısır Beylerbeyliği'ne bırakıldı. İdare Mısır üzerinden yürütülse de görevliler merkezden tayin edildi. Ancak Medine, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır'dan ayrılarak Cidde Sancakbeyi'nin idaresine verildi. Cidde Sancakbeyliği 1701'de müstakil olmaktan çıkarılarak Habeş Eyaleti ile birleştirildi. Bu tarihten sonra aynı zamanda Şeyhü'l-Haremliği de yürüten Beylerbeyi, Medine'de oturmaya başladı. Her hafta cuma günü Şeyhü'l-Haremin konağında şehir meclisi toplanırdı. Gelenek halini alan bu toplantıya şehir meclisini oluşturan; Kadı, Şurta Reisi, Muhtesip, dört mezhep müftüsü ve âyandan belli sayıda kimse katılırdı.

1840 yılında Mısır Eyaleti veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa'ya bırakılınca Medine, yeniden düzenlenen Hicaz Eyaleti'ne bağlandı. 1864 yılındaki Vilayet Kanunu'na göre sancak merkezi haline getirilip yönetimi Şeyhü'l-Haremliği uhdesinde bulunduran bir muhafıza verildiyse de, 1869'da muhafızlık ve Şeyhü'l-Haremlik görevleri birbirinden ayrıldı. Tanzimat sonrasındaki düzenlemeler çerçevesinde Dâhiliye Nezareti'ndeki üç büyük müfettişlikten biri Arap Dünyası'na tahsis edildi. Aynı dönemde Medine'de şehrin sağlık ve temizlik işlerini denetleyen birimler kuruldu.

Hicaz Demiryolu'nun faaliyete geçmesi Medine tarihinin en önemli hadiselerinden biri oldu. Demiryolunun 1908'de işlemeye başlamasından sonra şehir, idari bakımdan Hicaz'dan ayrılıp doğrudan İstanbul'a bağlı bir sancak merkezi haline geldi. Böylece çeşitli muhalif hareketlerin yaşandığı bölge üzerinde daha güçlü bir denetimin sağlanması amaçlandı.

Osmanlılar zamanında hâkimiyetin sembolü sayılabilecek şekilde buradaki kale ve burçlara Vehhabi faaliyetleri sonrasında

yaşanan gelişmelere kadar bayrak asılmadı. Sultan Abdülaziz zamanında zorunluluk doğduğu için kale ve burçlara bayrak asıldı.

Daha önce olduğu gibi Osmanlılar zamanında da Medine; Mekke'ye bağlı olup, Mekke Emiri'nin tayin ettiği bir 'nâib' arafından yönetiliyordu. Bu çerçevede hutbelerde Osmanlı Padişahı, Mekke Emiri ve Medine Nâibi'nin adlarının zikredilmesi âdeti benimsendi. 12. yüzyıldan itibaren Mekke'yi ellerinde tutan Haseniler, Hüseynilere üstünlük kurarak Mekke ve Medine Emirliklerini birleştirmişlerdi. Medine Emiri (nâibi) Mekke Emiri'ne tâbi olup herhangi bir siyasi etkinliği bulunmuyordu. Medine'de bulunan Hüseynilerin nâiblik ve bir miktar vergi toplama yetkisi dışında hâkimiyet alanları yoktu.

Medine'deki Osmanlı otoritesini, merkezi hükümetin tayin ettiği Şeyhü'l-Harem ve ordu komutanı temsil ediyordu. Şeyhü'l-Harem, Memlükler zamanında da vardı ve Osmanlılarda olduğu gibi merkezi otoritenin şehirdeki en büyük temsilcisi sayılıyordu. Şeyhü'l-Haremlerin bu makama gelebilmeleri için İstanbul'da meşihat makamından yetişmeleri ve kadılık seviyesine kadar yükselmiş olmaları gerekiyordu. Osmanlı idaresinin yerleşmesi adına merkezi yönetim tarafından Şeyhü'l-Harem ve ordu komutanının yanında 'Kadı, Nâzır-ı Emvâl ve Şurta Reisi' de atanıyordu.

Osmanlı döneminde Medine'de şehri korumak ve emniyeti sağlamak amacıyla Türk askerlerinin görevlendirildiği bir kale vardı. Kaleden geriye günümüzde ne yazık ki hiçbir iz kalmadı. Bunun dışında sayıları 200-600 arasında değişen yaya ve atlı birlikler vardı. Üst düzey komutanlar dışında bu birliklerde Araplardan da faydalanıldı. Medine'de ayrıca Mescid-i Nebevi'nin güneyinde Anberiye tarafında Osmanlı askerî kışlası vardı. Maalesef bu eser de Suudiler zamanında ilgisizlikten yıkıldı.

Şehirde Osmanlı hâkimiyetini bitiren gelişmeleri İngilizler tetikledi. İngilizlerin desteklediği isyancılar, şehri kuşatıp Medine'nin teslim edilmesini istediler. İsyan belirtileri üzerine Medine'ye gönderilen ve Peygamber aşığı, vefa kahramanı bir kumandan olan Fahrettin Paşa, bu hal karşısında Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şerifine (Hücre-i Saadete) girdi; eşiğe yüz sürdü ve gözyaşları içinde: 'Ya Resûlallah, ben seni nasıl düşmana teslim ederim?' dedi.

Fahrettin Paşa, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şerifini canı pahasına muhafaza etmeye ahdetmiş, askerleri ile birlikte aylarca Medine'nin müdafaasını yapmıştı. Cephane ve erzak azlığı bir tarafa, isyancıların Medine'ye yiyecek girişini engellemesi üzerine asker açlıktan kırılmaya başladı. Son çare olarak görülen çekirge sürüleri toplanıp, hafifçe kızartıldı ve aç askerimize gıda oldu.

FİZİKİ YAPI

Medine, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra dinî, sosyal ve kültürel amaçlı önemli imar faaliyetleri yapıldı. Bu faaliyetler sırasında, miras alınan fiziki plana sadık kalındı ve yapılan çalışmalar Mescid-i Nebevi merkez olmak üzere gerçekleştirildi.

Osmanlı devrinde Medine'nin suyu, kapalı su kanalları ile 'Kuba' köyünden getirildi. Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın, Mimar Sinan başta olmak üzere gönderdiği mimarlar, tamir ve güzelleştirme faaliyetleri yaptılar. Mescid-i Nebevi'nin minareleri yenilendi; ünlü hattatlar hat ve tezhip çalışmaları yaparak kubbe ve mihrapları tezyin ettiler. Uhud Şehitliği'nde ve Cennetü'l-Bakî'de bulunan kabirlerin üzerlerine türbeler yapıldı.

Sultan II. Mahmud döneminde; Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabri üzerindeki türbenin kubbesi; solmayan, özel bir boya ile yeşile boyandı. Bundan sonra yeşil kubbe, 'Kubbe-i Hadra' ismi ile anılmaya başlandı. Padişahlar, hanedan mensupları ve diğer ileri gelenler, zengin vakıflar kurarak Osmanlı

medeniyetinin çeşitli unsurlarını Medine'de hayata geçirdiler. Bu çerçevede şehirde idari binaların yanında çok sayıda mescit, medrese, tekke, zaviye, ribat, imaret, hamam ve sebil yaptırıldı.

Sultan Abdülmecid, 16. yüzyıldan kalan bimaristanı geliştirdi. Mekke ve Medine'de çeşmeler yaptırdı. Aynı dönemde Mescid-i Nebevi'de o güne kadar yapılan en sağlam, en güzel genişletme çalışmaları yapıldı. Mescid-i Nebevi'de, Sultan Abdülmecid dönemi genişletme çalışmalarından günümüzde bir bölüm kalabildi. Osmanlının yaptığı sütunları, kubbeleri ve yapının çeşitli noktalarında yer alan armaları halen görmek mümkün. Sultan Abdülmecid, Medine'ye gidip hizmetlerini göremedi ama hasretini Mescid-i Nebevi'nin maketlerini yaptırarak gidermeye çalıştı.

Sultan Abdülaziz; hükümet konağı, hapishane ve tophane binası yaptırdı. Çok arzu ettiği halde Hicaz'a gidemeyen, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabir sandukasına konulmak için mektup yazan ve bizzat kendi elleri ile mühürleyen Sultan Abdülaziz, Medine surlarını yeniden inşa ettirdi.

Sultan II. Abdülhamid; 1902'de Medine'ye ilk telgrafı getirdi. Ayrıca tabya, karakol, istasyon ve postane gibi resmi binalar yaptırdı. Böylece Osmanlıların son dönemlerinde gelişmiş şehirlerdekine paralel olarak Medine'nin sosyal ve kültürel yapılaşması tamamlandı. Aynı padişah zamanında Osmanlı Devleti, yüzyılın projelerinden birini gerçekleştirerek Hicaz Demiryolu'nu tamamladı. Bu iş için özel bir yardım fonu oluşturuldu ve farklı coğrafyalardan Müslümanlar bu tarihi projeye destek verdiler. Nihayet 1908 yılında İstanbul ile Medine arasında düzenli olarak tren seferlerine başlandı.

Hicaz Demiryolu'nun Mekke'ye kadar uzanmasına imkânlar elvermedi ancak Medine, Şam ve İstanbul üzerinden Avrupa'ya bağlandı. Şehir bu vesile ile hareketlendi; ticaret arttı, refah seviyesi yükselmeye başladı. Ama Hicaz Demiryolu ancak dokuz

yıl hizmet edebildi. Çünkü demiryolu, İngilizlerin ve onların kışkırttığı bazı grupların tahribiyle kapandı.

Mescid-i Nebevi merkezli gelişen Medine'de, eskiden çarşıda yüründüğü zaman mescide kadar gölgeden gidilirdi. Hasta ve fakirlere düzenli olarak yiyecek ve süt dağıtılan sebiller vardı. Medine Müdafii Fahrettin Paşa'nın '1916-1919' yılları arasında yardım dağıttığı sebil hâlâ ayaktadır. Fahrettin Paşa, Medine'den ayrılırken şehirde 35-40 arası medrese vardı.

II. Abdülhamid Han döneminde inşa edilen eserlerden biri de; 1981 yılında yıkılan 'Mehmet Ali Paşa Tekkesi' idi. Bu yapı Medine'de Anberiye semtindeki istasyon binasının yakınında Tayyibe Lisesi olarak inşa edilmişti. İslâm âleminden gelen Müslümanlar birbirlerine yabancı kalmasınlar diye çeşitli dillerin öğrenilmesi için yaptırılan bu büyük okul, daha sonra Mısır'a ve Mısırlılara vakfedilmişti. Bundan dolayı da Mehmet Ali Paşa Tekkesi olarak anılmaya başlandı. Burası aynı zamanda bir aşhaneydi ve Medine-i Münevvere'de bulunan fakir fukaraya sabahları çorba dağıtılırdı. Kimi zenginler, buradan çorba alan fakirlerden çorbalarını teberrüken satın alırdı.

Görüldüğü gibi; Haremeyn hizmetini üstlendikten sonra Osmanlılar, başta imar faaliyetleri olmak üzere bütün çalışmalarında Hz. Peygamber'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve hatıralarına karşı saygıda kusur etmediler. Hicaz'ı ziyaret edenler arasında bunun pek çok örnekleri anlatılır. Anadolu insanı, geriye çok azı kalmış olsa da ecdadının bu saygı anlayışı çerçevesinde yaptığı eserleri görünce iftihar etmeli, Haremeyn hizmetine koşan atalarını rahmet ve minnet duyguları ile anmalıdır.

MEDİNE SURLARI

Medine, Osmanlı idaresine geçtikten sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında büyük imar faaliyetleri başladı. İlk yapılan hizmetlerin biri de Medine etrafının surlarla çevrilmesi oldu. 100.000 dinar harcanarak, yedi yıllık bir çalışmanın ardından

şehrin surları yenilendi. Böylece bilhassa hac mevsimlerinde yoğunlaşan bedevi saldırılarına karşı yerli halkın ve hacıların güvenliği sağlandı. Çalışmalar sırasında Cennetü'l-Bakî'nin de önemli bir kısmı surların içine alındı. Eski sur ve burçlar yükseltildi; surların içine kale yapıldı ve buraya doksan kişilik askerî birlik yerleştirildi. Medine surlarının dört kapısı vardı. 17. ve 18. yüzyıllarda tamirat gören sur ve iç kale 1868'de kapsamlı bir tamirat gördü. Burçların sayısı kırka tamamlanıp yüksekliği 25 metreye çıkarıldı.

Zamanla nüfusun artması ile genişleyen Medine'de surlar şehri ikiye bölmeye başladı. Sur içindeki evler daha düzenliydi. Çoğunlukla bedevilerin ikamet ettiği sur dışındaki evler ise dağınık ve düzensizdi.

Medine sur kapılarından geriye kalan en son kapı, surların Mescid-i Nebevi tarafında kalan Mısır Kapısı idi. Hz. Ebu Bekir Camii'ne yakın olan Mısır Kapısı'nın çok heybetli, iki kanatlı kapıları ve civarında su kuyuları vardı. 1979 yılında yıkıldı.

NÜFUS DURUMU

Medine'nin Osmanlı dönemindeki nüfusu hakkında yapılan tahminler şehre ayrılan tahsisatlara bakılarak söylense de, 19. yüzyıla kadar doğrudan resmi tespitlere dayanan bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde; Medine'de 14.000 kişinin yaşadığından bahsederken, 1815'te şehri gören John Lewis Burckhardt 16-20.000 arasında bir rakamdan, 1909'da Muhammed Lebib el-Betenuni 60.000 kişiden bahsetmektedir.

Medine'nin nüfusu Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı son dönemlerde, özellikle '1877-1914' yılları arasında önemli ölçüde arttı. Bunda merkezi hükümetin etkinliğini artırıcı tedbirler alması doğrultusunda görevli memurlar tayin etmesi ve Hicaz Demiryolu'nu faaliyete geçirmesi etkili oldu. Zaten Medine, Osmanlı hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan insanların yerleşmek istediği bir şehirdi ve demiryolunun açılması en önemli

sorunların başında yer alan ulaşım meselesini çözmüştü. Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vefat ettiği ve kabr-i şeriflerinin bulunduğu Medine'ye Müslümanlar, hem İslâm'ın ikinci kutsal kenti olması hem de Osmanlı Devleti'nin mukaddes yerlere yönelik siyaseti çerçevesinde şehre özen göstermesinden dolayı yerleşmek ve burada ölüp Cennetü'l-Bakî'ye gömülmek istiyorlardı.

Farklı coğrafyalarda farklı kültürlere mensup Müslümanlar, yerleşmek niyeti ile Medine'ye gelirken beraberlerinde mahalli adet ve kültürlerini de getirdi. Bu durum şehirde kültürel bir sentezin oluşmasına katkıda bulundu. Araplar ile Arap olmayan unsurların mahalli adet ve kültür farklılıkları şehrin sosyal hayatına renk kattı. Değişmeyen en önemli unsur; İslâm'ın bütün Müslümanları ırk, renk, dil, varlık ve konumlarına bakmaksızın birbirine eşit görmesiydi. Osmanlılar döneminde de daha önce olduğu gibi, Medine'de gayrimüslimlerin ikametine izin verilmedi. Bu uygulama günümüzde de devam etmektedir.

MALİ VE EKONOMİK YAPI

Osmanlı idaresindeki Medine'de idari alanda olduğu gibi mali alanda da işler Mısır Beylerbeyliği üzerinden yürütüldü. Merkezden atanan idarecilerin bütün masrafları Mısır hazinesinden ve Cidde gümrük gelirlerinden karşılandı.

Medine halkının ekonomik açıdan fazla bir gelir kaynağı yoktu. Çevredeki tarıma elverişli araziler -sulama imkânları bugünkü gibi olmadığından- temel ihtiyaçları dahi karşılamada yetersiz kalıyordu. Ticari faaliyetler de hac mevsimi dışında durgundu. Osmanlı Devleti'nin dinî statüsünden dolayı buraya gösterdiği alaka ve yaptığı yardımlar, İstanbul ve Mısır'dan vakıflar aracılığı ile gönderilen bağışlar, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında ve geçiminde en önemli kaynaktı.

Medine yerli halkına her yıl düzenli bir şekilde para ve mal yollanıyordu. Sistematik olarak gönderilen 'Surre, Cevali ve Ceraye'

yanında, Cidde gümrük gelirlerinin bir kısmı da vakıflar kanalı ile gönderiliyordu. Osmanlılar, daha önce bu amaç doğrultusunda, Medine yerli halkının ihtiyaçlarını karşılamak için Eyyubi ve Memlük dönemlerinde kurulan vakıfları aynen muhafaza ettiler. Bununla da kalmayıp Suriye ve Anadolu'da Medine için zengin gelir kaynaklarına sahip vakıflar tesis edildi. Hatta Suriye ve Mısır'da toplanan verginin de bir kısmı doğrudan Haremeyn'e aktarıldı. Her yıl Mısır üzerinden düzenli bir şekilde buğday dağıtıldı. Şehirde kurulan imarethanelerin en önemlisini Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan yaptırdı. İmarethanelerde halka deşişe dağıtma işi aksatılmadan sürdürüldü ve ilave sadakalarla desteklendi. Haremeyn'e hizmet maksadı ile kurulan vakıflar, Kanuni devrinden itibaren 'Avarız-ı Divaniye, Tekâlif-i Örfiye ve Öşür' gibi vergilerden muaf tutuldu.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Medine'de hac mevsiminde ticaret canlanırdı. Hindistan'dan gelen kumaş, baharat ve kahve ara merkez Medine'den Anadolu'ya ulaşırdı. Medine ticari hayatında hediyelik eşya sektörü de önemli bir yer tutuyordu. Zamanla bu alanda Medine'de üretime yönelik çalışmalar yapıldı.

DİN - HUKUK VE EĞİTİM

Osmanlı döneminde Medine'de mülki ve askerî teşkilatlanmanın yanında din, hukuk ve eğitim alanlarında da çeşitli düzenlemeler yapıldı. Öncelikle Medine'ye bir kadı atandı. Bölgede halkın önemli bir kısmı Hanefi mezhebi dışındaki mezheplere mensup olduğu için diğer mezheplerden de kadılar görevlendirildi. Bu arada Hanefi kadısı Medine'deki şer'i mahkemeye başkanlık yapmayı sürdürdü. Dini işler; Şeyhü'l-Haremler, dört mezhep müftüleri ve son dönemlerde ortaya çıkan Harem-i Şerif müdürleri vasıtası ile yürütüldü.

Dini ilimlerle uğraşan ulema için her zaman bir cazibe merkezi olan Medine, bu özelliğini Osmanlılar zamanında da sürdürdü. Mescid-i Nebevi'de kurulan ilim halkaları, her devirde

yenileri eklenen kütüphane ve medreseler ile bunların etrafında canlanan tasavvufi düşünce ve ayrıca Anadolu, Suriye, Mısır, Mağrib ve Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyadan gelip Medine'ye yerleşen âlimler, kültürel canlılığın korunmasında en önemli unsurlardı.

Osmanlılar, Medine'de miras aldıkları medreselerin yaşaması için çaba gösterip bunlara yenilerini ekledi. Sultan III. Murad 1590 yılında Muradiye Medresesini ve Sultan III. Mehmet de 1597 yılında bir başka medreseyi inşa ettirdi. Bunlar o dönemin en yüksek payeli medreseleri oldu. Bunların dışında Medine'de, yapımında Osmanlıların emeği bulunan çok sayıda medrese vardı. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde medreselerin sayısını kırk altı olarak veriyor. 1892'de ancak on yedisi ayakta kalabilen medreselerin önde gelenleri şunlardı: 'Rüstemiye, Hasekiye, Mahmud Ağa, Şifa, Kara Paşa, Sakızlı, Köprülü, Beşir Ağa, Hamidiye ve Mahmudiye.' Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren Mescid-i Nebevi'de ders veren âlimlere tahsisatlar ayrıldı ve medrese hocalarının hizmetleri karşılıksız bırakılmadı.

Medine'de ilmî hareketliliğin ve kültürel canlılığın yaşanmasında tarikatların da rolü büyüktür. 'Kadiriye, Senusiye, Nakşibendîye, Mevleviye, Rufaîye, Şazeliye' gibi tarikatlar şehrin dinî ve kültürel hayatına önemli katkı sağlardı. Bu tarikatlara bağlı bulunan tekke, zaviye ve ribatlar ilmî hareketliliğin görüldüğü yerler olmanın yanında, hac mevsiminde dışarıdan gelenlere de ev sahipliği yapardı.

Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminde yaşanan değişime paralel olarak Medine'de; 1885'te rüştiye, 1909'da idadi ve dört yıl sonra öğrenci azlığı nedeni ile kapanacak olan erkek öğretmen okulu darü'l-muallim açıldı. 1912'de başlayan üniversite kurma faaliyetleri ertesi sene netice verdi. Arap ve Türk aydınlarının kurduğu 'Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye'nin gayretleriyle fen ve ilâhiyat konularının okutulduğu 'Medrese-i Külliye-i İslâmiye' kuruldu.

Medine'de bulunan kütüphaneler de eğitim ve kültür hayatının önemli kurumlarındandı. Kütüphanelerin en eskisi Mescid-i Nebevi'de bulunuyordu. Medine'ye hâkim olan her devletin bu alanda gayreti olduysa da Osmanlıların kütüphane çalışmaları gerçekten takdire şayandır.

I. Abdülhamid Medine'de bir medrese ve yanında bir de kütüphane kurmuştur. Medine'de medrese ve ribatların kütüphaneleri mevcut olup en önemlileri 'Hamidiye ve Beşir Ağa'dır. Şehirde özel kütüphane sahibi şahısların sayısı da bir hayli fazlaydı. Medine'nin en meşhur kütüphanelerin ilki; II. Mahmud'un 1822'de inşa ettirip 4569 kitapla zenginleştirdiği 'Mahmudiye'olarak bilinen kütüphanedir. II. Mahmud Medine-i Münevvere'de kendi adını taşıyan bir medrese de inşa ettirmiştir.

İkincisi: 'Arif Hikmet Kütüphanesi'dir. 1856'da inşaatı tamamlanan kütüphaneye Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, 5404 nadide eser göndermiştir. Bu kütüphane Mescid-i Nebevi'de Ravza-i Mutahharanın kıble istikametinde, hicretten sonra Efendimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* misafir eden Ebû Eyyûb el-Ensari'nin *(radıyallahu anh)* evinin yanında yer alıyordu. Suud döneminde Mescid-i Nebevi'yi genişletme çalışmaları sırasında her ikisi de yıkıldı.

HİCAZ DEMİRYOLU

'Hicaz Demiryolu Projesi', Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vurmuş olan Bağdat Demiryolu Projesi'nin bir parçası olarak gelişti. Sultan II. Abdülhamid'in Almanlar ile birlikte yürüttüğü proje kapsamında Hicaz ve Bağdat'ın demiryolu ile İstanbul'a bağlanması o günün dünyasında başlı başına önemli bir hadiseydi. Tarihi İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun yüzyıllardır yüklendikleri misyonu artık bu demiryolu projeleri üstlenecekti.

Sultan II. Abdülhamid, Hicaz Demiryolu Projesi için; "Bu benim en eski hülyamdır. Bu yol devletimiz için sadece iktisadî

bakımdan büyük fayda sağlamakla kalmayacak aynı zamanda oradaki kuvvetimizi sağlamlaştırmaya yarayacağından askerî bakımdan da çok ehemmiyetli olacaktır.” diyerek ümit ve beklentilerini ifade etti. Hicaz Demiryolu Projesi Sultan II. Abdülhamid'i; Hindistan'dan Türkistan'a, Çin'den Rusya'ya kadar Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda adı anıldığında hürmet gösterilen bir mevkie yükseltti. Dünya Müslümanları nezdinde nüfuzuna büyük katkıda bulundu. İngiliz ve Fransız sömürüsündeki Müslümanlar, Halifeye, projeden duydukları memnuniyeti, minnet ve şükran duygularını gönderdikleri mektup, telgraf ve şiirlerle ifade etti.

Sultan II. Abdülhamid, ülke çıkarlarını gözeterek ana hat olan Bağdat Demiryolu'nun imtiyazını Almanlara verdi. Projeye her zaman devlete millete kâr getirecek bir çalışma nazarı ile baktı. Evet, Almanlar siyasi ve askerî çıkarları için böyle bir projede yer alıyordu ama İngilizlerin etkisini giderek artırdığı bölge ile merkezi yönetimin bağının geliştirilmesi de kaçınılmazdı. Proje, Türk mühendis ve ustalarının yetişmesine de vesile oldu.

Hat inşaatında son derece dikkatli davranılarak ihale yağmacılığına fırsat vermemek için; farklı şirketlere, farklı güzergâhların inşası verildi. Güzergâh üzerinde çıkabilecek tarihi ve arkeolojik eserlerin kaçırılmaması için talimatlar verildi. Sultan II. Abdülhamid, hat boyu toprakları ‘Memalik-i Şahane'den (şahsi mülkü) sayarak alınıp satılmasına yasak getirdi. Proje kapsamında değerine değer katılan toprakların yabancıların eline geçmemesi için önlemler alındı. Hükümet, hattın etrafında Osmanlı tebası olmayanların hiçbir şekilde maden işlemek, ocak açmak, ziraat yapmak veya mesken inşa edip ikamet etmek hakkına sahip olmadıklarını ilan etti.

PROJENİN ÖZELLİKLERİ

Projenin devlete yüklediği ağır maliyetin karşılanması adına Sultan II. Abdülhamid'in önderliğinde Müslümanların dayanış-

ması sağlandı. 1900 yılında açıklanan projeye para temini için herkesten fedakârlık istendi. Evvela Abdülhamid kendisi şahsi servetinden 2,5 milyon altın bağışladı. Sivil ve asker, devlet memurlarının aylıklarından % 10'luk bir kesinti yapıldı.

Dünya Müslümanları da dayanışma örneği sergileyerek yardıma koştu. Başta gerekli paranın yaklaşık üçte birini toplayan Hintli Müslümanlar olmak üzere; Mısır Hidivi, İran Şahı, Haydarabat Nizamı, Orta Asya ve Uzakdoğu Müslümanları da projeye destek oldular. Yine yardım toplamak amacı ile hazine pulu ve düyun-u umumiye kanalı ile tahvil çıkarıldı. 1904 yılına gelindiğinde dört yıllık kısa bir dönem içinde toplanan miktar 3,5 milyon altını buldu. Bu rakam daha sonra 15 milyon altına çıktı.

Projenin İstanbul-Bağdat arasında kalan kısmı yaklaşık 4.000 km.yi buluyordu. Bu haliyle dünyadaki mevcut pek çok demiryolu hattından daha büyük ve kapsamlıydı. Sultanın emri ile Anadolu Demiryolları Kumpanyası, projeyi 18 Mart 1902'de uygulamaya koydu. Dış müdahalelere karşı hat mümkün mertebe içeriden geçirildi. Demiryolunun yapımında asker, köylü ve işçi toplam 6.000 kişiden istifade edildi. Projeyi hızlandırmak için işi bilen yabancılara kilometre başına pirim verildi.

Yapımına başlandıktan sekiz yıl sonra 1908'de 'Hicaz Hattı' tamamlandı. Böylece Medine, Şam ve İstanbul üzerinden Avrupa'ya bağlandı. Açılışın Sultanın tahta çıkışının yıldönümüne rastlaması için özel bir gayret gösterildi. Sultan II. Abdülhamid bu proje tamamlandığında eseri görmek için Hicaz'a geleceğini vaat etmişti ancak devletin çok hassas bir dönemden geçmesi ve peş peşe gelen hadiseler nedeniyle İstanbul'dan ayrılamadı.

Osmanlının yaptığı her eserde olduğu gibi Hicaz Demiryolu'nda da Resûlullah'a *(sallallahu aleyhi ve sellem)* saygının ifadesi olacak unsurlar unutulmadı. Örneğin Medine Tren İstasyonu öyle bir mevkie yapıldı ki; trenden inenler kıble istikametinde iniyor ve

karşılarında Ravza-i Mutahhara'yı buluyorlardı. O günkü kara trenler büyük bir gürültü ile ilerliyordu. Sultan II. Abdülhamid'in talimatı ile trenin Medine'ye daha az gürültü ile girmesi için tedbirler düşünüldü. Bu talimat doğrultusunda; bir sanat abidesi şeklinde yapılan ve Haydarpaşa Garı'na benzetilen istasyon binası şehrin kenarına inşa edildi. Hat Medine'ye 5-6 km. kadar yaklaştığında Sultan Abdülhamit Han, mukaddes beldelere olan hürmeti dolayısıyla o kısma özel ray döşenmesi ve lokomotiflerin olabildiğince sessiz çalıştırılması emrini verdi.

PROJEDEN BEKLENTİLER

Hicaz Demiryolu'nun yapılması sonucunda; İstanbul ile Medine arasında ucuz ve rahat bir ulaşım sağlanacak, İslâm'ın en önemli ibadetlerinden olan haccın yapılması kolaylaşacaktı. Bölgeye gelen hacı, tüccar ve diğer ziyaretçilerin sayısında artış yaşanacak ve buna paralel olarak tarım ve ticaret gelişecek, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden daha fazla istifade edilecekti.

Demiryolu, teknolojik gelişmelerin bölgeye aktarılmasında önemli rol oynayacağı gibi, insanların eğitim ve öğretim imkânlarının genişlemesine de katkı sağlayacaktı.

Bir yabancı saldırı söz konusu olduğunda, Hilafet merkezi İstanbul ve Anadolu'dan gönderilecek takviye askerlerle kutsal beldeler korunacaktı. İngilizler, Süveyş Kanalı'nı kapatıp bölgeye saldırsalar da demiryolunun varlığı Hicaz'a asker ve malzeme sevkıyatını kolaylaştıracaktı.

Hattın Irak'a uzanan kısmı ile Musul ve Bağdat, Hicaz'a uzanan bölümü ile Medine daha güçlü bir şekilde merkeze bağlanacaktı.

İlerleyen zamanlarda kurulacak ilave hatlarla İran, Pakistan ve Orta Asya'ya ulaşma imkânı doğabilecek, böylece İngilizlerin Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra işgal ettikleri Mısır ile

Hindistan arasındaki deniz yoluna mukabil, Hindistan'a kadar uzanabilecek bir demiryolu hattı kurulabilecekti.

Almanya, İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'ni yanına alarak böylesine önemli bir projeyi hayata geçirmek için uğraş verdi. Osmanlının son döneminde yapılan demiryolları sayesinde demir-çelik üretimimiz ve batıya olan ihracatımız arttı. Hattın geçtiği güzergâh üzerindeki yerleşim merkezleri gelişti, nüfus arttı.

HAZİN SON

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti üzerinde iç ve dış mihraklarca çeşitli entrikaların çevrildiği o çileli döneminde büyük bir feraset göstererek Hicaz Demiryolu Projesini hayata geçirdi. Bu projede Müslümanlar birlik ve beraberlik adına çok güzel bir dayanışma gösterdi. Kanallar açıldı, yollar yapıldı ve sonunda raylar döşenerek demiryolu faaliyete geçirildi. Medine ile Şam arasında yaptırılan 1.300 km.lik Hicaz Demiryolu, hacca gidenleri ve Arap bölgesindeki isyancıları yatıştırmaya çalışan Osmanlı askerlerini taşımaya başladı.

Doğrusu Hicaz Demiryolu'nun inşası büyük bir mühendislik projesiydi. Binlerce asker, düşman kabilelerle, salgın hastalıklarla ve şiddetli sel sularıyla baş ederek demiryolu inşasında çalıştı. Önceden develerle Şam'dan Medine'ye ancak iki ayda gidilebiliyordu. Demiryolu hattının tamamlanıp 1908 yılında açılmasıyla hacılar, üç günde Medine'ye ulaşmaya başladılar.

Hicaz Demiryolu hattının Osmanlı tarafından askerî amaçlı kullanımı ise Almanya ile ittifak yapılan I. Dünya Savaşı'nda oldu. Bu gelişme de açıkçası hattın sonunu hazırladı. İngiliz istihbarat ajanlarından Lawrence tarafından yönetilen Arap isyancılar, Hicaz Demiryolu'na saldırılar düzenleyerek burayı tahrip etmeye başladılar.

Bu dönemde İngilizlerin bütün hedefi Ortadoğu petrollerine hâkim olmaktı. Almanlar ekonomik ve askerî alandaki çabaları

ile İngilizlerin en büyük rakibi konumuna yükseldi. İngilizler, Almanya ve Osmanlı yakınlaşmasını daha da perçinleyen bu projenin yapımını engelleyemedi. Ancak yıllarca bir Arap şeyhi gibi yetiştirilen, Arapçayı, lehçelerine vakıf olacak kadar iyi bilen İngiliz casusu Lawrence'ın tertibi ile bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma çıktı. Hicaz Demiryolu, açılışından 8 yıl sonra 1916'da Mekke Şerifi Hüseyin'in başkaldırmasıyla kundaklandı. Şerif Hüseyin yılda 40.000 sterlin için Osmanlıya arka çevirdi. Demiryolu'nun geçtiği Ürdün'deki Maan'dan, Medine'ye 680 km. kadar yolu İngilizler bombaladılar. Lawrence ve ekibi ray getirenleri ödüllendiriyordu. İngilizlerin, demiryolunda kullanılan ray ve traversleri getirenlere ağırlığınca altın vaat ettiği filmlere de konu oldu. Osmanlı Devleti 1908'de demiryolunu Medine'ye getirdi. Ama gelin görün ki; demiryolunun rayları sökülüp bahçelere korkuluk yapıldı. Hâlâ daha Medine'de ve hattın geçtiği yerleşim yerlerindeki bazı bahçeler de korkuluk olarak kullanılan ray parçalarına rastlanıyor.

İngilizler isyan için gerekli altyapıyı çok önceden hazırladılar. İsyancılar, Vadi-i Reyhan'daki karakolda askerlerimizi pusuya düşürüp 300 kadar Osmanlı askerini öldürdü.

Demiryolu yapımının sürdüğü yıllarda yayınlanan bazı kitapların kapağında; 'Geliri Hicaz Demiryolları'na harcanacaktır.' ibaresi yer alıyordu. Buna rağmen eski Ürdün Kralı Abdullah gibi; "Aslında Osmanlının demiryolunu yapmaktaki asıl gayesi; bizi daha iyi kontrol altına almaktı." diyenler de oldu.

Maalesef ecdadımız, 400 sene hizmet ettiği topraklardan 'sömürgeci' diye çıkarıldı. Bizim de uzun yıllar onların bölgedeki eserlerine vefasız kaldığımız doğru ancak Osmanlının ecri unutulmaz. Allah *(celle celâluhu)*, Osmanlının yaptığını takdir eder. Şimdiye kadar eserlerini anlayamadık hiç olmazsa bundan sonra hizmetlerini ortaya çıkararak ecdada ve kendi ruhumuza sahip çıkalım.

HİCAZ DEMİRYOLU'NUN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Hicaz Demiryolu hattının, Suriye ve Ürdün'de kalan kısımlarının bir bölümü halen bu ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Hattın bazı kısımlarında raylar yer yer sökülmüş, hizmet edecek durumda olanların da içleri taş toprak dolmuştur. Bazı yerlerde de demiryolu üzerine asfalt dökülmüş. Vagon garajları otobüs garajları haline getirilmiş; tahta vagonlar parçalanmış, hattın Suudi Arabistan'da kalan kısımları ise büyük zarara uğramıştır. Telefon direkleri şehir merkezlerinde kerevet haline gelmiştir. Hat üzerinde taştan yapılmış boş istasyon binaları her şeye rağmen yıllara meydan okurcasına dimdik ayaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en son ve görkemli eseri olan Hicaz Demiryolu, tarihin tanığı olarak ayakta kalma mücadelesi veriyor. Birçok belgesel ve habere konu olan demiryolunun Amman-Şam hattında insanların ilgisizliğine rağmen halen haftada iki sefer düzenleniyor. Çoğu 100 yaşına yaklaşan vagonlar ilk günkü gibi yol alıyor.

Gelişen otoyollar ve yolcu azlığı tarihî Hicaz Demiryolu'nu terk edilmişliğe itiyor. Tarihi tren Amman-Şam arasındaki 175 kilometrelik yolu, şimdilerde 3-5 yolcusuyla Ürdün'ün çölleri ile Suriye'nin verimli platolarından geçerek ancak 10 saatte tamamlıyor.

Trenin en parlak döneminde her yıl binlerce hacı, yolculuk yapıyordu. Bugün ise tren bölgedeki birkaç kişi ile sırf bu hatta ilgi duyan meraklı yabancıları taşıyor. Sadece trenin rotası Hicaz'dan kalma. Paslı lokomotif, Alman-Belçika yapımı, istasyonlardaki su kuleleri de Osmanlı tarafından inşa edilmiş. Yaklaşılan istasyonlar çalan zille yolculara duyuruluyor.

TAYYİBETÜ'L-EZKÂR (TATLI HATIRALAR)

Hicri 1206 senesinde, 'Mehmet Ataullah Efendi Hazretleri'nin Medine Kadılığı sırasında maiyetinde bir sene o mübarek şehirde yaşayan 'Derviş Ahmed Peşkari'nin iki asır evvel yazdığı

‘Tayyibetü’l-Ezkâr’ (Tatlı Hatıralar) adlı risale, Medine’deki Osmanlı hizmetlerine ışık tutuyor. Şimdi iki asır öncesinde Medine’deki dinî ve sosyal hayata ait bazı önemli unsurlara göz atalım:

MEDİNE HAREM-İ ŞERİFİ (MESCİD-İ NEBEVİ)

O zamanlar Mescid-i Nebevi’nin dört kapısı vardı: Babü’s-Selam, Babü’r-Rahme, Babü’n-Nisa ve Babü’l-Cibril. İki penceresi var; ‘Cibril ve Muvacehe’. Harem-i Şerif’in dört mihrabı vardır: ‘Mihrab-ı Nebi, Mihrab-ı Osman, Mihrab-ı Süleyman, Mihrab-ı Teheccüd’. Namaz kılınırken hacılar; Babü’s-Selam’dan doğru Muvacehe-i Şerif’e gidip ziyaretlerini yapar, namaza engel olmazlar. Eğer cemaat çok kalabalık ise imam -günümüzde olduğu gibi- Mihrab-ı Osmanî’de namaza durur. O zaman namaz kılınırken Babü’s-Selam’dan kimse giremez. Muvacehe-i Saadet üzerinde “Muhakkak ki ameller niyetlere göredir.”[29] hadis-i şerifi yazılmıştır.

Mihrab-ı Nebi, türbenin parmaklıkları ile minber arasındadır. Bu kısma Ravza-i Mutahhara denilir. Mihrab-ı Nebi’nin kapısında şu hadis-i şerifler yazılıdır: “Evimle minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.”[30], “Benî ölümümden sonra ziyaret eden sanki hayatımda ziyaret etmiş gibi olur.”[31]

Mihrab-ı Süleymani, minberin öteki tarafındadır. İki kapı da orada vardır. Birinde, “Benim kabrimi ziyaret edene şefaatim vacip olur.”[32] hadis-i şerifi yazılmıştır. Diğerinde; “Biz seni müjdeleyici ve korkutucu bir Peygamber olarak gönderdik.”[33] mealindeki âyet yazılıdır.

Harem-i Şerif, Ayasofya’dan daha büyük alana sahip ve yarısı açık, yarısı da çatı ile örtülüdür. Mescidin içinde Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in *(radıyal-*

29 Buhârî, bedü’l-vahy 1, iman 41; İbn Mâce, zühd 26
30 Buhârî, fadlü’s-salat 5
31 Beyhakî, Şuabü’l-iman 9/185
32 Beyhakî, Şuabü’l-iman 9/187
33 Bakara, 2/119; Sebe, 34/28; Fâtır, 35/24

lahu anhuma) kabirlerinin bulunduğu Hücre-i Şerif yer alır. Burası çepeçevre kafes biçiminde madeni bir parmaklık (şebeke) ile çevrilidir. Bu bölüme ancak sahib-i feraşet ve diğer bazı vazifeli olanlar girebilir. Parmaklıkların içine giren kimse; “Arş’tan ve Kürsi’den şerefli olan yere girdim.” diye yemin etse doğrudur.

Şebeke içinde 70 kandil bulunur. İki büyük altın şamdan var; biri Peygamberimiz’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* baş tarafında, biri mübarek ayakları tarafında her gece yanar. Hacılar ve halk parmaklık dışından muvacehe penceresinden türbeyi ziyaret eder. Parmaklık içindeki türbenin dört tarafı duvarla örtülüdür. Duvarlar Kâbe örtüsüne benzeyen üzeri sırmayla işlenmiş değerli bir kumaşla kaplıdır.

Hücre-i Şerif’in dört adet kapısı var: Bab-ı Fatımatü’z-Zehra, Bab-ı Şâmî, Bab-ı Ravza-i mutahhare (Bab-ı Tövbe veya Bab-ı Vekur) ve Bab-ı Muvacehe (Bab-ı İcabe).

Minber ile bu Hücre-i Şerif’in etrafındaki parmaklık arasındaki kısma ‘Ravza-ı Mutahhara’ adı verilir. Peygamberimiz’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek başları bu taraftadır. Muvacehe-i Şerif denilen pencere, Resûlullah’ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sağ taraflarında bulunur. Harem-i Şerif’in hizmeti ve bekçiliği ile vazifeli Ağaların bulunduğu yere Tekye denir. Sol taraflarındadır.

HÜCRE-İ ŞERİF HİZMETİ

Her gün sabah namazından sonra mücavir ferraşin ve bazı ehl-i muhabbet, Harem-i Şerif’in son kısmında yağ hazinesi denilen yere giderek bir araya gelir. Dua edildikten sonra herkesin eline bir küçük bakraç yağ ve bir deste yağlı fitil verilir. Dört kişiye de birer yaldızlı ibrik ve zeytinyağı verilir. Sonra herkes salât-ü selam getirerek Ravza-i Mutahhara’ya yönelir. Bu sıra nöbetçi ağalar makamlarından kalkarak ellerinde birer ucu çengelli asa olduğu halde ferraşların önüne düşüp salât-ü selam söyleyerek kandilleri birer birer indirip ferraşların önüne tutar. Onlar da eski fitilleri alırlar yerine yeni fitil koyup geçerek

vazifelerini yerine getirir. Daha sonra kuşluk (işrak) namazını kılıp dağılırlar. Sonra kennaslar (süpürücüler) gelirler, Harem-i Şerif'i süpürmeye başlarlar.

Hücre-i Saadet'teki kandillere yağ koyma işine: 'Tamir' denilir. Yağ koyma işi tamam olunca ayakta hazır bekleyen ağalar, 'Ya Kennas' diye nida eder. Cümlesi birden Hücre-i Şerif'e girer ve 'Kelime-i Tevhid' getirerek içeriyi süpürür.

GECE HİZMETİ

Akşama yarım saat kala bütün ferraşin ve ehl-i muhabbet birer bol yenli hırka giyip belinden bir şey bağlayıp hazırlanır. Akşam namazına on dakika kalınca, Harem-i Şerif'in muvakkidi tayin edilen ferraşe işaret eder. O da yerinden hareket edip hazır bekleyen diğer ferraşlara yüksek ses ile bir defa "Bismillah!" diye seslenir. Bütün ferraşlar süratle Medine Şeyhü'l-Haremi'nin huzuruna karşı ayakta durur. Ferraşların şeyhi gelip dua eder. Fatiha'dan sonra mum hücresinden iki büyük altın şamdan ile balmumlarını, birini Şeyhü'l-Harem'e, diğerini Nâibü'l-Harem'e verir. Şamdanlar gereken edep ve tazim ile Hücre-i Saadet'e sokulur. Biri kabr-i şerifin baş tarafına, diğeri ayakuçlarına konulur ve salât-ü selamlar ve büyük bir itina ile kandiller yakılır. Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* eşiğine yüz sürüp salât ve selam ederek dışarı çıkılır. Dışarıdakileri öteki ferraşlar yakar. Bundan sonra ezan başlar ve namazı müteakip herkes yerine gider.

Yatsı namazından sonra cemaat dağılır. Ağalar ise ellerine birer fener alıp teker teker Harem-i Şerif'i köşe köşe gezerek Babü's-Selam'a gelir. Eğer içeride bir kimse görürlerse "Bismillah!" diye hitap ederek onu dışarı çıkarırlar. Zira Harem-i Şerif'te dünya kelamı olmaz. Eğer Hücre-i Şerif'te bir kimse olursa "Lâ ilâhe illâllah!..." diye hitap eder. Bu şekilde kapıları kapatır ve Babü'r-Rahme önünde toplanıp huzura karşı yönelmiş vaziyette içlerinden birisi yüksek sesle bir kere salât-ü selam getirir, sonra hepsi

birden bir "Gülbank-ı Muhammedi" çekerler ki, insanın her bir tüyü elbisesinden ok gibi dışarı çıkıp kalbi taştan olsa yağ gibi erir. Öyle heyecan ve heybet verici olur ki, insanın hissetmemesi imkânsızdır. Sonra herkes yerine gider ve yatar.

Harem-i Şerif vazifelilerinin yattığı yer Babü'n-Nisa önündeki üstü açık meydandır. Huzura karşı orada yatarlar. Başlarını Ravza-i Mutahhara'ya verip imamelerini çadırın tepesine koyup yarı bedenleri çadır altında, yarıları dışarıda öyle yatarlar. Bir kimse dışarıdan görse saf saf kıyamda durduklarını zanneder. Zira kavukları çadırın tepesinde olduğundan her biri ayakta imiş gibi görünür.

Müezzinler reisi güneşin doğuşuna üç saat kala dış kapı önünde bir kere "Lâ ilâhe illâllah" diye nida eder. İçerideki nöbetçiler bunu duyunca "Muhammedu'r-Resûlullah..." diye seslenir ve sonra kapıyı açar. Müezzin huzura gelip, minare kapısı önünde Muvacehe'ye karşı durup tazim ve aşkla bir kere salât-ü selam eder. Ardından Fatiha okur ve minareye gider. Orada şu salâtı okur: "Allahümme salli ve sellim ve zid ve en'im ve barik ala es'adil-Arab ve'l-acem ve imamit-tayyibe ve'l-Harem Seyyidina ve Mevlâna Muhammedin ve âla âli Seyyidina Muhammedin ve sellim ve radıyallahu teâla an külli's-sahabeti ecmain.."

Müezzin bunu okuduktan sonra "el-Fatiha" diye nida eder. Buna "destur almak" denir. Sonra minarede tesbih ve tehlil okumaya başlar. Herkes evlerinde uykudan kalkar. Tesbihten sonra bir ezan okur ki "İlk ezan" derler. O anda bütün Medine halkı, hatta çocuklar bile Mescid-i Şerif'e gelir. Kimi Kur'ân okur, kimi nafile namaz kılar, kimi tevhid (zikr) eder. Kimisi de ağlar. Bir mehabet, bir inilti, bir halettir ki, o manzarayı söz ile tarife imkân olmaz.

Ezandan sonra müezzin salâ okur. Ta fecir oluncaya kadar. Fecir vakti olunca bir ezan daha okur ki ona 'Vakit ezanı' derler. Bundan sonra müezzin iner, tekrar huzurda bir "Fatiha" der. Bunu takiben cümle cemaat sünnete başlar. Sünnetten sonra

kamet getirilir. Şafii mezhebinden olanlar imamlarının arkasında sabahın farzını kılar. Çünkü Şafiiler, sabah namazını diğer hak üç mezhepten önce kılar. Hatta Hanefiler ile aralarında bir saatten fazla fark olur.

Şafiîler selam verdikten sonra ders başlar. Mektepliler ve hıfza çalışanlar o zaman okur. Hanefi vakti girince ağalar "salâ" diye nida eder. Sonra kamet getirilir, namaz kılınır.

Harem-i Şerif'in beş minaresi vardır. Her minarenin yedişer müezzini bulunur. Tamamı 35 müezzindir. Kennas denilen kayyumlar vardır. Hanefi mezhebinden vazifeli 25 imam, Şafii mezhebinden de 12 imam vardır. Hanefi 20 hatip, Şafii 10 hatip vazifelidir.

Mihrab-ı Nebi'de bir gün Şafiiler, bir gün Hanefiler kılar. Mihrab-ı Süleymani'de de durum aynı şekildedir. Mihrab-ı Osmanî'de Hac vakti ve Miraç'ta kılınır. Zira o zamanlar cemaat çoğaldığından böyle gerekir.

HÜCRE-İ SAADET'İN YIKANMASI

Hücre-i Saadet, Rebiülevvel ayının dokuzunda, Recep ayının yirmi birinde ve Zilkade ayının on sekizinde olmak üzere senede üç defa yıkanır. Bir gün kandiller, bir gün Hücre-i Şerif yıkanır.

Evvela Hücre-i Şerif'in Ağalar tarafından olan ve Bab-ı Şâmî tabir olunan kapısı açılır. Ağalar, üç bölük olup burayı yıkar. Bir bölüğü hurma dalından süpürge ve su ile yıkar. Bir bölüğü de büyük süngerler ile silerek saf saf birbiri ardınca adap ile bu temizlik işini yapıp bitirir. Bu esnada hâsıl olan suyu Hücre-i Şerif dışında bekleyen Peygamber âşıkları, ehl-i muhabbet; şeker şerbeti gibi nuş ederek yüzlerine gözlerine sürer. Hücre-i Saadet hizmetine bakan ağalar, bazı ehl-i muhabbete ve beldenin âyan ve eşrafına hediye götürüp karşılığında azim bahşişler alırlar.

Hücre-i Saadet yıkanırken cümle ağalar bir ağızdan yüksek ses ile "Lâ ilâhe illâllah Muhammedü'r-Resûlullah" diye zikreder. Dışarıdaki ziyaretçiler de bir ağızdan salât-ü selama başlar.

Harem-i Şerif'in içi öyle bir hâl alır ki, orada bulunan herkesin vücutlarına bir titreme, bir sarsılma gelir, gözlerinden yağmur gibi yaş akmaya başlar. Bir mehabet, bir dehşet bir safa-yı ruhanidir ki, anlatmak mümkün değildir. Mutlaka görüp yaşamak gerekir. Hak Teâlâ Hazretleri cümlemize o zevkle zevklenmek nasip buyursun. Âmin...

AĞALAR

Mescid-i Nebevi'nin ve içinde yer alan kabr-i şerifin hizmetinde seksen ağa vardır. Kırkı acemidir, yani battal tabir olunur. Kırkı da hubzi denilen hizmet ehilleridir. Eğer biri ayrılırsa battallardan biri yerine konulur. Hubzi denilen kırk ağanın on altısı Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kapıcılarıdır. Bu, on altı kişiye Şeyhü'l-Harem de dâhildir. Bunlar gecede dörder kişi olarak Hücre-i Saadet'in hizmetine bakarlar.

Bunun dışında acemi ve Hubzi'den her gün yirmi beş ağa Ashâb-ı Suffe makamında iki diz üzere huzura dönük oturup kimi tilavet, kimi zikir ile meşgul olur.

CUMA NAMAZI

Cuma günü ezana bir saat kala müezzinler minarelerde salât-ü selam okumaya başlar. Şehir halkının hepsi akın akın Mescid-i Nebevi'de toplanır, kimi nafile namaz kılar, kimi Kur'ân okur, kimi zikr ü tesbih ve tehlil ile meşgul olur. Müezzin mahfilinde Kur'ân-ı Kerim hiç durmadan okunur, birer müezzin nöbetle ayakta dikilip Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* türbesine karşı "es-selâtu ves'selâmu aleyke ya Resûlallah!" diye yüksek sesle salavât getirir. Ta ki ezan vakti girinceye kadar. Vakit girip bütün minarelerden ezan-ı Muhammedi okunduktan sonra cemaat sünnetine başlar. Tayin edilen ağalardan birisi gelip büyük bir tazim ve hürmetle Minberi şerif'in perdesini kaldırıp kapının sağ

ve solundaki sancakları açar. Minber hatip efendinin çıkmasına hazır olur. Mahfilden müezzinler salât-ü selama başlar.

Hatip Efendi, huzur-ı saadetten minbere yöneldiğinde önüne bir elinde âsa bulunan çorbacı ve bir de minber müezzini denilen bir kişi elinde kılıç ve boynunda rida olduğu halde birlikte ağır ağır adap ile minbere yaklaşırlar. Hatip efendi, minber kapısından girip birkaç basamak çıkıp oturur. Bir müezzin minber kapısının önünde diğerleri müezzin mahfilinde oldukları halde iç ezan okur. Bir aşağı dan bir yukarıdan bu üslup ile okunur. Sonra baş müezzin cuma hutbesi esnasında susmak ve dinlemek hakkındaki şu hadis-i şerifi söyler: "Hutbe okunurken birisi (yanındaki) arkadaşına sus (bile dese) kendisi susmamış olur. Hutbe okunurken sükûta riayet etmeyenin cuması yoktur."[34]

Bunu takiben hatip efendi hutbeyi okumaya başlar. Hutbeyi müteakip namaz için müezzinler hep birden tekbir alır. Selamdan sonra dualar cumaya mahsus olarak sesli okunur. Diğer vakitlerde tekbirden başkası içten okunur.

Mescid-i Nebevi'de Cuma namazının kılınması öyle bir topluluk ve meclis teşkil eder ki, herkes kendinden geçer, bir manevi zevk hâsıl olur ki, dil ile anlatmak mümkün olmaz. Mutlaka görmek gerekir. Hatta Medineliler arasında öyle meşhurdur ki; Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* teklifsiz olarak beş vakit namazda cemaatte hazır bulunur diye inanılır. Zira biz Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrinde diri olduğunu kabul ederiz.

Medine uleması şu hadis-i şerifi zikrederek büyük bir müjde daha vermektedir: "Benim kabrimi ziyaret den üzerine şefaatim vacip olur." Bu hadisteki müjde şöyle açıklanıyor: Peygamberin şefaati müminler, yani iman ile göçenler içindir. Demek ki, kabrimi ziyaret eden ümmetim elbette iman ile giderler manasına

34 Taberânî, Mucemu'l-kebir 10/237 (12399)

gelmektedir. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Muhbir-i sadıktır, Sadıku'l-va'di'l emindir yani O'nun haber verdiği her şey doğrudur.

Allah'a yemin ederim ki, her kim halis bir niyet ile teveccüh ederse; fakir ise zengin olur, hasta ise şifa bulur. Suçlu ise affolunur. Güç işleri kolaylaşır, zelil ise aziz olur, meşru her arzusu hâsıl olur.

RAMAZAN-I ŞERİF VE TERAVİH NAMAZI

Ramazan ayı Medine'de sabırsızlıkla beklenir. Ramazan boyunca Medine sokakları çevreden gelen misafirlerle dolup taşar. Hem bu misafirler, hem de şehrin fakirleri için Mescid-i Nebevi'de her gece iftarlar verilir. Ezanı müteakip herkes etrafındakini sofrasına davet eder, iftar açılır. 5-6 dakika sonra kamet getirilip namaza durulur. Namazdan sonra asıl yemeği yemek için evlere gidilir. Medine'nin yerlileri yanlarında misafir götürür.

Yatsı namazı için halk yeniden Mescid-i Nebevi'de toplanır. Farzlar kılındıktan sonra cemaat farklı gruplara ayrılarak başka başka imamlara tabi olur. Bu imamlardan bazıları çabuk, bazıları da daha ağır bir şekilde teravih namazını kıldırır. Bu halde Mescid-i Nebevi'nin içi şevk ve vecd tufanı ile çalkalanır.

BAYRAM NAMAZI VE BAYRAM MERASİMİ

Mescid-i Nebevi'de de bayram namazı bilinen usul üzere kılınır, namazı müteakip herkes tarafından Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)*' Kabr-i Şerif'i ziyaret edilirdi. İstanbul'da olduğu gibi, Medine'de de üç gün boyunca şenlik düzenlenir, halk birbirini ziyaret ederek bayramlaşırdı. Bayramlaşma sırasında herkesin birbirinin elini öpmesi de Medine-i Münevvere'nin adetlerindendi.

EFENDİMİZ'E BORCUNU ARZ ETME

Kameri aylardan Zilkade'nin on yedinci gecesi, akşam ile yatsı namazı arası bütün şehir halkı Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* saadetli huzurunda salât-u selamla borcunu arz edip: "Ya Resûlallah, şu miktar borcum var, imdat eyle." diyerek şebekeden içeriye buğday bırakır. Oraya biriken buğdayı ağalar alıp ekmek yapar ve bazı kimselere hediye ederler. Tecrübe edilmiştir. O sene hacılar gelip gittikten sonra bir kimsenin dünyada hiçbir bildiği, tanıdığı olmasa bile, borcu kadar bir mal veya para kendisine nasip olur. Hatta bu satırları yazan biçare din kardeşiniz o gece şöyle düşünmüştüm: "Borcum yok, bu şereften mahrum olmayayım, benim de Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* defterine ismim kaydolsun..." dedim ve bir miktar buğday alıp: "Ya Resûlallah bu biçare Derviş Ahmed'i ihsan hediyenle sevindir." deyip salât-u selam ederek bıraktım. Peygamberin yüzü suyu hürmetine o sene bıraktığım buğdaylar adedince bu fakire altın nasip oldu. İstanbul'dan, beklenmeyen yerlerden mektup ve surre ile akçalar zuhur etti. Hatta Erzurum'dan kırk kuruş geldi. İşte, Huzur'a borcunu arz etmek bu şekilde denenmiştir. Medine'nin esrarlı ve hikmetli işlerindendir.

Medine halkı arasında şu vaka da anlatılır: "Bir kimse ailesi ile şöyle bir ahid yapmış: "Bu sene seninle kanaat edelim, hiç borç yapmayalım. Zira her sene Huzur'a varıp, Ya Resûlallah şu kadar borcum vardır demekten utanıyorum..." Bu dediğini tutmuş ve o sene hiç borca girmemiş. Ama geçen seneden buğdaycıya bir altın borcu kalmış, lakin hatırından çıkmış. Vakta ki halkın Peygamber huzuruna borçlarını arz ettikleri gece gelmiş, herkes toplanmış borcunu bildirmiş. Ama o zat, "Borcum yok." diye gelmemiş. O kimse rüyasında (mana âleminde) görüyor ki: "Hücre-i Şerif açılmış, yüce bir divan kurulmuş, Aleyhissalatü Vesselam Efendimiz bir kürsü üzerine oturmuşlar, cümle ashâb o mecliste hazır. Velayet Şahı Hz. Ali Efendimizin elinde bir defter var, o deftere göre sahabe efendilerimiz ehl-i Medine'yi birer

birer Huzur'a götürüyorlar; "Ya Resûlallah filan oğlu filandır, şu kadar borcu var..." diye arz ediyorlar, Efendimiz de "verilsin" emir buyurduklarında Şah-ı Velayet Hz. Ali Efendimiz elindeki deftere kaydediyorlar... Rüyayı gören kimse de huzura varıp, Peygambere arz olununca Efendimiz ona şöyle hitap etmişler: "Geçen seneden buğdaycıya bir altın borcu var verilsin, onun bu sene bize ihtiyacı yoktur."

"Adamcağız ah u enin ile vücudu tir tir titreyerek şiddetle ağlaya ağlaya uyanınca yüzü üstü sürünerek Huzur-u Saadet'e varıp, Peygamberin eşiğine; "Aman Ya Resûlallah beni affeyle, ben kimim ki sana ihtiyacım olmaya... On sekiz bin âlem sana muhtaçtır Ya Resûlallah, el-aman, el-aman!..." diye ağlayıp inleyerek tevbe istiğfar etmiş. Ve ondan sonra da ömrünün sonuna kadar borçsuz kalmamış." diye anlatırlar. Bu yüzdendir ki orada borçsuzluk övülen bir şey değildir. Resûlullah ehl-i beldeyi kimseye muhtaç etmez. Onların kalp zenginliği ve düzgün halleri vardır.

VELADET MERASİMİ

Medine ahalisini diğer şehirlerin ahalisine üstün kılan hususlardan birisi de yeni doğan bebeklerin aileleri tarafından 40. gün Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şeriflerinin başına götürülmesidir. Yıkanıp temizlenen ve en güzel elbiseleri giydirilen bebeği, içerideki nöbetçi alır; "Destur Ya Resûlallah" diyerek, kabri örten perdeyi kaldırdıktan sonra altına bırakır. Vazifeli insan, birkaç dakika bebeği böyle beklettikten sonra aynı şekilde destur isteyerek çıkarır ve annesine teslim eder.

Örtü altında bekleyen bebek, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir mucizesi olarak ne kadar yaramaz olursa olsun bu sırada ağlamaz. Örtü altından dışarıya çıkarılan bebeklerin ağızlarına bir şey konmuş gibi yaladıkları görülür. İnsanlar bu durumu, Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bebeğe iltifat etmesi olarak yorumlar.

CENNETÜ'L-BAKİ' MEZARLIĞI VE CENAZELER

Bir kimse vefat ettiğinde mahkemeden 'icaze' denilen bir izin kâğıdı alınmadıkça gassal cenazeyi yıkamaz. Bir senede kaç insanın vefat ettiği bu icazelerden malum olur. Medine halkının âdeti üzere cenaze sahibi kim ise orada hazır olan Müslümanların hepsi onunla tokalaşır, ona başsağlığında bulunur, onu teselli ederler. Cenaze alınıp, önünde zikrullah edilerek, Babü'r-Rahme'den Harem-i Şerif'e sokulup doğru Huzur-u Saadet'e götürülür. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* türbesinin 'Muvacehe' penceresine mevtanın başı tutulup, salât-u selam getirilerek şefaat dileğinde bulunulur. Vakit namazından sonra cenaze namazı kılınır. Bazen 3-5 cenaze birden olur. Eğer mevtalar hep aynı cinsten ise, yani hep erkek veya hep kadın iseler cümlesine bir namaz kılınır. Cenaze namazından sonra Bab'ü-Cibril'den çıkartılarak tevhid ile götürülüp Bakî' Kabristanı'na gömülür. Gassal ile mezarcı ikisi bir adamdır. Şerif tarafından iltizam olunur. Ağlaşma ve feryat yoktur.

Medineliler her cuma ikindi namazından sonra büyük küçük, kadın erkek, fevc fevc Bakî' Mezarlığı'nı ziyaret eder, mezarlık üzerine birer demet yonca yahut yeşillik koyarlar. Sünnet-i şeriftir diye bu âdet terk edilmez. Medine'de müstakil mezarlıklar da vardır ama Bakî' Mezarlığı'nda garip bir esrar bulunur. Bugün bir mevtayı defnetseler, bir süre sonra üzerine bir başkasını gömseler daha önce defnedilenden eser yoktur. Başlangıçtan bu tarafa Medine halkı ve hacılardan Bakî' Mezarlığı'na defnedilenlerin sayısı belli değildir. Mezarlığının mübarek toprağı tuzludur. Oraya tabut ile gömmezler, kadın olsun erkek olsun kefeni ile gömülür. Lahd yapılıp ağzı kerpiç ile örtülerek üzerine toprak konulur. Orada taaffün (kokuşma) olmaz. Hem ilk büyüklerden öyle rivayet olunmuş ki, yarın mahşer günü hesapsız ve azapsız gül sepeti silkeler gibi Bakî' Kabristanı'nda yatan müminleri cennete silkeleseler gerektir. Öyle mübarek bir yerde defnolunmak

her kişiye mukadder olmaz. Eğer olursa bundan daha büyük saadet olmaz.

Medine-i Münevvere'de doktor yoktur. Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* duası vardır. Bir kimse hasta olsa su içirirler. Eğer geçmez ise Huzur-u Saadet'e varıp dua ederler. Eğer yine geçmezse vakti tamam oldu diye hazır olurlar. Ölümden korkuları yoktur. Hepsi mübeşşer (aşere-i mübeşşere) gibidir. Zira Medine körük gibidir; insanın içindeki kiri, pası (günahları) dışarıya atar. Elbette onurlu şehirde olan Müslümanlar, gerek diri olsun, gerekse ahirete göçmüş bulunsun cümlesi ehl-i saadettir. Cenabı Hak, cümlemizi civar-ı Resûlullah'da sakin olan ehl-i saadet zümresine dâhil eyleye... Âmin... Zira ehl-i beldeden çok kimse müşahede etmişler ki, başka beldelerde vefat eden ehl-i imandan bazı kimseler emr-i Hak ile Medine-i Münevvere'ye naklolunur imiş. Yani orada sakin olan ve medfun olan kimselerin ehl-i saadet olduğuna bu dahi şahittir.

Muhabbette yakınlık ve uzaklık yoktur. Kişi kimi severse onunla haşrolur. Kimde ki, aşkın nişanı vardır, sonunda onu maşukuna kavuşturur. Hemen Cenab-ı Mevla kalbimizde Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* aşkını galip edip, ölümden önce müşahedesiyle ölümden sonra vuslat-ı civarıyla şereflendirsin. Âmin...

MEDİNE'DEKİ ZİYARET YERLERİ VE ÖZELLİKLERİ

MUKADDES ŞEHİR MEDİNE-İ MÜNEVVERE

Ensar, hicret diyarı kutlu bir şehir olan Medine'de kendilerini Allah'a *(celle celâluhu)* çağıran eşsiz davetçiyi kadın, çocuk, genç, ihtiyar ayakta şükür duyguları içinde coşku ile karşıladı. Gözleri yollarda, ufuktan haber bekledi. Başta Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* olmak üzere, Medine'ye hicret eden Muhacirlere sinelerini ummanlar gibi açarak her şeylerini paylaştılar. Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medine'ye gelişi ile adeta bayram havası esti ve kutlu beldede insanlık tarihinin en güzel kardeşlik destanı yazıldı.

Herkes; "Hoş geldiniz, buyurun Ya Resûlallah" diyerek Kâinatın Efendisi'ni *(sallallahu aleyhi ve sellem)* evine davet etti. O ise kimseyi kırmak istemiyordu. Devesini serbest bıraktı; mübarek hayvan Ebû Eyyûb el Ensârî *(radıyallahu anh)* hazretlerinin evine yakın çökünce, "İnşallah konağımız burasıdır." diyerek, onun evini şereflendirdi. O *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gelince Yesrib'e gün doğdu, adeta şehrin gözleri ışıldadı, toprağı, suyu, havası değişti. Yesrib, artık Yesrib değil, Hz. Peygamber'in şehri Medine idi.

Medine nuruna, her bakımdan insanlığa önder olarak gönderilen İnsanlığın İftihar Tablosu'na kavuştu. O *(sallallahu aleyhi ve sel-*

lem); mihrapta imam, devlete reis, harp meydanlarında kumandan, evde ailesine şefkatli bir eş ve baba, harici münasebetlerde diplomat ve adil bir hâkimdi.

Bugün herkes Allah Resûlü'nü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* özlüyor, meselelerine hal çaresi olarak zatını referans gösteriyor. O'na hasret kalan âşıklar teselliyi salâvat-ı şeriflerde, "Kişi sevdiği ile beraberdir."[35] hadis-i şerifinin verdiği ümitte arıyor. Evet, günümüzde beşeriyet, altından kalkamadığı meseleler karşısında O'na ve getirdiği mesajlara sığınmaktan başka bir çaresinin kalmadığını her geçen gün daha iyi kavrıyor.

Medine; her biri birer yıldız olan sahabilerin, Ensar'ın diyarıdır. Âyet-i kerimelerin indiği, Hz. Peygamber'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek hadislerin tevarüs edildiği, risaletin buram buram yaşandığı bir mekândır. Müslümanların, hassaten ecdadımızın taşına toprağına şifa niyeti ile kıymet verdiği, Kâbe'den sonra yeryüzünde ibadet edilecek en kıymetli mekânı içinde barındıran, liyakat gösterip içinde ölenlere Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şefaatinin hak olduğu bir iman şehridir. Bu açıdan Allah Resûlü'ne *(sallallahu aleyhi ve sellem)* komşu olmaları hasebiyle Medinelileri sevmek ayrı bir fazilettir. Zaten insanlarının mülayimliği, ziyaretçilere karşı alaka ve ihtimamını görünce burada geçirdiğiniz günler sizde ayrı bir tat ve güzellik bırakacaktır. Medine halkı da şefaat müjdesi olduğundan ölülerine ağlamaz, her dem Resûlullah'a *(sallallahu aleyhi ve sellem)* komşu olmanın hakkını vermeye gayret gösterir.

Medine, Mekke ve Kudüs ile birlikte İslâmiyet'in üç kutsal şehrinden biridir. Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabri ve mescidini, İslâm'ın ilk dönemlerine ait hatıraları içinde barındıran Medine, tarihi zenginlikleriyle bütün Müslümanların ziyaret etmek istediği kutsal bir şehirdir. Hac ve umre için Mekke'ye gidenler mutlaka Medine'ye de uğrarlar.

35 Buhârî, edeb 96; Müslim, birr 165; Tirmizî, zühd 50

Bu yüzden Medine'nin nüfusu hac mevsiminde iki hatta üç kat artar. Bundan dolayı şehrin altyapısı ve hizmet sektörü ile ilgili çalışmaların büyük bir kısmı ziyaretçilere yönelik olarak planlanır.

Yolculuk boyunca söylenen salât-u selamlar, Medine'ye yaklaştıkça daha da artar. Kâinatın Efendisi'nin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* huzuruna çıkılacağı düşüncesi ile büyük bir tevazu, saygı ve vakarla Medine'ye girilir. "Rabbim! Gireceğim yere dosdoğru girmemi sağla; çıktığım yerden de dosdoğru çıkmamı sağla. Bana katından yardımcı bir güç ver." *(İsrâ, 17/80)* diye dua ederek Mescid-i Nebevi ve Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrine ziyarete gidilir. Salât-u selamlar getirmek nurlu şehir Medine'nin ışıltısını daha da artırarak göklere yükseltir. Ve siz Ravza'da, Şebeke-i Resûlullah'ın parmaklıkları arasından adeta Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ile haberleşir, O'na hal hatır sorarsınız...

Medine ve çevresindeki önemli ziyaret yerlerinde mescidlerin çoğunluğu yenilenmiş olup günümüz Arap mimarisinden izler taşımaktadır. Sadece Mescid-i Nebevi yakınındaki Gamame, Hz. Ebu Bekir ve Hz Ali *(radıyallahu anhuma)* mescitleri yapıldığı dönemdeki tarzlarını korumaktadır. Şimdi, Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicret şehri, medeniyetin beşiği, gönüllerimizin kıblesi, nurun menbaı olan Medine-i Münevvere'yi daha yakından tanımaya çalışalım.

MESCİD-İ NEBEVİ (MEDİNE HAREM-İ ŞERİFİ)

Mescid-i Nebevi, 'Peygamber Mescidi' demektir. İçinde Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şeriflerinin bulunduğu bu mescit, O'nun tarafından yaptırıldı. Mescid-i Nebevi, Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında sadece bir cami değil aynı zamanda bir okul ve eğitim müessesesiydi.

Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kabr-i Saadetleri Mescid-i Nebevi içinde bulunduğundan dolayı buraya 'Ravza-i Mutahhara' denilmiştir. Kabr-i Saadetin üzerindeki kubbe, yeşil renkli olmasından dolayı da 'Kubbe-i Hadra' adını almıştır.

Özellikle gece vaktinde Medine'ye geldiyseniz, Mescidi Nebevi'nin ışıltılı hali sizi mest eder. Kâinatın yaratılış sebebi olan Âlemlerin Sultanı *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve iki can dostu Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer *(radıyallahu anhuma)* hazretlerinin kabirlerine mahfazalık yapan Kubbe-i Hadra'nın ışıl ışıl görüntüsünü ve her biri yeşil kubbenin etrafında nöbetçi asker gibi semaya doğru nurdan bir füze gibi uzanan minarelerin ışıklandırılmış halini gördüğünüzde, kutlu beldeye ulaşmanın heyecanı yüreğinizde bir kat daha artar. Salâvat getirerek Mescid-i Nebevi'ye yaklaşır, Kâinatın Efendisi'nin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kabr-i Şeriflerini ziyaret etmeyi size nasip ettiği için Rabbinize şükredersiniz.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra ilk iş olarak Mescid-i Nebevi'nin yapımına başlandı. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bu mescit yapılırken sahabelerin bütün ısrarlarına rağmen onlarla birlikte çalıştı. Böylelikle kıyamete kadar gelecek ümmetine cami ve mescit inşaatının önemini bizzat kendisi gösterdi.

Mescid-i Nebevi, tarih boyunca pek çok defa gördüğü yenileme ve genişletme çalışmalarının ardından bugünkü muhteşem şeklini aldı. Mescid-i Nebevi'de, Hz. Ömer, Hz. Osman, Emeviler, Abbasiler, Memluklular ve Osmanlılar zamanında imar faaliyetleri yapıldı. Günümüzdeki şekline Suudi yönetiminin değişik zamanlarda yaptığı genişletme çalışmaları sonucunda kavuştu.

Ebu Sa'id *(radıyallahu anh)* anlatıyor: "Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buyurdular ki: Ziyaret için sadece üç mescide seyahat edilebilir: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ."[36]

36 Buhârî, hac 26, savm, 67; Müslim, hac, 288

Mescid-i Nebevi'nin içinde namaz kılmak da çok sevaptır. Hz. Ebu Hureyre *(radıyallahu anh)* hazretlerinden rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurmuştur: "Bu mescidimdeki bir namaz, Mescid-i Haram hariç bütün mescitlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır."[37]

Medine ve Mekke'nin Ramazan ayındaki coşkusu da hac mevsiminden farksızdır. Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir hadis-i şeriflerinde verdiği: "Ramazan ayında yapılan Umre'nin sevabı, benimle birlikte yapılmış hac gibidir."[38] müjdesi, müminleri coşku içinde kutsal beldelerde toplamaktadır.

EFENDİMİZ DÖNEMİ

Hicretten sonra Medine'de inşa edilen Mescid-i Nebevi, Kuba Mescidi ile beraber Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* tarafından yaptırılan iki mescitten biridir. Medine döneminde Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, başta dinî, sosyal ve idari olmak üzere bütün faaliyetlerini bu mescitten sürdürmüştür. Böylece mescitlerin fonksiyonu bakımından Mescid-i Nebevi, daha sonra yapılan mescitlere örnek teşkil etmiştir.

Harem-i Şerif tabiri, Mekke'deki 'Mescid-i Haram' ve Kudüs'teki 'Mescid-i Aksa' ile birlikte Medine'deki 'Mescid-i Nebevi' için de kullanılır. Kur'ân'da geçen "İlk günden takva üzerine kurulan mescit" ifadesine *(Tevbe, 9/108)*; Mescid-i Nebevi'nin, Kuba Mescidi'nden daha layık olduğunu belirten İbn Kesir gibi âlimler vardır.[39] Hâkim görüş; Mescid-i Nebevi'nin fazilet bakımından Mescid-i Haram'dan sonra geldiğidir. Bununla beraber İmamı Malik gibi bazı zatlara göre; Mescid-i Nebevi, Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şerifleri burada olduğundan dolayı daha faziletlidir.

37 Buhârî, fazlu's-salât 1; Müslim, hac 505
38 Müslim, hac 22
39 İbn Kesir, Tefsir 4/214

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'den ayrıldıktan sonra 12 Rebiülevvel Cuma (24 Eylül 622) günü Medine'ye ulaştı. Kendisini davet edenleri kırmamak için devesi Kasva'yı serbest bıraktı ve çöktüğü yere en yakın evde konaklayacağını söyledi. Bu sırada Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Nuh'a *(aleyhisselam)* öğretilen; "Ya Rabbi, beni güvenli ve kutlu bir yere indir. Çünkü sen konuklayanların en iyisi, en mükemmelisin." *(Mü'minûn, 23/29)* duasını tekrarladığı rivayet edilir.

Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* devesi Kasva, Malik b. Neccar oğullarının evlerinin önünde çöktü. Burası hurma kurutulan bir düzlüktü. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buraya en yakın evin sahibi Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir oldu. Bir rivayete göre, Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, devesi Kasva'nın çöktüğü ve üzerine mescidin yapıldığı arsayı sahiplerinden 10 dinar karşılığında satın aldı.[40] Başka bir rivayete göre ise sahipleri mescit için bağışladılar.[41]

Önce zemin düzeltildi; ardından yaklaşık üç arşın derinliğinde temel açıldı. Temele ilk harcı Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* koydu ve yaklaşık yedi ay süren inşaatta sahabileri ile birlikte çalıştı; onları güzel sözleri ile teşvik etti. Bu vesile ile Ensar ve Muhacir daha da kaynaştılar. İnşaatın toplam alanı üstü açık biçimde 60x70 ziralık bir alana (1022 m2) yayılıyordu. Mescidin çevresi, taş temele tek sıra kerpiçten bir adam boyu kadar yükseklikte duvarla kuşatıldı.

Mescidin kıblesini Kudüs'e doğru Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yaptı. Öte yandan üç kapısı bulunan mescidin doğu duvarının güney kısmına Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hanımları Hz. Âişe ve Hz. Sevde *(radıyallahu anhuma)* için iki adet oda yapıldı. Bu odaların sayısı sonradan dokuza çıktı. Yaklaşık on yedi ay sonra kıble, Mekke'deki Kâbe'ye çevrildi. Mescid-i Nebevi, İslâm'ın yayılmasına paralel olarak artan Müslüman

40 Buhârî, menâkıbü'l-ensâr 45
41 Buhârî, vesâyâ 30

nüfusa yetersiz kalınca, Hayber Seferi dönüşünde yeni ilavelerle genişletildi. Bu amaçla Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* teşviki ile Hz. Osman *(radıyallahu anh)*, Mescid-i Nebevi'ye bitişik olan yerleri satın aldı.[42] Böylece mescidin genişliği 2433 m2.lik bir alana ulaştı. Çevre duvarları yeniden örüldü; kalınlığı 74 cm. olurken yüksekliği 3,45 metreye ulaştı. Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, namaz kıldırdığı bölüme hurma kütüğünden altı direk üzerine bir sundurma yapıldı. Daha sonra mescidin büyük bölümüne 4,44 m. ara ile hurma kütüğü konulup birbirine bağlandı. Üzeri hurma dalı ve yaprağı, izhir ve semer otu ile örtülüp kapatıldı. Böylece yağmur ve güneşe karşı kısmen önlem alınmış oldu.

HZ. ÖMER DÖNEMİ

Mescid-i Nebevi, Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* döneminde herhangi bir değişikliğe uğramadı. Fakat giderek artan Medine nüfusuna karşın, mescit yetersiz kaldı ve genişletilmesi ihtiyacı doğdu. 638 yılında Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* halife iken, çevresindeki bazı evler istimlâk edilip mescide ilave edildi ve alanı 4.088 m2'ye ulaştı. Çevre duvarı ve tavan yükselirken kapı sayısı altıya çıktı. Zemin, Akik Vadisi'nden getirilen küçük taşlar ile kaplandı ve ilk safların olduğu bölüm keçe ile döşendi.

HZ. OSMAN DÖNEMİ

Hz. Osman *(radıyallahu anh)*, Mescid-i Nebevi'nin genişletilmesine büyük önem verdi. Hatta neredeyse yeniden inşa edilen mescit için kendi servetinden 10.000 dirhem harcadı. Osman b. Ebü'l Âs'ın *(radıyallahu anh)*, Mescid-i Nebevi'nin yanındaki evini mescide dâhil etti. Bunun karşılığında Hz. Osman *(radıyallahu anh)* ona Taif'teki arsasını verdi. Elbette genişletme çalışmaları sonucunda Mescid-i Nebevi'nin, Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanındaki hali değişti. Hz. Osman *(radıyallahu anh)* bu

42 Ahmet b. Hanbel, Müsned I/70

hususta eleştiride bulunanlara: “Dünyada bir mescit yapan için Allah Teâlâ’nın cennette bir köşk bina edeceği”[43] mealindeki hadis-i şerifi hatırlattı. 650 yılında sona eren çalışmalar sonunda; Mescidin alanı 5.378 m^2’ye ulaştı. İnşaatta taş ve kireç kullanıldı, sütunların sayısı arttı.

EMEVİLER DÖNEMİ

Hz. Osman *(radıyallahu anh)* döneminde yapılan genişletme çalışmalarından sonra Emevi Halifesi Velid b. Abdilmelik zamanına kadar Mescid-i Nebevi’de bir değişiklik yapılmadı. Halife’nin emri ile Medine Valisi Ömer b. Abdilaziz öncülüğünde, 707 yılında yeni bir çalışma başladı. Allah Resûlü’nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hanımlarına ait olan ve o zamana kadar kalabilen odalar (hücreler) ile çevredeki bazı evler istimlâk edilip mescide dâhil edildi.

Bu dönemde yapılan genişletme çalışmaları bazı problemler doğurdu. Özellikle Peygamberimiz’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hanımlarına ait olan ve o güne kadar büyük bir titizlikle muhafaza edilen hücrelerin yıkılması Medinelileri çok üzdü. Hücre-i Saadetin, Mescid-i Nebevi’nin içine alındığı bu genişletme sonunda mescit 7.500 m^2’lik bir alana ulaştı. Mescid-i Nebevi’ye; minare, niş tarzı mihrap ve şerefe eklendi. 710 yılında tamamlanan çalışmalar bir kitâbe ile kayıt altına alındı.

ABBASİLER DÖNEMİ

Abbasiler döneminde, Halife Mehdi-Billâh Medine’ye geldiğinde Mescid-i Nebevi’nin yetersiz olduğunu söyleyip yeni bir genişletme çalışması başlattı. 782 yılında tamamlanan çalışmalar sonunda sütun sayısı 290’a ulaşırken mescidin alanı da 9300 m2’ye çıktı. Özellikle kıble duvarı süslemelerle fevkalade güzelleştirildi. Alt kısmı mermerle kaplanırken üst tarafı altın parçalarının da kullanıldığı oymalarla süslendi. Başta Harun Reşid

43 Buhârî, salât 65

olmak üzere, diğer Abbasi Halifeleri döneminde de Mescid-i Nebevi'ye gereken ihtimam gösterildi. 1256'da çıkan yangında büyük tahribata uğrayan mescidin tamiratı, Hülagu'nun Bağdat'ı işgali ve Abbasi hanedanına son vermesi üzerine yarım kaldı.

MEMLÜKLER DÖNEMİ

Sultan I. Baybars, Bağdat Abbasi Hilafetini Mısır'da yeniden kurdu. Abbasilerden sonra Haremeyn hizmetini devralan Memlükler, Yemen hükümdarının da katkısıyla çalışmaları tekrar başlattı. 1270'te çalışmalar tamamlandı. Sultan Kalavun devrinde, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabri üzerine ilk defa ahşap bir kubbe yapıldı. Sultan Kayıtbay döneminde, mescitte yapılan bazı düzenlemeler ile birlikte Hücre-i Saadetin kubbesi yenilendi (1476). Çok geçmeden 1481'de mescidin güneydoğu köşesindeki minareye yıldırım düştü. Mescitte büyük çaplı hasar meydana geldi. Sultan Kayıtbay devrinde ikinci defa, detaylı bir çalışma sonrasında Mescid-i Nebevi, içi ve çevresi dâhil olmak üzere geniş çaplı bir onarımdan geçti (1484). Hücre-i Saadetin kubbesi büyültülürken, Babü's-Selam tarafına iki kubbe yapıldı. Yine Babü's-Selam ve Babü'r-Rahme arasına da medrese ve ribat yapıldı.

OSMANLILAR DÖNEMİ

Kendilerini 'Hâdimü'l-Haremeyn' olarak gören Osmanlı padişahları, başta Mescid-i Nebevi olmak üzere Medine'deki tüm eserlere büyük önem verdiler. İlk imar faaliyetleri 1532 yılında, İstanbul'dan usta ve malzeme gönderen Kanuni Sultan Süleyman devrinde başladı. 1540'ta tamamlanan çalışmaların masrafları Mısır hazinesinden karşılandı. Duraklama ve gerileme dönemlerindeki pek çok Osmanlı padişahı zamanında da başta Hücre-i Saadet olmak üzere, Mescid-i Nebevi'nin her köşesinde tamir ve bakım faaliyetleri düzenli olarak sürdürüldü. Bu arada

Osmanlılar, mescide çok kıymetli hediyeler aktarmayı ihmal etmediler.

Yenilikçi karakteri ile 19. yüzyılın en dikkat çekici şahsiyetlerinden olan Sultan II. Mahmud, Mekke ve Medine şehirlerine özel bir önem verdi. Mescid-i Nebevi'de yapılacak tamir ve düzenlemeler için büyük bir hazırlığa girişti (1813). İstanbul ve Mısır'dan Medine'ye usta ve malzeme aktarıldı. Mescid-i Nebevi, ilave sütunlar ile genişlerken Memlük Sultanı Kayıtbay'ın Hücre-i Saadetin üzerine yaptırdığı kubbenin (Kubbetü'l-Hücre/Kubbetü'n-Nur) yerine, günümüze kadar ulaşan taş kubbe yapıldı. Mescid-i Nebevi'nin simgesi haline gelen ve üzeri kurşunla kaplanıp; solmayan, yeşil bir renge boyanan bu kubbe, renginden dolayı 'Kubbetü'l-Hadra' adıyla anılmaya başlandı.

Sultan Abdülmecid, Mescid-i Nebevi'de Osmanlılar devrinde en büyük imar faaliyetlerini gerçekleştiren şahsiyet oldu. Son asırlarda yapılan tamir ve bakımlar aslında, mevcut yapı üzerinde gerçekleştirilen faaliyetlerdi. Medine Şeyhü'l-Haremi Davut Paşa'nın, mescidin aslında büyük bir imara ihtiyacı olduğu yönündeki mektubundan sonra kapsamlı bir çalışma başlatan Sultan Abdülmecid, 1849'da mescidi yeniden yapmaya karar verdi. Oluşturulan inşa heyetinin başına mühendis lakaplı mimar Abdülhalim Efendi getirildi. Sarayda yapılan hat yarışmasında birinci olan Abdullah Zühdü Efendi de Mescid-i Nebevi'nin yazılarını yazmakla vazifelendirdi.

İnşa heyeti 1850 yılı ağustos ayında çalışmalara başladı. O yıl hac mevsiminde Abdülhalim Efendi, Mekke'de vefat edince yerine Mehmet Raif Paşa tayin edildi. 1861'de tamamlanan çalışmalar sonucunda -her ne kadar Sultan Abdülmecid'in hayal ettiği dört sütun üzerine tek kubbeli bir yapı şeklinde olmasa da- Mescid-i Nebevi tamamen yenilendi. Ravza-i Mutahhara'da korunması gereken sütunlar, Kubbe-i Hadra'nın mevcut durumunun muhafazası ve mescidin özel durumundan dolayı Sultan'ın planı uygulanamadı. Çok şükür, günümüze Sultan Abdülmecid döneminde

yapılan Mescid-i Nebevi'nin bir bölümü ulaştı. İç avlu ile 86,25 metrelik kıble duvarının arası o yıllardan kaldı.

Çalışmalar sonrasında sütun sayısı 327'yi bulan Mescid-i Nebevi'nin, toplam alanı 11.000 m2'ye ulaştı. Revakların sayısı arttı ve zemin mermerle kaplandı. Birbirine kirişlerle başlanan ve taş rengine benzer şekilde boyanan sütunların başlıkları altınla süslendi Abdullah Zühtü, üç yıl çalışarak Mescid-i Nebevi'nin; kubbe kasnaklarını, duvarlarını, kapılarını, mihrap ve sütunlarını kuşak halinde cel-i sülüs tarzında ayetler, hadisler, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve mescidinin adları ve sıfatları ile tezyin etti. Bu çalışma sırasında mescidin Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* devrindeki bölümünün tezyinatına ayrı bir önem verildi. Nitekim bu bölümün sınırları sütun başlarındaki yazılarda belirtildi. Kıble ile doğu ve batı taraflarındaki duvarlara cel-i sülüs yazılar yazıldı. Tüm bu çalışmalar için harcanan miktar 700.000 mecidiyeyi buldu.

SUUDİLER DÖNEMİ

Hicaz bölgesi Suudi hâkimiyetine geçtikten sonra, Kral Abdülaziz devrine kadar Mescid-i Nebevi, Osmanlı dönemindeki hali üzerine kaldı. Kral Abdülaziz, 'Mekke ve Medine Haremleri' imarına önem verdi. Önce Mescid-i Nebevi'nin tabanı mermerle döşendi. Çalışmalar için ülke içi ve dışından tecrübeli mimarlar çağırıldı. Mescidin kutsiyet ve kıymetine mütenasip bir şekilde, dinî değerleri bozmamaları için tamir işi bu mimarlara teslim edildi. Kral Abdülaziz, tamir için gerekli masrafların hiç sorulmamasını emretti. Mescitteki en güzel değerlerin olduğu gibi kalmasının yerinde olacağını belirterek; Ravza-i Şerif'in bulunduğu ve Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, "Benim minberim ve evim arasındaki yer cennet bahçelerinden bir bahçedir."[44] buyurduğu yerin hiçbir değişiklik yapılmadan restore edilmesini istedi. Civardaki evler sahiplerine büyük meblağlar ödenerek istimlâk edildi mescidin alanı genişletildi. Daha sonra istimlâk

44 Buhârî, fadlü's-salat 5

çalışmaları Mescid-i Nebevi'nin çevresindeki cadde ve meydanların düzenlenmesi için sürdürüldü. Harem-i Şerif'in inşasında da 12 mısırlı, birer Suriye ve Pakistanlı mühendisin emrinde 200'den fazla usta ve 1500'den fazla işçi çalıştı.

İlk genişletme çalışmaları '1949-1955' yılları arasında yapıldı ve çalışmalar sonunda Mescid-i Nebevi, 16.326 m^2'lik bir alana ulaştı. Genişletme faaliyetlerinin Sultan Abdülmecid devrindeki imar çalışmaları ile uyumlu olmasına dikkat edildi. Bir iç avlu oluşturuldu; dış duvarlar ve kıble tarafı dışında kalan tüm revaklar yenilendi. Osmanlı tuğra ve kitabelerinin bulunduğu Babü's-Selam ve Babü'r-Rahme kapılarında düzenlemeler yapıldı. Birbirine kemerle bağlı 232 direğin üzeri ahşap tavanla kapatıldı. 1973'te 35 bin, bir süre sonra 43 bin m2'lik bir alan daha mescide eklendi.

Geçen yüzyılda Mescid-i Nebevi'de en büyük genişletme '1984-1994' yılları arasında yapıldı. Yeni ilaveler ve dam kısmı ile birlikte namaz kılınabilecek toplam alan 165 bin m^2'yi aştı. Mescidi kuşatan, mermerle kaplı 235 bin m^2'lik dış avlu da dikkate alındığında toplam 400 bin m^2'lik alanı ile Mescid-i Nebevi, aynı anda 700 bini aşkın insanın ibadet edebileceği bir büyüklüğe ulaştı. Üst kat cuma ve bayram namazlarında kullanılmaktadır. Bahçeyi kuşatan beyaz mermerler güneş ışınlarının yansıması ile serinletici bir özellik kazanmaktadır.

Son imarda minare sayısı on oldu. Mescidin bodrum kısmı garaj olarak tasarlandı. Sabit raylar üzerinde hareket eden ve hava şartlarına göre açılıp kapanabilen, 18×18 ebadında olup 324 m2'lik alanı kaplayan, hendesî ve arabesk ahşap kabartma üzerine altınla tezyin edilen kubbeli çatılar yapıldı. Ravza-i Mutahhara'da, Sultan Abdülmecid döneminden kalan ve sık vaziyette çok sayıda kubbeyi taşıyan sütunların mimari durumu çok şükür bozulmadı. Tezyinatları ve estetik duruşları ile Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* devrindeki mescide sadık

kalınarak yerleştirilen ecdadın bu çok kıymetli sütunları hemen fark edilir.

Mescid-i Nebevi'nin 27 adet hareketli kubbesi mevcut olup her biri; 9 tonu ahşap olmak üzere 60 ton ağırlığındadır. Eski 4 minareye 6 adet daha ilave edilerek minare sayısı 10'a çıkarılmıştır. Yeni minareler 5 şerefeli olup, yüksekliği 104 metredir. Her minarede 334 basamak vardır. Minarelerin ucunda bulunan hilallerin toplam ağırlığı 4 bin 200 kg. olup 14 ayar altından Türkiye'de yapılmıştır. Mescidin on yılı aşkın bir zaman süren son genişletme çalışmalarının yapımında Türk ustaların da emeği vardır. Özellikle 104 metrelik minareler Türk ustaların eseri olup kat kat demirli betonla çıkılmıştır. Hatta alemin altında yumurta şeklindeki içi boş kısımlar da demirli betondan yapılmıştır. Toplam on minarenin sekiz tanesi Suudiler zamanındaki genişletme çalışmalarında yapılmıştır.

Mescitte; 91 adet kapı, 140'ı alt katta, 2.400 tanesi de üst katta olmak üzere toplam 2.540 pencere bulunmaktadır. Teras kata çıkış için normal merdivenlerin yanında yürüyen merdivenler de vardır. İnşaatın tabanına; derinlikleri 20 ile 57 m. arasında değişen 8.500 adet betonarme kazık çakılmıştır. Mescid-i Nebevi soğuk su ile soğutulmaktadır. Bu su uzunluğu 7,5 km. olan bir tünel yoluyla şehir dışından mescide ulaşmaktadır. Mescitte her biri 5 m. çapında 2.200 kg. ağırlığında, bronzdan 68 adet avize mevcuttur. Haremin kuzeyi, batısı ve güneyinde (U) şeklinde yeraltında iki katlı otopark vardır. Mescitteki mermer levhalara Türk hattat Ali Hüsrevoğlu tarafından yazılan Yasin-i Şerif ve diğer bazı sûreler, kolondan kolona tüm mescidi çevrelemektedir. Mescidin, 627 adet güvenlik ve yayın kamerası vardır.

Mescid-i Nebevi'nin son genişletme inşaatında 3.750 işçi çalışmıştır. Çevresindeki otel ve iş yeri inşaat çalışmaları devam etmekle birlikte şimdiye kadar harcanan para 2 milyar doları aşmıştır. Mescidin etrafında 600 otellik büyük bir proje hayata geçirilmeye çalışılmakta, otel ve çarşı inşaatları tüm hızı ile sür-

mektedir. Burada Mekke'nin aksine, zeminin düz olması planlı bir yapılaşmaya imkân sağlamaktadır.

MESCİD-İ NEBEVİ'Yİ ZİYARET

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kendisini ziyaret edip salâvat getirenler hakkında müjdeli hadisler zikretmiştir:

"Kim ki, beni vefatımdan sonra ziyaret ederse, sağlığımda iken ziyaret etmiş gibidir."[45]

"Kabrimi ziyaret edene şefaatim vacip olur."[46]

"Evim ve minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir."[47]

"Benim mescidimde kılınan bir vakit namaz, Mescid-i Haram hariç, diğer mescitlerde kılınan bin rekât namazdan daha hayırlıdır."[48]

"Kalbinde beni ziyaretten başka hiçbir bir düşünce olmaksızın kim beni ziyarete gelirse, kıyamet gününde şefaatimi hak etmiş olur".[49]

Bundan dolayıdır ki; dünyada, Hz. Peygamber'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* daha fazla ziyaret edilen, salât-ü selam ile yâd edilen ve gönül bağlanılan bir başka kimse yoktur. Peygamberimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve mescidini ziyaret vesilesi ile insan, cennet bahçelerine dünya gözü ile girer. O'nun *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yanında bulunmanın saadet ve mutluluğunu iliklerine kadar duyar. Medine'nin nuru ile gönlünü aydınlatır. Başta Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* olmak üzere; Kabr-i Saadet'inde O'na komşu olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ile zinnureyn Hz. Osman ve şehitlerin efendisi Hz. Hamza *(radıyallahu anhum)* olmak üzere ziyaret ettiği Sahabe-i Kiram'dan şefaat diler.

---

45 Beyhakî, Şuabü'l-iman 9/185
46 Beyhakî, Şuabü'l-iman 9/187
47 Buhârî, fadlü's-salat 5
48 İbn Mâce, ikamet 195
49 Beyhakî, Şuabü'l-iman 9/187

Mescid-i Nebevi'yi ve Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrini ziyaret etmek isteyen kimse abdest alır, mümkünse gusleder ve temiz bir kıyafet giyinir. Ziyarete giderken yol boyunca çokça salâvat-ı şerife getirir. Mescide vardığında imkân varsa Babü's-Selam'dan sağ ayağını atarak edep ve tevazu ile içeri girer. Girerken: "Allah'ım! Günahlarımı bağışla. Rahmet ve lütuf kapılarını bana aç." diye dua eder. Kerahat vakti değilse iki rekât tahiyyetü'l-mescid namazı kılar. Bu namazı mümkünse Ravza-i Mutahhara'da eda etmeye çalışır. Daha sonra bu ziyaret nasip olduğu için isterse iki rekât da şükür namazı kılar; mübarek beldelere gelmeyi kendisine nasip eden Allah'a *(celle celâluhu)* şükredip, dua eder. Nihayet edep ve sükûnetle Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrine yaklaşır. Başı hizasına gelerek yüzünü Resûlullah'a *(sallallahu aleyhi ve sellem)* çevirir. Âlemlerin Sevgilisi'nin huzurunda olduğunu düşünür ve Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kendisini görmekte ve sözlerini işitmekte olduğunun şuur ve idraki içinde:

es-Selâmu aleyke Ya Resûlallah

es-Selâmu aleyke ya Habiballah

es-Selâmu aleyke ya Nebiyyallah

es-Selâmu aleyke ya Hayre Halkillah

es-Selâmu aleyke ya Hateme'n-Nebiyyin

es-Selâmu aleyke ya Seyyide'l-Mürselin diyerek selam verir, dua eder.

Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* huzurunda yapılan duaları Allah'ın *(celle celâluhu)* geri çevirmeyeceğini düşünerek, ihlâs ve samimiyetle içinden geldiği gibi dua eder.

Sonra bir metre kadar sağ tarafa ilerleyip, Hz. Ebu Bekir'in *(radıyallahu anh)* başı hizasında durarak:

es-Selâmu aleyke ya Eba Bekri's-Sıddık

es-Selâmu aleyke ya Halifete Rasulillah

es-Selâmu aleyke ya Sahibe Rasulillah diyerek selam verir, dua eder.

Daha sonra bir metre kadar daha ilerleyip, Hz. Ömer'in *(radıyallahu anh)* başı hizasında durur. O'na da:

es-Selâmu aleyke ya Ömer

es-Selâmu aleyke ya Emire'l-mü'minin

es-Selâmu aleyke ya Faruk şeklinde selam verir, dua eder.

Bundan sonra mescitte uygun bir yere çekilerek bol bol dua edilir. Daha sonraki ziyaretler de aynı usûl ve edep dairesi içinde yapılır. Hz. Peygamber'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hayatında nasıl hürmet ve saygı göstermek gerekli ise, vefatından sonra da aynı şekilde hürmet ve saygı göstermek gerekir. Bu bakımdan Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabri ziyaret edilirken, yüksek sesle bağırılmaz; hürmeti bozan, edebe aykırı davranışlarda bulunulmaz; duvarlara ve demir parmaklıklara el sürülmez, bunlar öpülmez, etrafında tavaf yapılmaz, karşısında eğilip, secde edilmez.

Medine'de kalınan süre içinde beş vakit namazın Mescid-i Nebevi'de kılınmasına özen gösterilir. Beş vakit namazın dışında nafile namazlarla da meşgul olunur.

Allah'a *(celle celâluhu)* giden en kısa yol Resûlullah'ı *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sevmek, ziyaret etmek ve sünnet-i seniyyesine ittiba etmekle olur. Bütün âlem-i İslâm'ın yediden yetmişe; âlimi, velisi, kutbu, salihi, muhibbi; içinde sevgi taşıyan her Müslüman, huzur-u Resûlullah'a gelip O'nu *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vesile-i kübra bilerek onun yüzü suyu hürmetine Allah'ın *(celle celâluhu)* rahmet kapısından imdat ister.

Cenab-ı Allah *(celle celâluhu)*, Kur'ân-ı Kerim'de müminlere, Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* huzurunda seslerini alçaltmalarını tembih edip, edep ve huşu içinde ziyaret yapmalarını öğütlüyor.

"Ey İman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öylece konuşmayın. Yoksa siz farkında olmadan bütün emekleriniz hiçe iniverir." *(Hucurat, 49/2)*

Eskiden hac kafileleri Mekke'den sonra Medine'ye yaklaştıklarında kafile başkanı hacıları ikaz eder ve herkesin bineğinden inmesini istermiş. Hacılar edep içinde, Makam-ı Mustafaya yaklaşırmış. Burası sıradan bir yer değil, Âlemlerin Efendisi Hz. Muhammed Mustafa'nın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* makamı. Bu öyle bir makam ki; en küçük bir hürmetsizliği ve saygısızlığı kaldırmaz.

Şair Nabi'nin Medine ziyaretinde şöyle bir olay hikâye edilir:

Şair Nabi bir kafile ile Hac yolculuğuna çıkar. Kafilede bir Osmanlı Paşası da vardır. Hac vazifelerini tamamlayıp Medine'ye doğru gelirlerken kutlu şehrin sınırlarına yaklaşılınca, kafile başkanı hacıları uyarır, herkes bineğinden iner, Medine'ye büyük bir huşu içerisinde ve yaya olarak girilir. Bu esnada paşanın gaflet içinde, uyukladığını fark eden Nabi, asırlarca herkesin dilinde olacak o meşhur beytini söyler: "Sakın terki edepten, kûy-i mahbub-ı Hüdadır bu/Nazargâhı ilâhîdir, Makam-ı Mustafa'dır bu"

Nabi'nin bu sözlerini duyan Osmanlı Paşası, eline kalem kâğıt alıp, Nabi'nin dudaklarından dökülen mısraları yazmaya başlar. Nihayet kafile tam Medine'ye vasıl olur. Bir de bakarlar ki; Medine'nin müezzini, Mescid-i Nebevi'nin minarelerinden, Nabi'nin bu beytini kaside şeklinde ve Türkçe olarak okumaktadır. Bunu duyan herkes etkilenmiş, Nabi ile Paşa ise tamamen şaşırmışlardır.

Nabi, dayanamaz, müezzine gider. Bu beyti nereden öğrendiniz? diye ısrar eder. Müezzin önce söylemek istemez. Israrlara dayanamayınca, şöyle der: "Bu gece rüyamda Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bana bunu öğretti. Benim bir dostum beni

ziyarete gelecek, şu saatte oku. Onu bu sözlerle karşıla." diye talimat verdi deyince, Nabi ile müezzin kucaklaşırlar.

RESÛLULLAH'IN KABRİNDE DİRİ OLUŞU

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*; "Peygamberler mezarlarında diri olup namaz kılarlar."[50] buyurmuştur.

Arkadaşları ile birlikte Medine'ye gelen Ahmed er-Rufaî hazretleri, şehre girerken ayakkabılarını çıkararak eline almıştı. Bu sırada şehirde bulunan Yemen, Hicaz ve Şam hacılarının sayısı 90 bin civarında idi. Bunların arasında Abdülkadir Geylânî Hazretleri de vardı. İkindi namazından sonra Rufaî Hazretleri, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrine yaklaşarak selam verdi. Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrinden "Ve aleyke's-selam" cevabı geldi.

Bu iltifat karşısında mest olan Rufaî, irticalen bir şiir okudu ve Hazret-i Peygamber'den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* elini öpme talebinde bulunundu. Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrinden, parıltısı bütün Mescid-i Şerif'i aydınlatan nurani bir elin uzandığı görüldü. Bu hadise üzerine, sanki kıyamet kopmuş, cemaatin getirdiği salât u selamlar gök kubbeyi çınlatmıştı.

Ahmed Rufaî Hazretleri, bu kadar iltifat karışşında kendisini kaybetmiş ve olayı takip eden birkaç gün boyunca baygın bir halde yatmıştı. Hatta hayatından umut kesilecek bir hale gelmiş, fakat sonradan ayılmıştı.

Bilal-i Habeşi de bir sefer esnasında rüyasında Efendimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* görmüş ve onun tarafından kabrini ziyarete davet edilmiştir. İslâm tarihinde bu ve buna benzer daha pek çok hadise vuku bulmuştur.

Hz. Ali *(radıyallahu anh)* de; Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini gözyaşları içinde ziya-

50 Heysemî, Mecmau'z-zevaid 8/211

ret ederdi. Abdullah b. Ömer *(radıyallahu anh)* her sefer dönüşünde hemen bu üç kabri ziyaret eder:

Esselamu aleyke Ya Resûlallah! *(sallallahu aleyhi ve sellem)*

Esselamu aleyke ya Eba Bekir! *(radıyallahu anh)*

Esselamu aleyke ya Ebî (babacığım)! diye selam verirdi.

Büyük din âlimleri de hacdan sonra daima Medine'de Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrini ziyaret ederlerdi. Hatta bir kısmı evvela Medine'yi ziyaret edip sonra haccetmeyi tavsiye etmiştir. Ancak Ebu Hanife: "Hacılar için evvela Mekke'ye gidip hacdan sonra Medine'ye gelmek daha güzeldir." demiştir. Nitekim Ebü'l-Leysi Semerkandi de bu görüşü benimsemektedir.

Netice olarak, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrini ziyaret etmenin lüzumu, icma-ı ümmetle sabit olmuştur. Ebu Hanife hazretleri, Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrini ziyaret etmenin vacibe yakın bir vazife olduğunu söylemiştir. Hatta kemal-i edepten, Hücre-i Tahire'ye yaklaşmaya kendini layık görmez, Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e Babü's-Selam'ın dışından selam verirmiş.

KABR-İ ŞERİF'İN ETRAFININ KURŞUN MUHAFAZAYA ALINMASI

Allahu Teâlâ *(celle celâluhu)*, hayatta iken Peygamberimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* insanların kötülüklerinden koruduğu gibi vefatından sonra da O'nun *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek vücudunu korumuştur. 1162 yılında vuku bulan aşağıdaki olay bunun açık bir kanıtıdır:

Hristiyanlar, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek vücudunu kabrinden kaçırıp Avrupa'ya getirmek üzere iki kişiyi görevlendirmişlerdi. Bu kişiler, Müslüman kıyafetine bürünerek güya hac yapmak için yola çıktılar. Resûl-i Ekrem'i *(sallallahu*

aleyhi ve sellem) ziyaret etmek bahanesiyle Medine'ye gelip Mescid-i Nebi'nin kıble tarafında kabr-i şerife çok yakın bir eve yerleştiler. Bunlar, namazları mescitte kılıp Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrini ziyaret ediyor, her sabah Bakî" Kabristanı'na, cumartesi günleri de Kuba Mescidi'ne gidiyorlardı.

Kılık kıyafetleri ve fakirlere yaptıkları yardımlarla halkın güvenini kazanmayı başaran bu kişiler, Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek vücudunu kaçırmak için; geceleri bulundukları evden kabr-i şerife doğru gizlice tünel kazmaya başladılar. Buradan çıkan toprağı torbalara doldurarak, kabirleri ziyaret bahanesiyle Bakî' Kabristanı'na döküyorlardı. Bu şekilde gizlice kazdıkları tünelle, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrine iyice yaklaştılar. Ancak bu durumdan halkın haberi yoktu.

İşte tam bu sırada, adaletli hükümdar olarak tanınan ve haçlılara karşı başarılı savaşlar yapan Selçuklu Atabeyi Nurettin Mahmud Zengi Aksungur (1146-1174), her zaman olduğu gibi, yine bir gece teheccüd namazını kılıp yatmıştı. Rüyasında Peygamberimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gördü. Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, ona iki sarışın yüzlü adamı göstererek: "Ey Nurettin! Benî bunlardan kurtar." dedi.

Gördüğü bu rüya üzerine Mahmud Zengi, feryat ederek uyandı. Abdest alıp namaz kıldıktan sonra tekrar yattı. Yine aynı rüyayı gördü ve feryat ederek uyandı. O gece aynı rüyayı üçüncü defa görünce kalktı; iyi bir insan olan veziri Cemalettin Mavsili'yi yanına çağırdı ve gördüğü rüyayı anlattı. Mahmud Zengi, istişare ettikten sonra Medine'ye gitmeye karar verdi. Hükümdar, kimseye duyurmadan; veziri, yirmi süvari ve pek çok eşya ile Şam'dan yola çıktı. Gece gündüz devam ederek 16 günde Medine'ye vardı.

Selçuklu Atabeyi Nurettin Mahmud Zengi, abdest alıp Mescid-i Nebevi'ye girerek iki rekât namaz kıldı ve kabr-i şerifi ziyaret etti. Medine halkı hükümdarın yanına toplanmıştı. Vezir:

"Hükümdar, Peygamberimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ziyaret maksadıyla gelmiş, yanında da sizlere hediye getirmiştir. Medinelilerin isimlerini yazın." dedi.

Bütün Medinelilerin isimleri yazıldı. Bu isimlere göre herkes gelip hükümdardan hediyesini almaya başladı. Bundan maksat; Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, rüyada: "Benî bunlardan kurtar." dediği o iki kişiyi tanıyıp tesbit etmekti. Bunun için herkes hediyesini hükümdarın huzuruna gelerek alıyor, bu esnada hükümdar, gelenlere dikkatle bakıyordu. Herkes hediyelerini aldı. İsim listeleri bitti. Fakat hükümdar bu gelenler arasında Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* tarafından rüyada kendisine gösterilen iki kişiyi göremedi.

Bunun üzerine: "Hediye almayan kimse kaldı mı?" diye sordu. Orada bulunanlar dediler ki: "Kimse kalmadı. Ancak Endülüs'ten gelen iki kişi var. Onlar kimseden bir şey almazlar. İhtiyaç sahiplerine de çok sadaka verirler."

Hükümdar onların da yanına getirilmesini istedi. O iki kişi de huzuruna getirildi. Hükümdar onların rüyada kendisine gösterilen kişiler olduğunu anladı ve kendilerine: "Nereli olduklarını?" sordu. Onlar da: "Biz Endülüs'ten hac maksadıyla geldik ve bu sene Peygamberimizin yakınında bulunmayı arzu ettik." diye cevap verdiler.

Hükümdar, nerede kaldıklarını sordu. Mescidin yakınında olduklarını söylediler. Hükümdar onlarla beraber evlerine gitti. Evde süslü kitaplar ve değerli eşyalar gördü. Bu arada halk, onların her gün oruç tuttuklarını, namazları mescitte kıldıklarını ve hiçbir dilenciyi boş çevirmediklerini söyleyerek bu iki kişiyi övüyordu.

Nurettin Zengi odayı dolaştı ve yerde serili hasırı kaldırdı. Baktı ki, altında kazılmış bir tünel var. Tünel ta Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrinin yanına kadar uzanıyordu. Bunu

gören halk mahcup olup başlarını önlerine eğdi ve artık söyleyecek bir şey bulamadı.

Bunun üzerine hükümdar, bu iki kişiyi sorguya çekti. Onlar da gerçekten Müslüman olmadıklarını ve Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vücudunu buradan alıp ülkelerine kaçırmak için görevlendirildiklerini itiraf ettiler. Bunu yapabilmek için derviş kıyafetine bürünerek halkı kandırdıktan sonra geceleri tünel kazmaya devam ettiklerini ifade ederek; "Peygamberin kabrine iyice yaklaştığımız gece, gök gürültüsü ve şimşekler öyle bir sarsıntı meydana getirdi ki, sanki dağlar yerinden oynayacaktı. Bundan fena halde korktuk ve sabahleyin de sizin geldiğinizi haber aldık." dediler.

Hükümdar, suçlarını itiraf eden bu kişileri idam ettirdi. Bu olaydan sonra Nurettin Zengi, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrinin çevresinde derin hendek kazdırdı ve bu hendeği kurşun eriterek doldurdu. Böylece 'Kabr-i Saadet', çepeçevre kurşunla muhafazaya alınmış oldu.

MESCİD-İ NEBEVİ'DE ÖNEMLİ BÖLÜMLER

1- Ağlayan Hurma Kütüğü: Bu kütük minberin altında gömülüdür.

2- Âişe Sütunu

3- Hz. Lübabe'nin kendisini bağlayarak affolunmasını beklediği Tevbe Sütunu

4- Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* itikâfta iken yanına yataklarını koydukları Serir Sütunu

5- Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* korumalığını yapan sahabelerin beklediği Muharres Sütunu

6- Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yanında heyetleri kabul ettiği Vüfud Sütunu

7- Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* teheccüd namazlarını kıldığı Teheccüd Sütunu

8- Halen imamın namaz kıldırdığı mihrab

9- Efendimiz'in namaz kıldırdığı mihrab

10- Halen hutbelerin okunduğu minber

11- Müezzinlik

12- Kapı

13- Kapı

14- Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabri

15- Hz. Ebu Bekir'in *(radıyallahu anh)* kabri

16- Hz. Ömer'in *(radıyallahu anh)* kabri

17- Üzerinde Ahzâb Sûresi 40. âyet yazılı 1. pencere

18- Üzerinde Hucurât Sûresi 3. âyet yazılı 2. pencere

20- Üzerinde Hucurât Sûresi 2. âyet yazılı 3. pencere

21- Cibril Makamı

22- Bakî' Kapısı

23- Cibril Kapısı

23- Nisa Kapısı

24- Ashâb-ı Suffe

25- Mihrab

MESCİD-İ NEBEVİ'DEKİ MİHRABLAR

EFENDİMİZİN MİHRABI

Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namaz kıldırdığı mihrabı; Ravza-i Mutahhara'da, Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)*; "Evimle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir."[51] diye buyurduğu bölümdedir. Burası günümüzde beyaz ve yeşil renkli halıların yer aldığı bir zemindir. Mihrap, Osmanlı Sultanı IV. Murad döneminde özenle restore edilmiştir.

Mihrap, mescitte imamın cemaate namaz kıldırdığı yerdir. Mescid-i Nebevi ilk yapıldığında mihrabı yoktu ama Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namaz kıldırdığı belli bir yer vardı. Mescid-i Nebevi'de, Ömer b. Abdilaziz Medine Valisi iken yapılan imar çalışmalarında ön duvara daha sonra Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mihrabı olarak tanınacak bir mihrap ilave edildi. Sonraları üstü altın tezyinatlı bir kubbe ile örtülen bu mihraba giden revakların tezyinatına büyük önem verildi. Sağ tarafına imamın girebilmesi için bir kapı açıldı. Memlük Sultanı Kayıtbay'ın, 1483'te siyah beyaz ve renkli mermerden yenilettiği ve cel-i sülüs yazılarla donattığı mihrap, 1984 yılına kadar kullanıldı. Bu tarihte başlayan çalışmalar sırasında tamamen yenilendi.

HZ. OSMAN MİHRABI

Hz. Osman *(radıyallahu anh)* zamanında, cemaatin artması üzerine Mescid-i Nebevi'de düzenlemeler yapıldı. Hz. Osman *(radıyallahu anh)*, günümüzde Mescid-i Nebevi'deki imamların namaz kıldırdıkları yerde, namaz kılmayı âdet edindi. 'Maksure' adı verilen bu yerin zemini bir miktar yükseltildi ve çevresi kuşatıldı. Ömer b. Abdilaziz, Mescid-i Nebevi'yi imar ederken bu maksure-

51 Buhârî, fadlü's-salat 5

nin yerine niş tarzında bir mihrap yaptırdı. Bundan sonra burası Hz. Osman *(radıyallahu anh)* mihrabı olarak anılmaya başlandı.

Mescid-i Nebevi'de, Hz. Osman *(radıyallahu anh)* mihrabın bulunduğu kıble duvarına, âyet-i kerimeler ile birlikte Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* isimleri yazıldı.

OSMANLI MİHRABI (HANEFİ MİHRABI)

Mescid-i Nebevi'de hutbe okunan minberin sağ tarafında kalan mihrap, Hicri 908 yılında Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldı.

Aslında Mescid-i Nebevi'de, diğer mezhepler için de ayrı ayrı mihrablar vardı. Hanefi mihrabı ilk önce Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref İnal zamanında konuldu. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532'de beyaz ve siyah mermerden yeniden tezyin ettirdiği bu mihrab, 'Süleymaniye Mihrabı' adı ile meşhur oldu. Mihrabın kemeri ve mermer kaplamalarındaki ince işçilik göze çarpar. Üzerinde kıble ile ilgili ayetler yer alır.

TEHECCÜD MİHRABI

Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gece namazlarını kıldığı yerdedir. Teheccüd mihrabı, Memlük Sultanı Kayıtbay ve Osmanlı Sultanı Abdülmecid dönemlerinde yapılan imar faaliyetlerinde yenilendi. 'Mihrabü't-Teheccüd' olarak tanınan mihrap, bugün de mevcut olup, üzerinde altın süslemeler ve teheccüd ayetleri yazılıdır. Eskiden mushaf konulan ahşap dolabı ise günümüze ulaşmadı.

HZ. FATIMA MİHRABI (KADINLAR MİHRABI)

Hz. Fatıma *(radıyallahu anhâ)* mihrabı, teheccüd mihrabının önünde, Hücre-i Saadet'in arkasındaki maksure içindedir. Bu mihrap Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mihrabına benzer şekilde tezyin edilmiştir.

MESCİD-İ NEBEVİ'DEKİ MÜBAREK SÜTUN DİREKLERİ

MÜHLİKE SÜTUNU

Mühlike Sütunu, Mescid-i Nebevi'de Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, dibinde daima namaz kıldığı bir sütundur. Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hutbe okuduklarında zaman zaman dayandıkları hurma ağacı da bu sütuna bitişikti.

Malik b. Enes *(radıyallahu anh)* hazretleri: "Yalnız kılınan namazların en faziletlisinin, bu sütun dibinde kılınan namaz olduğunu" söyler ve bunu herkese tavsiye ederdi.

HZ. ÂİŞE SÜTUNU

Âişe-i Sıddıka *(radıyallahu anhâ)* Sütunu, Ravza-i Mutahhara'nın ortalarında bulunur. Kıble değiştirildiği zaman Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* 10 gün kadar (iki ay rivayeti de var) bu sütun dibinde namaz kıldırıp hutbe okumuştur. Hz. Âişe *(radıyallahu anhâ)* da bu direk dibinde namaz kılmış ve burada hadis rivayet etmiştir.

Âişe Validemiz *(radıyallahu anhâ)*; "Bu yerin faziletini bilseler insanlar, burası için kura çekerlerdi." demiştir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer *(radıyallahu anhhum)* da bu sütunun yanı başında namaz kılmayı alışkanlık haline getirmiştir. Muhacirin-i Kiram burada toplanıp konuştukları için, bu sütuna 'Muhacirin Sütunu' da denmektedir.

TEVBE SÜTUNU (EBU LÜBABE SÜTUNU)

Ebu Lübabe hazretlerinin tam ismi Ebu Lübabe b. Abdilmünzir'dir. Tevbe Sütunu Ebu Lübabe'nin, kendisini bağladığı ve duasının (tevbesinin) kabul edildiği yerdir. Ravza-i Mutahhara'nın içinde Hz. Âişe'nin *(radıyallahu anhâ)* sütun direğinin doğusuna düşer. Aynı zamanda Cebrail *(aleyhisselâm)* makamı olarak da isimlendirilmektedir. Bu sütuna 'Tevbe Sütunu' denilmesine neden olan hadise şu şekilde gelişmiştir:

"Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, kendisine karşı gelen Yahudilerin Benî Kureyza kabilesine savaş açmıştı. Benî Kureyza kabilesi, dayanamayacağını anlayınca Allah Resûlü'nden *(sallallahu aleyhi ve sellem)* aralarındaki eski dostluk sebebi ile Ebu Lübabe'nin kendilerine elçi olarak gönderilmesini istedi. Resûlullah Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Benî Kureyza kabilesine Ebu Lübabe'yi elçi olarak gönderdi.

Ebu Lübabe *(radıyallahu anh)*, Yahudilerin yanına gidince, hepsi eski dostluklarını hatırlatarak yalvarmaya başladılar: "Ey Eba Lübabe, doğru söyle! Bizim için Hz. Peygamberin emri gereğince kaleyi terk etmek mi, yoksa kalede kalıp sonuna kadar savaşmak mı daha iyidir. Hayatımızı hangi şekilde kurtarabiliriz?" diye sordular.

Ebu Lübabe onlara acımıştı. Cevap olarak: "Ey bedbaht kavim! Efendimizin emirleri gereğince hisardan dışarı çıkmaktan başka çareniz yoktur!" derken, eliyle de boğazını işaret ederek, dışarı çıktıkları takdirde bile hepsinin boyunlarının uçurulacağını ima etti. Bu hareketi bir anlık merhamet tufanının yol açtığı bir hata idi. Sonra aklı başına gelince fena halde üzüldü: "Eyvah! Ben Allah'a ve O'nun Resûlü'ne ihanet ettim!" feryadı ile dövünmeye başladı.

Mahcubiyetinden dolayı Hz. Peygamber'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* görünmeden Medine'ye döndü. Ceza olarak kendisini Mescid-i Nebevi sütunlarından birisine bağladı. Bu halde iken haber Resûlullah'a ulaştı. Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: "O bize müracaat etseydi günahının affı için dua ederdik. Mademki bize müracaat etmedi affı artık Allah'a kalmıştır." buyurdu.

Ebu Lübabe, rivayete göre 6 veya 15 gün direğe bağlı olarak kaldı. Namaz vakitlerinde karısı gelip zincirlerini çözüyor, sonra o yine bağlıyordu.

İşte bu halde iken, Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Ebu Lübabe'nin affolunduğunu bildiren bir âyet indiğini müjdeledi. Ashâb, bu haber üzerine, onun zincirlerini çözmek istedi. Fakat Ebu Lübabe: "Hayır! Hayır! Resûlullah'tan başkasının çözmesi-

ne razı olmam!" diye yemin etti. Resûlullah de şefaat göstererek bu zincirleri çözdü.[52]

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* nafile namazlarını Ebu Lübabe sütununun yanında kılar ve sabah namazlarından sonra da sırtını bu sütuna dayayarak ashâbı ile konuşur; yeni inen ayetleri onlara okur, rüya görenlerin rüyasını tabir ederdi.

SERİR SÜTUNU

'Serir Sütunu'nun bu adı almasının nedeni Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* minber niyetine kullandığı hurma ağacının bu sütuna dayalı olmasıdır. Ravza'nın önündeki duvar tarafından Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* odasına bitişik ilk direktir. Resûlullah Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada itikâfa girerdi. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* itikâf zamanında Hz. Âişe'nin *(radıyallahu anh)* kapısından içeri mübarek başını koyar, Âişe Annemiz de saçlarını tarardı. Yine Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, hurma dalları ve yapraklarından hasır şeklinde yapılan yatağını bazen bu direğin yanına koyardı.

MUHARRES SÜTUNU

Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* odasından mescide girdiği kapının sağında ve solunda bulunan sütunların yeri, yuvarlak çerçeveli yazı ile belirtilmiştir. Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* odasının penceresine bitişik olan 'Muharres Sütunu'nun (koruma direği) yanında Ensar ve Muhacir devamlı nöbet tutardı.

"Muhakkak Allah seni insanlardan koruyacaktır." *(Mâide Sûresi, 5/67)* ayeti nazil olduktan sonra Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, sahabe efendilerimize, kendisini korumalarına gerek olmadığını söyledi. Hz. Ali *(radıyallahu anh)*; bilhassa bu sütunun yanında namaz kılar ve Resûlullah'ı *(sallallahu aleyhi ve sellem)* muh-

52 Beyhakî, Delâilü'n-nübüvve 4/66

temel bir düşman suikastından korumak üzere beklerdi. Bu sebeple mezkûr sütun Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* adı ile de anılır.

VÜFUD (ELÇİLER) SÜTUNU

Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hücre-i Saadetleri'nden çıktığı yerin karşısında ve evinin penceresine bitişik direklerden biridir. Resûlullah Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada kendisini ziyarete gelen Arap kabilelerinin temsilcilerini ve yabancı elçileri kabul ederek, onlarla sohbet etmiştir. Bunun için buraya Vüfud (Elçiler) sütunu denmiştir. Daha sonra Ashâbın büyükleri burada toplanmayı âdet haline getirmiş, bu yüzden Meclis-i Kılâde adı ile de anılmıştır.

MURABBA-İ KABR SÜTUNU

Bu sütun, Hz. Fatıma'nın *(radıyallahu anhâ)* odasının yanında idi. Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sabahları buraya gelir ve yüksek sesle ayetler okuyarak sevgili kızına, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in *(radıyallahu anhuma)* namaza kaldırılması hususunu ima ederdi.

Günümüzde Hücre-i Mutahhara yani Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabrinin olduğu yerin içinde kaldığından Murabba-i Kabr Sütunu'nu görüp, yanında namaz kılmak mümkün olmamaktadır.

TEHECCÜD SÜTUNU

Resûlullah Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* teheccüd namazlarını daima bu sütunun yanında eda eder, ayrıca Ramazan ayının son on gününde burada itikâfa girerdi.

Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gece namazı kıldığını fark eden ashâb-ı kirâm da birer ikişer ona iltihak etmeye başladı. Bir zaman sonra gece namazları, vakit namazları gibi kalabalık bir cemaatle kılınmaya başlandı. Bunun üzerine Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, gece namazlarını evinde kılmaya

başladı. Sebebini soran ashâb-ı kirâma: “Gece namazlarının üzerinize farz olmasından korktum. Çünkü siz her zaman gece namazı kılmaya güç yetiremezsiniz.”[53] cevabını verdi. Bu hadise de Peygamberimiz’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ümmetine karşı ne kadar şefkatli olduğunu göstermektedir.

Memlükler zamanında 1481’de çıkan bir yangın sonucunda eski sütunlar kısmen yandı. Yenilenen Mescid-i Nebevi’de sütunların yerlerine yenileri konuldu. Osmanlılar da tüm imar faaliyetlerinde Hz. Peygamber’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve ashâb-ı kirâmın hatıralarının korunmasına büyük özen gösterdi. Daha sonra ilave edilen pek çok direk ile birlikte sütun sayısı 327’ye ulaştı. Sultan III. Selim, “Minber-i Şerif’ten itibaren sırayla ilk on iki sütuna Efendimiz’i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* öven şiirlerini yazdırdı. Mescid-i Saadet’in her yeri mübarek olup burası duaların kabule şayan olacağı bir mekândır Bununla birlikte saydığımız bu sekiz sütunun, sahip oldukları hatıraların da manası çok büyüktür. Yukarıda belirttiklerimizin dışında; ‘haluk’ kokusunun ilk defa kokulandırıldığı ‘Güzel Koku Direği’ ve Peygamber Efendimiz’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ashâbı ile birlikte namaz kıldıkları ‘Mushaf Sütunu’ da kaydedilebilir.

KUBBE-İ HADRA (YEŞİL KUBBE)

Yeşil Kubbe; Kâinatın Efendisi’nin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabr-i şeriflerini kaplayan sırlı örtüdür. Doğrusu Yeşil Kubbe’nin taşıdığı manayı kelimeler ile ifade etmek çok zor… Zira altındaki Kabr-i Şerifte yatan; Âlemlerin Sultanı, İnsanlığın İftihar Tablosu Hz. Muhammed Mustafa *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Efendimiz’dir.

Kabr-i Şerifin üzerine Memlük Sultanı Kayıtbay, Kubbetu’z-Zerka ismiyle anılan ahşap bir kubbe yaptırmıştı. Osmanlı Sultanı II. Mahmud zamanında, bu kubbenin yerine günümüze ulaşan ve gönüllerimizin kıblesi Medine’nin sembolü olan taş

53 Buhârî, teheccüd 5, ezan 80

kubbe yapıldı. Solmayan yeşil bir renge boyandığı için bu kubbe 'Kubbe-i Hadra' adını aldı.

Kubbe-i Hadra'nın hemen yanında 'Minare-i Reisiyye' bulunmaktadır. Memlükler, 1481 yılında mescidi imar ederken bütün minareleri yeniden yaptılar. Bugün Mescid-i Nebevi'nin güneydoğu köşesindeki bu minare o dönemden kalma olup Memlük sanatının en güzel örneklerinden biridir. Baş müezzin burada ezan okuduğu için bu minareye 'Reisiyye' adı verilir. Dört bölümden oluşan minarenin alt gövdesi kare şeklindedir.

HÜCRE-İ SAADET (HÜCRE-İ MUTAHHARA)

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Âişe'nin *(radıyallahu anh)* odasında vefat etmiş ve buraya defnedilmişti. Bundan dolayı burası 'Hücre-i Saadet' adı ile anılmaya başlandı. Mescid-i Nebevi'de, Hz. Ömer ve Hz. Osman *(radıyallahu anhuma)* dönemlerinde yapılan genişletme çalışmalarında Hücre-i Saadet ve Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* öteki hanımlarına ait diğer odalar olduğu gibi korundu. Ancak Emevi Halifesi Velid zamanında yapılan genişletme sırasında Hücre-i Saadet'in dışındaki diğer odalar bozularak mescide dâhil edildi.

Hücre-i Saadet ile Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* minberinin bulunduğu alan mescidin en önemli bölümüdür. Mescid-i Nebevi'de tarih boyunca yapılan tamir ve bakım çalışmalarında, Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kabr-i Şeriflerinin bulunduğu Hücre-i Saadet her zaman ön planda olmuştur.

Kabr-i Şerifin bulunduğu Hücre-i Mutahhara'da beş kapı vardır. Merkadin (kabrin) üzerinde çok kıymetli kumaştan yeşil renkte bir örtü bulunmaktadır. Bu örtü sanat değeri çok yüksek yazılarla süslüdür. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer *(radıyallahu anhuma)* hazretlerinin kabirleri de bu örtünün altındadır.

Ziyaretçiler, Mescid-i Nebevi'nin Babü's-Selam kapısından girip Ravza-i Mutahhara'da namazlarını eda ettikten sonra

kemal-i edep içinde Kâinatın Efendisi'ni *(sallallahu aleyhi ve sellem)*-ziyaret ederler. Evet, Muvacehe-i Şerif'te (iki yazılı kolon arasında) dua edip hallerini arz eden her ırktan, cinsten büyük küçük, zengin fakir, 'Ümmet-i Muhammed', Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kabr-i Şeriflerinin civarında adeta pervane olur, "Şefaat Ya Resûlallah" der.

Osmanlılar zamanında yatsı namazından sonra vazifeliler, mescit içinde dolaşarak içeride kimsenin kalmamasına dikkat ederlerdi. Kapılar kapanınca vazifeliler topluca; Hz. Peygamber'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* salât-ü selam getirerek, sesleri ile Medine'yi inletirlerdi.

ANNELERİMİZE AİT HÜCRELER

Mescid-i Nebevi'nin sol kısmında çevrelenen Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* pak zevcelerine ait odalar (hücreler) şöyle sıralanmıştı:

1. Birinci Hücre: Âişe Validemiz *(radıyallahu anhâ)*
2. İkinci Hücre: Validemiz Sevde binti Zem'e *(radıyallahu anhâ)*
3. Üçüncü Hücre: Validemiz Hafsa binti Ömer *(radıyallahu anhâ)*
4. Dördüncü Hücre: Validemiz Seleme binti Ebi Ümeyye *(radıyallahu anhâ)*
5. Beşinci Hücre: Validemiz Zeynep binti Hüzeyme *(radıyallahu anhâ)*
6. Altıncı Hücre: Validemiz Zeynep binti Cahş *(radıyallahu anhâ)*
7. Yedinci Hücre: Validemiz Cüveyriye binti Haris *(radıyallahu anhâ)*
8. Sekizinci Hücre: Validemiz Ramle binti Ebi Süfyan *(radıyallahu anhâ)*
9. Dokuzuncu Hücre: Validemiz Safiye binti Hayi'i *(radıyallahu anhâ)*

RAVZA-İ MUTAHHARA (CENNET BAHÇESİ)

Ravza-i Mutahhara, Resûl-i Ekrem’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kabri ile minberi arasında kalan kısımdır. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* çoğu zaman namazlarını burada kılmıştır. Ravza-i Mutahhara hakkında Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: “Evimle minberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir.”[54] buyurmuşlardır.

EFENDİMİZİN HUTBE VERDİĞİ MİNBER VE AĞLAYAN KÜTÜK

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mescid-i Nebevi’de güzide ashâbına hitap ederdi. Önceleri hurma ağacından yapılan bir kütüğe dayanarak ashâbına hitap etti. Ancak zamanla cemaat arttı; yüzünün görülmemesi ve sesinin işitilmemesi üzerine 628 yılında bir minber yapıldı. Sahabe efendilerimiz ılgın ağacından yaptığı minber; 50 cm. eninde, 1,25 m. uzunluğunda, bir metre yüksekliğinde olup, arkasında üç sütunu ile üç basamağı vardı. Allah Resûlü’nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* daha önce kullandığı hurma kütüğünü sahabeden Ubey b. Ka’b *(radıyallahu anh)* muhafaza etti.

Peygamberimiz’den *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sonraki dönemde de bu minber varlığını korudu. İlk halifeler saygılarından dolayı üçüncü basamağı kullanmadılar. Bu basamak bir tahta parçası ile kapatılarak muhafaza edildi. Hz. Osman *(radıyallahu anh)* zamanında minberin üzerine bir kubbe yapıldı. Basamakları abanoz ağacı ile kaplandı. Muaviye b. Ebu Süfyan devrinde altı basamağın ilave edildiği ilk minber 1256 yılında çıkan bir yangında maalesef yandı.

Hz. Peygamber’in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hatırasından dolayı yeri doldurulamayacak olan minberinin yerine 1258 yılında Yemen Hükümdarı el-Melikü’l-Muzaffer Şemseddin’in gönderdiği minber konuldu. Daha sonraları Sultan I. Baybars’tan

54 Buhârî, fadlü’s-salat 5

itibaren Memlük Sultanları da üç defa minberi değiştirdiler. 1481 yılında Mescid-i Nebevi'de çıkan bir yangında minber zarar gördü. Medinelilerin tuğla ve alçıdan yaptıkları minber, Memlük Sultanı Kayıtbay'ın 1483'te gönderdiği mermer minberin Mescid-i Nebevi'ye konulmasına kadar kullanıldı.

Haremeyn hizmeti Osmanlılara geçtikten sonra, Mescid-i Nebevi'ye 1590 yılında Sultan III. Murad'ın gönderdiği mermer minber konuldu. Kayıtbay'ın minberi Kuba Mescidi'ne taşındı. Osmanlı minberi 7 m. yüksekliğinde olup, benzerlerine İstanbul'daki Selâtin Camileri'nde de rastlanır. Süsleme ve tezyinat bakımından bir şaheser olan minberin üzerinde son derece zarif, altın tezyinatlı bir kubbe vardır. Halen bu minber, Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mihrabının sağında ve yine O'nun minberinin yerinde bulunmaktadır.

ASHÂB-I SUFFA

Ashâb-ı Suffa, Babü'l-Cibril'in girişinde ve Hücre-i Saadetin kuzeyinde yer alır. Resûlullah Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bu mekânı fakir sahabeler için hazırlatmıştı. Onlar burada sadece ilim ve ibadet ile meşgul olurlardı.

MESCİD-İ NEBEVİ'NİN MÜEZZİN MAHFİLİ

Mescid-i Nebevi'de, Bilal-i Habeşi'nin *(radıyallahu anh)* ilk defa cuma ezanı okuduğu yer, bugün müezzin mahfili olarak kullanılmaktadır. Mescid-i Nebevi'ye ilk mahfili Hz. Osman *(radıyallahu anh)* yaptırdı. Mahfil yapılmasında Hz. Ömer'in *(radıyallahu anh)* namaz kılarken şehit edilmesi etkili oldu. Mescidin müezzin mahfili, Resûl-i Ekrem'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* minberinin kuzeyinde, müezzinlerin piri Bilal-i Habeşi'nin müezzinlik yaptığı yerde bulunmaktadır.

'Makberiye' adı ile meşhur olan müezzin mahfili ilk zamanlarda basit ve sade olup, ahşaptan yapılmıştı. Memlük Sultanı Kayıtbay zamanında, mermerden kare planlı olarak, ince ve zarif

bir şekilde dört direkten oluşan kaide üzerine yeni bir müezzin mahfili yapıldı. Sonraki dönemlerde de zaman zaman tamir ve tadilat gören müezzin mahfilinin son tamiratı 1983 yılında gerçekleşti.

MESCİD-İ NEBEVİ'NİN MİNARELERİ

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* döneminde Mescid-i Nebevi'de bugünkü manada bir minare yoktu. 'Üstüvane' denilen Bilal-i Habeşi'nin *(radıyallahu anh)* ezan okumak için iple çıktığı bir yer vardı. Silindir şeklindeki bu yer, bir anlamda minarenin ilk şekli idi. Mescidin çevresindeki bazı yüksek yerler de ezan okumak için kullanıldı. Ömer b. Abdilaziz dönemindeki genişletme çalışmaları sırasında, mescidin dört köşesine 26 m. yüksekliğinde dört minare yapıldı. Yalnız bu minarelerden güneybatı köşesinde olanı 716 yılında mesken mahremiyetine zarar verdiği gerekçesi ile yıkıldı. Bundan sonra Mescid-i Nebevi, yüzyıllar boyunca üç minareli olarak kaldı.

Osmanlı Sultanı IV. Mehmed döneminde, 'Babü's-Selam' minaresi yenilendi. Yine Kanuni döneminde (1540), mescidin kuzeydoğusundaki minarenin yerine 70 m. yüksekliğinde, 'Süleymaniye' olarak anılan üç şerefeli minare yapıldı.

Osmanlılarda Mescid-i Nebevi'de en kapsamlı çalışmanın yapıldığı Sultan Abdülmecid döneminde, kuzeybatıda 'Mecidiye', güneybatıda 'Babü's-Selam' ve batıda 'Babü'r-Rahme' diye anılan minareler yapıldı. 'Reisiyye' dışında kalan bu minareler, tamamen Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtıyordu.

Suudi hâkimiyetinden sonra yapılan ilk genişletme çalışmasında 'Mecidiye' ve 'Süleymaniye' minareleri yıkılıp 72 m. yükseklikte iki yeni minare yapıldı. 1994 yılında tamamlanan son imar faaliyetleri neticesinde minare sayısı; yeni eklenen 104 m. yüksekliğinde, dört şerefeli altı minare ile 10'a yükseldi. Alt kısmı kare, orta kısmı sekizgen, üstü ise silindirik gövdeli olan minareler 5,5 x 5,5 m. ebadında bir zemine oturtuldu.

MESCİD-İ NEBEVİ'NİN AVLUSU

İlk zamanlar mescidin çevresine hurma ağaçları dikilmişti, avlusu ise kumluktu. Sıcak havalarda güneşin etkisinden korunmak için ahşap direklere gerilen iplerin üzerine örtüler serilerek avlu gölgelendirilmeye çalışıldı. Sultan Abdülmecid dönemindeki imarda avluya bir havuz tasarlandı.

Medine-i Münevvere'de, Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mescidinde, günümüzde büyük şemsiyelerin gölgelediği bir avlu vardır. Bu avludan kıble istikametine doğru baktığınızda mescidin Sultan Abdülmecid zamanında inşa edilen kısmını ve Osmanlı tuğralarını görmek mümkündür.

Mescid-i Şerif'in ve Kubbe-i Hadra'nın içeriden en güzel şekilde görüldüğü yer işte bu avludur. Öte yandan 'Babü'r-Rahme' tarafından bakıldığında Mescid-i Nebevi'nin faziletini anlatan hadis-i şerifin asılı bulunduğu yer görülebilir. Kubbe-i Hadra'nın altında, dikdörtgen şeklinde görülen levhada: "Benim şu mescidimde kılınan namaz, Mescid-i Haram hariç, diğer mescitlerde kılınan namazlardan bin kat daha faziletlidir."[55] hadis-i şerifi yazılıdır.

Bir zamanlar Medine'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinin, sancağa nişan takma merasimi de Mescid-i Nebevi'nin avlusunda, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* merkadinin (Kabr-i Şerifinin) huzurunda yapılıyordu. Son dönemde Medine'deki Osmanlı 42. Alay'ının sancağa nişan takma merasimi de bu avluda yapıldı.

MESCİD-İ NEBEVİ'NİN KAPILARI

Mescid-i Nebevi ilk yapıldığında üç kapısı vardı: 'Batıda Babü'r-Rahme, doğuda Babü'l-Cibril, güneyde Babü'l-Cenûbî.' Güneydeki kapı, kıble değişiminden sonra kapatıldı ve yerine kuzeyde bir kapı açıldı. Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* zamanında sayısı altıya çıkan kapılar, zaman zaman yapılan imar çalışmaları

55 Müslim, hac 505-510; Tirmizî, salât 126

sırasında, ileri alınmanın dışında muhafaza edildi. Halife Mehdi zamanındaki genişletmede kapı sayısı 24 oldu.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde meşhur Babü'r-Rahme kapısı yenilendi. Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* âlemlere rahmet olarak gönderildiğini belirten ayetler kapının sağ ve sol tarafına yazıldı. Bunun ardından Kanuni'den Osman Bey'e kadar olan bütün Osmanlı padişahlarının adı yazıldı.

Sultan Abdülmecid döneminde yapılan imarda; Babü's-Selam, Babü'r-Rahme, Babü'l-Mecidi, Babü'n-Nisa ve Babü'l-Cibril kapıları yenilendi. Öte yandan Hz. Ebu Bekir Kapısı tüm genişletme çalışmalarında korundu. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hastalandığında, Hz. Ebu Bekir Kapısı dışında mescidin dışına açılan bütün kapıların açılmasını istemişti.

Suudi döneminde yapılan son imar faaliyetleri ile Mescid-i Nebevi'deki ana giriş ve çıkış noktası 41'e ulaştı. Günümüzde, Mescid-i Nebevi'deki ana kapılar Babü's-Selam'dan itibaren sırası ile şunlardır: 'Babü's-Selam, Hz. Ebu Bekir, Rahman, Hicret, Kuba, Kral Suud, Sultan Abdülmecid, Hz. Ömer, Bedir, Kral Fahd, Uhud, Osman b. Affan, Ali b. Ebi Talip, Bab-ı Recl (Ebu Dıhar), Melik Abdülaziz, Mekke, Bilal, Nisa, Cibril, Bakî'

BABÜ'S-SELAM VE OSMANLI YAPILARI

Medine'ye, Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kabr-i Şeriflerini ziyarete gelenler, âdet olduğu üzere Babü's-Selam'dan girerek Huzur-u Resûlullah'a varırlar. Mescid-i Nebevi'nin 1 numaralı kapısı olan Babü's-Selam'ın bitişiğinde Osmanlılar zamanında, medreseler ve vakıf ribatları vardı. Bu eserler ve civardaki bütün Osmanlı evleri, kemal-i edepten dolayı Mescid-i Nebevi'nin hizasını aşmazdı. Babü's-Selam'ın girişinde iki tarafta, ecdattan yadigâr son derece güzel çini ve hat örnekleri vardır. Ayrıca üstte Osmanlı tuğrası hâlâ görülebilmektedir.

Vaktiyle, Medine-i Münevvere'nin en eski çarşısı olan 'Menaha'dan, Babü's-Selam'a doğru çift taraflı olarak Osmanlı yapısı dükkânlar vardı. Osmanlı mimarisi ile yapılan dükkânların bulunduğu çarşının adı 'Ayniye' idi. Bu yapıların yüksekliği Kubbe-i Hadra'yı (Yeşil Kubbe) aşmıyor ve halk; Mescid-i Nebevi'ye giderken çarşıdaki dükkânların gölgesinden geçerek, sessizlik içinde gidiyordu.

Medine-i Münevvere'deki Osmanlı evleri ve sokaklarının neredeyse tamamı günümüzde yıkılmıştır. Dükkânlar, 1977 yılı sonunda çıkan bir yangında büyük zarar görmüş ve 1994'te tamamlanan son genişletme çalışmaları çerçevesinde Mescid-i Nebevi'ye dâhil olmuştur.

Osmanlı devrinde Medine-i Münevvere'de yapılan evler iki katlı ve cumbalı idi. Alt kat taştan, üst katlar tuğla veya kerpiçten inşa edilirdi. Balkonlar ise sanatkârane, ağaçtan ve süslü bir şekilde idi. Şimdi ne bu evlerden ne de bunların sıra sıra dizildiği, gölgesinden Mescid-i Nebevi'ye ulaşılan sokaklardan geriye pek bir şey kalmadı.

Mescid-i Nebevi'nin çevresinde gözünüze çarpan bir başka güzellik de; Babü's-Selam ile Kubbe-i Hadra etrafında dönen Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* manevi âşıkları güvercinlerdir. Ne mutlu bu mübarek hayvanlara ki, Resûl-i Ekrem'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* her an ziyaret ediyorlar.

BABÜ'R-RAHME (RAHMET KAPISI)

Mescid-i Nebevi'nin 3 numaralı kapısı olan Babü'r-Rahme'nin bitişiğinde; Osmanlılar zamanında, medreseler ve fakirlerin barınacağı vakıf binaları vardı. Son genişletme çalışmalarında bu yapıların tümü yıkıldı. Buraya 'Rahmet Kapısı' denmesinin sebebi Enes b. Malik'in *(radıyallahu anh)* rivayet ettiği şu olaydır:

"Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* cuma günü hutbedeyken Darü'l Kaza tarafından bir adam mescide girdi. Allah Resûlü

(sallallahu aleyhi ve sellem) otururken ona yöneldi ve şöyle dedi: "Ya Resûlallah mallarımız helak oldu, çeşmelerin suyu kesildi. Allah'a dua et yağmur versin."

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek ellerini kaldırdı: "Allah'ım yağmur ver, Allahım yağmur ver, Allahım yağmur ver." diye dua etti.

Enes *(radıyallahu anh)* dedi ki: "Hayır, vallahi gökyüzünde hızla seyreden dağınık bulutları ve normal bulutları hiç böyle görmemiştik. Sonra arkasından kalkan gibi bir bulut doğdu. Gökyüzünde genişledi ve dağıldı. Sonra yağmur yağmaya başladı. Hayır, vallahi 6 gün güneş görmedik."[56]

MESCİD-İ NEBEVİ'NİN DİĞER ÖZELLİKLERİ

Geçmişte Mescid-i Nebevi'ye çeşitli yerlerden su getirilmiş; iç ve dış bölümlere abdest almak ve su içmek üzere bölümler yapılmıştı. Memlüklerin, çeşmenin yanına yaptıkları şadırvan ve Osmanlı Sultanı I. Ahmed'in, Babü'r-Rahme civarında yaptırdığı sebil ve fıskiye 1837 yılında yenilendi. Sultan Abdülmecid zamanındaki imarda; mektep, kandil ve temizlik malzemeleri ile hasır eşyaların konulduğu oda ve mahzenler, tuvalet, banyo ve abdest alma yerleri inşa edildi.

Mescid-i Nebevi, ilk zamanlar hurma dalları yakılarak aydınlatılırken sonraları ashaptan Temim ed-Dâri'nin, Suriye'den getirdiği kandil ve kandilin yağı kullanıldı. Bu sahabi efendimiz, Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* takdir ve duasını aldı, mescidin aydınlatılması vazifesini Temim'in kölesi üstlendi.

Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* zamanında Mescid-i Nebevi'ye büyük kandiller ve buhurdanlıklar konuldu. Zamanla özel tahsisatın ayrıldığı aydınlatma işinde kandillerin yanında; fener, mum ve meşale gibi aydınlatma araçları da kullanıldı. Osmanlılar zamanında ise altın ve gümüşten yapılan kandil ve buhurdanlıklar

56 Buhârî, istiska 7

revaçtaydı. Zamanla kullanılamaz hale geldiklerinde eritilip, bunların yerine yenileri konulurdu. Mescid-i Nebevi'de elektrik ilk defa 1908 yılında kullanıldı.

Memlükler, özellikle de Osmanlılar, Mescid-i Nebevi'nin tefrişine özel önem verdi. Önceleri Hint seccadelerinin yaygın olduğu mescide Osmanlılar; Uşak, Gördes, Hereke gibi Anadolu'nun en güzel dokumalarını koydu. Sultan Abdülmecid'in imarından sonra İstanbul'dan seccade gönderme işi başladı. Bu âdet 1901'de dokunan yirmi yedi parça ile tamamlandı. Mescid-i Nebevi'de bulunan Osmanlı seccadeleri, Suudi Kralı Abdülaziz döneminde, tüm seccadelerin tek tipe dönüştürülmesi uygulamasına kadar kullanıldı.

Mescid-i Nebevi'deki imar faaliyetlerinin bir kitâbe ile kayıt altına alınması ilk kez Emevi Halifesi Velid b. Abdülmelik zamanında oldu. Bu durum Abbasi, Memlük, Osmanlı ve Suudi dönemlerinde de sürerek bir gelenek halini aldı.

DİNİ HAYATTAKİ YERİ

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* peygamberliği zamanında, vahyin en çok geldiği mekânlardan biri Mescid-i Nebevi'nin en özel bölümü, 22x25 m. ebadındaki Ravza-i Mutahhara'dır. Burada İslâm'ın ilk dönemlerinden hatıralar taşıyan sütunlar vardır. Sultan Abdülmecid döneminde Mescid-i Nebevi'de yapılan imar faaliyetleri sırasında bu sütunların üzerine adları yazıldı. Ayrıca Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mescid-i Nebevi ile ilgili hadisleri yazılıp, bu sütunların diğerlerinden farklı olduğu vurgulandı.

Mescid-i Nebevi'nin ilk imamı, hatip ve vaizi Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* idi. Daha sonra bu vazifeyi halifeler sürdürdüler. Hilafet merkezinin Dımaşk'a nakledilmesinden sonra valilerin üstlendiği vazifeyi, daha sonraları imam ve hatipler yürüttü.

Mescid-i Nebevi'ye vazifeli olarak atanan şahıslara Hz. Osman *(radıyallahu anh)* zamanından itibaren maaş verilmeye başlandı.

Zamanla Mescid-i Nebevi'de hem vazifeli insan sayısı arttı, hem de -bekçilik gibi- yeni vazifeler ortaya çıktı. Teknik işlerde ve imar faaliyetlerinde ilk zamanlarda ihtiyaca binaen insan çalıştırılırken, Memlük ve Osmanlı dönemlerinde bu alanlarda 'bina emini' olarak vasıflandırılan daimi elemanlar istihdam edildi. İmar faaliyetlerine yönelik doğan masrafların karşılanması için Emeviler, Abbasiler ve Memlükler devrinde çeşitli tahsisatlar ayrılırken, Osmanlılar, Mescid-i Nebevi'nin imar faaliyetlerine yönelik masraf ve giderleri karşılamak için ayrı bir hazine kurdu.

Mescid-i Nebevi'nin farklı yerlerinde ders halkaları oluşturulurdu ve etrafında medreseler de kuruldu. Özellikle hac mevsiminde İslâm Dünyası'nın değişik coğrafyalarından gelen âlimler; bu derslere katılır, ilmî meseleler ve İslâm toplumunun sorunları müzakere edilirdi. Mescid-i Nebevi'nin fiziki ihtiyaçlarının karşılanmasında olduğu gibi; dinî hizmetlerin, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin masraflarını karşılamak için erken dönemlerden itibaren çeşitli vakıflar tahsis edildi.

Mescid-i Nebevi Kütüphanesi; Medine'nin, bilinen en eski kütüphanesidir. Hz. Ebu Bekir'in *(radıyallahu anh)* halifeliği zamanında kitap haline getirilen Kur'ân-ı Kerim, Hz. Osman *(radıyallahu anh)* döneminde çoğaltılmıştır. Hatta bu dönemde çoğaltılan bir Mushaf, Mescid-i Nebevi'de 'Üstüvanetü'l-Muhacirin' sütununun yanında, küçük bir kürsünün üzerinde uzun süre teşhir edilmiştir.

Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, peygamberlik vazifesinin yanında; aynı zamanda devlet başkanı, ordu kumandanı, muallim, aile reisi ve kadı idi. Bu açıdan Hane-i Saadet'inin bulunduğu Mescid-i Nebevi; resmi faaliyetlerin yapıldığı, siyasi,

askerî, adli ve eğitim ile ilgili hususların görüşüldüğü bir merkez konumundaydı. Ashâb-ı Suffa da Mescid-i Nebevi'de barınıyordu. Bu anlamda mescid; misafirhane ve sosyal yardım mahalli olarak da kullanılıyordu.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, kendisi ile görüşmeye gelen çeşitli Arap kabilelerine mensup elçi heyetlerini 'Üstüvanetü'l-Vüfud' (Heyetler Sütunu) denilen sütunun önünde kabul etti. Hatta bazı heyetleri mescidin içinde kurulan çadırlarda ağırladı.

Mescid-i Nebevi'nin sosyal hayattaki işlevi elbette bunlarla sınırlı değildi. Yaralı ve hastalar burada kurulan çadırlarda tedavi ediliyor, sosyal ve hukuki problemler 'Kaza Revakı' denilen yerde oturan hâkimler vasıtası ile çözülüyor, münadiler gerekli görüldüğünde halkı mescide çağırıyor ve bilgilendirme yapılıyordu.

'Meşrebe' veya 'Hizane' denilen oda, 'Beytülmal' (hazine) olarak kullanıldı. Mescit içinde halifelerin, İslâm Devleti ve toplumunun meselelerini istişare ettiği ayrı bir bölüm vardı. Sohbet etmek, yüksek sesle konuşmak ve şiir okumak isteyenler için de ayrı bir bölüm tahsis edildi.

Haremeyn hizmetine bakan hemen her devlet, Kâbe örtüsünü başkentinde hazırlayıp gönderdi. Emeviler de başkent Şam'da hazırladıkları örtüyü Mekke'ye gönderdiler. Halife Abdülmelik zamanından itibaren, Kâbe örtüsünün Mekke'ye gönderilmeden önce Mescid-i Nebevi'de halka gösterilmesi adet oldu.

Abbasilerin, son dönemlerinde Mescid-i Nebevi'de başlattıkları tadilat çalışmalarını Memlükler 1260-1265 yılları arasında sürdürdü. Memlük Sultanı I. Baybars, Osmanlıların da sürdüreceği ilginç ve son derece ince bir uygulama başlattı. Mescid-i Nebevi'de, Abbasilerden yarım kalan imarı tamamlatmak için Medine'ye gönderilecek malzeme ve aletleri Kahire'de halka teş-

hir etti. Daha sonra da usta ve işçilerle birlikte gönderdi. Ecdat da Haremeyn'deki kutsal yerlere konulacak malzeme ve armağanları İstanbul'da halka teşhir ettikten sonra Hicaz'a yollardı.

Mescid-i Nebevi'yi, Abbasilerin sonuna kadar Haremeyn valisi yahut onların atadığı Medine kadısı veya muhtesibi yönetti. Eyyubilerden itibaren Şeyhü'l-Haremler, Mescid-i Nebevi hâdimlerinin başına geçti. Osmanlılarda ise; vali adına Nâibü'l-Harem ve Padişahın Medine temsilcisi sıfatıyla Şeyhü'l-Harem, Mescid-i Nebevi'nin yönetiminde birlikte söz sahibi oldular. Bu uygulama Tanzimat Devri'ne kadar sürdü. Bu tarihten itibaren Mescid-i Nebevi'nin yönetimi Harem-i Şerif Müdürü vasıtası ile yürütüldü.

MESCİD-İ NEBEVİ ÇEVRESİNDEKİ MÜBAREK YERLER VE ÖZELLİKLERİ

EBÛ EYYÛB EL-ENSÂRÎ HAZRETLERİNİN EVİ

Hz. Peygamber'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicretten sonra mübarek evinde misafir eden Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin evi, Kubbe-i Hadra'nın yanındaki Reisiyye Minaresi'nin tam karşısında idi. Kıble yönüne düşen evin minare ile arası yaklaşık 15 m. kadardı. Yanı başında bir zamanlar Medine'nin meşhur kütüphanelerinden olan, Arif Hikmet Kütüphanesi vardı. Ancak her ikisi de genişletme çalışmaları sırasında yıkıldı.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde, 14 gün müddetle Mescid-i Nebevi'ye yaya olarak yaklaşık bir saat mesafede bulunan Kuba Köyü'nde kaldı. Burada kaldığı süre içinde Kuba Mescidi inşa edildi. Bilahare Medine'ye teşrif etmek için yola çıktı. Mescid-i Nebevi'nin bulunduğu yere geldiğinde, serbest bırakılan devesinin çöktüğü yere en yakın ev

Ebû Eyyûb hazretlerinin eviydi. Resûl-ü Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bu evde yedi ay kadar misafir kaldı.

Rivayet edildiğine göre; aslında bu ev Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'e aitti. Vaktiyle Yemen Meliki Tübba, Medine'yi ziyaretinde; Yahudilerden, yakında zuhur edecek peygamberin oraya teşrif edeceğini öğrendi. Ahir zaman peygamberi olarak gelecek o zata yetişebilmek için çok yalvardı: "Ömrüm yetişseydi ona ya halife olurdum veya onunla akraba olurdum." dedi. Demek ki Kitab-ı Mukaddes'te hem Hz. Ebu Bekir'in hem de Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* evsafı vardı. Bu Yemen meliki onlardan biri olmayı cân-ı gönülden istemişti.

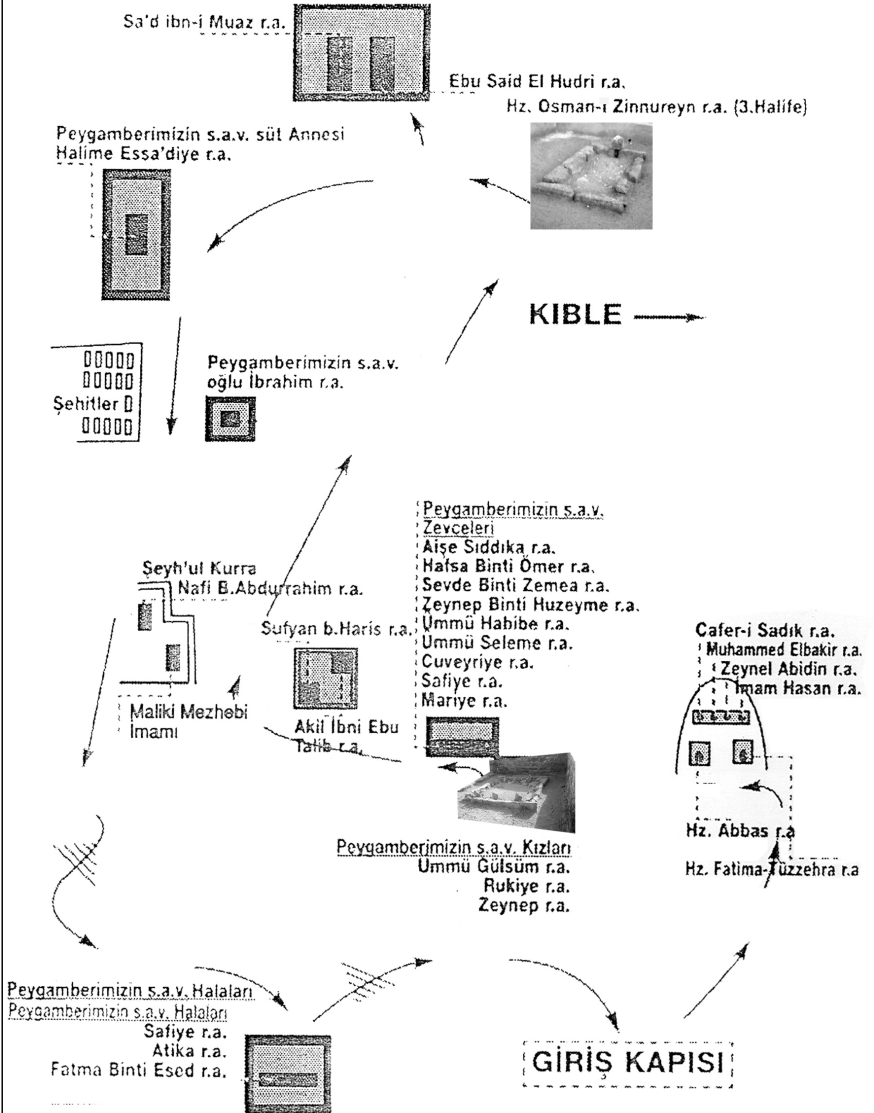
Yemen Meliki Tübba, Medine'de bu evi yaptırdı ve "Ahirzaman Nebisi'ne vakıftır." dedi. Zamanla bu ev Hz. Ebû Eyyûb'a kaldı. Hicretten sonra Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kendi mübarek haneleri inşa edilinceye kadar işte bu evi şereflendirdiler.

Kubbe-i Hadra'nın karşısında vaktiyle Ebû Eyyûb Hazretleri'nin evi ile yan yana olan Arif Hikmet Kütüphanesi'nde 5.000 el yazması dinî ve İslâmî eser mevcuttu. 1986'da, Mescid-i Nebevi'yi genişletme çalışmaları sırasında bu kütüphane de yıktırıldı. İçindeki paha biçilmez eserler ise Melik Abdülaziz Kütüphanesi'ne taşındı.

CENNETÜ'L-BAKÎ' MEZARLIĞI

Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanından bu yana Medine'nin en büyük kabristanı Cennetü'l-Bakî'dir. Cenab-ı Hak *(celle celâluhu)*, kıyamet günü Cennetü'l-Bakî' ehlinden yetmiş bin kişiyi sorgusuz sualsiz cennete idhal edeceğini müjdelemiştir. Cennetü'l-Bakî' ehli, haşir günü inşallah yüzleri hilalin on beşinci gün parladığı gibi haşrolacaktır.

CENNET-ÜL BAKÎ'NİN KROKİSİ

Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle buyurdu: "Kimin Medine'de ölmeye gücü yeterse ölsün. Muhakkak ben Medine'de ölene şahitlik edeceğim."[57]

Müminlerin Emiri Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* şöyle dua ederdi: "Allah'ım beni senin yolunda şehitlikle rızıklandır. Ve ölümümü Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* beldesinde nasip eyle."

Cennetü'l-Bakî'ye ilk defnedilen Müslüman, Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sütkardeşi olan Osman b. Ma'zun'dur *(radıyallahu anh)*. Onun defnedilmesi sırasında Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* baş ve ayakucuna birer taş koyarak: "Bu, ahirete ilk gidenimizdir." buyurdular. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bazen cenaze namazlarını burada kıldırır ve bazen de ordularını buradan sefere uğurlardı.

Cennetü'l-Baki ve Kubbe-i Hadra

57 İbn Mâce, menâsik 104

Mescid-i Nebevi'nin doğu tarafındaki Cennetü'l-Bakî' Mezarlığı'nı ziyaret etmek müstehaptır. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*'i görme şerefine nail olan, sesini duyan, onunla namaz kılan, İslâmiyet uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen ve tarihe altın harflerle isimlerini yazdıran 10 bin civarında sahabe bu mezarlığa defnedilmiştir. Ayrıca Tabiun'dan da birçok büyük zevat burada bulunmaktadır. Sahabe mezarlarının yoğun olarak bulunduğu kısımda kabirlerin kime ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Mezarlık son derece sade, düz ve gösterişsizdir.

Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, zaman zaman Bakî' Kabristanı'nı ziyaret eder ve orada bulunanları selamlayarak şöyle dua ederdi: "Selam size ey müminler yurdunda bulunanlar! Yarın için geleceği va'dolunan şey size geldi. İnşallah biz de arkanızdan geleceğiz. Allah'ım Bakî' Kabristanı'ndakileri bağışla."

1978 ve 1995 yılında iki defa büyültülen Cennetü'l-Bakî'deki mezarlardan ismini ve kabir yerini bildiklerimiz, ziyaretçilerin dolaştığı güzergâh dikkate alındığında şu şekildedir:

Ehl-i Beyt mezarları Osmanlılar zamanında bir kubbe altındaydı. Bu bölümde; Hz. Abbas, Hz. Fatımatü'z-Zehra, Cafer-i Sadık, Muhammed Elbakır, Hz. Hüseyin'in oğlu Zeyne'l-Âbidin ve Hz. Hasan'ın *(radıyallahu anh)* mezarları vardır.

Yine Osmanlılar zamanında Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kızları ile 'Ezvac-ı Tahirat'ın mezarları da kubbeli bir türbedeydi. Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* kızları; Ümmü Gülsüm, Rukiye, Zeynep'in *(radıyallahu anhume)* mezarları Cennetü'l-Bakî' Mezarlığı'ndadır.

Ezvâc-ı Tâhiat: Hz. Âişe Hafsa Binti Ömer, Sevde Binti Zema' Zeynep Binti Hüzeyme, Ümmü Habibe, Ümmü Seleme, Cuverriye, Safiye, Mariye *(radıyallahu anhunne)*.

Efendimizin Halaları: Safiye, Atîka, Fatma Binti Esed.

Diğer Kabirler: Süfyan b. Haris, Akîl b. Ebî Talib *(radıyallahu anh)*, İmamı Malik (Müstakil bir kubbesi vardı.), Şeyhü'l-Kurra Nafi b. Abdurrahim, Abdullah b. Ömer *(radıyallahu anh)*, Abdullah b. Mes'ud *(radıyallahu anh)* (Müstakil kubbesi yıkıldı.), Osman b. Maz'un *(radıyallahu anh)* (Efendimizin sütkardeşinin de kubbeli türbesi vardı.), Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* oğlu İbrahim (Müstakil kubbesi yıkıldı.), Şehitler (Uhud Savaşı'nda yaralanıp Medine'de vefat edenler ve Harre Savaşı'nın şehitleri buraya defnedildi.), Hz. Osman-ı Zinnureyn *(radıyallahu anh)* (Osmanlılar zamanında Üçüncü Halife Hz. Osman'ın *(radıyallahu anh)* mezarı üstünde müstakil bir kubbe vardı.), Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sütannesi Halime Essa'diye (Halime annemizin mezarı Hz. Osman'ın *(radıyallahu anh)* mezarının karşısındadır. Osmanlı döneminde mezar bir kubbe altındaydı.), Sa'd b. Muaz, Ebu Said el-Hudri, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ebi Vakkas *(radıyallahu anhum)*.

Ayrıca Mahmud Sami Ramazanoğlu Hazretleri, Ali Ulvi Kurucu, Hattat Mustafa Efendi, Saatçi Osman Efendi (Son üçü ömrünü Medine'de geçirip orada vefat eden Türklerdendir), Zehra Anne, Yakın zamanda vefat eden Türkmenistanlı Zekeriya Hoca ve İmam Şâmîl de Cennetü'l-Bakî' Mezarlığı'nda medfundur.

GAMAME MESCİD-İ (MESCİDÜ'L-MUSALLA)

Gamame Mescidi, Mescid-i Nebevi'nin güneybatısındadır. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bayram namazlarını Medine'nin biraz dışındaki bir boşlukta kıldırmıştır. Haddizatında o zamanki Medine şimdiki Mescid-i Nebevi sınırlarını ancak kapsıyordu.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Gamame Mescidi'nin olduğu yerde iki defa bayram namazı kıldırmıştır. Burada kıldır-

dığı ilk namaz, Hicri 2. senedeki bayram namazıydı. Bu alanda bayram namazını kılarken üzerine gelen bir bulut, Kâinatın Efendisi'ne *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gölgelik yapmıştır. Bulut'un Arapçası, 'Gamame' olduğundan dolayı daha sonra yapılan mescide bu isim verilmiştir. Ayrıca yağmur namazı kıldırdığı ve yağmur duası yaptığı yerlerden biri de burasıdır.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, namazgâh olarak benimsediği bu yer için: "Burayı daraltmayın, ondan bir şeyi de eksiltmeyin." buyurmuştur. Günümüzde halk arasında burası 'Gamame Mescidi' olarak bilinmektedir. İlk olarak Ömer b. Abdilaziz tarafından inşa edilen Gamame Mescidi, Hicri 748'de Nasır b. Kalavun devrinde imar edilmiş, son olarak da Sultan Abdülmecid zamanında tamir ve bakımı yapılmıştır.

Gamame Mescidi (Mescidü'l Musalla)

MESCİD-İ EBU BEKİR

Mescid-i Ebu Bekir, Mescid-i Gamame'nin yanındadır. Hz. Ebu Bekir'in *(radıyallahu anh)* böyle hususi bir mescit inşa ettirdiği ve adına nisbet edildiği bilinmemektedir. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bu alanda da bayram namazı kıldırmıştır. Hz. Ebu Bekir'e *(radıyallahu anh)* hilafeti sırasında burada bayram namazı kıldığı için buraya bu isim verilmiştir.

Mescidin inşaatını Ömer b. Abdilaziz, tamirini de Hicri 1254 yılında Sultan II. Mahmud yaptırmıştır. Şimdiki mevcut yapı o tamirden kalmadır. Osmanlılar zamanında Hz. Ebu Bekir Mescidi'nin önünde su kuyusu ve taştan sarnıçlar vardı. Bir yanından erkekler, diğer yanından da kadınlar su alabiliyor ve civardaki evlerin su ihtiyacı böyle temin ediliyordu. Yakın zamanda bunlar yıkıldı ve tümüyle kapatıldı.

MESCİD-İ ÖMER B. HATTAB

Mescid-i Gamame'nin güneybatısına düşmektedir. İlk Kuba Caddesi'nin başında, Mescid-i Nebevi'ye çok yakın olan hurma pazarı ile merkez postane arasındadır. Resûlullah Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada da bayram namazı kıldırmıştır. Bilahare Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* da halifeliği zamanında aynı yerde bayram namazı kıldığı için bu adla anıla gelmiştir. Sultan II. Mahmud, burayı Hicri 1254 yılında tamir ettirmiştir. Şimdiki genel görüntüsü o günden kalmadır.

MESCİD-İ ALİ B. EBİ TALİB

Mescid-i Gamame'nin batısında, Mescid-i Nebevi'ye yakın bir yerdedir. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, bu alanda Ramazan Bayramı namazını kıldırmıştır. Hz Ali de *(radıyallahu anh)* halifeliği zamanında aynı yerde bayram namazı kıldırmıştır. Hz. Osman'ın *(radıyallahu anh)* evinde mahsur kaldığı zaman, bayram

namazını Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* kıldırdığına dair rivayet de vardır. Mescidin Ali b. Ebi Talib'e *(radıyallahu anh)* nisbeti bundan dolayıdır.

Mescid binasını Medine valiliği zamanında Ömer b. Abdilaziz inşa ettirmiştir. Zaman içinde geçirdiği muhtelif tamirlerin ardından mescit şimdiki halini Osmanlılar zamanında almıştır.

MESCİD-İ SEBAK

Mescid-i Nebevi'nin kuzeybatısında 500 m. kadar mesafededir. Resül-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında cihada hazırlık babında bu mevkide at yarışları ve talim yapıldığından, Mescid-i Sebak adı verilmiştir. Hicri 9. asırda Haremeyn Kadısı Allâme Muhyiddin Harbeli tarafından kurulmuş, Suudiler zamanında da yenilenmiştir.

MESCİD-İ İCÂBE (BENÎ MUAVİYE)

Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* zamanında yapılan 'Mescid-i İcabe', Mescid-i Nebevi'nin kuzeydoğusuna düşmektedir. Evsli Benî Muaviye'nin arazisi üzerine kurulduğundan onun adı ile de anılır. Daha sonra Mescid-i İcabe adı verilmiştir. Zira bir gün Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buraya uğrayarak iki rekât namaz kılmış ve uzun bir dua yapmıştır.

Duasında: "Ben Rabbimden üç şey istedim. İkisini kabul etti, birini reddetti. Birinci olarak ümmetimin kıtlıktan helak olmaması, ikinci olarak ümmetimin toptan imha edilmemesini istedim. Bunları verdi. Ama aralarında kavga ve geçimsizlik olmasın dedim, bunu çevirdi..."[58] buyurmuştur.

Ömer b. Abdilaziz, Medine Emiri olduğu sırada mescidi yenilemiş, Suudiler zamanında da betonarme olarak yeni baştan yapılmıştır.

58 Müslim, fiten 20; İbn Mâce, fiten 9,22

BENÎ SAKİFE BAHÇESİ

Mescid-i Nebevi'nin batı yakasında yer alan 'Benî Sakife Bahçesi'nin geçmişi asr-ı saadete uzanır. Günümüzde Melik Abdülaziz Kütüphanesi'nin (Mektebe) sınırları içinde yer almakta, Türk hacı ve umrecilerinin tercih ettiği Cevahir Otel'in karşısına düşmektedir.

Melik Abdülaziz Kütüphanesi'nin bahçesi İslâm tarihi açısından ehemmiyetli bir hadiseye ev sahipliği yapmıştır. Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vefat ettikten sonra Müslümanlar, ittifakla halife seçtikleri Hz. Ebu Bekir'e *(radıyallahu anh)*, günümüze küçük bir bölümü ulaşabilen Benî Sakife bahçesinde biat etmiştir.

MESCİD-İ SUKYA

Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Bedir Harbi'ne giderken, Hazreç mevkiinde ashâbına su verdiği yerde inşa edilmiştir. Günümüzde Medine Tren İstasyonu içerisinde kalan Sukya Mescidi'nde, Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: "Mekke'nin Hz. İbrahim'e *(aleyhisselâm)* bereketli kılındığı gibi, Medine'nin de kendi ashâbına mübarek kılınması için" duada bulunmuş, Rabbinden; "Medine'yi de Mekke'yi sevdirdiği gibi sevdirmesini" dilemiştir.

FADİH (ŞEMS) MESCİDİ

Kuba Mescidi'nin doğusunda yer alan bu mescit, Avali Köyü'ndedir. Fadih Mescidi ilk olarak Ömer b. Abdilaziz'in Medine Valiliği zamanında inşa edilmiştir. Daha sonra Osmanlılar zamanında günümüze ulaşan bina yapılmıştır.

Hz. Cabir b. Abdullah'ın *(radıyallahu anh)* naklettiğine göre; "Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Benî Nadir Yahudilerini muhasara edince çadırını şu andaki Fadih Mescidi'nin yakınına kurmuştu. Namazlarını 6 gün boyunca burada kıldı. Hamr (içki) yasaklanınca; burada bulunan bir kısım Ensar, şıralarını beklettikleri kırbaların ağızlarını açtı ve hepsini döktü."

Mescidin adı o günden bu güne Fadih (Şıra) Mescidi olarak anılmaya başlandı. Fadih, üzüm suyundan yapılmış veya güneş değmemiş busirden yapılan şaraba denir. Yüksekçe bir yerde olduğu ve güneş doğduğu zaman ilk olarak buradan görüldüğü için, bu mescide 'Mescid-i Şems' de denilmektedir.

MESCİD-İ ZÜ'L-HULEYFE (ŞECERE MESCİDİ)

Ebu Abdillah el-Esedi'nin naklettiğine göre; Zü'l-Hüleyfe'de Efendimiz'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ait iki mescit vardır. İlki bugünkü ihrama girilen 'Büyük Mescid', diğeri ise 'Muarres Mescidi' dir. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* umre veya hacca niyetlendiği zaman Zü'l-Huleyfe'ye, şu andaki mescidin yerinde bulunan bir ağacın altına inerdi. Bir seferden, hac veya umreden döndüğü zaman Vadi-i Akik'teki kumsallıkta konaklar, sabah namazına kadar burada istirahat buyururdu.

Mescidin ne zaman inşa edildiği bilinmiyor. Zaman zaman tamir gören mescit, son halini Suud döneminde almıştır. 'Muharres Mescidi' ise, Beyda yokuşuna varmadan, Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir seferden dönerken sabah namazını beklediği yerdir.

MESCİD-İ MEŞRUBE

Mescid-i Meşrube, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Medine'ye takriben 2,5 km. uzaklıkta, Avali'de oturan oğlu İbrahim ve annesi Mariye Hatun'un kaldığı yere inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde mescit olarak kullanılan bu yer daha sonra harap olmuş ve tümüyle yıkılmıştır. Şimdi sadece mekân olarak bellidir.

MESCİD-İ BENÎ ZAFER

Bu kıymetli tarihi mescidin; Mescid-i Benî Zafer, Mescid-i Mâide ve Mescid-i Beğle olmak üzere üç ismi vardı. Mescid-i Nebevî'nin

doğusunda, Cennetü'l-Bakî'nin arka tarafına düşüyordu. Günümüzde bu mescid yıkılmış ve yerine "Emr-i bi'l-ma'ruf Merkezi" inşa edilmiştir.

MESCİD-İ EBU ZER

Medine'de, Ebu Zer Caddesi ile diğer yolların birleştiği kısımdadır. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* burada da namaz kılmıştır. Rivayete göre; Allah Teâlâ *(celle celâluhu)*, "Efendimiz'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* salât-u selam getirenlere rahmeti ile muamelede bulunacağını" burada iken müjdelemiştir.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, 'Mescid-i Ebu Zer'in olduğu yerde uzun bir secde yapmıştır. Hatta Abdurrahman b. Avf *(radıyallahu anh)* rivayetinde; "Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vefat ettiğini bile zannettim." demektedir. Suudiler döneminde burası yeniden imar edilip, bir de minare ilave edilmiştir.

MESCİD-İ BENÎ SÂİDE

Medine'de, Sultaniye'ye giden yolun kuzeyindedir. Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namaz kıldığı yerde yapılan bu mescit, 'Sakife' toplantısının yapıldığı yere yakındır. Mescit, son düzenlemelerden sonra 'Sultaniye" isimli bir üçgen içinde yer alır.

MEDİNE'DE DİĞER ZİYARET YERLERİ

UHUD ŞEHİTLİĞİ

Uhud Dağı, Medine'nin yaklaşık 5 km. kadar kuzeyinde yer almaktadır. Doğudan batıya uzaklığı yaklaşık 6 km. yüksekliği ise 200 m. dir. Hicretin üçüncü yılında (625) Müslümanlar ile müşrikler arasında yapılan ve İslâm tarihinin en önemli olaylarından biri olan Uhud Savaşı'nda, 700 kişilik Müslüman ordusu ile 3.000 kişilik müşrik ordusu karşı karşıya gelmiştir.

Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Müslüman olan ama Mekke'de kalarak gelişmeleri kendisine bildiren amcası Hz. Abbas *(radıyallahu anh)*, bir mektup ile müşriklerin savaş hazırlığında olduğunu haber verdi. Müşrikler, Bedir Savaşı'nın intikamını almak ümidi ile hazırladıkları ordu için hiçbir masraftan kaçınmadılar. Müşrik ordusunun başında Ebu Süfyan ile beraber, Bedir Savaşı'nda babası Utbe, amcası Şeybe ve kardeşi Velid'i kaybeden, onların intikamını almak için sabırsızlanan ve bunun için bizzat askerî kışkırtan karısı Hind de bulunuyordu.

İslâm ordusu savaşta Uhud Dağı'nı arkasına alarak mevzilendi ve Medine'ye doğru saf tuttu. Mekkeli müşrikler ise Müslümanların karşısında çorak bir alanda saf tuttular. Aynı zamanda büyük bir strateji insanı olan Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, savaş alanının fiziki durumunu dikkate alarak, sahabeden

Uhud şehitlerinin gömülü olduğu alan.

Abdullah b. Cübeyr'i, yanına elli okçu vererek 'Ayneyn Geçidi'ne yerleştirdi. Onlara sıkı bir tembihte bulunarak: "Ne olursa olsun burayı terk etmeyeceksiniz." dedi.

Uhud Şehitliği'ne savaşta ashâb-ı kirâmdan şehit olan 70 sahabe defnedildi. Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* amcası ve şehitlerin efendisi olan Hz. Hamza *(radıyallahu anh)* da bunlar arasında idi. Hz. Hamza *(radıyallahu anh)*, o gün sekiz müşrik öldürmüş, çarpışmaya devam ediyordu. Hint ise Bedr'in intikamı ile yanıyor, azad etmenin yanında birçok hediyeler vaat ederek Vahşi'nin Hamza'yı öldürmesi için elinden geleni yapıyordu. Savaş şiddetlendikçe Kureyş ordusu mutlak bir bozguna doğru sürükleniyordu. İslâm ordusu içinde aralarında okçuların da bulunduğu bazı askerler, zaferin belirginleştiği mülahazasıyla mevzi düzenlerini kaybedince henüz Müslüman olmamış bulunan Halid b. Velid, bu fırsatı kaçırmadı. Geriden çevirme yaparak önce kalan okçuları şehit etti; ardından da süvarileri ile birlikte İslâm ordusunun merkezine yöneldi. Bu arada bir taşın arkasına gizlenerek Hz. Hamza'yı *(radıyallahu anh)* gözetleyen Vahşi, fırsatını bulduğu bir anda mızrağını sapladı. Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* amcası ve sütkardeşi olan bu bahadır insanı şehid etti.

Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, savaş sonrasında şehitleri dolaşırken, amcasının cesedini görünce gözyaşlarına hâkim olamadı. Hayatının en büyük üzüntülerinden birini yaşadı. Hele, Hz. Hamza'nın *(radıyallahu anh)* kızı Fatma: "Ya Resûlallah babam nerede?" diye sorunca, şefkat dolu hislerle: "Kızım bundan sonra senin baban benim." buyurdu.

Düşmanları onu öldürmeyi her halükârda ilk hedef olarak benimsemişti. Öyle ki; İbn Kaime, devamlı olarak Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* önünde mücadele eden Mus'ab b. Ümeyr'i, peygamberimiz zannederek şehid etti. Ardından da: "Muhammed'i öldürdüm." diye yaydı. Müslümanlar âdeta şoke olmuştu; ancak haberin asılsız olduğu ortaya çıkınca sahabe efendilerimiz, müş-

riklerin kılıç ve ok darbelerine karşı vücutlarını siper ederek, Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* önünde etten duvar oluşturdu.

Uhud şehitlerini ziyaret etmek müstehaptır. Ziyaret sırasında şehitlere selam verilip dua edilir. Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de her hafta Uhud Şehitliği'ni ziyaret eder ve onlara dua ederdi. Bu savaşta şehit düşenler için Cenab-ı Allah *(celle celâluhu)*; "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rablerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar." *(Âl-i İmrân, 3/169)* buyuruyor.

Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*: "Uhud cennet dağlarından bir dağdır. Biz onu severiz, o da bizi sever."[59] buyurdular. Yine Uhud'da Hz. Ebu Bekir *(radıyallahu anh)* ve Hz. Ömer *(radıyallahu anh)* ile birlikte olduğu bir zamanda, dağın titremesi üzerine: "Sabit kal titreme, senin üzerinde bir Nebi, sıddık ve iki şehit var."[60] dedi.

Cenab-ı Allah *(celle celâluhu)*, cennet numulerinden bazılarını Medine'ye indirmiş. İşte Uhud, cennet dağlarından bir tanesi. Ve Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Uhud ile bizleri barıştırıyor, o bizi seviyor biz de onu seviyoruz.

HZ. HAMZA MESCİDİ

Uhud Şehitliği'nin bulunduğu alanda Osmanlılar zamanında yapılan Hz. Hamza Mescidi ve yanındaki medrese yıkılmıştır. Uhud Meydanı'nda şu an Arap mimarisi tarzında başka bir mescit bulunmaktadır.

UHUD DAĞI'NDAKİ MAĞARA

Uhud Savaşı sonunda Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* bir müddet istirahat buyurduğu mağara, Uhud Dağı'nın iç kısmında selin geldiği vadinin yanındadır. Mağaranın alt tarafında

59 Buhârî, zekât 54
60 Tirmizî, menâkıb 18

şu anda evler vardır. Dağın bağrındaki bu mağara, Efendimiz'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* o gün misafir etmiştir. Güllerden güzel kokan kokuları ile mağara ziyaretçilerini karşılamaktadır. Dıştan bakıldığında çok ufak görünen mağaranın içerisi manen çok geniştir. Gelen ziyaretçiler mağaraya girebilmek için sıraya girer.

Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Uhud günü çok bunalmış ve savaşın sonunda bu mağaraya çekilmişti. Mübarek dişlerinden bir mine parçası kırılmıştı. Yüzünden kan aktığı halde, bir peygamberin kanını akıtan kavmi için: "Ya Rabbi, kavmim cahildir, sen onlara hidayet et." diye dua ediyordu.

KIBLETEYN MESCİDİ

"Kıbleteyn Mescidi", Medine'nin kuzeybatısında, Mescid-i Nebevi'nin 5 km. uzağında, Vebere Haresi'nde yer almaktadır.

Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve Müslümanlar, İslâm'ın ilk yıllarında namazlarını Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'ya doğru kılıyorlardı. Oysa Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve güzide ashâbı namazlarını Kâbe'ye yönelerek kılmayı çok arzu ediyor, bu hususta Cenab-ı Allah'tan *(celle celâluhu)* gelecek emri bekliyorlardı.

Bilindiği gibi Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Mekke'de iken Kâbe'nin Rükn-ü Yemani köşesi ile Hacerü'l-Esved taşının bulunduğu köşe arasında namaz kılıyordu. Böylece; hem Kâbe'yi, hem de Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı karşısına alıyordu. Kâbe putlarla doluydu ve Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* miraca yükseldiği Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılması, bu açıdan da ayrı bir mana ifade ediyordu.

Namazların Mescid-i Aksa'ya doğru kılınması Hicret'ten sonra da devam etti. Medine Yahudileri, kendi kıblelerine dönmelerinden dolayı, Müslümanlarla alay ediyorlardı. Hicret'ten 18 ay sonra (Bedir Savaşı'ndan iki ay önce), Şaban ayının 15.

günü, Berat kandilinde Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Selemeoğulları Mahallesi'nde öğle veya ikindi namazını kıldırıyordu. Namazın ikinci rekâtının sonunda, Bakara Sûresi'ndeki şu âyet-i kerime nazil oldu:

"Elbette ilahi buyruğu bekleyerek yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kıbleye seni yöneltiyoruz. Haydi, çevir yüzünü Mescid-i Haram'a doğru! Siz de ey müminler nerede olursanız olunuz çevirin yüzünüzü oraya doğru! Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kıbleyi çevirmenin gerçekten Rableri tarafından olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir." *(Bakara, 2/144)*

Bunun üzerine Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, namazını bozmadan hemen Kâbe istikametine döndü, cemaat de safları ile birlikte döndü. Böylece Kudüs'e doğru başlanan namazın, son iki rekâtı Kâbe'ye doğru tamamlandı. Bu bakımdan hadisenin yaşandığı mescide; 'Mescid-i Kıbleteyn' (İki Kıbleli Mescid) adı verildi. O tarihten sonra Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* unvanları arasına 'İmamü'l-Kıbleteyn" de eklendi. Müslümanları sevindiren bu olay başta Medine Yahudileri olmak üzere müşrikleri üzdü. Kıblenin Mekke olması ileride bu kutsal şehrin fethine de işaret ediyordu.

Daha sonra Emevi halifesi olacak olan Ömer b. Abdilaziz, Medine Valiliği sırasında Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namaz kıldığı bütün mescitleri yeniledi. Bu arada 'Mescid-i Kıbleteyn'de imar edildi. Memlük Sultanı Kayıtbay'ın emri ile 1488'de tavanı yenilenen, avlusu duvarla çevrilen Kıbleteyn Mescidi'nde, Ömer b. Abdilaziz'den sonraki ilk ciddi imar faaliyeti Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapıldı (1544). Haddizatında bu iki mühim şahsiyeti birleştiren ortak noktaların başında; her ikisinin de Haremeyn'e yaptıkları hizmetler gelir. Bağ ve bahçeler içerisindeki 'Mescid-i Kıbleteyn',

iki kıblesindeki revakları ve ahşap çatısı ile 425 m2'lik bir alana ulaştı. Mescid, mamur halini 19. yüzyıla kadar korudu.

Son dönemlerde harap bir vaziyette olan cami, 1987 yılında Arap mimarisi tarzında granit kaplama olarak yeniden yapıldı. Yaklaşık 4.000 m^2'lik bir alanı kaplayacak şekilde genişletildi. Kâbe kıblesine mihrap konuldu. İki köşesinde 2 minare ve 2 kubbesi bulunan caminin içinde; Türk Hattat Hasan Çelebi'nin cel-i sülüs ve kûfi hat ile yazdığı modern tarzda süsleme motifleri vardır.

YEDİ MESCİTLER (HENDEK MESCİDİ)

Hicret'in beşinci yılında (627) gerçekleşen Hendek Savaşı'nın yapıldığı bölgede birbirine yakın küçük küçük yedi mescit bulunmaktadır. Bunlara 'Yedi Mescitler' denir. Medine'ye gelenler tarafından buraların ziyaret edilmesi âdet haline gelmiştir. Şimdilerde bu mescitlerin bulunduğu Sel' Dağı'nın eteklerine yeni büyük bir mescit inşaatı devam etmektedir.

Hendek Savaşı'nda kullanılan hendeklerin bir kısmı 1941 yılına kadar ulaşmıştır. Fakat daha sonra korunamayıp, üzerinden yol geçirilerek ortadan kaldırılmıştır.

MESCİDÜ'L-FETİH

Hendek Savaşı'nın yaşandığı bölgede, Sel' Dağı'nın tepelerinden birindedir. Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* için kurulan ve aynı zamanda Hendek Savaşı'nda karargâh olarak kullandığı çadırın, yerine yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre; Hendek Muharebesi esnasında Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, burada pazartesi, salı ve çarşamba günleri düşmanın hezimeti için dua etmiştir. Son gün duası kabul edilmiş ve düşman perişan olup kaçmıştır.[61]

'Ahzab' ve 'el-Mescidu'l-A'la' isimleri ile de anılan bu mescit 'Buthan Vadisi' üzerinde hendeğin kuzeybatısına düşmektedir.

61 Ahmet b. Hanbel, 14036

İlk yapıldığında taş ve çamurdan yapılan mescit, Hicri 93 yılında Ömer b. Abdilaziz'in Medine valiliği sırasında yeniden inşa edilmiştir. Zaman içinde bazı tamirler gören mescit, Osmanlı Sultanı Abdülmecid devrinde de tamir görmüştür. Nihayet Fetih Mescidi, Suudiler zamanında betonarme bir şekilde yapılmıştır.

Fetih Mescidi'nin kıble istikametinde yer alan dört mescit daha vardır. Üçünün ismi bellidir: 'Selman-ı Farisi, Ali b. Ebî Talib ve Ebu Bekir Sıdık Mescitleri.' Bu mescitlerin tümü 'el-Mescidü'l-Feth' ismiyle zikredilir. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hendek Muharebesi esnasında Müslüman askerlerin namaz kılması için inşa edilen bu mescitlerde namaz kılmıştır.

SELMAN-I FARİSİ MESCİDİ

Fetih Mescidi'nin kıble istikametinde on metre kadar ilerisindedir. Sel' Dağı'nın dibindedir. Savaşta hendek kazma fikrini ortaya atan 'Selman-ı Farisi'nin ismiyle anılır. Mescit, Ömer b. Abdilaziz'in Medine Valiliği sırasında yapılmış, Sultan Abdülmecid devrinde de yenilenmiştir.

EBU BEKİR SIDDIK MESCİDİ

Selman-ı Farisi Mescidi'nin güneybatısında olup, önceki iki mescitle birlikte yapılmış ve tamir edilmiştir.

ÖMER B. HATTAB MESCİDİ

Ebu Bekir Mescidi'nin güneyinde revak şeklinde olup, örtülmemiş bir de sahanlığı vardır. Yerden sekiz basamak ile çıkılan yapının tarzı Fetih Mescidi'ne benzer. Aynı dönemlerde yapılıp inşa edilmiştir.

ALİ B. EBÎ TALİB MESCİDİ

Selman-ı Farisi Mescidi'nin kıble istikametinde, Ömer İbn-u Hattab Mescidi'nin güneyinde bir yükselti üstüne kurulmuştur.

Rivayete göre; Hz. Ali *(radıyallahu anh)* burada Hendek Savaşı'nda atı ile hendeği geçen müşrik savaşçılarından Amir b. Vedi'l-Amiri'yi öldürmüştür.

SA'D B. MUAZ MESCİDİ

'Fatımatü'z-Zehra Mescidi' olarak da bilinir. Ali b. Ebi Talip Mescidi'nin batısında yer alan bu yapı. Mescitler topluluğunun en küçüğüdür.

SECDE MESCİD-İ (KEHF BENÎ HARAM)

Hendek Savaşı'nın yapıldığı Sel' Dağı'nın güneydoğusundadır. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, burada mü'minlerin zaferi için çok uzun secdeler yapmış ve dualar etmiştir. Onun için buraya 'Secde Mescidi' denilmiştir. Mübarek, ruhaniyetli bir mescittir. Medine'ye gelen ziyaretçiler ancak Medine-i Münevvere'de maruf olan birisi ile özel olarak giderse burayı görebilir.

Taberani, Ebû Katade'den şöyle rivayet eder: "Muaz b. Cebel Peygamber'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* aramak için çıktı ve O'nu bulamadı. Hz. Peygamber'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ait evlerde aradı yine bulamadı. O'na Sevab (Sal'a) Dağı'nda olduğunu söyleyip gösterdiler. Sevab Dağı'na kadar çıktı ve Peygamber'i *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kehf Mağarası'nda secde halinde iken gördü." Muaz b. Cebel *(radıyallahu anh)* diyor ki: "Dağdan aşağı inmeye başladım. O hâlâ secdede idi. Öyle ki, vefat ettiği düşüncesine kapıldım."[62]

KUBA MESCİDİ

Sevgili Peygamberimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Medine'ye hicret ettiklerinde 12 Rebiülevvel pazartesi günü Kuba'ya ulaştı.

62 Taberânî, Mucemu'l-kebir 19/438 (11159)

Burası Medine'ye (Mescid-i Nebevi'ye) yaya olarak yaklaşık bir saat uzaklıktaydı. Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicretinden sonra Mekke'den ayrılan Hz. Ali'ye *(radıyallahu anh)* hicret kervanına katıldı ve Hz. Peygamber'e *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kuba köyünde yetişti. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Medine'ye 5 km. mesafede bulunan Kuba köyünde ondört gün, bir rivayete göre de on geceden fazla kaldı ve bu süre içinde orada bir mescit inşa edildi.

Hz. Peygamber *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Kuba Mescidi'nin güneyinde bulunan Külsum b. Hidm ile Sa'd b. Hayseme'nin evlerinde misafir kaldı. Müslümanlar, daha sonraları Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* misafir kaldığı evleri ziyaret eder ve onun namaz kıldığı yerde ibadet ederlerdi. Osmanlılar zamanında, Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kuba'da konakladığı ev, kubbeli bir yapı olarak düzenlenmişti. Mescidin kıble tarafındaki bu yer maalesef daha sonra yıkıldı.

Kuba Mescidi, yeryüzünde yapılan ilk mescit, üstelik Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* mübarek elleri ile temeline harç koyduğu bir mescittir. Kuba'dan sonra Medine şehir merkezine geçen Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, burada da ashâbı ile birlikte Mescid-i Nebevi'nin inşasına başladı.

Allah Resûlü'nden *(sallallahu aleyhi ve sellem)* evvel Medine'ye gelen kuhacirler, Kuba'da, Amr b. Avf oğullarına ait bir hurma kurutma yerini mescit yapmıştı. Muhacirler, burada Kudüs'e doğru yönelerek namaz kılıyordu. Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* gelişinden sonra Kuba Mescidi yapıldı. Kuba Mescidi'nin arsasını Amr b. Avf oğullarının ileri gelenlerinden Külsüm b. Hidm'in bağışladığı veya Leyla adında bir kadına ait harman yeri olduğuna dair rivayetler vardır. Hatta münafıklar, Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* yıktırdığı 'Dırar Mescidi'ni yaparken bahane olarak, "Leyla'nın merkebini bağladığı yerde mi secde edeceğiz?" diyordu.

Kuba Mescidi'nin yapımı ile ilgili olarak Taberani şu bilgileri rivayet ediyor: "Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicretinden sonra Kubalıların bir mescit talebi olmuş. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, yanında bulunan sahabe efendilerimizden birinin devesine binmesini istemiş. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in *(radıyallahu anhuma)* sıra ile bindikleri deve yerinden kalkmamış. O esnada Mekke'den hicret eden Hz. Ali *(radıyallahu anh)* da Kuba'ya ulaşmış. Hz. Ali'nin *(radıyallahu anh)* bindiği deve kalkıp yürümeye başlayınca, Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Hz. Ali'ye *(radıyallahu anh)* devenin yularını serbest bırakmasını söyleyerek mescidin devenin etrafında dolaştığı arsaya yapılmasını istemiş. Devenin dolaştığı alan Kuba Mescidi'nin ortalarına düştüğünden sonraları 'Mebrekü'n-nâka' (devenin çöktüğü yer) olarak anılmış."[63]

İslâm tarihinde Müslümanların hür ve güvenli bir ortamda, üstelik umuma açık ve cemaatle namaz kılınmak için yaptıkları ilk mescit olması itibariyle Mescid-i Kuba'nın önemi ve fazileti büyüktür. Kur'ân-ı Kerim'de, "Takva üzerine yapıldığı bildirilen mescidin" *(Tevbe, 9/108)* Medine'deki Mescid-i Nebevi olduğunu söyleyenlerin yanında, Kuba Mescidi olduğunu ifade edenler de çıkmıştır. Bundan dolayı Kuba Mescidi'ne; 'Takva Mescidi' denilir. Kuba Mescidi'ni ziyaret etmek ve burada iki veya dört rekât namaz kılmak müstehaptır. Medine'ye gidenler, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* namaz kıldığı Kuba Mescidi'ni ziyaret etmeyi orada namaz kılıp Kur'ân-ı Kerim okumayı ihmal etmezler. Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, cumartesi günleri bazen de pazartesi günleri ve ramazan ayının onyedinci günü Kuba Mescidi'ni ziyaret ederek burada namaz kılmıştır.

Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, Kuba Mescidi ile ilgili şöyle buyurmuştur: "Kim evinde güzelce temizlenip abdest

63 Taberânî, Mucemu'l-kebir 2/353 (2001)

aldıktan sonra, Kuba Mescidi'nde iki rekât namaz kılarsa umre sevabı alır." [64]

İlk yapıldığında, kare şeklinde bir düzlüğü çevreleyen ve dört duvardan ibaret olan mescidin temeline ilk taşı Resûlullah *(sallallahu aleyhi ve sellem)* koydu. Daha sonra da Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman *(radıyallahu anhum)* ve diğer sahabeler temele taş koydular. Bu uygulama İslâm tarihinde bir geleneğin de başlangıcı oldu. Devletin önde gelenleri dinî, millî ve ilmî nitelikli binalara dualarla ilk harcı koymaya başladılar. Kuba Mescidi'nin inşaatında bir işçi gibi çalışan Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, mübarek elleri ile ağır taşları taşırken, kendisine yardımcı olmak isteyen sahabe efendilerimize başkasına yardım etmelerini söylüyor; Kur'ân ve şiir okuyarak inşaatta çalışan ashâbına moral veriyordu.

Hicretten takriben 18 ay sonra kıble, Kâbe'ye çevrildi. Bu gelişmenin ardından Kuba Mescidi'nde de bu yönde yeni bir düzenleme yapıldı. Hz. Osman *(radıyallahu anh)* ve Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik zamanında yapılan imar faaliyetleri ile Mescid-i Kuba, otuz dokuz sütunlu bir yapı oldu. Ortasında üstü açık bir sahanlık mevcuttu. Mescit, Haremeyn hizmetkârlarından Ömer b. Abdülaziz'in Medine Valiliği (706-712) sırasında da kapsamlı bir imar gördü. Duvarları yontma taş ile yenilendi. Kurşun kapılı demir çubuklarla birbirine perçinlenmiş sütunlar yapıldı. Tavanı değerli saç kereste ile kaplandı. Abbasi ve Zengilerin imar ettiği mescide, Memlükler de büyük ihtimam gösterdiler.

Haremeyn hizmeti Osmanlılara geçtikten sonra Mescid-i Kuba'da ilk imar Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapıldı; mescidin tavanı ve minaresi yıkılıp yeniden inşa edildi (1543). 1699'da, Sultan II Mustafa döneminde mescidin duvar ve minareleri yenilendi ve Allah Resûlü'nün *(sallallahu aleyhi ve sellem)* deve-

64 Taberânî, Mucemu'l-kebir, 5/326 (5428)

sinin çöktüğü 'Mebrekü'n-naka' üzerine dört direkli bir kubbe yapıldı. Su ihtiyacını karşılamak için derin kuyular kazılıp sebiller kuruldu. Kanuni zamanında Kuba köyündeki kaynaklardan Medine'ye de su getirildi.

Osmanlı döneminde son büyük çalışma Sultan II. Mahmud devrinde yapıldı (1829). Mescidin duvarları payandalar ile desteklenip yenilendi. Ahşap tavanının yerini sütunlar üzerinde kemerlere oturmuş basık yarım küre kubbelerden oluşan bir tavanın aldığı Mescid-i Kuba, arka kısımda tek sıraya düşürülmüş revaklarıyla İstanbul'daki selâtin camileri'ne benzetilmeye çalışıldı. Bu tarihte yapılan imar çalışmalarına ait kitâbe ve Osmanlı tuğraları, Suud devrinde kaldırıldı.

1968'de Suud Kralı Faysal zamanında bazı düzenlemelerin yapıldığı Mescid-i Kuba, 1985 yılında Kral Fahd döneminde

Kuba Mescidi

tamamen yıkıldı. Sahası, eskisine göre beş kat genişletilerek, içinde sosyal tesislerin de bulunduğu müştemilatıyla beraber, 13,5 dönüm kadar bir alana yayılacak şekilde yeniden inşa edildi. Yenilenen Mescid-i Kuba, ön kısmında yer alan 12 m. çapındaki altı büyük kubbe ve iç duvar süslemeleri ile Bursa'daki Ulu Cami'yi hatırlatır.

Yaklaşık 1400 metreyi bulan kûfi ve cel-i sülüs hattındaki kuşak yazılarını Hattat Hasan Çelebi, kalem işi süslemelerini de Mustafa Çelebi yapmıştır. Dikdörtgen planlı caminin avlusunun üç tarafında da 6 m. çapında elli altı küçük kubbe yer alır. Avlu, Türkiye'den götürülen renkli mermerlerden geometrik desenler ile kaplanmış olup ortasında gerektiğinde açılabilen elyaftan modern bir çadır vardır. Bu çadır sayesinde avlusunda da ibadet yapılabilen mescit, yaklaşık 10.000 kişilik bir kapasiteye ulaşmıştır. Dört köşesinde 47 m. yüksekliğinde birer minare yapılmıştır. Mescidin etrafı yer yer hurma bahçeleri ile çevrilidir.

CUMA MESCİDİ

Bilindiği gibi, Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* hicret esnasında Kuba'da bir müddet konakladılar. Sonra bir cuma günü Medine-i Münevvere'ye hareket ettiler. Yol üzerinde 'Ranune' denilen yere geldiğinde öğle vakti olmuştu. Buradaki mescitte Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)*, cuma namazı kıldırdı. Ranune'deki mescit, Efendimiz'in Kuba'da kaldığı zaman içerisinde inşa edildi ve İslâm tarihinde ilk cuma namazı bu mescitte kılındığı için 'Cuma Mescidi' olarak anıldı.

ANBERİYE MESCİDİ

Hicaz Demiryolu'nun banisi Sultan II. Abdülhamid'in, Anberiye semtindeki tren istasyonunun karşısına yaptırdığı mescittir. İki minareli taş mescit, sapasağlam ayakta olup, tamamen Osmanlı mimarisinin izlerini taşımaktadır. Orijinal haliyle

muhafaza edilen Anberiye Cami'si; mimarisi, mihrabı, minberi ve evakları ile tipik bir Osmanlı eseridir. Burada namaz kılarken kendinizi İstanbul veya Anadolu'daki ecdat yadigârı camilerden birinde hissedersiniz.

Osmanlı yadigârı Anberiye Mescidi

MEDİNE TREN İSTASYONU

Günümüzde Medine'ye giden insanımızı kutsal beldede hüzünle karşılayan bir yapı vardır. Burası; 'Medine Tren İstasyonu'dur. Bir zamanlar üstünde Osmanlı arması taşıyan istasyonun giriş kapısından geriye bir şey kalmamış; ana binadaki Osmanlı arması ve 'Hicaz Demiryolu-1317' yazılı kitâbe sökülmüştür.

Uzun zaman âtıl vaziyette kalan Medine istasyon binası çok şükür geçtiğimiz yıllarda bakımdan geçirilerek eski perişan vaziyetinden kurtarıldı. Çölden geçen tren hattı zaten söküldü, pek bir iz bırakılmadı. İstasyon içindeki rayların üzeri de asfaltlanmış durumdaydı. Yıllarca İslâm'a gönül vermiş, Haremeyn'e âşık

mübarek insanları 'Belde-i Resûlullah'a getirmiş lokomotif ve vagonların, tamir atölyesinin durumu çok kötü bir vaziyette idi.

Birkaç yıl öncesine kadar; Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* misafirlerini taşıyan lokomotifleri, vagonları ve istasyon binasını görenler gözyaşlarını tutamıyordu. Geriye bir harabenin kaldığı Medine istasyon köprüsünden geçen 'Hicaz Treni' vaktiyle bu istasyona ulaşıyordu. İstasyon binası öyle bir noktada inşa edilmişti ki; trenden inenler, Mescid-i Nebevi'nin karşısında kıble yönünde iniyordu. Osmanlının mimari anlayışı dahi, Resûlullah'a *(sallallahu aleyhi ve sellem)* saygı ile doluydu.

Osmanlı Devleti, 1908'de Medine'ye ulaştırdığı 'Hicaz Demiryolu' ile 'Medine-İstanbul' arasında bağlantı kurdu. Şam'dan aktarmalı olarak haftada üç sefer yapıldı. I. Dünya Savaşı sırasında yapılan saldırı ve sabotajlar ve mağlup olan Osmanlı Devleti'nin, Hicaz'dan çekilmesinden sonra demiryolu âtıl hale geldi. Bugün cılız da olsa demiryolunun yeniden canlandırılacağı sesleri zaman zaman duyuluyor. Günümüzde Hicaz Demiryolu'nun sadece Suriye ve Ürdün'de kalan kısımlarında tren seferleri yapılmaya devam ediyor.

Evet, Mescid-i Nebevi'ye yaya olarak on beş dakika kadar bir mesafede bulunan istasyon binası ve karşısındaki Anberiye Camii geç de olsa Suud yetkilileri tarafından hatırlandı. Eskiye

Medine Tren İstasyonu

nazaran daha iyi bir durumda olan istasyon binası ziyarete açılmayı ve hak ettiği ilgiyi görmeyi bekliyor.

TÜRBETU'S-SÜHEYL (DUALI TOPRAK)

Medine'de, Kurban Caddesi'nin sağ tarafında Med Suniye Bahçesi yer alır. Bu bahçenin doğu tarafındaki duvarının dibinde bulunan mübarek toprağa Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şifa için dua etmiştir. Daha sonra mü'minler, bu toprağı şifa niyetine kullanmışlardır.

OSMANLI KIŞLALARI VE HÜZÜN DOLU AYRILIK

Osmanlılar döneminde Medine'yi çepeçevre saran surlar ve surların üzerinde Mescid-i Nebevi'yi muhafaza için yaptırılan kaleler vardı. Şimdilerde bu sur ve kalelerden geriye hiçbir şey kalmadı. Mescid-i Nebevi'nin batı tarafındaki Sel Dağı'nın dibinde yer alan ve bugünkü mescit sınırlarına 120 m. mesafede bulunan iç kaleden kalan son kısımlar da otel ve yol inşaatlarına yer açmak için kaldırıldı. Şâmî Kapısı civarında, Hz. Ebu Bekir'e *(radıyallahu anh)* biat merasiminin yapıldığı Benî Sakife bahçesinin kuzeybatı yakasında yer alan kalenin içinde eskiden büyükçe bir su sarnıcı vardı.

Medine-i Mübevvere'de, Anberiye tarafında Osmanlı ordusunun bir kışlası vardı. Maalesef Mescid-i Nebevi'nin güneyine düşen ve mescide uzaklığı 400 m. civarında olan bu kışla da yıkılan Osmanlı eserlerine dâhil oldu. Öte yandan Uhud Dağı ile Uyun Yolu arasındaki Uyun Caddesi'nde muharebe kışlası ve Medine ziyaretçilerini koruması için yapılan bir kale bulunmaktaydı. Osmanlı kuvvetleri, hac mevsiminde istifade edilen kışla binasını, Medine ile İstanbul arasında haberleşme merkezi olarak kullanıyordu. Bugün kaleden geriye sadece birkaç kalıntı kaldı. Kuba'da da, Resûlullah'ı *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ziyarete gelenleri koruyan askerlerin barındığı bir kale mevcuttu.

Medine'deki kuvvetlerimizin sancaklarına nişan takma merasimi; daha evvel de belirttiğim gibi Mescid-i Nebevi'nin avlusunda, Hz. Peygamber'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* Kabr-i Şerif'inin huzurunda yapılırdı.

Osmanlı, Haremeyn-i Şerifeyn denilen Mekke ve Medine'yi, diğer eyaletlerinden ayrı tuttu. Hicaz'a özel bir önem verdi ve daima yerli, şerif soyundan idareciler tayin etti. Vehhabi hareketinin doğurduğu gelişmeler sonrasında, bir zaruret halini alıncaya kadar Mekke ve Medine kalelerine Osmanlı bayrağı kemal-i edepten dolayı çekilmedi. Haremeyn'de sadece muhafız asker bulunduruldu.

MEDİNE'NİN MÜBAREK DAĞLARI VE VADİLERİ

UHUD DAĞI

Uhud Dağı, Mescid-i Nebevi'nin yaklaşık 5 km. kuzeyinde olup doğudan batıya uzanan bir dağ silsilesidir. Dağ silsilesinin boyu 8 km. genişliği ise 2-3 km.dir. Uhud Dağı Medine'deki tabii işaret ve belgelerin en belirginidir. Kayalıkları, genelde kızıla çalmakla birlikte, arada koyu yeşil ve hatta siyah olanları da vardır. Uhud Dağı'nda 'Meharis' diye adlandırılan tabii oyuk ve kovuklar da çoktur.

Uhud Dağı eteğinde bir de Uhud Harbi sırasında Resûlullah Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* sığındığı mağara vardır.

AYNEYN DAĞI

Uhud Dağı'nın güneybatısına düşer. 180 m. boyunda, 40 m. eninde küçük bir tepedir. Hafif bir yükselti olan Ayneyn üzerinde Osmanlılar zamanında bir mescit ve bazı evler vardı. Daha sonra bunların tümü yıkıldı.

Okçular Tepesi

625 yılındaki Uhud Savaşı, Ayneyn Dağı'nın (tepesinin) dibinde oldu. Savaş esnasında Allah Resûlü *(sallallahu aleyhi ve sellem)* buraya okçularını yerleştirdi. Bundan dolayı buraya, 'Rumat (Atıcılar-Okçular) Tepesi de denir.

İR DAĞI

Medine-i Münevvere'nin güneybatısında, Mescid-i Nebevi'ye 8 km. uzaklıktadır. Doğudan batıya 2 km. uzanır. Üzeri düz bir şekilde olup sivri tepeler bulunmadığından eşeğin sırtına benzetilerek; 'İr' denmiştir. Bu dağ, güneyde Medine hareminin son sınırı sayılır.

SEL' DAĞI

Mescid-i Nebevi'nin batısında, 500 m. kadar uzağındadır. 300-800 m. arasında bir genişliğe sahiptir. Sel' Dağı'nın tepeleri volkanik kayalıklardan oluşur. Tarihte önemli bir yeri olan bu dağın dibinde Hendek Savaşı oldu. Hicretin beşinci yılında yapı-

lan savaşta; Müslümanların kazdığı hendek, dağ ile müşriklerin arasındaydı. Dağın batı eteklerinde Müslümanlar karargâh kurdu. Savaşta sahabe efendilerimiz devamlı olarak Peygamberimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* çadırı etrafında nöbet tuttular.

Osmanlılar zamanında Sel' Dağı'nın tepesine birçok askerî bina yapıldı. Bunlardan bazılarının kalıntıları günümüze kadar ulaştı. Medine'de son yıllarda artan yapılaşma sonucu Sel' Dağı adeta kuşatıldı ve şehrin merkezi bir parçası halini aldı.

SEVR DAĞI

Sevr Dağı, Uhud Dağı'nın kuzey arkasına düşen küçük bir tepedir. Kuzeyde Medine hareminin sınırıdır.

AKİK VADİSİ

Vadi-i Akik, Medine-i Münevvere'nin takriben 3 km. güneyindedir. Medine'nin güneybatısından başlayıp Uhud Dağı'na kadar uzanan Akik Vadisi, yağmurun bolca yağdığı zamanlarda sel baskınları ile meşhurdur. Büyük ve Küçük Akik Vadisi olarak iki kısımdan oluşur. Büyük Akik, Urve'de biter. Küçük Akik ise, Uhud Dağı'ndan geçer, Rume Kuyusu'nu sular ve Kızıldeniz'e dökülür. Bu Rume Kuyusu; Hz. Osman'ın *(radıyallahu anh)* satın aldığı ve vakfettiği bir kuyudur. Buradan bazen sel gelir ve Medine o zaman bol suya kavuşur. Evlerdeki kuyulara varıncaya kadar su dolar. Günümüzdeki yapılaşmaya rağmen bu durum devam etmektedir. Vadide hurma bahçeleri bağ ve bostanlar bulunmaktadır.

Vadinin önemi hakkındaki bir hadisi, Ömer b. Hattab *(radıyallahu anh)* şöyle rivayet ediyor: Resûlullah'dan *(sallallahu aleyhi ve sellem)* işittim. Akik Vadisi hakkında diyor ki: "Bu gece Rabbimden bana gelen geldi. (Rabbim) buyurdu; bu mübarek vadide namaz kıl."

Akik Vadisi üzerinde eskiden 400 kasır ve bir kısım hurma bahçeleri içinde bazı Osmanlı yapıları bulunuyormuş. Buradaki

köşklerin en meşhuru Sa'd b. Ebu Vakkas'ın *(radıyallahu anh)* köşkü olup bazı kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Bazı Osmanlı köşkleri tadilat çalışmaları ile günümüze ulaşmıştır ancak çoğunluğunun sadece kalıntıları kalmıştır. Akik Vadisi üzerinde; Mikat Camii ile Harem-i Şerif arasında yer alan Osmanlı yapısı köprüden de geriye sadece kalıntılar kaldı.

Akik Vadisi'nin iki tarafı geçmişte şairlerin atışmalarına sahne olmuş bir yer olarak bilinir. Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* de bu vadiyi sık sık ziyaret edip, tenezzühte bulunurdu. 'Vadi'yi Mübarek' olarak da tesmiye edilen bu vadinin etrafında -Urve Kuyusu'ndan gelen su gibi- şifalı suların aktığı sebiller vardı. Buradan geçen yolcular sebillerden; kırba ve kovaları doldururdu. Günümüze bunların ancak kalıntıları ulaşabildi.

Buthan Vadisi

Medine-i Münevvere'deki, Ranuna, Müzeynib ve Mehzur gibi çok sayıda dere ve sel yatağının birleşmesi ile oluşan büyük vadilerdendir. Mescid-i Nebevi'nin kuzeybatısından geçmektedir.

Buthan Vadisi'nin önemine dair de çok sayıda hadis vardır. Ümmü'l-Mü'minin Hazret-i Âişe *(radıyallahu anh)*, Resûlullah'ın *(sallallahu aleyhi ve sellem)* şöyle dediğini işittim demiştir: "Buthan, Cennet kapılarından bir kapıdır."

KANAT VADİSİ

Medine'nin büyük vadilerinden olan Kanat Vadisi; Uhud Dağı'nın güneyinden geçer, batıya doğru uzanarak Akik Vadisi'ne kavuşur. Geçmişte şiddetli yağışlar sonucu oluşan büyük sellerle defalarca taşmış ve halkı endişeye sevk etmiştir.

EGUL VADİSİ

Şiddetli yağmurlar sonrasında eskiden bu vadi tarafından Medine-i Münevvere'ye sel geliyordu.

MEDİNE KUYULARI

ALLAH RESÛLÜ'NÜN SU İÇTİĞİ KUYULAR

Medine-i Münevvere'de, Peygamber Efendimiz'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* su içtiği, abdest aldığı ve bereketi için başında dua buyurduğu kuyular vardır. Bu kuyuların isimleri şunlardır: Peygamber Efendimiz'in Kuyusu (Eris Kuyusu), Hz. Osman Kuyusu (Rume Kuyusu), Gars Kuyusu, Urve Kuyusu, Bussa Kuyusu, Ha' Kuyusu, Zemzem Kuyusu (Ehab), Ahn Kuyusu (Yesire), A'vaf Kuyusu, Berud Kuyusu, Buda'a Kuyusu, Sukya Kuyusu.

Medine'ye gelen ziyaretçiler bu kuyuların belki bir ikisini ziyaret eder. Ancak Resûl-i Ekrem *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve sahabe efendilerimizden hatıralar taşıyan bu kuyu ve vadileri geniş bir zamanda Medine-i Münevvere'yi iyi bilen insanlarla gezip mütalaa etmek lazımdır.

Bunların dışında Medine'de, Peygamber Efendimiz *(sallallahu aleyhi ve sellem)* ve asr-ı saadet zamanından kalan başka kuyular da vardır: 'Bidaet Kuyusu, Be'set (Bu'set) Kuyusu, Enes b. Malik Kuyusu, Muhammed b. Rebi'a Kuyusu, Uhra Kuyusu, Zervan Kuyusu, Kurase Kuyusu, Havle Kuyusu, Zer'a Kuyusu, Ebu Utbe Kuyusu, E'avaf Kuyusu, Ene Kuyusu, Casum veya Ebi Heysem b. Seyhen Kuyusu, Cemel Kuyusu, Maune Kuyusu, Zati er-Rifa Kuyusu, Büveyra Kuyusu' bunlar arasında sayılabilir.

Eskiden Medine'deki büyük kuyulardan develerle su çıkartılırdı. Develer, bir ileri gider bir geri gelir, böylece kova veya hayvan kırbası su ile dolardı. Bu su dolapları öyle güzel ve ahenkli bir ses çıkarırmış ki insanlar hususi o sesi dinlemek için gidermiş.

LÜGAT

Âlem: Evren, dünya, ortam.

Alem: Bayrak

Aşere-i Mübeşşere: Dünyada iken cennetle müjdelenen on sahabe efendimiz.

Avârız-ı Dîvâniye: Yalnızca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç duyuldukça nakdi, ayni ya da hizmet şeklinde toplanan vergi türü.

Âyan: Hükümet nezdinde halkın temsilcisi olan zengin ve seçkin kişiler.

Babıâli: Osmanlı Devleti'nde başbakanlık demek olan sadrazamlığı ve bazı bakanlıkları içine alan binaya verilen ad, hükümet merkezi.

Beylerbeyi: Eyaletlerin idaresinden sorumlu askerî ve mülki görevli.

Beytullah: Allah'ın evi demek olan ve Beytü'l Haram'la birlikte Kâbe hakkında kullanılan bir tabir.

Beytülmal: Devlet hazinesi, maliye dairesi makamı.

Biat: Bir kimsenin hâkimiyetini tanıma, itaat bildirme. Devlet reisine itaat ve sadakâti bildiren ve el sıkma suretiyle yapılan söz verme.

Bimaristan: Akıl hastalarının tedavi edildiği hastane.

Busir: Sığır kuyruğu bitkisi

Cel-i sülüs: Hat sanatının kalın nevileri için kullanılan ifade.

Ceraye: Vakıf tarafından verilen yiyecek. Haremeyn fukara ve ulemasına verilen tahsisat.

Cevali: Kafa vergisi.

Çekdiri: Kürekli yardım gemisi

Dârülfünun: Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Fen Bilimleri Fakültesi olarak faaliyet yürüten yüksek okul.

Dârü'l Muallimin: Erkek öğretmen okulu.

Dârü'n-Nedve: Mekke'de cahiliyye zamanında kurulmuş ünlü ev. Asiller meclisi.

Dârü'ş-Şifa: Osmanlı Devleti'nde giderlerinin bir kısmı vakıf gelirleri ile karşılanan hastaneler.

Deşişe: Bulgur

Dımaşk: Şam şehrinin eski adı.

Düyûn-u Umumiye: Osmanlı Devleti'nin Batı ülkelerinden aldığı borçlara karşılık ilgili ülkelerin alacaklarını toplamak için kurdukları kurumun adı.

Ensar: Medineli Müslümanlara verilen isim.

Felâh: Kurtuluş, selâmet, mutluluk, kutluluk.

Ferec: Acı ve kederden sonra gelen sevinç.

Fetva: İslâm Hukuku ile ilgili bir sorunun dinî hukuk kurallarına göre çözümünü açıklayan ve yetkili organ tarafından çıkarılan belge.

Fıkıh: Kur'ân ile hadisleri esas alarak, Müslümanlarca geliştirilen İslâm Hukuku.

Gasilhane: Cenaze yıkanılan yer.

Gassal: Cenaze yıkayan şahıs.

Gassani: Bizans İmparatorluğu'nun Suriye'deki uydusu.

Habeşiler: Habeşistan'da yaşayanlar için insanlar hakkında kullanılan tabir.

Halife: Hz. Peygamberin *(sallallahu aleyhi ve sellem)* vekili olarak Müslümanların imamlığını ve dinin koruyuculuğunu yapmakla görevli kişi. Osmanlı padişahlarının kullandıkları ünvanlardan biri.

Hamr: İçki, şarap

Harem: Her türlü tecavüzden korunmuş güvenli bir yer.

Haremeyn: İslâm âleminin iki harem bölgesi olan Mekke ve Medine şehirleri verilen isim.

Hecin: Çok dayanıklı, hızlı yürür koşucu deve

Hicâbe: Kâbe anahtarını elinde bulundurma vazifesi

Hicaz: Arap Yarımadası'nda Mekke ile Medine şehirlerinin bulunduğu bölge

Hil'at: Hükümdarın taltif etmek istediği bir kimseye verdiği kıymetli elbise

Himyeriler: İslâmiyet'ten önce güney Arabistan'da kurulmuş bir devlet

Hicr: Yarım daire şeklindeki Hâtim duvarı ile Kâbe arasında kalan boşluk

Hisbe Teşkilatı: Başta belediye hizmetleri olmak üzere iyiliği emir ve kötüden nehiy vazifesini ifa eden, Müslümanlar tarafından toplumu düzenlemek ve davranışların olgunlaşmasını sağlamak için geliştirilmiş bir kurumdur.

Hümayun: Kutlu, kutsal, padişaha ait

İcaze: İzin belgesi.

İcazet: İlimde ve yazıda öğrenimini bitirenlere verilen diploma

İdadi: Osmanlı Devleti'nde lise derecesindeki okullara verilen ad

İmame: Başlık, fes. İmame Arapça sarık demektir

İmare: Amirlik, emirlik

İmaret: İhtiyaç sahiplerine bedava yitecek dağıtmak üzere kurulmuş olan hayır müesseseleri, aş evleri

İstilam: Öpme veya el sürme, elleri Hacerü'l-Esved'in üzerine koyup onu öpmek

Kabr-i Şerif: Medine'de Kubbe-i Hadra'nın altında Hazreti Peygamberin mübarek bedenlerinin bulunduğu mezar yeri.

Kadı: Tanzimat'a kadar her türlü davalara, Tanzimat'tan sonra ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan medeni kanun çıktıktan sonra kaldırılan mahkemelerin başkanlarına verilen ad.

Kâdiriye: Abdülkadir-i Geylâni'nin kurduğu tarikata mensup olan.

Kâgir: Taş ve tuğla gibi yanmaz malzeme ile yapılmış bina.

Kennas: Mevlevi tekkelerinde abdesthane temizleyicilerine verilen ad, süpürgeci

Kerevet: Tahtadan yapılan ve üstüne minder ve şilte konularak oturulan veya yatılan az yükseklikteki seki.

Kıyade: Kureyş'in Ukab (karakuş) denilen bir sancağını savaş zamanları dışarı çıkarma, saklama, bakım ve onarım gibi işlerini yerine getirilmesi vazifesi.

Kisve: Kâbe'nin içi kısmına örtülen kırmızı ve siyah örtü.

Kûfi: En eski İslâm yazılarından birinin adı.

Kureyş: Hz. Muhammed'in mensup olduğu Arap kabilesi.

Kurra: Hafızlardan kıraat ilmini tamamlamış olanlar hakkında kullanılan bir tabir.

Külliye: Cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, kitaplık hastane gibi çeşitli yapıların tümü.

Küttap: Devlet dairelerindeki kâtipler (yazıcılar) hakkında kullanılan bir tabir.

Liva: İki alaydan oluşan askerî birliğe ve bu birliğin kumandanına verilen ad, Osmanlı Devleti'nde ilden küçük, ilçeden büyük olan bir yönetim birimi.

Liva-i Şerif: Cenab-ı Peygamberin bayrağı (sancağı) suretinde kullanılır.

Mâbed: İbadet edilecek yer, ibadethane, mescit, cami, kilise yerine kullanılan bir tabir.

Mabeyn Başkâtibi: Sarayın yazı işlerini idare eden teşekkülün (kurum) başındaki memurun ünvanı.

Magrib: Batı, akşam.

Mahmil-i Şerif: Haremeyn'e surre adıyla gönderilen para ve hediyelerin yükletildiği vasıta münasebetiyle kullanılan bir tabirdir.

Medfun: Gömülmüş. Toprağın içine konulup örtülü kalmış.

Medrese: Dar'ül-Fünun, üniversite yerine kullanılan bir tabirdir. Medrese, Arapça ders okunacak yerle beraber talebenin içinde ders okuduğu bina manasına da gelir.

Meğazi: Harp tarihi, gazâlara (savaşlara) dâir bilgiler, menkıbeler, hikâyeler.

Memalik: Memleketler

Memalik-i Şahane: Osmanlı ülkesi.

Meşayih: Şeyhler

Meşihat: Bâb-ı fetvâ (fetvâ kapısı). Şeyhülislâmın bulunduğu yer. İlmiye teşkilâtının en yüksek makâmı meşîhat-ı İslâmiyye idi. Meşîhat dâiresinin en büyük vazifelisi şeyhülislâm idi.

Meşihat Makamı: İlmiye mensuplarının en büyüğü olan şeyhülİslâmlık için kullanılır.

Meşrutiyet: Kral veya padişahın yanında halkın seçtiği kişilerden oluşan bir meclisinde yönetime ortak olduğu yönetim şeklidir.

Metaf: Mescid-i Haram'da tavaf yapılan alan.

Mevali: Azatlı yerine kullanılan tabirdir. Emevilerde Müslüman olmuş olan farklı milletlerden kişilere verilen genel isim.

Mevleviye: Mevlâna Celâleddin-i Rumîye nispet olunan tarikatın adıdır.

Mihrap: Mescitler de imamın cemaate namaz kıldırdığı yerdir.

Misak: Sözleşme, anlaşma başlaşma, yemin. Allah'a verilen ezeli kulluk vaadi anlamındadır.

Muâhât: Medine vesikasının yazılmasının ardından Ensar ile Muhacirler arasında kurulan kardeşlik bağı.

Muhtesip: Belediye işleri memuru.

Mukataa: Arazinin kesime verilmesi, belli bir kira karşılığı birine bırakılması. Ekim toprağı için verilen vergi.

Mukataacı: Mukataa işlerine bakan memurun ünvanıdır.

Muvakkit: Namaz vakitlerini ve takvimi tesbit eden vazifeli.

Muvakkithane: Çoğunlukla büyük camilerin yanında ve zaman tayin eden muvakkitle bu işe ait aletlerin ve saatlerin bulunduğu yer.

Mübeşşir: Müjde veren, iyi haber vererek sevindiren.

Mücavir: İmparatorluğun ve dünyanın farklı bölgelerinden göç ederek Mekke'ye yerleşenler.

Mültezem: Hacerü'l-Esved ile Kâbe kapısının arasında kalan kısım.

Nâib: Hükümdar vekili, yönetimde hükümdar bulunmadığı zaman devleti yöneten kimse.

Nakşibendîlik: Bahaeddin Muhammed b. Muhammed Buhârî tarafından tesis olunan tarikatın adı.

Name: Mektup.

Nazır: Bakan, gözeten.

Emval: Mallar.

Paşide: Türbelerin sanduka üzerlerinde bulunan kadife örtüler.

Ribat: Hudutta düşmanın tecavüzüne maruz eyerlerdeki karakol nevinden binalarla tekke yerine kullanılan bir tabirdir.

Rifade: Darü'n-Nedve'ye bağlı olarak yürütülen Kâbe hizmet birimlerinden biri; hacılara yemek dağıtma görevi.

Rufaîye: Ahmed Rıfai tarafından tesis olunan tarikatın adı.

Rüştiye: Osmanlılarda ortaokul seviyesindeki okullar.

Sâdât: Hz. Muhammed'in *(sallallahu aleyhi ve sellem)* neslinden olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir.

Saka: Su taşıyan, su getiren demektir. Yeniçeri Ocağı'nın su ihtiyacını temin edenler hakkında kullanılan bir tabirdir.

Sakabaşı: Saray sakalarının başlarına verilen ad.

Sebil: Hayır için parasız su dağıtılan etrafı parmaklıklı ve çoğu kubbe ile örtülü binalardır.

Seyyid: Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in soyundan olanlara verilen bir ünvan.

Sikaye: Mekke-i Mükerreme'de hacılara zemzem dağıtma hizmetidir.

Siyer: Cenab-ı Peygamber'in hayatından bahseden eserler.

Surre: Para kesesi yerine kullanılan bir tabirdir.

Surre-i Hümayun: Hac münasebeti ile Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeler hakkında kullanılan bir tabirdir.

Surre Alayı: Surre-i Hümayun'un Haremeyn'e gönderilmesi münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılan bir tabirdir.

Sasaniler: İslâm'ın doğuş yıllarında İran'da yaşayan ve Hz. Ömer döneminde yıkılan ateşperest devlet.

Şavt: Hacerü'l-Esved'den başlayarak Kâbe'nin etrafında bir defa dönmek için kullanılan tabirdir.

Şazeli (Şazeliyye): Ebü'l-Hasan Takiyyüddin Ali b. Abdillah-üş Şazeli tarafından kurulmuş olan tarikatın adıdır.

Şebeke: Parmaklık

Şerif: Cenab-ı Peygamberin torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere verilen addır.

Şeyhü'l-İslâm: Osmanlı Devleti'nde divan kurulunda alınan kararların dine uygunluğunun danışıldığı yetkili.

Şurta: İnzibat memuru, polis.

Tabya: İstihkâm siperlerinden dışarıya doğru taşan top mahalli yerine kullanılan tabir.

Tahsisat: Ödenek.

Tefriş: Yayma, döşeme.

Tefsir: Açıklama. Kur'ân'ın anlamı üzerine yapılan izah ve açıklamalar.

Tehlil: 'La ilâhe illâllah' kavl-i şerifini zikretmek yerine kullanılan bir tabirdir.

Tekâlif-i Örfiye: Tekâlif-i Şer'iyye dışında olarak alınan vergi hakkında kullanılan bir tabirdir.

Tekke: Tarikat mensuplarının yaşadığı ve tarikata özgü dinî törenlerin yapıldığı yer.

Tezhip: Türk-İslâm Devletleri'nde altın ve sim kullanılarak yapılan süsleme sanatı.

Tezyin: Süsleme.

Tekye: Harem-i Şerif'in hizmeti ve bekçiliği ile vazifeli ağaların bulunduğu yere denir.

Tubba: Eskiden Yemen krallarına verilen isim.

Türbe: Saygın kişiler için yaptırılan ant mezar.

Ulema: İlmiye mensupları. Müderris ve kadılık yolunda olup özel kıyafetleri bulunanlar.

Ümera: Emirler, beyler, kumandanlar.

Zaptiye: Osmanlı Devleti'nde toplum güvenliğini sağlamakla görevli kuruluş. Bu kuruluştan olan er.

Zaviye: İbadet için yapılan küçük mescit

Zira: 45 cm. civarında bir uzunluk ölçüsü birimi

İSTİFADE EDİLEN ESERLER

AHMED İBN HANBEL, Ebû Abdillah eş-Şeybânî (164-241 h.); el- Müsned, I-VIII, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

AKSİYON Dergisi Arşivi

AKŞİT Mustafa Cevat Prof. Dr., Pratik Hac Rehberi, Gaye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003

ALGÜL Hüseyin, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, 29. Cilt, Sayfa: 279

ALTINOLUK Dergisi Arşivi

ATALAR Münir Doç. Dr., Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları

AYDIN Hilmi, Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler, Kaynak Kitaplığı, İstanbul, 2004

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin (384-458 h.); Şuabu'l-îmân [Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl], I-IX, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990.

BOZKURT Nebi, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, 29. Cilt, Sayfa: 277

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (v. 256 h.); Sahîhu'l-Buhârî, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979

CANAN İbrahim, Prof. Dr. Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, Akçağ Yayınevi, 1993

ÇELEBİ Evliya, Seyahatname, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1994

DÜZDAĞ M. Ertuğrul, Peygamber Efendimiz, (Ahmed Cevdet Paşa- Muallim Mahir İz), İstanbul, 2002

EYÜP Sabri Paşa, Miratu'l-Haremeyn, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1889/1306

FAKİHİ Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas (272/885); Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadisih (thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş), Matbaatü'n-Nahdati'l-Hadise, Mekke, 1986.

GÖÇERLİ Mehmet, Umre Rehberi-Medine-i Münevvere Ziyareti ve Âdabı, Şems Yayınevi, Konya, 2003

GÜLEN M. Fethullah, Kutlu Doğum, Sızıntı, Ekim, 1991, Cilt 13, Sayı, 153

GÜLEN M. Fethullah, Prizma 4, İstanbul, 1997

GÜLEN M. Fethullah, Sonsuz Nur, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1994

HEYET, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (İlmi Müşavir ve Redaktör Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, İstanbul, 1993

HEYSEMÎ, Ali İbn Ebî Bekr (v. 807 h.); Mecmau'z-zevâid, I-X, Dâru'r-rey¬yan li't-türas/Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Kahire/Beyrut, 1407 h.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer İbn Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774 h.); Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm, I-IV, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1401 h.

İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); es-Sünen, I-II, Dâru'l-fikr, Beyrut, tsz.

KANDEMİR Feridun, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1999

KANTARCI Mehmet, Gönlümdeki Hac, Bursa, 2004

KAZANCI Ahmet Lütfi, Peygamberler Tarihi, Nil Yayınları, İstanbul, 1997

KURUCU Ali Ulvi, Gecelerin Gündüzü, Marifet Yayınları, 1994

KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, Cahiliye'den Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn, İstanbul, 2003

KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, 29. Cilt Sayfa: 281

KÖKSAL M. Asım, Dini ve Ahlaki Sohbetler I-II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994

KÖKSAL M. Asım, Peygamberler Tarihi, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2004

MÜNZİRİ Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi (656/1258); et-Tergib ve't-terhib: Hadislerle İslam (çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar), Hikmet Yayınları, İstanbul, 1986.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); Sahîhu Müslim, I-V, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); es-Sünen, Daru'l-Marife, Beyrut, 1992

ÖĞÜT Salim, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004 29. Cilt, Sayfa: 361

ÖZDAMAR Mustafa, Vakıflar Dergisi, 1985, Sayı, 20

PAKALIN Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993

PEŞKARİ Derviş Ahmed, Tayyibetü'l-Ezkar:Tatlı Hatıralar (sadeleştiren: Ubeydullah Küçük), İstanbul, 1979

REYHAN, Abdullah Muhammed, Yeryüzünde Bir Cennet Medine-i Münevvere, Şelale Yayınları, İstanbul, 2005

SEZİKLİ H. Ahmet, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, 29. Cilt, Sayfa: 278

SÜLEYMAN Mihr Ali, Kutlu Şehir Medine-i Münevvere, Nil Yayınları, İstanbul, 2002

ŞEKER Dursun Ali, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, 29. Cilt, Sayfa: 290

ŞERİATÎ Ali, Hacc (çev: Ejder Okumuş), Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003

ŞAMİL İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1994

TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed (v. 360 h.); el-Mu'cemu'l- Kebîr [Tahkîk: Hamdi b. Abdilmecîd es-Selefî], I-XX, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Musul, 1404 h.

TARİH VE DÜŞÜNCE Dergisi Arşivi

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ (209-279 h.); el-Câmiu's-Sahîh, I-V, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

TOPBAŞ Osman Nuri, Osmanlı, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999

ÜNAL Ali, Zaman, 11.01.2002

ÜNAL Sadettin, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, 24. Cilt, Sayfa 14

YENİ ÜMİT Dergisi Arşivi

YILDIRIM Suat Prof. Dr., Kur'an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali, İstanbul, 1998

YÜCEL İrfan, Hacı Adaylarına Özet Bilgi ve Dualar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

ZAMAN Gazetesi Arşivi

ZEREY Nesrin, Haremeyn Armağanı, Altınoluk Dergisi, İstanbul, 1998